DZIENNIK URZĘDOWY
WOJEWÓDZTWA PODKARPACKIEGO

Rzeszów, dnia 11 kwietnia 2023 r.

Poz. 2052

Elektronicznie podpisany przez:
Marcin Jacek Zaborniak
Data: 11.04.2023 14:00:50

UCHWAŁA NR LIV/575/2023
RADY GMINY DĘBICA

z dnia 28 marca 2023 r.

w sprawie przyjęcia „Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami dla Gminy Dębica na lata 2023-2026".

Na podstawie art. 7 ust. 1 pkt 9 i art. 18 ust. 2 pkt 15 ustawy z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (Dz. U. z 2023 r. poz. 40) oraz art. 87 ust. 1, 3 i 4 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. z 2022 r. poz. 840), po uzyskaniu pozytywnej opinii Podkarpackiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków - **Rada Gminy Dębica uchwala, co następuje:**

§ 1. Przyjmuje się do realizacji „Gminny Program Opieki nad Zabytkami dla Gminy Dębica na lata 2023-2026", stanowiący załącznik do niniejszej uchwały.

§ 2. Wykonanie uchwały powierza się Wójtowi Gminy Dębica.

§ 3. Uchwała wchodzi w życie po upływie 14 dni od dnia ogłoszenia w Dzienniku Urzędowym Województwa Podkarpackiego.

Przewodniczący Rady Gminy
Dębica

Piotr Żybura

ZAŁĄCZNIK
DO UCHWAŁY NR LIV/575/2023
RADY GMINY DĘBICA
Z DNIA 28 marca 2023 r.

GMINNY PROGRAM OPIEKI nad ZABYTKAMI

dla

GMINY DĘBICA

NA LATA 2023 - 2026

Część I

2

Autor opracowania: BARBARA BOSAK
mgr historii sztuki
kom. 605 661 048
Opracowanie zostało wykonane dla Gminy Dębica w 2022 r.

Rok 2022

Spis treści

I. WSTĘP ... 5
II. PODSTAWA PRAWNA I CELE GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI ... 6
III. UWARUNKOWANIA PRAWNE OCHRONY ZABYTKÓW I OPIEKI NAD ZABYTKAMI ... 7
a) Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. O ochronie zabytków i opiece nad zabytkami ... 7
b) Inne regulacje prawne mające znaczenie dla ochrony zabytków ... 12
IV. UWARUNKOWANIA ZEWNĘTRZNE OCHRONY DZIEDZICTWA KULTUROWEGO ... 18
1. Relacje gminnego programu z dokumentami stworzonymi na poziomie krajowym ... 18
a) Krajowy Program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami na lata 2019 – 2022 ... 18
b) Narodowa Strategia Kultury na lata 2007-2013, Uzupełnienie na lata 2004- 2020 ... 19
c) Koncepcja Przestrzennego Zagospodarowania Kraju 2030 ... 20
2. Relacje gminnego programu z dokumentami wykonanymi na poziomie województwa ... 21
a) Wojewódzki Program Opieki nad Zabytkami ... 21
b) Plan zagospodarowania przestrzennego województwa podkarpackiego ... 24
c) Strategia Rozwoju Województwa – Podkarpackie 2030 ... 26
d) Strategia Rozwoju Gminy Dębica na lata 2015 – 2024 ... 27
e) Gminny Program Rewitalizacji Gminy Dębica na lata 2016–2024, ... 28
f) Studium Uwarunkowań i Kierunków Zagospodarowania ... 31
g) Analiza zmian w zagospodarowaniu przestrzennym Gminy Dębica. ... 34
h) Planowanie przestrzenne w Gminie ... 35
i) Plan urządzenia lasu Nadleśnictwo Dębica ... 37
V. OGÓLNA CHARAKTERYSTYKA ZASOBU ... 39
a) Krajobraz kulturowy ... 39
b) Zachowane założenia o charakterze urbanistycznym ... 40
c) Niezachowany zespół urbanistyczny (tradycja miejsca) ... 42
d) Układy ruralistyczne i wiejska zabudowa drewniana ... 43
e) Kościoły i założenia przykościelne ... 44
f) Cmentarze ... 46
g) Kaplice, kapliczki, krzyże przydrożne ... 47
h) Założenia dworskie, parkowe i folwarczne ... 49
i) Zieleń komponowana poza parkami dworskimi ... 54
j) Zajazdy, karczmy i stacje kolejowe ... 54
k) Zabytki techniki ... 56
l) Zespoły zabytków ruchomych ... 57
ł) Zabytki archeologiczne o własnej formie terenowej ... 60
m) Miejsca pamięci narodowej ... 61
n) Niematerialne dziedzictwo Gminy Dębica ... 62

4

VI. OCENA STANU DZIEDZICTWA KULTUROWEGO W GMINIE – ANALIZA SWOT 68
1) Ogólna charakterystyka 68
2) Analiza SWOT.....69
VII. ZAŁOŻENIA PROGRAMOWE - CELE PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI 87
CEL I. Zachowanie wartości dziedzictwa kulturowego.....88
CEL. II. Wykorzystanie dziedzictwa kulturowego dla zrównoważonego rozwoju społeczno-gospodarczego poprzez efektywne zarządzanie 103
VIII. SEKWENCJE TEMATYCZNE 113
1). „Miasto - ogród i obóz śmierci”.....113
2) „Staropolskie dwory i kościoły” 114
3) „Grodziska karpackie” 115
IX. ZARZĄDZANIE GMINNYM PROGRAMEM.....116
1) Instrumenty wdrażania Gminnego Programu 116
2) Wskaźniki oceny realizacji gminnego programu.....118
X. ŹRÓDŁA FINANSOWANIA.....121
1) Ogólne zasady finasowania prac przy zabytkach wynikające z ustawy o ochronie zabytków. 121
2) Charakterystyka dostępnych źródeł finansowania.....124

I. WSTĘP

Obecnie przygotowany program na lata 2023 – 2026 jest kontynuacją wcześniejszego, obejmującego lata 2017 – 2020. Sporządzony został w oparciu o dokonany w roku 2022 przegląd terenowy całej Gminy, co było konieczne, żeby się dowiedzieć o aktualnym stanie poszczególnych zabytków. Na tej podstawie wprowadzona została korekta, przy czym zasadniczy zrąb opracowania pozostał w ogólnym zarysie zachowany z wyjątkiem tych rozdziałów, gdzie zmiana metodologii, zdaniem autorki, mogła przynieść korzystniejszy rezultat prowadzonej analizy.

W wyniku przeglądu terenowego stwierdzono, że w stosunku do okresu poprzedniego zmienił się nieco zasób zabytków. Z krajobrazu ubyła aleja przy drodze z Zawady do Brzeźnicy, resztki zabudowy folwarcznej przy kościele parafialnym w Brzeźnicy. Swój wygląd zmieniły budynki szkoły w Głobikowej i Stasiówce oraz dawnej szkoły w Pustkowiu-Budy, a także budynek dawnej poczty w Pustkowie-Osiedle. Krajobraz przy parku w Podgrodziu uległ dalszym zmianom zdominowany przez przemysłowe zagospodarowanie najbliższej okolicy. Park został skreślony z rejestru zabytków w 2018 r.

Nastąpiły też zmiany w przepisach prawnych dotyczących ochrony zabytków i opieki nad zabytkami. Pojawiła się nowa możliwość finasowania przez jednostki samorządowe obiektów nie wpisanych do rejestru zabytków, a objętych jedynie wpisem do Gminnej Ewidencji Zabytków. Dotowane mogą być także prace prowadzone przy zabytkowych kompozycjach zieleni. Powstały też nowe dokumenty planistyczne, które w swym zakresie dotyczą problematyki zabytków w Gminie w stopniu mniejszym lub większym.

Sytuacja zabytków w Gminie nie uległa większym zmianom. W obecnej wersji Programu Opieki nad Zabytkami podjęta została próba modyfikacji samej metodologii opracowania. Sporo miejsca poświęcono analizie dokumentów mających znaczenie dla ochrony zabytków. Rozszerzona została charakterystyka zasobu. W analizie SWOT przyjęty został całkiem nowy punkt widzenia, biorący pod uwagę indywidualne zabytki występujące w terenie. Inaczej też zostały sformułowane założenia programowe podzielone na dwa główne cele. Jeden, skierowany jest na działania zachowawcze a drugi, na efekty zarządcze. W rozdziale dotyczącym finansowania prac przy zabytkach przedstawiono charakterystykę programów ministerialnych, które najlepiej obrazują strategię ochrony dziedzictwa kulturowego szeroko rozumianego, co może być inspiracją do podejmowania starań o środki zewnętrzne dla tematów nie branych wcześniej pod uwagę.

W drugim tomie Programu część historyczna została uzupełniona o nowe wiadomości. Zamieszczony w niej katalog fotografii pokazuje wybrane obiekty zabytkowe Gminy w aktualnym stanie. Jest to efekt przeglądu w terenie większości zabytków objętych Gminną Ewidencją Zabytków. Niewiele zmieniło się w kartograficznym opracowaniu. Uwzględnione zostały zmiany w krajobrazie. Dodana została nowa plansza pokazująca proponowane granice parku kulturowego.

6

II. PODSTAWA PRAWNA I CELE GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI

Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Art. 87 ust. 1) określa obowiązek gminy dotyczący sporządzania i uchwalania Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami, który powinien być:

- opracowywany na okres czterech lat;
- służyć celom określonym w ustawie o ochronie zabytków opisanym w art. 87 ust 2;
- przyjęty przez Radę Gminy po uzyskaniu opinii Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków;
- ogłaszany w wojewódzkim dzienniku urzędowym.

Ustawa zobowiązuje Wójta Gminy do sporządzania co 2 lata sprawozdania z realizacji programu i przedstawienia go Radzie Gminy.

Program dla Gminy Dębica został opracowany zgodnie z wymogami Ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o Ochronie Zabytków i Opiece nad Zabytkami wskazanymi w art. 87 ust. 2. W tym przepisie określone zostały następujące cele:

( ) pkt został skreślony po ostatniej nowelizacji Ustawy;
2) uwzględnianie uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego, łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej;
3) zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania;
4) wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego;
5) podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych oraz wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami;
6) określenie warunków współpracy z właścicielami zabytków, eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystaniem tych zabytków;
7) podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.

Program dla Gminy Dębica uwzględnienia wytyczne zawarte w opracowaniu pn. „Gminny Program Opieki nad Zabytkami – Poradnik metodyczny" wydanym przez Krajowy Ośrodek Badań i Dokumentacji Zabytków w 2008 roku (nadal rekomendowanym przez Narodowy Instytut Dziedzictwa do stosowania, jako poradnik metodyczny dla Gminnych Programów Opieki nad Zabytkami). Podstawą sporządzenia Programu jest zgodnie z wymogiem ustawowym Gminna Ewidencja Zabytków prowadzona przez Wójta Gminy Dębica i przyjęta Zarządzeniem nr 78/GPK/2017 z dnia 20.11.2017 r. Dokonany został również przegląd zabytków w terenie pod kątem ich stanu zachowania. W tym zakresie opracowanie bazuje na metrykach miejscowości

i zabytków przygotowanych dla wcześniej zredagowanych programów dla Gminy Dębica, przy czym materiał ten został uzupełniony o aktualne ustalenia i informacje.

III. UWARUNKOWANIA PRAWNE OCHRONY ZABYTKÓW I OPIEKI NAD ZABYTKAMI

W tym rozdziale przedstawione zostaną na zasadzie wyboru podstawowe zagadnienia prawne dotyczące sprawowania ochrony i opieki nad zabytkami przez samorząd lokalny. Nieco szerzej omówione będą te przepisy, które mogą mieć bezpośrednie zastosowanie w prowadzeniu spraw administracyjnych w kontekście problematyki zabytkoznawczej, jaka występuje na obszarze Gminy Dębica.

Generalna zasada harmonijnego powiązania ochrony dziedzictwa z wyzwaniami współczesnej cywilizacji zawarta jest w **Konstytucji RP z 2 kwietnia 1997 r.** Znajduje się tam zapis mający kluczowe znaczenie dla ustawodawstwa w tym aspekcie, który brzmi: „*…Rzeczpospolita Polska strzeże niepodległości i nienaruszalności swojego terytorium, zapewnia wolności i prawa człowieka i obywatela oraz bezpieczeństwo obywateli, strzeże dziedzictwa narodowego oraz zapewnia ochronę środowiska, kierując się zasadą zrównoważonego rozwoju”*. Ten kierunek odnaleźć można w ustawodawstwie regulującym dziedziny życia mające wpływ na jakość otaczającego nas środowiska, które można analizować na różnych płaszczyznach. Aspektem najbardziej eksponowanym, w kontekście tegoż opracowania, jest środowisko kulturowe w przejawach materialnych i niematerialnych. Ze względu na szybkie zmiany cywilizacyjne wymaga ono działań ochronnych, w jakimś sensie hamujących niekorzystne zjawiska, ale też konieczna jest aktywność wyprzedzająca te zjawiska, pozwalająca harmonizować sprzeczne czasem z sobą tendencje.

a) Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. O ochronie zabytków i opiece nad zabytkami

Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz.U. z 2022 r. poz. 840) jest podstawową regulacją prawną umożliwiającą realizację tego zadania. Definiuje pojęcie zabytku i wskazuje katalog działań, jakie administracja publiczna ma obowiązek podejmować w celu realizacji ochrony zabytków. Do tych obowiązków należą (art. 4):

- zapewnienie warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych umożliwiających trwałe zachowanie zabytków oraz ich zagospodarowanie i utrzymanie;
- zapobieganie zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek dla wartości zabytków;
- udaremnianie niszczenia i niewłaściwego korzystania z zabytków;
- przeciwdziałanie kradzieży, zaginięciu lub nielegalnemu wywozowi zabytków za granicę;
- kontrolę stanu zachowania i przeznaczenia zabytków;
- uwzględnianie zadań ochronnych w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz przy kształtowaniu środowiska.

8

Instrumentem prawnym umożliwiającym tworzenie warunków do skutecznej ochrony są ustawowe formy ochrony, których katalog zapisany jest w art.7. Przedstawiają się one w sposób następujący:

1. Rejestr zabytków – Do rejestru wpisuje się zabytek nieruchomy na podstawie decyzji wydanej przez Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków z urzędu, bądź na wniosek właściciela zabytku nieruchomego lub użytkownika wieczystego gruntu, na którym znajduje się zabytek nieruchomy. Do rejestru może być również wpisane otoczenie zabytku wpisanego do rejestru, a także nazwa geograficzna, historyczna lub tradycyjna tego zabytku. Do rejestru wpisuje się zabytek ruchomy na podstawie decyzji wydanej przez Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków na wniosek właściciela tego zabytku. Wojewódzki Konserwator Zabytków może wydać z urzędu decyzję o wpisie zabytku ruchomego do rejestru w przypadku uzasadnionej obawy zniszczenia, uszkodzenia lub nielegalnego wywiezienia zabytku za granicę.
2. Pomnik historii - Prezydent Rzeczypospolitej Polskiej na wniosek ministra właściwego do spraw Kultury i Ochrony Dziedzictwa Kulturowego, po uzyskaniu opinii Rady Ochrony Zabytków, uznaje za pomnik historii zabytek nieruchomy wpisany do rejestru zabytków lub park kulturowy o szczególnej wartości dla kultury.
3. Park kulturowy - Rada Gminy po zasięgnięciu opinii Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków może utworzyć park kulturowy na podstawie uchwały. Park tworzy się w celu ochrony krajobrazu kulturowego oraz zachowania wyróżniających się krajobrazowo terenów z zabytkami nieruchomymi charakterystycznymi dla miejscowej tradycji budowlanej i osadniczej;
4. Akty prawa miejscowego w planowaniu przestrzennym – Rada Gminy na podstawie uchwały wprowadza ustalenia ochrony dla obiektów i obszarów zabytkowych w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.

Ad.1 Rejestr zabytków. Gmina, jeśli ma na własność jakieś zabytki może korzystać z pierwszej z wymienionych form składając wniosek o wpis do rejestru do właściwego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków. Obiekt wpisywany musi mieć dającą się udowodnić wartość artystyczną, historyczna lub naukową. Właściciel takiego zabytku bierze na siebie dodatkowe obowiązki, ale przy ich realizacji może korzystać z dostępu do zewnętrznych środków finansowych udzielanych w formie dotacji przez organy i instytucje do tego powołane. Gmina, starając się o wpis do rejestru należącego do niej obiektu zabytkowego, występuje w tej procedurze jako strona postępowania.

Natomiast jako organ prowadzący postepowanie, w sprawie dotyczącej ochrony zabytków, korzystać może z dwóch form ochrony wymienionych na końcu, czyli może utworzyć park kulturowy, a także chronić zabytki nieruchome i obszary zabytkowe w ramach aktów planowania przestrzennego.

9

Ad.3 Park kulturowy. Nieco uwagi należy w tym miejscu poświęcić możliwości utworzenia przez Gminę parku kulturowego, z racji tego, że taką formę ochrony proponuje się przyjąć dla obszaru Pustków-Osiedle. Rada Gminy może ustanowić park kulturowy, jeśli uzna taką potrzebę (art. 16). O podjęciu prac nad utworzeniem parku musi ogłosić publicznie, określając formę, miejsce i termin składania wniosków dotyczących projektu uchwały. Uchwała określa nazwę parku, jego granice, sposób ochrony, a także zakazy i ograniczenia dotyczące:

1) prowadzenia robót budowlanych oraz działalności przemysłowej, rolniczej, hodowlanej, handlowej lub usługowej;
2) zmiany sposobu korzystania z zabytków nieruchomych;
3) umieszczania tablic, napisów, ogłoszeń reklamowych i innych znaków niezwiązanych z ochroną parku kulturowego, z wyjątkiem znaków drogowych i znaków związanych z ochroną porządku i bezpieczeństwa publicznego, z zastrzeż. art. 12 ust. 1;
3a) zasad i warunków sytuowania obiektów małej architektury. (art. 17).

Ustawodawca wskazał przy tym zastosowanie przepisów art. 131-134 ustawy z dnia 27 kwietnia 2001 r. – Prawo ochrony środowiska, gdy skutkiem wprowadzenia zakazów następuje ograniczenie sposobu korzystania z nieruchomości (art. 17 ust 2). Utworzony przez Radę Gminy park kulturowy obowiązkowo musi być uwzględniany we studiach Uwarunkowań i Kierunków Zagospodarowania Gminy oraz w Miejscowym Planie Zagospodarowania Przestrzennego (art. 19, ust 1). Dla obszarów, na których utworzono park kulturowy, sporządza się obowiązkowo miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego. W celu realizacji zadań związanych z ochroną parku kulturowego Rada Gminy może utworzyć jednostkę organizacyjną do zarządzania parkiem (art. 16, ust 4 i 6).

Ad.4 Planowanie przestrzenne. Obowiązkowo Gmina musi zająć się problematyką zabytków prowadząc każdą z procedur stanowienia prawa miejscowego w planowaniu przestrzennym. Działania te ma obowiązek uzgadniania z organami wskazanymi w Ustawie o planowaniu przestrzennym, w tym z Konserwatorem Wojewódzkim Zabytków. W postępowaniu administracyjnym w tej dziedzinie, musi na każdym etapie informować społeczeństwo (strony postępowania) o toczącej się procedurze.

Aktywność Gminy w dziedzinie ochrony zabytków znajduje pełny wyraz w tworzeniu analiz, planów strategicznych, studiów uwarunkowań i kierunków zagospodarowania, a następnie w aktach stanowienia prawa miejscowego we wszystkich formach planowania przestrzennego realizowanego w granicach własnego terytorium. W strategiach, analizach, planach i studiach określa się rozwiązania niezbędne do zapobiegania zagrożeniom dla zabytków, zapewnienia im ochrony przy realizacji inwestycji oraz przywracania zabytków do jak najlepszego stanu, a także ustala się przeznaczenie i zasady zagospodarowania terenu, uwzględniające opiekę nad zabytkami (art. 18 pkt 2). W Studium Uwarunkowań i Kierunków Zagospodarowania Przestrzennego Gminy oraz w Miejscowym Planie Zagospodarowania Przestrzennego uwzględnia się ochronę:

- zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru i ich otoczenia;
- innych zabytków nieruchomych, znajdujących się w Gminnej Ewidencji Zabytków;
- oraz parków kulturowych, jeśli takie ustanowione zostały na terenie Gminy.

Podobnie, zabytki rejestrowe i ewidencyjne muszą być uwzględniona w pozostałych formach planowania, gdzie postępowanie administracyjne kończy się wydaniem decyzji, a także w uchwałach Rady Gminy dotyczących sytuowania małej architektury, tablic i urządzeń reklamowych, oraz ogrodzeń, co wiąże się z ochroną krajobrazu (art. 19).

W Studium uwarunkowań i w Miejscowym planie, jeśli zachodzi taka potrzeba, ustala się strefy ochrony konserwatorskiej obejmujące obszary, na których obowiązują ograniczenia, zakazy i nakazy, mające na celu ochronę walorów zabytkowych występujących na danym terenie. Projekty planów podlegają uzgodnieniu z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków (art. 20). Urząd konserwatorski sprawdza, czy w tych dokumentach została uwzględniona w pełni Gminna Ewidencja Zabytków i Gminny Program Opieki nad Zabytkami, oraz czy wprowadzone zasady są wystarczające dla skutecznej ochrony wskazanych tam zabytków.

Gminna Ewidencja Zabytków

W celu efektywnego tworzenia ww. dokumentów studialnych, analitycznych i planistycznych ustawodawca wprowadził obowiązek zakładania i prowadzenia przez administracje Gminnej Ewidencji Zabytków. Ewidencja prowadzona jest w formie zbioru kart adresowych zabytków nieruchomych z terenu gminy. Daje możliwość podstawowego rozpoznania zasobu zabytkowego na administrowanym terenie. Pozwala także zidentyfikować obiekty o cechach opisanych w definicji zabytku podanej w art. 3 ustawy o ochronie zabytków:

zabytek – nieruchomość lub rzecz ruchomą, ich części lub zespoły, będące dziełem człowieka lub związane z jego działalnością i stanowiące świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową.

Wójt Gminy wprowadzając do zasobu ewidencji, wskazany przez siebie obiekt, bierze pod uwagę nie tylko walory samego zabytku, ale również jego społeczną funkcję. Zawarta w ustawie definicja zabytku zakłada konieczność zrównoważenia tych dwóch aspektów, co odpowiada cytowanemu powyżej zapisowi w Konstytucji RP. Wójt ma przy tym obowiązek działania w porozumieniu z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków, ale niezależnie od tego, prowadząc ewidencję, musi bezwzględnie ująć w niej zabytki nieruchome wpisane do rejestru i do ewidencji wojewódzkiej (art. 22 ust 5). Nie można w tej procedurze pomijać właściciela zabytku, którego nieruchomość zaliczona w poczet zabytków, podlega od tego momentu pewnym ograniczeniom wynikającym z przepisów prawa. Dlatego konieczne jest zawiadomienie właściciela nieruchomości o włączeniu karty adresowej do Gminnej Ewidencji Zabytków, na każdym etapie postepowania administracyjnego, począwszy od utworzenia tego dokumentu. Również o wyłączeniu zabytku z ewidencji jego właściciel musi zostać powiadomiony (§ 18 Rozporządzenia Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 26 maja 2011 r. w sprawie prowadzenia rejestru zabytków krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem (j.t. Dz. u. z 2021 r, poz. 56). Obowiązek ten dotyczy zarówno Wójta w odniesieniu do Gminnej Ewidencji Zabytków, jak i Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w odniesieniu do ewidencji wojewódzkiej.

11

Rada Gminy przyjmuje Gminną Ewidencję Zabytków w formie stosownej uchwały (zarządzeniem) podanej do publicznej wiadomości, natomiast Wojewódzki Konserwator Zabytków przyjmuje ją w drodze rozporządzenia.

Zakres informacji o zabytku nieruchomym, zawartych w karcie adresowej określony został w wyżej cytowanym Rozporządzeniu z 2011 r. Uległo ono nowelizacji i obecnie wymagane są dodatkowo informacje zawierające historię, opis i wartości zabytku lub obszaru oraz stan zachowania i postulaty dotyczące konserwacji. (§ 17. 1.) Według opinii Narodowego Instytutu Dziedzictwa ważne jest określenie granic obiektu przestrzennego np. parku, cmentarza, krajobrazu kulturowego, układów wiejskich itp., które powinny być uwzględnione następnie w procesie planowania przestrzennego gminy. Na podstawie Gminnej ewidencji zabytków tworzony jest Gminny program opieki nad zabytkami, w którym szerzej omawia się uwzględnione w ewidencji zabytki.

Inne obowiązki samorządu wynikające z ustawy o ochronie zabytków - Do obowiązków Wójta w świetle tej ustawy należą także działania wynikające z doraźnych sytuacji, na które musi odpowiednio zareagować w granicach dozwolonych w prawie:

Art. 32, wskazuje wójta jako tego, do którego należy skierować zawiadomienie o odkryciu w trakcie prowadzonych robót budowlanych lub ziemnych przedmiotu, co do którego istnieje przypuszczenie, iż jest on zabytkiem. Przepis ma zastosowanie pod warunkiem, kiedy brak jest możliwości zawiadomienia o tym konserwatora wojewódzkiego. Roboty mogące uszkodzić lub zniszczyć znalezisko należy wówczas wstrzymać, a przedmiot lub miejsce zabezpieczyć. W wyniku zawiadomienia wójt musi niezwłocznie, nie dłużej niż w terminie 3 dni, przekazać wojewódzkiemu konserwatorowi tą informację. Podobnie wygląda procedura gdy ktoś przypadkowo znalazł przedmiot mogący być zabytkiem. Wówczas również winien go zabezpieczyć i oznakować miejsce znaleziska (art. 33). Kto tego nie dopełni, zarówno w jednym, jak i w drugim przypadku, popełnia wykroczenie zagrożone karą grzywny na podstawie art. 115 i 116.

Warto również zwrócić uwagę na przepis zawarty w art. 50 ustawy mówiący o tym, że „w przypadku wystąpienia zagrożenia dla zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru, polegającego na możliwości jego zniszczenia lub uszkodzenia, starosta, na wniosek wojewódzkiego konserwatora zabytków, może wydać decyzję o zabezpieczeniu tego zabytku w formie ustanowienia czasowego zajęcia do czasu usunięcia zagrożenia". Zabytek nieruchomy może być również na wniosek Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków wywłaszczony przez starostę na rzecz Skarbu Państwa lub Gminy właściwej ze względu na miejsce położenia tego zabytku, w trybie i na zasadach przewidzianych w przepisach o gospodarce nieruchomościami.

Nowością w Ustawie o ochronie zabytków jest zapis art. 81 ust 1 mówiący o możliwości udzielania przez organ stanowiący gminy, dotacji na prace konserwatorskie restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru, ale także, co ważne, dla zabytku znajdującym się w gminnej ewidencji zabytków. Problematyka dotacji na zadania z zakresu ochrony zabytków omówiona zostanie w rozdziale „Źródła finansowania".

O wynikającym z art. 87 obowiązku sporządzania co cztery lata Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami, a co dwa lata sprawozdania z realizacji programu, była już mowa powyżej.

b) Inne regulacje prawne mające znaczenie dla ochrony zabytków

Ustawa z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym. (j.t. Dz. U. z 2022 r., poz. 559) Wymienione w Art. 7 ustawy zadania dotyczą w różnym stopniu sprawy ochrony dziedzictwa kulturowego. W zamieszczonej tam liście zadań wymieniono między innymi problematykę obejmującą kwestie:

- ładu przestrzennego, gospodarki nieruchomościami, ochrony środowiska i przyrody;
- gminnych dróg, ulic, mostów, placów oraz organizacji ruchu drogowego;
- kultury, w tym bibliotek gminnych i innych instytucji kultury oraz ochrony zabytków i opieki nad zabytkami;
- turystyki;
- zieleni gminnej i zadrzewień;
- cmentarzy gminnych;
- utrzymania gminnych obiektów i urządzeń użyteczności publicznej oraz obiektów administracyjnych;
- promocji gminy;
- tworzenia warunków do wdrażania programów pobudzania aktywności obywatelskiej;
- współpracy i działalności na rzecz organizacji pozarządowych oraz podmiotów działalności pożytku publicznego i wolontariatu.

Ustawa z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym. (t.j. Dz. U. z 2022 r. poz. 503)

Określa zasady kształtowania polityki przestrzennej przez jednostki samorządu terytorialnego i organy administracji rządowej, zakres i sposoby postępowania w sprawach przeznaczania terenów na określone cele oraz ustalania zasad ich zagospodarowania i zabudowy – przyjmując ład przestrzenny i zrównoważony rozwój za podstawę tych działań. Analizując treść ustawy na potrzeby opracowania Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami należy zwrócić uwagę na zapisy określające ogólne cele, a w pierwszej kolejności na zapis mówiący, że w planowaniu uwzględnia się: wymagania ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej (art. 1, pkt 5). Biorąc pod uwagę otoczenie zabytków, które należy traktować jako ich otulinę neutralizującą sąsiedztwo obiektów nie korespondujących z nimi, kolejne zapisy tego artykułu mogą okazać się pożyteczne: „W planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym uwzględnia się: … 2) walory architektoniczne i krajobrazowe; 3) wymagania ochrony środowiska, w tym gospodarowania wodami i ochrony gruntów rolnych i leśnych”.

Ustawa wprowadza definicję „dóbr kultury współczesnej” – przez co, należy rozumieć niebędące zabytkami dobra kultury, takie jak pomniki, miejsca pamięci, budynki, ich wnętrza i detale, zespoły budynków, założenia urbanistyczne i krajobrazowe, ale będące uznanym dorobkiem

współcześnie żyjących pokoleń, jeżeli cechuje je wysoka wartość artystyczna lub historyczna (art.2 pkt 10).

Ustawa określa sposób postępowania przy sporządzaniu Studium Uwarunkowań i kierunków zagospodarowania i planów miejscowych. W dziedzinie ochrony zabytków ustawa zobowiązuje do uwzględnienia w studium: uwarunkowań wynikających ze stanu dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej, a także do określenia obszarów i zasad ochrony dziedzictwa kulturowego, zabytków i dóbr kultury współczesnej. Zobowiązuje do uzgodnienie projektu studium z właściwym Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków.

Podobnie w projekcie Miejscowego Planu Zagospodarowania Przestrzennego wpisany jest obowiązek określenia: zasad ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków, w tym krajobrazów kulturowych, oraz dóbr kultury współczesnej. Uzgodnienie projektu planu z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków jest konieczne.

Rada Gminy może ustalić w formie uchwały zasady i warunki sytuowania obiektów małej architektury, tablic reklamowych i urządzeń reklamowych oraz ogrodzeń, ich gabaryty, standardy jakościowe oraz rodzaje materiałów budowlanych, z jakich mogą być wykonane (Art. 37a. 1). Wójt uzgadnia projekt z WKZ. Podobną problematykę odnoszącą się do obiektów i obszarów odznaczających się walorami zabytkowymi uwzględnia się w procedurach wydawania decyzji o Warunkach zabudowy i ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego.

Ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody (j.t. Dz. U. z 2021 r., poz. 1098)

Przydatnym instrumentem prawnym dla ochrony krajobrazu kulturowego jest Ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody (j.t. Dz. U. z 2021 r., poz. 1098). Definiuje ona ważne pojęcia opisujące krajobraz. Kluczową, wydaje się, w tej dziedzinie definicja walorów krajobrazowych. Stanowią one sumę wartości przyrodniczych, kulturowych, historycznych, estetyczno-widokowych obszaru oraz związane z nimi: rzeźba terenu, twory i składniki przyrody oraz elementy cywilizacyjne, ukształtowane przez siły przyrody lub działalność człowieka. (Art. 5 pkt 23). Zdefiniowane zostały również takie pojęcia jak oś widokowa, punkt widokowy, otulina rozumiana jako strefa ochronna. Pojęcia te stosowane są w opracowaniach studialnych, poświęconych analizie krajobrazu. Współgrają z definicją krajobrazu kulturowego, która zawarta jest w Ustawie o ochronie zabytków.

Dla Ochrony krajobrazu kulturowego, realizowanej z inicjatywy zarządu Gminy, ważne są przepisy mówiące o możliwości ustanowienia na jej terenie pomników przyrody i zespołów przyrodniczo – krajobrazowych. Są one wybrane z szerszej listy form ochrony zawartej w art. Art. 6. Ustanowienie pomnika przyrody, lub zespołu przyrodniczo – krajobrazowego następuje w drodze uchwały Rady Gminy (Art. 44, ust 1). Rada Gminy może także wnioskować o utworzenie parku krajobrazowego lub powiększenie jego obszaru w obrębie terytorium gminy (Art. 16, ust 4d).

Pomniki przyrody - są to, pojedyncze twory przyrody żywej i nieożywionej lub ich skupiska o szczególnej wartości przyrodniczej, naukowej, kulturowej, historycznej lub krajobrazowej oraz

odznaczające się indywidualnymi cechami, wyróżniającymi je wśród innych tworów: drzewa okazałych rozmiarów, krzewy gatunków rodzimych lub obcych, źródła, wodospady, wywierzyska, skałki, jary, głazy narzutowe oraz jaskinie. Na terenach niezabudowanych, jeżeli nie stanowi to zagrożenia dla ludzi lub mienia, drzewa stanowiące pomniki przyrody podlegają ochronie, aż do ich samoistnego, całkowitego rozpadu. Kryteria uznawania tworów przyrody żywej i nieożywionej za pomniki przyrody, kierując się potrzebą ochrony drzew i krzewów ze względu na ich wielkość, wiek, pokrój i znaczenie historyczne, a odnośnie tworów przyrody nieożywionej - ze względu na ich znaczenie naukowe, estetyczne i krajobrazowe, określa w drodze rozporządzenia Minister właściwy do spraw środowiska (Art. 40).

Zespoły przyrodniczo-krajobrazowe - są to, fragmenty krajobrazu naturalnego i kulturowego zasługujące na ochronę ze względu na ich walory widokowe lub estetyczne. Art. 43. Mogą one uzupełniać, poszerzać lub stanowić otulinę dla obiektów i obszarów zabytkowych.

Ustanowienie pomnika przyrody, użytku ekologicznego lub zespołu przyrodniczo-krajobrazowego następuje w drodze uchwały Rady Gminy. Uchwała Rady Gminy określa nazwę danego obiektu lub obszaru, jego położenie, sprawującego nadzór, szczególne cele ochrony, w razie potrzeby ustalenia dotyczące jego czynnej ochrony oraz zakazy właściwe dla tego obiektu, obszaru lub jego części. Podejmując uchwałę w sprawie ustanowienia zespołu przyrodniczo-krajobrazowego Rada Gminy uwzględnia istniejące na tym terenie obszary parków kulturowych.

Dla obiektów i obszarów w ten sposób chronionych mogą być wprowadzone zakazy: niszczenia, uszkadzania lub przekształcania ich; wykonywania prac ziemnych trwale zniekształcających rzeźbę terenu (z wyjątkiem prac związanych z zabezpieczeniem przeciwpowodziowym albo budową, odbudową, utrzymywaniem, remontem lub naprawą urządzeń wodnych); uszkadzania i zanieczyszczania gleby; dokonywania zmian stosunków wodnych (jeżeli zmiany te nie służą ochronie przyrody albo racjonalnej gospodarce rolnej, leśnej, wodnej lub rybackiej); likwidowania, zasypywania i przekształcania naturalnych zbiorników wodnych, starorzeczy oraz obszarów wodno-błotnych; wylewania gnojowicy (z wyjątkiem nawożenia użytkowanych gruntów rolnych); zmiany sposobu użytkowania ziemi; wydobywania do celów gospodarczych skał, minerałów itp.; a także umieszczania tablic reklamowych (Art. 45.ust 1.)

Rada Gminy jest obowiązana zakładać i utrzymywać w należytym stanie tereny zieleni i zadrzewienia (Art. 78). Swoistym rodzajem sprawowania ochrony wartościowych terenów zieleni jest uznanie ich za park gminny. Obszary takie, które nie są objęte ochroną konserwatorską, a są położone poza obrębem miast i wsi o zwartej zabudowie i pokryte drzewostanem, może Rada Gminy uznać za park gminny, jeżeli stanowią one własność Gminy. Jeśli taki teren stanowi własność innego podmiotu, do ustanowienia parku gminnego konieczna jest zgoda właściciela (Art. 81).

Formami ochrony przyrody stanowionymi przez organy inne niż Rada Gminy są: parki narodowe, rezerwaty przyrody, parki krajobrazowe, obszary chronionego krajobrazu i Natura 2000, z których na terenie Gminy Dębica funkcjonuje tylko ostatnia z wymienionych form.

15

Sieć obszarów Natura 2000 – projekt listy obszarów opracowuje Generalny Dyrektor Ochrony Środowiska. Projekt wymaga zasięgnięcia opinii właściwych miejscowo Rad Gmin. Niezłożenie opinii w terminie 30 dni od dnia otrzymania projektu uznaje się za brak uwag. Wyznaczenie obszaru specjalnej ochrony ptaków lub specjalnego obszaru ochrony siedlisk, zmiana jego granic lub likwidacja następuje w porozumieniu z ministrem właściwym do spraw rolnictwa, ministrem właściwym do spraw rozwoju wsi, ministrem właściwym do spraw rybołówstwa i z ministrem właściwym do spraw gospodarki wodnej, w drodze rozporządzenia ministra właściwego do spraw środowiska, które określa nazwę, położenie administracyjne, obszar i mapę obszaru, cel i przedmiot ochrony. (Art. 27).

Zgoda wójta na usunięcie drzew lub krzewów - Wójt wydaje zezwolenie na usunięcie drzewa lub krzewu z terenu nieruchomości położonych w gminie. W przypadku, gdy zezwolenie dotyczy usunięcia ich z terenu nieruchomości wpisanej do rejestru zabytków, wówczas nie Wójt, lecz Wojewódzki Konserwator Zabytków wydaje decyzje administracyjną w tej sprawie (Art. 83a). Dotyczy to również drzew owocowych, które w obszarach nieobjętych ochroną konserwatorską mogą nie wymagać zezwoleń. (Art. 83f, pkt 5). Organ wydający zezwolenie na usunięcie drzewa lub krzewu, dokonuje wcześniej oględzin. Ustala czy wycinka nie dotyczy gatunku chronionego, czy nie zachodzi potrzeba uzupełnienia ubytku nasadzeniem zastępczym. Jeżeli usunięcie uzależnione jest od nasadzenia zastępczego wówczas organ musi wziąć pod uwagę wartości przyrodnicze, kulturowe, walory krajobrazowe i lokalizację. (Art. 83c). Za usunięcie drzew i krzewów nalicza się odpowiednie opłaty, ale jeżeli usunięcie jest związane z odnową i pielęgnacją drzew rosnących na terenie nieruchomości wpisanej do rejestru zabytków odstępuje się od ich pobierania (Art. 86 pkt 3).

Ustawa z dnia 24 kwietnia 2015 r. o zmianie niektórych ustaw w związku ze wzmocnieniem narzędzi ochrony krajobrazu (Dz.U. z 2015 r., poz. 774). Zwana Ustawą krajobrazową.

Ustawa ta ważna jest ze względu na regulacje w zakresie kształtowania krajobrazu oraz estetyzacji i podniesienia jakości przestrzeni publicznych, w tym historycznych układów przestrzennych. Wprowadza ona zmiany w obowiązujących ustawach, dotyczących kwestii krajobrazu kulturowego. Dla samorządu przydatne mogą być zapisy ustawy odnoszące się do kompleksowego uregulowania sprawy reklam. **Ustawa krajobrazowa** daje możliwość wprowadzenia regulacji określających zasady i warunki:

- sytuowania obiektów małej architektury, tablic i urządzeń reklamowych oraz ogrodzeń;
- ustalania ich gabarytów, standardów jakościowych i rodzaju materiałów.

Na określonych obszarach, samorząd gminy może też ustalać zakazy sytuowania ogrodzeń, umieszczania tablic i urządzeń reklamowych (z wyłączeniem szyldów). Zasady te i zakazy samorząd wprowadzać może poprzez Uchwałę Rady Gminy mającą charakter prawa miejscowego – tzw. Uchwała reklamowa. Dodatkowo dla obszarów z uchwalonymi zasadami i warunkami Gmina może wprowadzić opłatę reklamową od posiadania tablic i urządzeń reklamowych. Zgodnie z tymi przepisami wprowadzenie takich ustaleń nie będzie już możliwe w planach miejscowych, ale wyłącznie w uchwale reklamowej, wydawanej na podstawie art. 37a znowelizowa-

nego brzmienia Ustawy o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym. Wyjątek dotyczy planów miejscowych, do sporządzania, których przystąpiono przed 11 września 2015 r.

Na charakter i zakres wykonywania działań ochronnych i zarządczych w odniesieniu do dziedzictwa kulturowego, znaczący wpływ ma organizacja i sposób działania podmiotu bezpośrednio odpowiedzialnego za dane miejsce. W kontekście realizacji Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami, istotne znaczenie będzie miał zatem akt prawny odnoszący się do zasad funkcjonowania administracji lokalnej.

Ustawa z dnia 7 lipca 1994 r. – Prawo budowlane (t. j. Dz.U. z 2021 r., poz. 2351)

Ustawa normuje działalność obejmującą sprawy projektowania, budowy, utrzymania i rozbiórki obiektów budowlanych oraz określa zasady działania organów administracji publicznej w tych dziedzinach. W kontekście ochrony zabytków istotnym przepisem prawa budowlanego jest możliwość skorzystania z odstępstw od sprecyzowanych w ustawie przepisów techniczno-budowlanych, dotyczących projektowania, budowania, użytkowania i utrzymywania obiektów budowlanych. Odstępstwo można uzyskać przed wydaniem pozwolenia na budowę lub decyzji o mianie sposobu użytkowania obiektu. Organ wydający pozwolenie na budowę występuje w tej sprawie do ministra, który ustanowił przepisy techniczno-budowlane (art. 9).

Należy też zwrócić uwagę, że w myśl prawa budowlanego, budowy i roboty budowlane niewymagające pozwolenia na budowę, jeżeli są wykonywane przy obiekcie budowlanym wpisanym do rejestru zabytków wymagają pozwolenia na budowę, a jeżeli są wykonywane na obszarze wpisanym do rejestru zabytków - wymagają zgłoszenia, przy czym do wniosku o pozwolenie na budowę oraz do zgłoszenia należy dołączyć pozwolenie wojewódzkiego konserwatora zabytków wydane na podstawie przepisów o Ochronie Zabytków i Opiece nad Zabytkami (art. 29 ust. 4). Natomiast, pozwolenie na rozbiórkę obiektu budowlanego wpisanego do rejestru zabytków może być wydane po uzyskaniu decyzji Generalnego Konserwatora Zabytków o skreśleniu tego obiektu z rejestru zabytków (art. 39 ust. 2). W odniesieniu do obiektów budowlanych oraz obszarów niewpisanych do rejestru zabytków, a ujętych w Gminnej Ewidencji Zabytków, pozwolenie na budowę lub rozbiórkę obiektu budowlanego wydaje organ administracji architektoniczno-budowlanej w uzgodnieniu z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków (art. 39 ust. 3). Ponadto umieszczanie tablic i urządzeń reklamowych na obiektach wpisanych do rejestru zabytków wymaga pozwolenia na budowę (art. 29 ust. 2 pkt 6), a instalowanie krat na obiektach wpisanych do rejestru zabytków wymaga zgłoszenia (art. 30 ust. 1 pkt 3a).

Szczegółowe rozwiązania mające związek z Ochroną i opieką nad zabytkami można znaleźć także w innych ustawach, których nie ma potrzeby omawiać w niniejszym opracowaniu, gdyż mają zastosowanie wtórne do zasadniczego celu.

Ustawa z dnia 9 października 2015 r. o rewitalizacji (t. j. Dz.U.2021 r., poz. 485)

Rada gminy, z własnej inicjatywy albo na wniosek wójta, burmistrza albo prezydenta miasta, podejmuje uchwałę o przystąpieniu do sporządzenia Gminnego Programu Rewitalizacji. Wójt,

17

po podjęciu przez Radę uchwały o przystąpieniu do sporządzenia GPR, kolejno: 1) ogłasza informację o podjęciu uchwały o przystąpieniu do sporządzenia GPR na stronie podmiotowej gminy w Biuletynie Informacji Publicznej, w sposób zwyczajowo przyjęty w danej miejscowości, w prasie lokalnej oraz przez obwieszczenie; 2) sporządza projekt GPR; 3) przeprowadza konsultacje społeczne projektu GPR; 4) występuje o zaopiniowanie projektu GPR obligatoryjnie do organów wymienionych w podpunkcie a, pkt 4, ust.2 artykułu 17 ustawy, i fakultatywnie do innych organów, w tym do Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w przypadku, gdy jest to uzasadnione specyfiką obszaru rewitalizacji - w zakresie form ochrony zabytków. (art. 17, ust 2, pkt 4, podpunkt b.).

Podmioty, o których mowa w art. 17 ust. 2 pkt 4, w zakresie swojej właściwości rzeczowej lub miejscowej, opiniują projekt GPR. Wójt, burmistrz albo prezydent miasta wyznacza termin przedstawienia opinii, nie krótszy niż 14 dni i nie dłuższy niż 30 dni, licząc od dnia doręczenia projektu GPR. (art. 18). Gminny Program Rewitalizacji nie stanowi aktu prawa miejscowego. (art. 19). Rada Gminy przyjmuje GPR dla obszaru wyznaczonego w drodze uchwały (art. 14).

18

IV. UWARUNKOWANIA ZEWNĘTRZNE OCHRONY DZIEDZICTWA KULTUROWEGO

1. Relacje gminnego programu z dokumentami stworzonymi na poziomie krajowym

a) Krajowy Program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami na lata 2019 – 2022

Załącznik do uchwały nr 82 Rady Ministrów z dnia 13 sierpnia 2019 r. (M.P. poz. 808 z dnia 11. 09. 2019 r.)

Dokument ten zakłada kontynuację Programu 2014 -2017 na zasadzie ewaluacji. Główną zaletą tegoż Programu była jakościowa zmiana polegająca na zapoczątkowaniu planowania strategicznego na poziomie centralnym w obszarze ochrony zabytków i opieki nad zabytkami. Z tego względu osiągnięcie dalekosiężnych celów, wymagające dłuższej perspektywy czasowej skłoniło do zachowania zasadniczej idei dokumentu przy równoczesnej korekcie pozwalającej na skuteczniejszą realizację jego założeń. Został sformułowany cel główny Programu 2019–2022: „Stworzenie warunków dla zapewnienia efektywnej ochrony i opieki nad zabytkami". Realizowany on będzie przez trzy cele szczegółowe, podzielone na kierunki działania:

Cel 1. - Optymalizacja systemu ochrony dziedzictwa kulturowego, a w nim kierunki: 1. Wzmocnienie systemu ochrony na poziomie lokalnym. 2. Wzmocnienie systemu ochrony na poziomie centralnym.
Cel 2. - Wsparcie działań w zakresie Opieki nad zabytkami opieki nad zabytkami, a w nim kierunki: 1. Merytoryczne wsparcie działań w zakresie opieki nad zabytkami. 2. Podnoszenie bezpieczeństwa zasobu zabytkowego.
Cel 3. - Budowanie świadomości społecznej wartości dziedzictwa kulturowego, a w nim kierunki: 1. Upowszechnianie wiedzy na temat dziedzictwa kulturowego i jego wartości. 2. Tworzenie warunków dla sprawowania społecznej opieki nad zabytkami.

Dla Gminy ważne będą realizowane przez państwo zadania określone w ramach celu 1, kierunku 1: - Wzmocnienie systemu ochrony na poziomie lokalnym :

1. Szkolenia dla jednostek samorządu terytorialnego w zakresie zarządzania dziedzictwem kulturowym, w tym pracowników merytorycznych, z uwzględnieniem zagadnień z zakresu planowania przestrzennego i dostępności dla osób z niepełnosprawnościami.
2. Budowanie zasobu wiedzy o ochronie dziedzictwa kulturowego na poziomie lokalnym, regionalnym i centralnym.
3. Merytoryczne wsparcie procesu planowania i rewitalizacji w gminach.
4. Konkurs Generalnego Konserwatora Zabytków nagradzający gminy za modelowe wdrażanie programów opieki nad zabytkami.

Cel 3 kierunek 2 jako zadanie państwa wskazuje realizację programu dotacyjnego dla organizacji pozarządowych w zakresie popularyzowania i upowszechniania wiedzy o dziedzictwie kulturowym, budowania świadomości lokalnej, a także włączania społeczeństwa w opiekę nad zasobem dziedzictwa kulturowego.

Osobą odpowiedzialną za koordynację i zarządzanie Programem 2019–2022 jest powoływany przez Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego Koordynator Programu 2019–2022 będący dyrektorem Narodowego Instytutu Dziedzictwa. W strukturę zarzadzania włączeni są również Wojewódzcy konserwatorzy zabytków jako jeden z podmiotów odpowiedzialnych za realizacje programu.

b) Narodowa Strategia Kultury na lata 2007-2013, Uzupełnienie na lata 2004- 2020

Narodowa Strategia Kultury na lata 2004-2013 przyjęta przez Radę Ministrów w dniu 21 września 2004 r. (w 2005 r. Ministerstwo Kultury przygotowało Uzupełnienie Narodowej Strategii Rozwoju Kultury na lata 2004-2020)

Strategia jest tworzona centralnie, dla obszaru całej Polski. Określa spójne działania horyzontalne, realizowane w regionach. Za wiodący cel strategiczny uznano *zrównoważenie rozwoju kultury w regionach.* W ramach tego celu wskazane zostały cele cząstkowe: 1. Wzrost efektywności zarządzania sferą kultury. 2. Wprowadzenie innowacyjnych rozwiązań w systemie organizacji działalności kulturalnej i w systemie upowszechniania kultury. 3. Zmniejszenie dysproporcji regionalnych w rozwoju kultury. 4. Wzrost uczestnictwa i wyrównanie szans w dostępie do szkolnictwa artystycznego, dóbr i usług kultury. 5. Poprawa warunków działalności artystycznej. 6. Efektywna promocja twórczości. 7. Zachowanie dziedzictwa kulturowego i aktywna ochrona zabytków. 8. Zmniejszenie luki cywilizacyjnej poprzez modernizację i rozbudowę infrastruktury kultury.

Instytucją wiodącą w realizacji strategii jest MKiDN, a instytucjami wspomagającymi są ministerstwa gospodarki, edukacji, sportu. Zakłada się również aktywność w tym obszarze ze strony mediów, sponsorów, instytucji biznesu i partnerów społecznych. Współczesna ochrona zabytków powinna skupiać się bowiem na powiązaniu kultury z rozwojem gospodarczym i dochodami regionów ponieważ m.in. kultura wraz z przemysłami kultury staje się sektorem generującym dochody, nowe miejsca pracy, a także czynnikiem zwiększającym atrakcyjność lokalizacyjną regionów dla inwestorów i mieszkańców.

Określone zostały trzy instrumenty wdrażania strategii, z których trzeci dotyczący Narodowych Programów Kultury najbardziej może zainteresować jednostki samorządu terytorialnego, gdyż określa cele, na których realizację minister kultury przeznacza wsparcie finansowe. Programy operacyjne, skierowane m.in. do samorządów są ogłaszane decyzją Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego wraz z alokacją finansową na dany rok budżetowy. Bezpośrednio do problematyki ochrony zabytków odnosi się Narodowy Program Kultury „Ochrona zabytków i dziedzictwa kulturowego", którego celem jest poprawa stanu i dostępności zabytków. Zakłada się, że realizację tego celu osiągnąć będzie można przez: a) tworzenie warunków instytucjonalnych, prawnych i organizacyjnych w sferze dokumentacji i ochrony zabytków, b) kompleksową rewaloryzację

zabytków i ich adaptację na cele społeczne, c) zwiększenie roli zabytków w rozwoju turystyki i przedsiębiorczości, d) tworzenie zintegrowanych narodowych produktów turystycznych, e) promocję polskiego dziedzictwa kulturowego w Polsce i za granicą, f) wzmocnienie zasobów ludzkich w sferze ochrony zabytków, g) podnoszenie świadomości społecznej dotyczącej dziedzictwa kulturowego, h) zabezpieczenie zabytków i archiwaliów przed nielegalnym wywozem za granicę.

Założono, że cele programu realizowane będą w ramach następujących priorytetów i działań:

– Priorytet *Aktywne zarządzanie zasobem stanowiącym materialne dziedzictwo kulturowe* - zakłada działania dotyczące rewaloryzacji oraz adaptacji zabytków (przy założeniu znaczącego wpływu ekonomicznego tych projektów na rozwój regionalny i zwiększenie ilości miejsc pracy) oraz zwiększenie dostępności do nich mieszkańców, turystów i inwestorów. Za inne ważne działania uznano zmiany instytucjonalne, prawne i funkcjonalne w sferze dokumentacji i ochrony zabytków.

– Priorytet *Edukacja i administracja na rzecz ochrony i zachowania dziedzictwa kulturowego* - działania mają przede wszystkim na celu podniesienie wykształcenia kadr zatrudnionych w sferze ochrony dziedzictwa kulturowego oraz podniesienie świadomości społecznej w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego.

c) Koncepcja Przestrzennego Zagospodarowania Kraju 2030

Dokument przyjęty został Uchwałą Nr 239 Rady Ministrów z dnia 13 grudnia 2011 r. w sprawie przyjęcia Koncepcji Przestrzennego Zagospodarowania Kraju 2030, M.P. 2012 poz. 252

Celem strategicznym jest efektywne wykorzystanie przestrzeni kraju i jej zróżnicowanych potencjałów rozwojowych do osiągnięcia: konkurencyjności, zwiększenia zatrudnienia i większej sprawności państwa oraz spójności społecznej, gospodarczej i przestrzennej w długim okresie. Koncepcja kładzie szczególny nacisk na budowanie i utrzymywanie ładu przestrzennego, ponieważ decyduje on o warunkach życia obywateli, funkcjonowaniu gospodarki i pozwala wykorzystywać szanse rozwojowe.

Jako cele polityki przestrzennej w aspekcie ochrony zabytków wskazano: ograniczenie presji urbanizacyjnej na obszary dziedzictwa przyrodniczego i kulturowego, poprzez rozwój narzędzi wspierania finansowego ochrony przyrody i krajobrazu; wprowadzenie systemu standardów zabudowy i zagospodarowania terenu na obszarach o niższym reżimie ochronnym; wprowadzenie narzędzi kompensacji utraconych korzyści ekonomicznych na terenach o wysokich restrykcjach konserwatorskich; wspieranie rewitalizacji zdegradowanych przestrzeni.

W Koncepcji zaakcentowano potrzebę budowania i utrzymywania ładu przestrzennego, ponieważ decyduje on o warunkach życia obywateli, funkcjonowaniu gospodarki i pozwala wykorzystywać w lepszym stopniu możliwości rozwojowe jakie przynosi z sobą postęp cywilizacyjny. Sformułowano także zasady i działania mające służyć zapobieganiu konfliktom w gospodarowaniu przestrzenią i zapewnieniu bezpiecznego rozwoju. Uwzględniono również problematykę ochrony dziedzictwa kulturowego w systemie kształtowania prawidłowej polityki przestrzennej.

2. Relacje gminnego programu z dokumentami wykonanymi na poziomie województwa

a) Wojewódzki Program Opieki nad Zabytkami

Wojewódzki Program Opieki nad Zabytkami w Województwie Podkarpackim na lata 2018 -2021, przyjęty Uchwałą Nr XLI/966/18 Sejmiku Województwa Podkarpackiego z dnia 24 września 2018 r.

Program przedstawia na wstępie ogólną charakterystykę zasobu zabytków objętych różnymi formami ochrony prawnej począwszy od obiektów wpisanych na Listę światowego Dziedzictwa UNESCO, kończąc na wpisanych do gminnej ewidencji zabytków. Tylko zabytki o istotnym znaczeniu dla regionu zostały wymienione z nazwy. Na terenie gminy Dębica wskazano ich niewiele. Do takich należy zespół dworsko-parkowy w **Zawadzie,** jako wyróżniający się przykład architektury rezydencjonalnej. Zwrócono też uwagę na towarzyszący zabudowaniom park krajobrazowy należący do jednych z lepiej zachowanych. Pośród wartościowych i dobrze zachowanych układów urbanistycznych wskazane zostało **Osiedle-Pustków** założone w ramach budowy Centralnego Okręgu Przemysłowego w latach 30 XX w. Funkcjonujący w tym założeniu urbanistycznym kościół wzniesiony w stylu modernistycznym zaliczono do wartościowych przykładów architektury sakralnej z okresu międzywojennego. Pośród zabytków archeologicznych zwrócono uwagę na domniemane grodzisko w **Podgrodziu** oraz faktycznie zachowane w **Braciejowej**.

Przedstawiono założenia programowe, wskazano priorytety i kierunki działań mające służyć ochronie i opiece nad zabytkami Podkarpacia. Jako **Priorytet I** przyjęto: „Ochronę i świadome kształtowanie krajobrazu kulturowego." W ramach kierunku „Rewaloryzacja i rewitalizacja układów urbanistycznych i ochrona układów ruralistycznych" zwrócono uwagę przede wszystkim na problematykę historycznych centrów miast, co w przypadku Gminy Dębica nie ma zastosowania poza jednym przypadkiem jakim jest planowo założony układ urbanistyczny zachowany w Pustkowiu-Osiedle. Prezentuje on problematykę jaką wskazano w wytycznych do programu rewaloryzacji i rewitalizacji centrów historycznych. Wsparcie w opracowaniu takich programów zalecono jednostkom samorządowym. W odniesieniu do krajobrazu kulturowego o charakterze wiejskim, który w Gminie Dębica jest dominujący, wskazać można zalecenie propagowania zasad dotyczących dostosowania nowej zabudowy i infrastruktury do warunków krajobrazowych i tradycji miejscowego budownictwa.

Również tej problematyki dotyczy Integracja ochrony zabytków z ochroną przyrody. W tym obszarze tematycznym zalecono: uwzględnianie uwarunkowań ochrony zabytków (w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego) łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej w planach rozwoju województwa, oraz, zintegrowanie ochrony dziedzictwa i krajobrazu kulturowego oraz środowiska przyrodniczego przez planowanie przestrzenne. Uwzględnianie w planach zagospodarowania przestrzennego ochrony środowiska naturalnego powiązanego przestrzennie z założeniami urbanistycznymi i ruralistycznymi oraz zespołami architektonicznymi. Skuteczność ochrony krajobrazu kulturowego powinna być wzmacniana poprzez działania integrujące ochronę zabytków z ochroną przyrody. Instrumentami, które mogą ten kierunek realizować powinny być plany rozwoju województwa szczególnie Plan za-

gospodarowania województwa, a na poziomie gmin miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego.

W ramach kierunku „Zachowanie tożsamości regionalnej i lokalnej oraz historycznej wielokulturowości regionu", zwrócono uwagę na potrzebę utrzymania wielokulturowego bogactwa, tożsamości lokalnej i regionalnej m.in. poprzez działania o charakterze edukacyjnym i popularyzatorskim, w tym wspieranie folkloru i sztuki ludowej oraz ochronę wartości niematerialnych. Ważnymi działaniami w tej sferze będzie wspieranie tradycyjnego rzemiosła, ginących zawodów, promocja produktów regionalnych, dokumentowanie legend, podań tradycji lokalnych. Wskazanym na liście kierunków tego priorytetu, a istotnym dla Gminy Dębica, będzie wsparcie działań dotyczących upamiętnienia ważnych wydarzeń historycznych, wybitnych postaci związanych z regionem itp. poprzez działalność wydawniczą (regionalia), organizowanie okazjonalnych wystaw i ekspozycji.

W ramach kierunku „Tworzenie parków kulturowych jako forma ochrony krajobrazu kulturowego" przedstawiono listę proponowanych do utworzenia na terenie województwa parków kulturowych. Na liście tej nie wskazano założenia urbanistycznego **Pustków – Osiedle**. Natomiast dla wartościowych założeń przestrzennych, nie ujętych w wykazie, zalecono promowanie działań zmierzających do tworzenia parków kulturowych jako skutecznej formy zintegrowanej ochrony cennych obszarów kulturowych województwa podkarpackiego.

Jako **Priorytet II** przyjęto – „Ochronę i zarządzanie dziedzictwem kulturowym jako czynniki rozwoju społeczno-gospodarczego województwa."

W ramach kierunku „Zahamowanie procesu degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania", ogólnie zalecono wykonywanie prac konserwatorskich, restauratorskich i remontowych w pierwszej kolejności przy obiektach znajdujących się w złym stanie lub wymagających prac konserwatorskich, a prezentujących znaczne wartości zabytkowe lub historyczne i walory architektoniczne, co można w przypadku Gminy Dębica odnieść do założenia dworsko-parkowego w Zawadzie. Zwrócono uwagę na konieczność wspierania działań zmierzających do rewaloryzacji założeń dworsko-parkowych oraz do zagospodarowania nieużytkowanych i popadających w ruinę podworskich zabudowań gospodarczych, a także do powstrzymania postępującego procesu degradacji dworskich parków. W tych działaniach podkreślono zasadność pomocy finansowej z Budżetu Województwa Podkarpackiego. Zwrócono też uwagę na konieczność wspierania działań na rzecz zachowania archeologicznej substancji zabytkowej.

W ramach kierunku „Wzmocnienie poziomu ochrony zabytków przemysłu, techniki i sztuki inżynierskiej." zaakcentowano zabytkowe założenia przemysłowe związane z **COP**. Uznano potrzebę promocji obiektów i zespołów obiektów poprzemysłowych ze szczególnym uwzględnieniem zabytków przemysłu trwale wpisanych w tradycję województwa. Zwrócono też uwagę na zabytki kolejnictwa. Zalecono wspieranie działań zmierzających do objęcia ochroną (zabezpieczenie, remonty i konserwacja oraz rewitalizacja) zabytkowych obiektów kolejowych (dworce kolejowe, budynki pomocnicze, infrastruktura towarzysząca).

23

W ramach kierunku „Opieka nad zabytkami ruchomymi" wskazano szczególną potrzebę zadbania o zbiory muzealne. Konieczna jest stała ich konserwacja oraz wsparcie procesów digitalizacji zbiorów muzealnych, co w przypadku Gminy Dębica może dotyczyć Europejskiego Centrum Pamięci i Pojednania w Pustkowie (nie wskazanego w Programie). Zabytki poza zbiorami muzealnymi występują głównie w obiektach sakralnych. Opieka ze strony samorządu polegać może na dotowaniu konserwacji najcenniejszych obiektów, ale również dotowaniu infrastruktury technicznej zapobiegającej zniszczeniu lub kradzieży.

W ramach kierunku „Podejmowanie działań umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami", szansę upatruje się w rozwoju turystyki i przedsiębiorczości np. przez budowę i promocję produktów turystycznych w oparciu o dziedzictwo kulturowe. Wiąże się to z odpowiednią bazą noclegowa i gastronomiczną oraz usługami w dziedzinie kultury zapewniającymi atrakcyjność pobytu na terenie Gminy.

Jako **Priorytet III** przyjęto – „Badanie i dokumentacja dziedzictwa kulturowego materialnego i niematerialnego oraz promocja i edukacja służące budowaniu tożsamości". Uznano potrzebę „Rozpoznanie i dokumentowanie zasobu zabytków oraz przetwarzanie informacji o nich", jako pierwszy kierunek tego priorytetu. Do tego potrzebne są systemy gromadzenia, przetwarzania i udostępniania informacji o dziedzictwie kulturowym. Projekt będzie wspomagał działania na rzecz regionalnej edukacji kulturalnej, badania naukowe w zakresie nauk humanistycznych oraz procesy decyzyjne z zakresu polityki konserwatorskiej.

W ramach kierunku „Działania szkoleniowe oraz edukacja i promocja wiedzy o dziedzictwie kulturowym regionu" przewidziano Inicjowanie i wspieranie projektów działań edukacyjnych w obszarze dziedzictwa kulturowego. W edukacji dzieci i młodzieży zalecono nastawienie na poznanie wartości tzw. małych ojczyzn i wskazanie potrzeby ochrony krajobrazu kulturowego jako swoistego wyróżnika i świadectwa tożsamości regionalnej. Wiąże się to z odpowiednim przygotowaniem kadr. Wspierane będą też działania edukacyjne promujące wiedzę o regionie (wydawnictwa, konkursy) oraz popularyzujące dobre, i ciekawe realizacje konserwatorskie. Przewiduje się wspieranie tworzenia oraz promocję markowych, ponadlokalnych produktów kulturowych i turystycznych województwa opartych na zasobach dziedzictwa kulturowego ze szczególnym uwzględnieniem wielokulturowości i wielowyznaniowości.

W ramach kierunku „Tematyczne szlaki turystyczne" przewidziano działania zmierzające do tworzenia nowych tematycznych szlaków turystycznych: rowerowych, pieszych, samochodowych i wodnych uzupełniających obecną strukturę. Bogactwo zasobów kulturowych, w dużej mierze nieprzekształconych układów przestrzenno-krajobrazowych, stwarza możliwości wzbogacenia dotychczasowej oferty. Szlaki turystyczne tworzone w oparciu o zasoby kulturowe mogą łączyć się ze szlakami czy obszarami przyrodniczymi takimi, jak parki krajobrazowe, parki narodowe, a także pokrywać się, łączyć lub przecinać ze szlakami o różnej tematyce. Z listy proponowanych szlaków tematycznych - Szlak Centralnego Okręgu Przemysłowego - najbardziej konweniuje z zachowanym w **Pustkowiu-Osiedle** założeniem urbanistycznym towarzyszącym dawnej fabryce „Lignoza". Program zaleca utrzymanie i promowanie istniejących szlaków kulturowych poprzez wydawnictwa reklamowe, przewodniki, płyty CD, reklamy na targach turystycznych krajowych i zagranicznych.

Zaproponowane zostało utworzenie „Szlaku grodzisk karpackich", którego trasa przechodziłaby przez grodzisko w Braciejowej. Szlak prezentuje najciekawsze, różnorodnie ukształtowane i zachowane obiekty wczesnośredniowieczne i średniowieczne na obszarze wschodnich Karpat. Obejmuje w sumie 24 punkty i liczy łącznie ok. 450 km, czyli jest szlakiem zalecanym dla turystki samochodowej. Wyznaczoną trasę można dowolnie modyfikować poprzez rezygnację z niektórych punktów, jak też istnieje możliwość jej rozpoczynania w innych miejscach, niż centralnie położony Rzeszów.

b) Plan zagospodarowania przestrzennego województwa podkarpackiego – Perspektywa 2030

Uchwała nr LIX/930/18 z dnia 27 sierpnia 2018r. Sejmiku Województwa Podkarpackiego (DZ.U. Woj. Podkarpackiego z 18 września 2018 r. poz. 3937 – obowiązuje od 3 października 2018 r.

W odniesieniu do Gminy Dębica, założenia planistyczne poprzednio obowiązującego planu nie uległy radykalnym zmianom. Zachowano zasadnicze kierunki rozwojowe aktywności gospodarczej i ustalone obszary ochrony dziedzictwa kulturowego oraz zasobów przyrodniczych i krajobrazu kulturowego.

W polityce przestrzennej dotyczącej ochrony dziedzictwa kulturowego zwrócono uwagę na konieczność powiązania tegoż z wysokimi walorami przyrodniczymi, co może dać szansę na rozwój turystyki, jako istotnej gałęzi gospodarki. Stwierdzono, że na jakość krajobrazu kulturowego niekorzystnie wpływają m.in: brak ładu i niska jakość zagospodarowania przestrzennego, zanik tradycyjnego budownictwa wiejskiego i małomiasteczkowego, niedostateczna ochrona zasobów zabytkowych pozostających poza rejestrem.

W zakresie zachowania i ochrony zabytkowych obiektów i założeń przestrzennych zwrócono uwagę, w pierwszej kolejności, na obiekty najważniejsze w skali ponadregionalnej wymieniając je z nazwy. Na liście tej brak jest dawnego założenia rezydencjonalnego w **Zawadzie.** Uwzględniał je plan wcześniejszy. W obecnym planie, jedynie w załączniku nr 3 (Środowisko przyrodnicze i kulturowe), zostało ono oznaczone pod symbolem, którego rozszerzenie opisano w legendzie jako: „Dziedzictwo kulturowe - wybrane zasoby o znaczeniu ponadregionalnym i regionalnym". Brak na liście może skutkować obniżeniem rangi tegoż zabytku. Żaden inny z zabytków Gminy nie został w tej kategorii wyróżniony.

Ogólnie zapisano, że wymagane jest podejmowanie działań służących takim celom jak: rewitalizacja założeń przestrzennych, w tym ruralistycznych zarówno wpisanych do rejestru zbytków jak i tych pozostających poza nim. Tu również zamieszczono listę wytypowanych założeń, na której nie znalazł się żaden zabytek z Gminy Dębica. **Pustków-Osiedle** zostało uwzględnione nie w tej, ale w kolejnej kategorii dotyczącej współczesnego materialnego dziedzictwa kulturowego. Nie uwzględniono modernistycznego osiedla w Pustkowie jako zabytkowego założenia o dużej wartości dla polskiej tradycji urbanistycznej. Stwierdzono potrzebę nadawania nieużytkowanym zabytkom nowej funkcji; zachowywania i ochrony architektury cmentarnej, budownictwa drewnianego, zabytków techniki i dziedzictwa archeologicznego. Te postulaty mają charakter ogólny i traktować je należy jako wskazanie kierunku potrzebnych działań.

25

W zakresie zachowania i ochrony walorów przestrzeni, w tym walorów krajobrazu kulturowego za istotną uznano potrzebę tworzenia nowych parków kulturowych, jako formy ochrony krajobrazu kulturowego o ponadprzeciętnych walorach, oraz wyróżniających się krajobrazowo terenów z zabytkami nieruchomymi, charakterystycznymi dla miejscowej tradycji budowlanej i osadniczej. Na zamieszczonej liście wartościowych zespołów zabytkowych predystynowanych do utworzenia parku nie uwzględniono zabytków z Gminy Dębica. Lista jednak nie stanowi zamkniętego zbioru propozycji. Jako ogólny postulat, bez wskazania na konkretne obiekty czy obszary, zalecono uwzględnianie w planowaniu przestrzennym elementów kulturowych i przyrodniczych, które w istotny sposób wpływają na kształt krajobrazu kulturowego oraz eksponowanie wartościowych obiektów.

W zakresie zachowania i ochrony współczesnego materialnego dziedzictwa kulturowego zalecono objęcie ochroną dóbr kultury współczesnej, a także innych obiektów spełniających ustawowe kryteria dóbr kultury współczesnej. Zaproponowano również wpisanie najcenniejszych obiektów, zespołów zabudowy i założeń przestrzennych, w tym również tych stanowiących dobra kultury współczesnej do rejestru zabytków w celu objęcia ochroną konserwatorską. Do tej kategorii materialnego dziedzictwa zaliczono obiekty i założenia związane z powstaniem **Centralnego Okręgu Przemysłowego**, których rozwój po wojnie był kontynuowany w ramach urbanizacji i industrializacji regionu. Wskazane zostały obiekty, które mają znaczenie w skali regionalnej i ponadregionalnej. Na terenie Gminy do takich zaliczono zespół urbanistyczny **Osiedla-Pustków**.

W zakresie rozwijania szlaków kulturowych, jako istotnego elementu spajającego zasoby kulturowe województwa wskazano aspekt znaczenia edukacyjnego i turystycznego. Szlaki powinny tworzyć sieć wychodzącą poza granice województwa w celu lepszego powiązania tematycznego. Zaproponowano przedłużanie istniejących szlaków i tworzenie nowych w oparciu o zasoby kulturowe oraz inne elementy związane z historią regionu z uwzględnieniem elementów pozakulturowych, takich jak wartości przyrodnicze czy krajobrazowe. Wskazane zostały ogólne ramy tematyczne, dające klucz do tworzenia powiązań znaczeniowych akcentujących poszczególne grupy zabytków. Wytyczanie nowych szlaków powinno uwzględniać zasoby zabytkowej architektury regionu, ze zwróceniem uwagi na zabytki architektury sakralnej, obronnej, rezydencjonalnej, a także na budownictwo związane z Centralnym Okręgiem Przemysłowym. Ponadto wskazano jeszcze kryteria uwzględniające upamiętnienie historycznych osób i rodzin związanych z regionem, upamiętnienie wydarzeń historycznych, podań i legend oraz historycznych szlaków handlowych i pątniczych. Włączono w ten zakres również zabytki techniki, dziedzictwo archeologiczne i etnografię. Wskazano, potrzebę uwzględnienia przy tym elementów pozakulturowych, takich jak wartości przyrodnicze czy krajobrazowe.

W zakresie ochrony pozostałych zasobów i elementów dziedzictwa kulturowego, w tym zasobów niematerialnych - wskazano potrzebę poszerzenia problematyki o działania podnoszące atrakcyjność turystyczną oraz świadomość lokalnej społeczności. W tym celu ważne będą inwestycje służące zachowaniu, ochronie i propagowaniu dziedzictwa kulturowego, realizowanie obiektów o charakterze wystawienniczym, muzealnym, jak również o charakterze skansenow-

skim. Zaleca się również objęcie ochroną nazw geograficznych, historycznych lub tradycyjnych ważnych dla utrzymania tożsamości lokalnej.

Kierunki rozwoju najlepiej obrazują mapy stanowiące załączniki do Planu. Pokazano sieć osadniczą i komunikacyjną. Pod względem rozwoju osadnictwa całe terytorium Gminy Dębica określono jako „ wiejskie obszary funkcjonalne uczestniczące w procesach rozwojowych". Na północy Gmina bezpośrednio graniczy z terenami określonymi jako „miejski obszar funkcjonalny ośrodków subregionalnych". Ośrodkiem tym jest Mielec. Już obecnie uwidacznia się tendencja ekspansji przemysłu ze strefy ekonomicznej wzdłuż drogi nr 985 w kierunku autostrady A-4, magistrali kolejowej i drogi krajowej nr 94, biegnących równoleżnikowo i wyznaczających w sposób naturalny granicę obszarów o różnej funkcji gospodarczej. W zamieszczonym w Planie wykazie inwestycji i zadań wpisano modernizację tych tras, co będzie miało wpływ na wygląd krajobrazu.

Tereny położone na południe od tego korytarza komunikacyjnego wydają się mniej podatne na industrializację. Zaliczono je do „obszarów problemowych" – to znaczy, do takich, gdzie mogą pojawiać się dysfunkcje rozwojowe i dlatego wymagają wsparcia. Uznano, iż potrzebują one określenia w planach miejscowych, właściwego przeznaczenia i zasad zagospodarowania. Na tym terenie, na południe od Dębicy, w ramach rozległego obszaru leśnego wyznaczono ochronę przyrodniczą w ramach Europejskiej Sieci Ekologicznej Natura 2000. Ten specjalny obszar ochrony siedlisk nazwany **Lasem nad Braciejową** PLH 180023 będzie wiązał się z dwoma znajdującymi się tam stanowiskami archeologicznymi wyróżniającymi się własną formą terenową. W „systemie obszarów chronionych" uwzględniono również konieczność objęcia ochroną założenia urbanistycznego **Pustków-Osiedla** związanego z powstaniem i rozwojem COP.

c) Strategia Rozwoju Województwa – Podkarpackie 2030

Uchwała Nr XXVII/458/20 Sejmiku Województwa Podkarpackiego z dnia 28.09.2020 r.. Dz. Urz.. Woj. Podkarpackiego z 2020. poz. 3871.

W dziedzinie kultury i dziedzictwa kulturowego przyjęte zostały kierunki działań opisane w grupach tematycznych. Pierwszą z nich poświęcono „Tworzeniu warunków dla upowszechniania kultury, rozwijania form działalności kulturalnej i interpretacji dziedzictwa wraz ze zwiększeniem kompetencji kulturowych mieszkańców". Podkreślono charakterystyczną cechę wyróżniającą Województwo Podkarpackie, a mianowicie istnienie bogatej bazy zasobów dziedzictwa, umożliwiająca tworzenie innowacyjnych produktów kulturowych i turystycznych, wzrost kompetencji kulturowych oraz artystycznych mieszkańców regionu, która będzie miała wpływ na poprawę dostępności do ofert tego obszaru. Podejmowanie działań edukacyjnych, tworzenie bogatej oferty kulturalnej, podwyższenie kompetencji kulturowych wśród mieszkańców powinno przyczynić się do wzrostu tożsamości regionalnej i lokalnej, co może być atutem do tworzenia atrakcyjnego wizerunku regionu.

Kolejna grupa tematyczna dotyczy „Wzmacniania współpracy i partnerstwa na rzecz wykorzystania regionalnych zasobów dziedzictwa i kultury współczesnej jako potencjału rozwojowego". W jej ramach przewidziano działania, z których wymienić należy te, które mogą być realizowane

na szczeblu lokalnym. Należą do nich: inicjowanie i wspieranie procesów na rzecz tworzenie silnych marek kulturowych o znaczeniu ogólnopolskim i międzynarodowym; sieciowanie podmiotów zaangażowanych w tworzenie, ochronę, udostępnianie, popularyzację kultury oraz dziedzictwa kulturowego w celu integracji działań w obszarze kultury, promowanie i wspieranie waloryzacji dziedzictwa kulturowego oraz zwiększenie gospodarczego i społecznego ich wykorzystania poprzez tworzenie partnerstw między sektorem publicznym i prywatnym.

„Infrastruktura kultury i zwiększenie atrakcyjności dziedzictwa kulturowego" – ta grupa tematyczna poświęcona jest głównie działaniom ochrony dziedzictwa. Należy je chronić, ale także racjonalnie wykorzystywać zasoby dla rozwoju województwa i budowania kapitału społecznego. Konieczne jest podejmowanie przedsięwzięć z zakresu ochrony obiektów zabytkowych i miejsc cennych kulturowo. Należy również podejmować adaptacje obiektów w celu tworzenia nowoczesnych produktów kulturowych i turystycznych z wykorzystaniem form cyfrowych i wirtualnych.

W Planowaniu przestrzennym zwrócono uwagę na konieczność poprawienia ładu przestrzennego i jakości zarządzania przestrzenią. Plany umożliwiają efektywne kształtowanie i prowadzenie polityki przestrzennej na terenie Gminy. Rozwój kompetencji planistycznych i zwiększenie koordynacji w tym zakresie, umożliwi ograniczenie konfliktów przestrzennych oraz będzie wspomagać wzmacnianie procesów rozwoju społeczno-gospodarczego. Przyjęto działania wspierające w zakresie planowania przestrzennego w jednostkach samorządu terytorialnego z uwzględnieniem ich komplementarności z sąsiednimi terytoriami. Ważnym założeniem przyjętym w tej dziedzinie jest zapis mówiący o wykorzystaniu instrumentów planowania przestrzennego dla ochrony zasobów przestrzeni i krajobrazu oraz racjonalnego gospodarowania przestrzenią.

Postawiono również na aktywizację i rewitalizację obszarów zdegradowanych. Szczególnym wyzwaniem jest aktywizacja obszarów zdegradowanych, które wymagają nadania im nowych funkcji, w celu ożywienia społeczno-gospodarczego. Do wyrównywania szans takich obszarów, wykorzystana zostanie rewitalizacja, która jest kompleksowym procesem wyprowadzania ze stanu kryzysowego obszarów zdegradowanych przez adekwatne zintegrowane działania społeczne oraz gospodarcze lub przestrzenne lub techniczne lub środowiskowe. Ze względu na swoją kompleksowość, podstawowym narzędziem prowadzenia rewitalizacji są Gminne programy rewitalizacji.

d) Strategia Rozwoju Gminy Dębica na lata 2015 – 2024

Głównym zadaniem władz samorządowych będzie ukształtowanie wizerunku gminy, tak by był on atrakcyjny dla jej rozwoju gospodarczego i warunków życiowych mieszkańców. Zwrócono uwagę na potrzebę rozwoju turystyki i rekreacji, jako forma spędzania czasu wolnego, co powiązano z możliwością wykorzystania dziedzictwa kulturowego i naturalnego. Ważne będzie promowanie rozwoju zaplecza kulturalnego na potrzeby lokalnych mieszkańców i turystów, tworzenie obszarów zieleni urządzonej, terenów rekreacyjnych oraz wspieranie działań edukacyjnych w celu zwiększenia identyfikacji z miejscem urodzenia i zamieszkania.

Stwierdzono, że Gminę Dębica należy zaliczyć do obszarów szczególnie atrakcyjnych pod względem ukształtowania terenu, jak również walorów przyrodniczych i krajobrazowych. Na terenie Gminy wyliczono dwa rezerwaty przyrody: „**Las Wolica**" i „**Zamczysko**". Wśród obszarów objętych ochroną w ramach programu Natura 2000 wskazano „**Dolną Wisłokę z dopływami**" (PLH180053) i „**Las nad Braciejową**" (PLH180023). Wymieniono również pomniki przyrody podając siedem pozycji rejestrowych udokumentowanych na terenie gminy. Zwrócono uwagę na aktualnie projektowane obszary chronionego krajobrazu, które będą obejmować tereny Gminy Dębica. Należą do nich „Obszar Chronionego Krajobrazu Pogórza Strzyżowskiego" i „Jastrzębsko – Żdżarski Obszar Chronionego Krajobrazu".

W ramach projektów infrastrukturalnych realizowanych w ramach Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego i Europejskiego Funduszu Rolnego na rzecz Rozwoju Obszarów Wiejskich przedstawiono zamierzenia, które uwzględniają problematykę dziedzictwa kulturowego, walory przyrodnicze i krajobrazowe Gminy. W projekcie tworzenia obszarów zieleni urządzonej, terenów rekreacyjnych oraz zaplecza kulturalnego na potrzeby mieszkańców przewidziano „kształtowanie przestrzeni publicznej zgodnie z wymogami ładu przestrzennego, odnawianie lub poprawę stanu zabytkowych obiektów budowlanych służących zachowaniu dziedzictwa kulturowego, zakup obiektów charakterystycznych dla tradycji budownictwa w danym regionie z przeznaczeniem na cele publiczne". W ramach pozyskiwanych zewnętrznych środków finansowych i środków własnych, Gmina będzie mogła sprawować rolę mecenatu w odniesieniu do obszarów i zabytków wymagających działań interwencyjnych, jeśli ich sytuacja własnościowa pozwoli na takie zaangażowanie. Wspierana będzie ochrona zabytków i budownictwo tradycyjne.

W ramach rozwoju e-usług przewidziano digitalizację zasobów m. in. kulturowych i archiwalnych, co będzie finansowane ze środków pozyskiwanych ze źródeł zewnętrznych przy równoczesnym wkładzie własnym. Planując działania z zakresu rewitalizacji Gminy przewidziano konieczność przebudowy, adaptacji zdegradowanych budynków, obiektów, terenów i przestrzeni w celu przywrócenia lub nadania im nowych funkcji społecznych, gospodarczych, edukacyjnych, kulturowych lub rekreacyjnych.

Odrębną sprawą pozostaje w znacznej części już zrealizowany projekt utworzenia uzdrowiska w miejscowości **Latoszyn** w miejscu dawnego zakładu Zdrojowo - Kąpielowego „Latoszyńskie Łazienki". Zakłada się wykorzystanie dziedzictwa naturalnego i kulturowego obszaru. Zadanie to ma być realizowane w znacznej mierze ze środków zewnętrznych.

e) Gminny Program Rewitalizacji Gminy Dębica na lata 2016–2024,

Załącznik nr 1 do Uchwały Nr XL/443/2017 Rady Gminy Dębica z dnia 07.12.2017 r. (oprac. Paweł Walczyszyn, Dominika Kochanowska, Magdalena Zielińska, Klaudia Swat, Łukasz Półchłopek, Grudzień 2017.)

W rozdziale „Powiązanie programu z dokumentami strategicznymi i planistycznym" nie uwzględniono Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami. W całym opracowaniu marginalnie potraktowana została tematyka ochrony zabytków. Pośrednio taką problematykę można odnaleźć

przy tematach odnoszących się do ochrony środowiska, ochrony wartości kulturowych, rozwijaniu funkcji rekreacyjnej i turystycznej.

Zgodnie z art. 10 ust. 1 i 2 ustawy o Rewitalizacji podano definicję: obszar rewitalizacji to „obszar obejmujący całość lub część obszaru zdegradowanego, cechujący się szczególną koncentracją negatywnych zjawisk, o których mowa w art. 9 ust. 1, na którym z uwagi na istotne znaczenie dla rozwoju lokalnego gmina zamierza prowadzić rewitalizację. Obszar rewitalizacji nie może być większy niż 20% powierzchni gminy oraz zamieszkały przez więcej niż 30% liczby mieszkańców gminy. Obszar rewitalizacji może być podzielony na podobszary, w tym podobszary nieposiadające ze sobą wspólnych granic".

Na terenie Gminy Dębica wyznaczano miejscowości, w których wytypowano obszary zdegradowane. Należą do nich: Latoszyn, Gumniska, Głobikowa, Braciejowa, Stasiówka, Stobierna, Zawada, Pustynia, Paszczyna i Pustków-Osiedle. W wyniku przeprowadzonej diagnozy w podziale na jednostki referencyjne Gminy i delimitacji obszaru zdegradowanego, wybrano tylko jeden obszar rewitalizacji, obejmujący swoim zasięgiem zabudowane tereny jednostki **Pustków-Osiedle**. Na mapie zaznaczono granice obszaru przeznaczonego do rehabilitacji. Obejmuje on osiedle modernistyczne (z wyłączeniem części, gdzie znajdują się wille dyrektora i inżynierów), oraz osiedle z zabudową powojenną i teren dawnej fabryki „Lignoza". Zdaniem autorów opracowania występują jednostki charakteryzujące się większą liczbą problemów i natężeniem zjawisk kryzysowych, ale Pustków-Osiedle, obok zdiagnozowanego stanu kryzysowego ma też bardzo duży potencjał w postaci istniejącej infrastruktury (szczególnie rekreacyjno-sportowej), lokalizacji oraz kapitału ludzkiego, który powinien zostać wykorzystany w celu wyciągnięcia go ze stanu degradacji oraz doprowadzenia do ożywienia społeczno-gospodarczego. Nie uwzględniono kwalifikacji tego obszaru do kategorii „Dóbr kultury współczesnej", co zapisane jest w **Planie zagospodarowania przestrzennego województwa podkarpackiego – perspektywa 2030**, a w rezultacie przyniosło skutek pominięcia ważnego aspektu charakteryzującego modernistyczne osiedle i współczesne mu części fabryki.

Wyznaczony obszar charakteryzuje się szczególną koncentracją zjawisk kryzysowych w sferze społecznej, w aspekcie sytuacji demograficznej (starzejące się społeczeństwo, odpływ ludności), i sferze technicznej w kwestii budynków mieszkalnych. Stwierdzono, że obszar charakteryzuje się wieloma kontrastami. Obok odnowionych i dobrze utrzymanych budynków i przestrzeni publicznych występują obiekty, i miejsca w złym stanie technicznym, zaburzające estetykę miejscowości. Pojawia się potrzeba wykorzystania potencjału, jakim jest istniejąca infrastruktura. Wskazana jest też aktywizacja miejscowej ludności do działań społecznych, kulturalnych i gospodarczych. Podjęcie działań polegających na poprawie zdewastowanych i zaniedbanych przestrzeni publicznych oraz poprawie estetyki przestrzeni i obiektów jest jednym z założeń Programu.

W dokumentacji fotograficznej wskazano obiekty zdegradowane, wśród których znalazły się dwa modernistyczne budynki wielorodzinne dla robotników oraz budynek poczty. Wykazano, że budynki wymagające interwencji są nieefektywne energetycznie. Zalecona została ich termomodernizacja, co odnosi się do elewacji i stolarki zewnętrznej. Wzięto również pod uwagę zagospodarowanie otoczenia, gdyż zdaniem autorów, całość wpływa na obniżenie estetyki przestrze-

ni tych miejsc. Zwrócono uwagę na **kościół św. Stanisława bp**, jako obiekt będący potencjałem osiedla, wzmacniający jego atrakcyjność dla mieszkańców. Aby tereny leśne i zielone stały się potencjałem obszaru nie tylko pod względem środowiskowym, ale też estetycznym, celowym byłoby podjęcie działań zmierzających do uporządkowania tych przestrzeni.

Wśród zdiagnozowanych potrzeb w sferze przestrzenno-funkcjonalnej zalecono przebudowę fragmentów dróg będących w złym stanie, uzupełnienie ciągów pieszych i rowerowych, a także tworzenie miejsc parkingowych. Zalecono również uporządkowanie oraz stworzenie atrakcyjnych przestrzeni publicznych sprzyjających aktywności mieszkańców. Zauważono szereg potrzeb związanych z poprawą estetyki, funkcjonalności i bezpieczeństwa w miejscach publicznych m.in. poprzez tworzenie elementów małej architektury, a także likwidowanie barier architektonicznych dla osób starszych i niepełnosprawnych. Wskazano konieczność zatrzymania postępującej degradacji technicznej oraz zalecono poprawę efektywności energetycznej budynków mieszkalnych i budynków, w których prowadzona jest działalność gospodarcza czy społeczna. Zalecono uporządkowanie terenów zieleni urządzonej oraz terenów leśnych służących wypoczynkowi i rekreacji mieszkańców. Zauważono potrzebę w zakresie odpowiedniego uporządkowania i zagospodarowania przestrzeni publicznych w zieleń urządzoną, co przyczyni się do ochrony i kształtowania klimatu oraz środowiska zamieszkania, a także będą pełnić funkcje społeczne na rzecz mieszkańców różnych grup wiekowych.

W części Programowej, w wymiarze funkcjonalno-przestrzennym przewidziano, że po przeprowadzeniu kompleksowych działań rewitalizacyjnych, nastąpi zbudowanie spójności przestrzennej, która zostanie osiągnięta poprzez ukształtowanie estetycznego i przyjaznego dla mieszkańców (w tym dla osób starszych oraz niepełnosprawnych) systemu przestrzeni publicznych, sprzyjających rozwojowi funkcji kulturowej i rekreacyjnej. Ponadto przewidziano poprawę warunków funkcjonowania układów komunikacyjnych. W wymiarze technicznym dzięki realizacji kompleksowych działań zwiększy się dostępność mieszkańców do podstawowych usług publicznych, a także poprawi się stan techniczny (w tym efektywność energetyczna) zdegradowanych budynków użyteczności publicznej, mieszkalnych (w tym szczególnie wielorodzinnych) oraz budynków, w których prowadzona jest działalność gospodarcza i społeczna, umożliwiając tym samym nadanie im nowej lub przywrócenie pierwotnej funkcji.

Na mapie nr 9 przedstawiono rozmieszczenie przestrzenne inwestycyjnych projektów podstawowych na wyznaczonym obszarze rewitalizacji. W Programie wyznaczono dziesięć projektów podstawowych, z których, jak pokazuje mapa osiem z nich zlokalizowanych jest poza obszarem zabytkowego założenia urbanistycznego i dawnej fabryki „Lignoza". Natomiast dwa dotyczyć będą całego obszaru rewitalizowanego. Są to projekty: „Poprawa jakości życia mieszkańców, w szczególności dzieci i młodzieży" oraz „Uniwersytet młodego człowieka – edukacja, integracja, rozwijanie pasji i przeciwdziałanie wykluczeniu społecznemu". Projekty te nie wkraczają w swym działaniu bezpośrednio w sferę ochrony zabytków. Jedynie ich znaczenie edukacyjne może mieć styczność z tą dziedziną. Są to projekty „miękkie", ukierunkowane na aktywizację społeczną i integrację mieszkańców obszaru rewitalizacji oraz na zagospodarowanie ich czasu wolnego, m.in. poprzez włączanie ich w różne formy aktywności społecznej, kulturalnej, sportowej itp. Realizacja projektów odbywać się będzie na obszarze rewitalizacji (w Centrum Kultu-

ry i Bibliotek, Europejskim Centrum Pamięci i Pojednania lub Gminnym Ośrodku Sportu i Rekreacji).

f) Studium Uwarunkowań i Kierunków Zagospodarowania

Studium Uwarunkowań i Kierunków Zagospodarowania Przestrzennego Gminy Dębica, uchwalone Uchwałą Nr I/5/98 Rady Gminy w Dębicy z dnia 10 marca 1998 r. - zmiana XVII przyjęta Uchwałą Nr XXXII/342/2021 Rady Gminy Dębica z dnia 15 lipca 2021 r. (tekst jednolity)

Obecnie obowiązujące Studium Uwarunkowań i Kierunków Zagospodarowania Przestrzennego Gminy Dębica uchwalone Uchwałą Rady Gminy Dębica Nr XXXII/342/2021 z dnia 15 lipca 2021 r. bazuje na ustaleniach przyjętych w Studium zatwierdzonego w 1998 r., później wielokrotnie zmienianym. W przypadku problematyki ochrony zabytków wprowadzane zmiany dotyczyły tylko szczegółów, nie naruszając pierwotnie przyjętych ustaleń. Nie zaktualizowano wykazu Gminnej Ewidencji Zabytków zamieszczając spis obowiązujący przed jej założeniem.

W dziedzinie Ochrony dóbr kultury bazę informacji stanowią dane pochodzące niekiedy sprzed 20 lat. W tym zakresie podejmowano aktualizację. W III zmianie wprowadzone zostały uzupełnienia odnoszące się do występowania stanowisk archeologicznych nie wpisanych do rejestru zabytków i utworzenia dla nich stref ochrony konserwatorskiej. Zmiany dotyczyły też poszerzenia obszarów pod zabudowę i zagospodarowanie związane z produkcją, usługami i handlem o powierzchni sprzedaży nie większej niż 400 m^2. W V zmianie wyznaczono, na granicy wsi Zawada i Pustynia, spory obszar o takim właśnie przeznaczeniu, który dotychczas pełnił funkcje rolne. W IX zmianie Studium wprowadzone zostały kolejne stanowiska archeologiczne wraz ze strefami ochrony. Zalecono, żeby sporządzone zostało specjalistyczne Studium konserwatorskie stanowiące podstawę do określenia wytycznych konserwatorskich do miejscowych planów dla terenów dawnego uzdrowiska w **Latoszynie**, poprzez wprowadzenie elementów i informacji upamiętniających lokalizacją uzdrowiska. Takie samo zalecenie dotyczy również założenia dworskiego w **Podgrodziu**. Dla znacznego obszaru, w którym znajduje się to założenie, przewidziano adaptację i rozwój terenów usług. Uwidoczniająca się tam dominacja tych funkcji ma wpływ negatywny na pozostałości zabytkowego obszaru, w którym obecnie jedynie część parku może być przedmiotem ochrony. Ale wówczas należałoby zagwarantować możliwie szeroką otulinę i harmonijne zagospodarowanie otoczenia o funkcji magazynowej, czego w studium brakuje. Przy okazji budowy MOP-ów przy autostradzie zaproponowano stworzenie ośrodków o charakterze mini-skansenów, wykorzystując stylową zabytkową zabudowę wsi poddębickich.

W Studium nie odniesiono się do problemu Pustków-Osiedla, które w Planie Zagospodarowania Województwa wskazano jako wartościowy układ urbanistyczny. Natomiast wprowadzono możliwość uzupełnienia tam mieszkalnictwa wielorodzinnego o ograniczonym gabarycie. W IX zmianie Studium wprowadzony został projekt powiększania Obszaru Chronionego Krajobrazu Pogórza Strzyżowskiego o południową część Gminy Dębica.

Odnośnie Uwarunkowań kulturowych zwrócono uwagę na najbardziej znaczące w skali Gminy zabytki: archeologiczne – w Braciejowej, Latoszynie, Podgrodziu, Brzeźnicy; zespoły dworskie – w Zawadzie, Nagawczynie, Pustyni i Głobikowej (w Głobikowej zachował się tylko park);

obiekty sakralne – w Zawadzie, (nie wymieniono Pustyni, Brzeźnicy). Zwrócono uwagę na powiązanie zabytków i walorów krajobrazowych szlakami turystycznymi, wymieniając dwie istniejące w tamtym czasie trasy.

Odnośnie wartości kulturowych skupiono się głównie na zabytkach archeologicznych z czasów formowania się grodzisk słowiańskich. Uznano, że tożsamość kulturowa na terenie Gminy kształtują: pozostałości dawnego wiejskiego krajobrazu, pozostałości układów ruralistycznych, pozostałości dworów, parki dworskie, obiekty sakralne z sanktuarium Matki Boskiej Zawadzkiej jako miejscem dynamicznie rozwijającego się kultu, miejsca pamięci narodowej, i na koniec zwrócono uwagę na dawną karczmę w Zawadzie. Wskazano na modelowy typ historycznej zabudowy wiejskiej w postaci chałupy drewnianej konstrukcji zrębowej, o układzie dwutraktowym z sienią pośrodku.

Wyróżnione zostały problemy wynikające z potrzeby Ochrony dziedzictwa kulturowego. Wskazano potrzebę wpisu do rejestru zabytków jednego z czynnych cmentarzy w Gumniskach określonego nazwą „Makabra". Zalecono także wpis do rejestru cmentarza w Zawadzie, i stanowiska archeologicznego nr 1 w Latoszynie związanego z nazwą „Koci Zamek", oraz stanowiska nr 12 – osady kultury przeworskiej.

Dla ochrony otoczenia zabytków parków zalecono utworzenie wokół nich strefy ekspozycji (ok. 30 m.), w której wskazane powinno być tylko użytkowanie rolne – łąki, uprawy – a wykluczone powinny być obiekty kubaturowe. Zaproponowano również ograniczenie gabarytów zabudowy projektowanej w strefach ochronnych. Na załączniku graficznym nie przedstawiono jednak propozycji konkretnie wyznaczonej strefy przy jakimkolwiek zabytku.

W ocenie Struktury osadnictwa i procesów urbanistycznych podano charakterystykę Gminy, wskazując na wyraźnie zarysowujące się strefy. Strefa podmiejska obejmuje wsie Latoszyn, Nagawczynę i Pustynię. Charakter miejski ma strefa osiedla przy zakładzie chemicznym „Erg" w Pustkowiu-Osiedle. Odrębną grupę stanowią wsie zlokalizowane przy głównych szlakach komunikacyjnych – Podgrodzie, Zawada, Brzeźnica, Pustków. Dużą grupę stanowią wsie o charakterze rolniczym na południu i północnym wschodzie gminy. Południe Gminy objęte zostało w 1996 r. Obszarem Chronionego Krajobrazu Pogórza Strzyżowskiego. Zaproponowano ochronę typu rezerwatowego dla kompleksów leśnych „Zamczysko" w Braciejowej i „Las Wolica". Zauważono potrzebę ochrony resztek alei prowadzącej do dworu w Nagawczynie.

W drugiej części opracowania Studium nakreślono ramy polityki w zakresie Ochrony dóbr kultury na terenie Gminy Dębica. Zalecono bezwarunkową ochronę zabytków wpisanych do rejestru i ewidencji; zachowanie układów ruralistycznych, bądź ich fragmentów posiadających znaczenie historyczne lub kulturowe; ochronę stanowisk archeologicznych określonych w AZP i prowadzenie dalszego rozpoznania archeologicznego; sporządzenie przez specjalistów studium konserwatorskiego, które da podstawę właściwych zapisów ochrony dziedzictwa w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego.

W części opisowej Studium zdefiniowano różnej kategorii strefy ochrony konserwatorskiej: Strefę ochrony i ekspozycji obiektów i krajobrazu kulturowego (EOKK), Strefę ochrony kon-

serwatorskiej stanowisk archeologicznych nie wpisanych do rejestru zabytków, Strefę układu ruralistycznego wsi (skrót SUR), Strefę ekspozycji zespołu stawów dworskich w Pustyni (skrót SEK).

Strefę EOKK potraktowano jako propozycję przypisania do niej obszarów predystynowanych do ochrony ze względu na wyróżniające je walory zabytkowe. Nie wskazano jednak konkretnych obszarów, dla których takie strefy byłyby konieczne do utworzenia.

Strefę ochrony konserwatorskiej stanowisk archeologicznych nie wpisanych do rejestru zabytków potraktowano bardziej szczegółowo. Wskazano miejscowości Podgrodzie, Latoszyn, Nagawczyna, Zawada i Pustków, gdzie takie stanowiska występują, i wymagają uwzględnienia w mpzp. Określono wytyczne do miejscowych planów wskazujące powinność: - w oparciu o materiały AZP oznaczyć należy strefy ochrony konserwatorskiej, uwzględniając wielkość poszczególnych stanowisk wraz z informacją o numerze stanowiska, pozwalającą na jego identyfikację – ochronę stanowisk należy ustalić stosownie do ogólnie obowiązujących przepisów z zakresu ochrony zabytków.

Strefa układu ruralistycznego wsi (skrót SUR) dedykowana jest dla miejscowości Kędzierz i Kozłów, dla których zapisano w wytycznych potrzebę opracowania dla nich miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego. Dotyczą one ograniczenia w zakresie działalności gospodarczej, a odnośnie dbałości o krajobraz kulturowy brzmią następująco: „- należy dążyć do utrzymania istniejącego układu zabudowy poprzez zachowanie funkcji, kształtu oraz parametrów istniejącej zabudowy, - postuluje się utrzymanie istniejących zespołów drzew oraz terenów zielonych w połączeniu z istniejącą zabudową, - uwzględnić należy uwarunkowania i ustalenia Studium dotyczące innych elementów zagospodarowania występujących na tych terenach lub mających wpływ na zagospodarowanie tych terenów oraz wynikające z przepisów obowiązujących w dacie przygotowania i uchwalania planu miejscowego".

Strefa ekspozycji zespołu stawów dworskich w Pustyni (SEK). Dla tej strefy ustalono:" - wskazane tereny wyznacza się pod strefę ekspozycji zespołu stawów dworskich w Pustyni, z utrzymaniem istniejącego układu zabudowy wraz z pomocniczymi i uzupełniającymi funkcjami z zakresu komunikacji drogowej, infrastruktury technicznej, a także zieleń izolacyjną, ochronną i towarzyszącą innym elementom zagospodarowania". Sformułowano dla niej również wytyczne do mpzp, które brzmią następująco: „ - postuluje się o utrzymanie istniejących zespołów drzew, - proponuje się kształtowanie zabudowy oraz kształtowanie układu komunikacyjnego z uwzględnieniem wizualnych walorów przedmiotowego obszaru, - uwzględnić uwarunkowania i ustalenia Studium dotyczące innych elementów zagospodarowania występujących na tych terenach lub mających wpływ na zagospodarowanie tych terenów oraz wynikające z przepisów obowiązujących w dacie przygotowania i uchwalania planu miejscowego".

Nie wyznaczono strefy ochrony dla wsi Brzeźnica, choć w Studium można znaleźć zapis mówiący o potrzebie „zachowania układu i wielkości działek zabudowy wiejskiej w centrum **Brzeźnicy** oraz nawiązanie gabarytem i formą architektoniczną nowych obiektów budowlanych do zabudowy tradycyjnej."

34

W graficznej części Planu wyznaczone zostały „Tereny wymagające **rehabilitacji (REH)"**. Dla tych terenów ustalono że rehabilitacji wymagać będą: - obiekty i zespoły obiektów w średnimi złym stanie technicznym, obiekty, które poprzez gabaryt, formę architektoniczną i funkcję degradują otoczenie. W wytycznych do mpzp dla tych terenów wprowadzono: wymóg podniesienia standardu w obiektach zniszczonych a nadających się do remontu; - wymóg ograniczenia gabarytu obiektów w przypadku przesłaniania przez nie ekspozycji innych obiektów cennych kulturowo; - konieczność dostosowania funkcji do charakteru miejsca; - konieczność zmiany lub tworzenie zapisów o przeznaczeniu terenów w bezpośrednim sąsiedztwie obiektów zabytkowych. W tekście Planu nie wskazano konkretnych obszarów wymagających rehabilitacji, ale w graficznej części zaznaczono na mapie centrum wsi **Pustków** i część układu ruralistycznego **Zawady** znajdującą się na północ od drogi nr 94. Zaproponowano też obszary oznaczone symbolem ML wskazane do uzupełnienia funkcji osadnictwa zagrodowego funkcją domów letniskowych (rehabilitacja zabudowy). Przyjęto dla nich ustalenia: - nowa zabudowa letniskowa traktowana jako uzupełnienie istniejącej zabudowy zagrodowej, - przejęcie starych, opuszczonych, drewnianych chałup na cele rekreacyjne.

Strefa obszaru chronionego krajobrazu pogórza strzyżowskiego (OCHK) jako forma projektowanej ochrony. Obejmuje południową cześć Gminy tj. część wsi Podgrodzie, Latoszyn, Nagawczyna i Zawada (poniżej trasy 94) oraz wsie: Gumniska, Braciejową, Głobikową, Stasiówkę i Stobierną. Charakteryzuje się urozmaiconą rzeźbą terenu i znaczną lesistością, a także bogatą kulturą materialną i walorami przyrodniczymi. Preferowanymi sposobami zagospodarowania będą tam: - rolnictwo ekologiczne, zabudowa zagrodowa, - punkty skupu i przetwórstwa płodów rolnych, - wszelkie formy turystyki, - system małej retencji, - zalesienia. W wytycznych do Miejscowych planów przedstawiono warunki szczegółowe uzależniające rozprzestrzenianie się nowej zabudowy od wcześniejszego zbudowania infrastruktury technicznej. Ponadto położono nacisk na: zorganizowanie i rozwój bazy ruchu turystycznego (np. baza noclegowa w oparciu o leśniczówki, wyznaczenie terenów pod stacją narciarską w Braciejowej - płn. stok, dogodny dojazd), oraz na konieczność nawiązywanie formą architektoniczną i gabarytem nowych obiektów do tradycji miejscowego drewnianego budownictwa.

g) Analiza zmian w zagospodarowaniu przestrzennym Gminy Dębica.

Ocena aktualności studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego oraz miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego. (Załącznik Nr 1 do Uchwały Nr L/564/2018 Rady Gminy Dębica z dnia 11 października 2018 r.)

Analiza dotyczy Studium Uwarunkowań przyjętego uchwałą Nr I/5/98 Rady Gminy Dębica z dnia 10 marca 1998r. z 16 późniejszymi zmianami oraz miejscowych planów zatwierdzonych uchwałami na przestrzeni czasu od 1997 r. do 2017 r. Z pośród opracowań dotyczących Gminy uwzględniono w zakresie ochrony zabytków Gminną ewidencję zabytków (zarządzenie nr 78/GPK/2017 Wójta Gminy Dębica z dnia 20 listopada 2017r.) i Gminny program opieki nad zabytkami na lata 2017 – 2020. (uchwała w sprawie uchwalenia „Gminnego programu opieki nad zabytkami na lata 2017 – 2020 Nr XXXV/380/2017 Rady Gminy Dębica z dnia 28 lipca 2017.r.)

35

Analizie poddano zmiany, jakie nastąpiły w tym okresie w zagospodarowaniu przestrzennym Gminy oraz zmiany w obowiązującym ustawodawstwie. Największy rozwój zainwestowania, następuje w miejscowościach Brzeźnica, Nagawczyna i Pustków. Znaczne zmiany w zagospodarowaniu przestrzennym spowodowała realizacja planów miejscowych wyznaczających funkcje produkcyjno – usługowe na nowych obszarach lub poszerzenie istniejących. Do najbardziej znaczących w tym zakresie zaliczyć należy tereny produkcyjno - usługowe w Pustyni i Zawadzie oraz przygotowania terenu do przeznaczenia na podobne funkcje w miejscowości Pustków. Część tych terenów znajduje się w specjalnej strefie ekonomicznej (podstrefa Euro-Park Mielec). Kolejną istotną zmianą jest zapoczątkowanie realizacji planu miejscowego na obszarze strefy uzdrowiskowej „Latoszyn". Odnośnie problematyki ochrony zabytków nie wskazano żadnych tematów budzących zastrzeżenia, a jedynie zwrócono uwagę na potrzebę aktualizowania stanu prawnego w zgodności ze zmianami, jakie wprowadzone są do ustawy o Ochronie zabytków i opiece nad zabytkami.

W podsumowaniu stwierdzono ostatecznie: „Ponieważ dotychczasowa praktyka wskazuje, że zmiany prawne następują z częstotliwością uniemożliwiająca trwałe i całkowite utrzymanie aktualności studium - dopuszcza się nadal częściowe jego zmiany, jako reakcje na najpilniejsze bieżące potrzeby i zadania. Jednocześnie z uwagi na występowanie wielu zagadnień wymagających zmian i aktualizacji w obowiązującym dokumencie, widzi się potrzebę kompleksowego opracowania całości studium".

h) Planowanie przestrzenne w Gminie

Gmina nie posiada miejscowego planu, który by obejmował w sposób jednolity całość jej terytorium. Planami objęte są jedynie wycinkowo wybrane obszary, często sprowadzające się do rozmiaru jednej parceli, dla których zgłoszony został zamiar działań inwestycyjnych.

Ilościowo takich obszarów jest na terenie Gminy sporo i są rozsiane po całym jej terytorium. Najmniej jest ich w południowej części, gdzie tereny mają urozmaiconą rzeźbę i pokryte są w dużej mierze lasami, przez co nie są atrakcyjne dla inwestycji wielkopowierzchniowych. Największą aktywność zauważa się wzdłuż głównych dróg w centralnej i północnej części Gminy. Większość planów wiąże się z zamiarem przeznaczenia terenów pod budownictwo jednorodzinne i zagrodowe oraz pod zalesienie. Pod działalność gospodarczą, obiekty produkcyjne i magazynowe wyznaczone zostały dwa dość rozlegle obszary w Zawadzie i Kozłowie.

W Zawadzie na północ od linii kolejowej, wzdłuż drogi 985 wyznaczono obszar użytkowany dotąd jako pola uprawne z przeznaczeniem go na inwestycje o charakterze przemysłowym. Objęto tam ochroną stanowisko archeologiczne zewidencjonowane jako ślad osadnictwa z epoki kamienia. Na terenie obszaru powstała nowoczesna zabudowa przemysłowa. Likwidacji uległa aleja towarzysząca drodze nr 985 nie chroniona planem.

Rozległy obszar w Kozłowie przeznaczony pod rozbudowę istniejącego zakładu produkcyjnego nie ma powiązania krajobrazowego z zabytkami architektury. Natomiast w jego pobliżu znajduje się ważne stanowisko archeologiczne odznaczające się własną formą terenową. Zlokalizowane jest jednak poza granicą obszaru objętego Planem.

36

Dla Latoszyna sporządzono plan obejmujący większy obszar z przeznaczeniem pod reaktywacje dawnego uzdrowiska. Częściowo już zrealizowano to zamierzenie inwestycyjne. Ustalono ochronę konserwatorska dla dawnego założenia uzdrowiskowego zlokalizowanego na terenie obecnie zalesionym, poprzez wprowadzenie elementów i informacji upamiętniających dawną lokalizację uzdrowiska. Na tym obszarze wyznaczono strefę ochrony konserwatorskiej dla dwóch stanowisk archeologicznych. Ochroną objęto również znajdujący się w granicach opracowanego planu cmentarz pochodzący z czasu epidemii cholery z poł. XIX w. (Uchwała Nr VI/45/2015 Rady Gminy Dębica z 17 kwietnia 2015 r.).

Obszary, dla których sporządzono dotychczas Miejscowe plany nie obejmują zabytków nieruchomych zarejestrowanych lub zewidencjonowanych na terenie Gminy i sporadycznie dotyczą stanowisk archeologicznych. Duże obszarowo układy kompozycyjne o wartości zabytkowej, takie jak założenie pałacowo-parkowe wraz z otoczeniem w Zawadzie i zespół urbanistyczny Pustków -Osiedla z otoczeniem nie zostały objęte planami zagospodarowania, które mogłyby zapewnić dla nich lepsze warunki ochrony.

Uchwałą nr XXVI/297/2021 Rady Gminy Dębica z dnia 23 lutego 2021 r. wyznaczyła aglomerację ZAWADA obejmującą miejscowości: Nagawczyna, Stasiówka, Stobierna, Zawada. W jej obszarze znalazły się założenia dworsko-parkowe w Zawadzie i Nagawczynie. Nie wprowadzono zapisów mających regulować problematykę zabytków.

Uchwałą nr XVII/196/2020 Rady Gminy Dębica z dnia 12 maja 2020 r. w sprawie Miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego: obszaru „Zawada –Park" – wprowadzono ochronę zabytkowego kościoła. Cmentarza nie objęto ochroną konserwatorską, ale ukształtowanie terenu sprzyja zachowaniu stanu istniejącego. Zieleń o charakterze parkowym w szerokim otoczeniu sanktuarium zapewnia właściwą ekspozycję.

Przypadek planowania selektywnie traktującego kontekst wartościowego krajobrazu kulturowego i przyrodniczego można stwierdzić przy okazji opracowania planu dla dawnego siedliska dworskiego w Podgrodziu. (Uchwała NR XXXII/344/2021 Rady Gminy Dębica z dnia 15 lipca 2021 r. w sprawie uchwalenia Miejscowego Planu Zagospodarowania Przestrzennego Gminy Dębica – Podgrodzie 1/2020). Z obszaru dawnego założenia wyłączono działkę siedliskową (wcześniej w 2018 r. skreśloną z rejestru zabytków) i tylko dla niej przeprowadzono procedurę. Za otoczenie, dające podstawę kontynuacji zagospodarowania tej działki, uznano rozrastający się obszar magazynowo – przemysłowy znajdujący się w sąsiedztwie. Resztki parku na skarpie nadrzecznej stanowiące granicę dawnego folwarku pominięto, stwierdzając że znajdują się poza zasięgiem opracowania. Postulowane w obowiązującym wówczas Gminnym Programie na lata 2017-2021 zalecanie, wskazujące potrzebę zharmonizowania obszaru ekspansji przemysłowej z obszarem zabytkowym, nie znalazło odzwierciedlenia w planowaniu przestrzennym.

Zapisane w Studium Uwarunkowań ustalenia, dotyczące wprowadzenia w miejscowych planach stref mających chronić dziedzictwo kulturowe, nie zostały zrealizowane w takim zakresie, w jakim mogłyby zaistnieć w czasie, gdy to opracowanie zostało przygotowane. Po niemal ćwierćwieczu (od opracowania Studium) zaszły dalekie zmiany w krajobrazie i zasobie zabyt-

37

ków, ale również w sposobie opracowania Planów miejscowych, co uznać należy za zjawisko szersze, wychodzące poza ramy działalności samorządu terytorialnego.

i) Plan urządzenia lasu Nadleśnictwo Dębica

na okres gospodarczy od 1 stycznia 2015 r. do 31 grudnia 2024 r. Program ochrony przyrody. oprac. mgr inż. Iwona Stec-Karaś, Kraków 2014.

W Planie szeroko omawiającym problematykę gospodarczą zwrócono również uwagę na funkcję rekreacyjną lasów. Nadleśnictwo realizując tę funkcję prowadzi działania z zakresu zagospodarowania turystycznego. Jednym z ważnych celów turystycznego udostępnienia lasu jest spowodowanie koncentracji ruchu rekreacyjnego w obszarach gdzie można go kontrolować, co pozwala ograniczyć ingerencję w naturalną strukturę przyrodniczą. Przy tym konieczne jest kształtowanie „świadomości ekologicznej", co można osiągnąć przez wskazywanie społeczeństwu, w przystępnej formie estetycznych, historycznych, zdrowotnych i gospodarczych wartości lasów. Te założenia programowe zostały zapisane przy jednoczesnym podkreśleniu walorów przyrodniczych i krajobrazowych terytorium Nadleśnictwa w połączeniu „z zachowanymi zabytkami kultury materialnej (grodziska obronne, zamki, pałace, dwory i zabytki sztuki sakralnej)". Przedstawiono stosunkowo niedługą listę obiektów i miejsc o wartości historycznej i kulturowej. Z terenu Gminy znalazły się na niej: cmentarzysko kurhanowe w Brzeźnicy, oraz nie wymienione z nazwy grodziska wczesnośredniowieczne. W wykazie zabytków wpisanych do rejestru zabytków tylko to cmentarzysko kurhanowe zostało uwzględnione. Nie wskazano tam gródka stożkowatego „Zamczysko" w Braciejowej, który znajduje się w całości na obszarze leśnym. Zamieszczono listę „Zabytków kultury materialnej", na której znalazły się: Sanktuarium Matki Bożej Zawadzkiej w Zawadzie; dwory, dworki, pałace niektóre wraz z zespołami parkowymi w: Pustyni, Nagawczynie, Zawadzie; kościoły w: Zawadzie, Pustyni, Brzeźnicy; kapliczki w: Brzeźnicy, Pustkowie, Gumniskach, Stasiówce i Braciejowej; karczma w Zawadzie; Zamczysko-Okop w Braciejowej (bez rozróżnienia na dwa odrębne stanowiska); „Góra Śmierci" w Pustkowie (obóz zagłady z II wojny światowej). Wymieniono miejscowości warte zwiedzania ze znajdującymi się tam atrakcjami kulturalnymi: Latoszyn – dawne reaktywowane uzdrowisko; Głobikowa –z wieżą widokową, parkiem dinozaurów i stanicą turystyczną "Rozdzielnia Wiatrów"; Pustków-Osiedle – z „Góra Śmierci" i ekspozycją muzealną historyczno – dydaktyczną. Wymienione też zostały szlaki turystyczne, rowerowe, konne i tematyczne.

Rozwój, niektórych nowych form turystyki, jak stwierdzono, przebiega w sposób niekontrolowany stwarzając liczne zagrożenie dla ekosystemów leśnych. Dlatego należy dążyć do tego, by rozwój ekoturystyki przebiegał przy współpracy Nadleśnictwa z lokalnymi władzami samorządowymi. Nadleśnictwo jest opiniodawcą w sprawie przedsięwzięć z zakresu turystyki zlokalizowanych w pobliżu lasów i mających wpływ na niego.

Obszar Nadleśnictwa należy do terenów o lokalnym dużym nasileniu ruchu turystycznego i rekreacyjnego. Prace w zakresie zagospodarowania turystyczno-rekreacyjnego powinny dotyczyć:

— minimalizacji uciążliwości dla środowiska leśnego istniejących obiektów i urządzeń turystycznych; wskazana jest współpraca z gminami,

38

— podnoszenia standardu obsługi ruchu turystycznego poprzez: budowę wiat i schronów przeciwdeszczowych, wyznaczenie miejsc postoju pojazdów, miejsc do palenia ognisk, wyznaczenie ścieżek przyrodniczych, ustawianie tablic informacyjnych wyznaczenie tras do jazdy konnej, rowerowej oraz narciarstwa biegowego, a także wydawanie informatorów opisujących atrakcyjność turystyczną Nadleśnictwa.

Wszelkie nowe inwestycje turystyczne, które mogą się pojawić wraz z wynikającymi potrzebami, powinny nawiązywać do postanowień miejscowych planów przestrzennego zagospodarowania i być tworzone we współpracy z jednostkami samorządowymi zajmującymi się problematyką turystyki i rekreacji.

39

V. OGÓLNA CHARAKTERYSTYKA ZASOBU

Na potrzeby opracowania Gminnego Programu na lata 2023 – 2026 przeprowadzona została wizytacja terenowa mająca na celu zapoznanie się z aktualnym stanem zasobu. Z oględzin wynika, że nie zaszły zmiany, które skłaniałyby do radykalnego przeredagowania informacji zawartych w rozdziale napisanym na potrzeby wcześniejszego opracowania Gminnego Programu na lata 2017 – 2020. Wprowadzone tu i ówdzie poprawki mogą dotyczyć uaktualnienia lub poszerzenia danych faktograficznych, lub korekty służącej większej wyrazistości treści.

Na rozległym obszarze Gminy Dębica występują zabytki różnorodne tematycznie i chronologicznie. Poza wyjątkami nie tworzą one zwartych zespołów, a najczęściej występują w znacznym rozproszeniu. Dla lepszego zobrazowania problematyki, jaka się z nimi wiąże, będą one prezentowane w niniejszym opracowaniu w grupach tematycznych.

Na podstawie terenowej wizytacji całości obszaru Gminy wyróżnić można następujące grupy tematyczne: zespoły urbanistyczne i ruralistyczne; kościoły i założenia przykościelne; cmentarze; kapliczki; założenia dworskie, parkowe i folwarczne; drewnianą zabudowę wiejską, zajazdy; zabytki techniki poza założeniami folwarcznymi; zabytki archeologiczne o własnej formie terenowej i inne; miejsca pamięci narodowej; zieleń komponowaną poza parkami dworskimi.

Odrębną grupę stanowią zabytki ruchome; najczęściej nie występujące samodzielnie, lecz przeważnie związane z konkretnym obiektem architektonicznym, głównie sakralnym. Wyjątek mogą stanowić tu kapliczki przydrożne i pomniki nagrobne.

a) Krajobraz kulturowy

Terytorium Gminy obejmuje obszar położony w dwóch regionach fizycznogeograficznych. Część południowa znajduje się w obrębie Pogórza Strzyżowskiego i ma bardzo urozmaiconą rzeźbę terenu, natomiast część północna leży w Kotlinie Sandomierskiej o płaskim, równinnym charakterze. Dość znaczącą część terenu pokrywają lasy. Obszar Gminy ma przeważnie krajobraz wiejski i naturalny. Jedynie Pustków-Osiedle prezentuje założenie planistyczne o charakterze protomiejskim. Zalążkiem o podobnym charakterze jest reaktywowany i rozwijający się dopiero zespół zabudowy Latoszyn-Zdrój.

Wioski zachowały w części dawne zręby układu kompozycyjnego, jaki otrzymały w czasie swej lokacji i w czasach staropolskich. Najstarsza zabudowa mieszkalna sięgać może w nielicznych tylko przypadkach końca XIX w. Budowle kościelne i dworskie wraz z komponowanym otoczeniem, jako bardziej trwałe zachowały się, stanowiąc obecnie główne akcenty zabytkowego zasobu na mapie Gminy. Wyjątkowym przykładem rozwiązania o charakterze urbanistycznym jest osiedle mieszkaniowe powstałe w ramach programu COP w Pustkowie-Osiedlu. Wyróżnia się swym niepowtarzalnym krajobrazem, w którym w sposób harmonijny połączono komponenty architektoniczne z przyrodniczymi. Podobne rozwiązanie prezentuje również obszar zajmowany przez dawną fabrykę „Lignoza", ale w tym wypadku głównie względy strategii obronnej zdecydowały o wykorzystaniu lasu jako czynnika maskującego. Jeszcze inny typ krajobrazu prezentuje Uzdrowisko Latoszyn, które reaktywowane po wielu latach stanowi obecnie nowoczesną

kompozycję. Oprócz tradycji miejsca, nie nawiązano w tym wypadku do układu urbanistycznego dawnego kurortu.

Północna część Gminy w znacznie większym stopniu niż południowa wykazuje tendencję do rozwoju uprzemysłowienia. Ma to związek z przebiegiem głównych ciągów komunikacyjnych. One powodują wzrost atrakcyjności terenów łatwo dostępnych, co wiąże się z lokalizacją nowych obiektów przemysłowych. Opisana tendencja ma jednak swą ciągłość w czasach dużo wcześniejszych. Przekonuje o tym usytuowanie najstarszych parafii i założeń rezydencjonalnych w Zawadzie, Pustyni i Brzeźnicy związanych z ważnymi szlakami handlowymi jeszcze z czasów staropolskich. W tych miejscowościach, niedaleko od siebie położonych, spotkać można większość ważniejszych dla Gminy zabytków. Pod Zawadą i Brzeźnicą powstały duże obszary uprzemysłowione, które rozrastają się terytorialnie kosztem dawnych terenów rolniczych.

Na terenie Gminy można wskazać nieliczne miejsca odznaczające się widokiem czy panoramą otwierającymi się na krajobraz kulturowy. Do takich należą **stawy w Pustyni**. Z ich brzegów widać **panoramę wsi Kozłów**, położonej na lekko wznoszącym się ternie, gdzie zabudowa dawna i nowa w połączeniu z zielenią stwarzają dość ciekawą ekspozycję widoczną z przeciwległych brzegów tych basenów wodnych. Podobnie, w przeciwnym kierunku otwiera się widok na **dwór w Pustyni**.

Oś widokowa, a zarazem komunikacyjna łączy założenie pałacowo-parkowe z dawnym folwarkiem w Zawadzie. Obecnie ten teren jest stopniowo zabudowywany, przez co pole widzenia zawęża się, ograniczając widok jaki można uzyskać z samej drogi łączącej w linii prostej oba założenia. Wgląd na ścianę wysokiej zieleni parku w Zawadzie możliwy jest jeszcze od strony wschodniej, dzięki rozległym polom wykorzystywanym nadal przez rolnictwo.

Widok daleki na park w Głobikowej, z szeroką panoramą krajobrazu naturalnego stanowiącą kontekst dla tego założenia, możliwy jest do oglądania z drogi prowadzącej od szkoły w kierunku „Słotwinówki". Również samo miejsce, gdzie stał niegdyś dwór w „Słotwinówce" widoczne jest z tej drogi poprzez rozległą łąkę pokrywającą stok wzniesienia. Panoramę resztek parku w Podgrodziu, rozciągającego się na skarpie wzdłuż doliny Wisłoki można oglądać z dróżki biegnącej wzdłuż tej rzeki.

Do wartościowego widoku należy zaliczyć wgląd ze starszej części cmentarza w Brzeźnicy na kościół parafialny. Nieco gorzej prezentuje się widok z cmentarza w Zawadzie na sanktuarium. Sposób zagospodarowania terenu pomiędzy tymi obiektami nie sprzyja dobrej ekspozycji.

b) Zachowane założenia o charakterze urbanistycznym

Na terenie Gminy Dębica można stwierdzić istnienie jednego specyficznego obszaru, na którym zapoczątkowane pod koniec lat 30. XX w. działania inwestycyjne o zaplanowanym kierunku, lecz później realizowane w ramach zmiennych wektorów wynikłych z historycznych uwarunkowań, nadały mu charakter wybitnie wyróżniający się. Obszar ten o strukturze nawarstwiającej się zawiera następujące jednostki planistyczne: 1. modernistyczne Pustków-Osiedle, 2. dawną fabrykę „Lignoza", 3. ringi będące pozostałością niemieckiego obozu wojskowego z czasu ostat-

41

niej wojny światowej, 4. kompozycję architektoniczno-krajobrazową na Wzgórzu Śmierci, 5. rekonstrukcję architektoniczno-przestrzenną niemieckiego obozu pracy, funkcjonującą jako Europejskie Centrum Pamięci i Pojednania.

Pustków-Osiedle, które powstałe na planie opartym na teoretycznych podstawach awangardowej urbanistyki lat 30. XX w. Osiedle stanowić miało bazę mieszkalną przy dużym obiekcie przemysłowym wzniesionym w latach 1936-1939 w ramach programu gospodarczego COP. W czasie drugiej wojny światowej przy tym zespole powstał obóz wojskowy również rozplanowany całościowo i regularnie. Ponadto Niemcy założyli obóz pracy, będący miejscem zagłady zamkniętych tam więźniów, co zostało upamiętnione później w formie kompozycji architektoniczno-przestrzennej. W ostatnich czasach powstała rekonstrukcja tego obozu. Wszystkie te realizacje zindywidualizowane pod względem funkcjonalnym, krajobrazowym i historycznym zajmują obszary dające się powiązać w jeden ciąg, zarówno pod względem przestrzennym, komunikacyjnym, jak również pod względem tematycznym.

Osiedle otrzymało charakter miasta-ogrodu, w czym można dopatrywać się nawiązania do doktryny głoszonej przez angielskiego architekta E. Howarda. Doktryna ta wywodzi się z reakcji na negatywne zjawiska industrializacji, stawiającej zysk ekonomiczny wyżej niż wrodzone potrzeby człowieka do obcowania z naturą i racjonalnie kształtowaną cywilizacją. Fabryka została zbudowana w pewnym dystansie od osiedla, podobnie jak ono w leśnym otoczeniu. Wtórnym rozszerzeniem tej całości jest zespół dawnego niemieckiego poligonu wojskowego z czasów ostatniej wojny, po którym zachował się tylko układ komunikacyjny tzw. Ringów. Zaprzeczeniem idei miasta-ogrodu stał się niemiecki obóz zagłady, którego ofiary zostały upamiętnione na „Górze Śmierci". U jej podnóża wykonano w formie aranżacji architektoniczno-przestrzennej odtworzenie obozu z czasu ostatniej wojny.

Pustków-Osiedle nazywane było „Kolonią". W ten sposób nawiązywano do tradycji osiedli zakładanych przy dawnych manufakturach osiemnastowiecznych. Były one jakby formą pośrednią pomiędzy strukturą miasta i wsi; zarówno w odniesieniu socjologicznym jak i urbanistycznym. Z tego względu termin „kolonia" wydaje się bardzo adekwatny.

Nowe osiedle zbudowano równocześnie z **fabryką** „**Lignoza**". To założenie urbanistyczne było skomunikowane z linią kolejową i główną drogą tranzytową. Osiedle o przemyślanej kompozycji, starannie rozplanowane i wpisane w kontekst naturalnego krajobrazu leśnego, zachowało do dziś pierwotny układ planistyczny. Jego komponentami są: układ drożny z oryginalnymi brukowanymi nawierzchniami, częściowo zachowanymi; podział parcelowy zasygnalizowany ażurowymi ogrodzeniami, z charakterystycznym rozplanowaniem wyznaczającym strefę mieszkalną w frontowej części działki, i gospodarczą w tylnej; zabudowa willowa 1 i 2 rodzinna, 4 rodzinne „Mistrzówki" i 2 bloki dla robotników. Budynki te zgrupowane są w sekwencjach odpowiadających statutowi społecznemu poszczególnych grup pracowników dawnej fabryki. Zabudowę tę uzupełniała infrastruktura w postaci: hotelu, poczty, kaplicy i obiektów technicznych (budynek transformatora, bocznica kolejowa).

Na pocz. lat 40.XX w. przy fabryce i osiedlu Niemcy założyli poligon wraz obozem wojskowym, regularnie rozplanowanym wzdłuż osi drogi prowadzącej z Brzeźnicy w kierunku Kochanówki. System dróg lokalnych w układzie 4-ech pierścieni zwanych **„Ringami"** został zapla-

nowany niemal symetrycznie po obu stronach głównej drogi. Ten układ drożny zachował się do dziś, ale bez zabudowy z tamtego czasu. Teren ten jest pokryty w większości naturalnym lasem z polanami i nieliczną zabudową zagrodową.

Ponadto, biorąc pod uwagę historię tego miejsca należy uwzględnić również jego martyrologiczną przeszłość z czasów ostatniej wojny. Na obrzeżu znajduje się miejsce zagłady 15 tysięcy więźniów. Zostało ono po wojnie upamiętnione na **„Górze Śmierci”,** gdzie na polanie śródleśnej powstały pomniki i rzeźby plenerowe. Zachowano tam bunkier z czasu funkcjonowania obozu zagłady. Na polanę prowadzą monumentalne schody terenowe.

W ostaniem ćwierćwieczu u podnóża „Góry Śmierci” zbudowano zespół pawilonów, które upamiętniają niemiecki obóz śmierci, i służą jako **Europejskie Centrum Pamięci i Pojednania** w Pustkowie-Osiedle.

Historycznie wszystkie te obszary łączą się na zasadzie następstwa wydarzeń. Krajobrazowo łączy je leśne otoczenie występujące z różną intensywnością we wszystkich wymienionych jednostkach. Stanowią też jedność pod względem przestrzennym, gdyż występują w jednym nieprzerwanym ciągu.

c) Niezachowany zespół urbanistyczny (tradycja miejsca)

Do takich należy zaliczyć niezachowany do dziś zespół uzdrowiskowy w Latoszynie - powstały w 3 ćw. XIX w. Z planu katastralnego z 1849 r. wynika, że teren przy źródłach nie był jeszcze zabudowany. Dopiero na planie zaktualizowanym przed 1880 r. widać powstałe między tymi datami uzdrowisko, z drewnianą zabudową sanatoryjną i pensjonatową, powiązaną dróżkami o przebiegu nieregularnym, dostosowanym do konfiguracji terenu. Z głównego traktu \Kraków – Lwów wytyczono drogę dojazdową do uzdrowiska. Przy trakcie stanął zajazd, budynek do dziś zachowany, który mógł wspomagać obsługę uzdrowiska. Rozwijało się ono do czasu ostatniej wojny. Jeszcze w latach 30.XX w. powstał tu nowoczesny, modernistyczny budynek Łazienek.

Z tej kompozycji planistycznej i zabudowy nic się nie zachowało, oprócz pierwotnej drogi dojazdowej. Rozległa polana w lesie była śladem centralnej części uzdrowiska. Obecnie na terenie sztucznie splantowanym o układzie tarasowym powstało kilka obiektów o nowoczesnej architekturze ustawionych luźno względem siebie, w przestrzeni nie tworzącej zamkniętego wnętrza architektoniczno-krajobrazowego. Projekt reaktywacji odwołuje się wprawdzie do przeszłości z zamiarem jej upamiętnienia, ale bardziej w formie symbolicznej niż realnej. Nie zakłada odtwarzania dawnego układu drożnego oraz lokalizacji zabudowy i jej form architektonicznych. Zrezygnowano z dawnej drogi dojazdowej do kurortu budując nową, ukośnie dochodzącą do nowo powstałego centrum. Z tej drogi odsłonił się widok na tyły budynków przy dawnej drodze. Charakter ich architektury wskazuje, że mogły powstać w okresie międzywojennym. Gdyby to zostało potwierdzone, wówczas byłyby jedynymi świadkami zabudowy dawnego kurortu.

43

d) Układy ruralistyczne i wiejska zabudowa drewniana

Poza wspomnianymi układami kompozycyjnymi typu urbanistycznego na obszernym terytorium Gminy dominują wioski, które posiadają różnorodne typy rozplanowania przestrzennego. Bardziej zwartym układem odznaczają się wioski, które założono w czasach średniowiecznych na prawie magdeburskim. Przysiółki powstałe w XVI i XVII w., mają charakter rozplanowania rozproszonego. Wiązać je należy z rozwojem gospodarki leśnej i tworzeniem się zalążków przemysłu, bazującego na bogatych zasobach drewna opałowego. Tradycja regularnego osadnictwa w okolicy Dębicy sięga przeważnie XIII – XIV w.; czasu nasilonego procesu lokowania wsi na prawie niemieckim.

Pod względem regularności założenia wyróżnia się **Pustków**. Wieś rozplanowana jest w formie ulicówki. Zachowała dawny łanowy układ parcelacyjny z czasu lokacji. Działki od strony drogi wypełnione są zabudową sytuowaną najczęściej szczytowo w stosunku do niej, utrzymaną w tradycyjnym porządku, w typie zagrodowym. Za nimi znajdowały się sady. Obecnie nowa zabudowa wchodzi w głąb działek, nie naruszając z reguły zasadniczego podziału parcelowego. Nastąpiła w pewnym stopniu wymiana zabudowy na nowe obiekty różniące się pod względem stylowym, ale gabarytowo nie przekraczają one ogólnie przyjętej tu skali. Stosunkowo licznie zachowały się przykłady drewnianych budynków o szczytowej orientacji względem drogi. Przy północnym krańcu wsi funkcjonowało niegdyś dość rozległe założenie dworskie z folwarkiem, po których jedynym wyraźnym śladem jest zachowana kapliczka św. Jana Nepomucena. Nieopodal w ukształtowaniu terenu słabo uwidacznia się zarys stawów. Na miejscu parku zbudowany został nowy kościół parafialny. Szczęśliwie, wieś otrzymała obwodnicę (droga nr 985), dzięki czemu pozostała na uboczu, i jej dawna główna droga przestała pełnić funkcję komunikacji ponadlokalnej.

Regularne rozplanowanie w formie wsi rzędówki, z zabudową zorganizowaną przeważnie po jednej stronie drogi, mają wioski **Kozłów**, **Kędzierz** i część **Zawady** (na północ od drogi nr 94). We wszystkich tych przypadkach układ drogi i podążającej za nią parcelacji z zabudową, powiązane są ściśle, bądź to z przebiegiem cieku wodnego (Zawada), bądź z brzegiem starorzecza (Kędzierz), albo z kształtem linii brzegowej stawów (Kozłów). Przy dużym stawie zlokalizowany był także przysiółek **Krownica.** Typ wsi o układzie wielodrożnym można zauważyć w rozplanowaniu **Paszczyny** i **Brzeźnicy.** W ich dawnych centrach dominowały niegdyś założenia dworsko-folwarczne nie zachowane do dziś. Wspomniane układy rozplanowania występują głównie w północnej i środkowej części Gminy.

Południowa część Gminy, która wyróżnia się górzystym ukształtowaniem terenu, charakteryzuje się innym rozplanowaniem wsi. Najczęściej zabudowa jest tu rozproszona na rozległych przestrzeniach pokrytych lasami i polami uprawnymi. Można spotkać typ siedlisk jednodworczych lokowanych wysoko na stokach lub wierzchowinie wzgórz (**Stobierna**, **Stasiówka**, **Gumniska**, **Podgrodzie-Maga**). Najczęściej występującym typem układu wsi są na tym obszarze łańcuchówki zorganizowane wzdłuż cieku wodnego, i drogi biegnącej dnem dolin (**Latoszyn**, **Zawada, Gumniska**). Wsiom tym towarzyszą oddalone od nich przysiółki podobnie komponowane. Czytelność tych układów kompozycyjnych najlepiej można zaobserwować na dawnych mapach, szczególnie na katastrach z poł. XIX w. Obecnie, nowa znacznie liczniejsza zabudowa, często mniej regularna i bardziej rozproszona, powoduje zatarcie pierwotnej kompozycji.

44

W zabudowie wsi wyraźny akcent w krajobrazie stanowiły kościoły i dwory. Stare kościoły parafialne funkcjonowały w Brzeźnicy, Gumniskach, Zawadzie i Pustyni. Mimo, że nie wszystkie się zachowały, i zatapiano je nowymi świątyniami, ale nadal ich usytuowanie jest akcentowane dominującą w krajobrazie formą architektoniczną. Przy nich zlokalizowane były cmentarze i zabudowa folwarków plebańskich. Dwory z założeniami parkowymi i folwarkami, lub folwarki w otoczeniu parkowym funkcjonowały we wsiach: Zawada, Nagawczyna, Podgrodzie, Gumniska, Brzeźnica, Głobikowa, Pustynia, Paszczyna, Pustków. Większość z nich nie zachowała się, ale miejsce ich lokalizacji można jeszcze ustalić, na podstawie planów katastralnych i śladów terenowych, które należy traktować jako relikty świadczące o tradycji miejsca.

W przypadku **Brzeźnicy** układ planistyczny wzbogacony jest dość rozbudowanym założeniem kościelno–plebańskim, obok którego zachował się zapomniany dziś dwór z resztką zabudowy gospodarczej. Również **Pustynia** wyróżniała się dawniej podobną kumulacją zespołów zabudowy dworskiej i plebańskiej, ale po parcelacji, i po likwidacji bądź przekształceniu dawnych budynków gospodarczych oraz przeniesieniu kościoła *pw. św. Stanisława bpa* na nowe miejsce (cmentarz w Kozłowie), ten układ planistyczny uległ w dużym stopniu zatarciu. Natomiast wyróżniającym motywem kompozycji przestrzennej związanej z funkcjonowaniem dworu w Pustyni jest zespół rozległych stawów założonych zapewne w XVI w. One w dużej mierze zdecydowały o kompozycji wsi Pustynia i Kozłów. W ostatnim czasie stawy zostały „rozcięte" estakadą autostrady.

W ubiegłym wieku drewniana zabudowa jeszcze dość licznie występowała w omawianych wsiach. Według spisu sporządzonego przed 10 marca 1998 r. wg kart adresowych zakładanych począwszy od połowy wieku, najliczniej zachowana była wówczas we wsiach: Brzeźnicy, Paszczynie i w Pustkowiu. W wykazie, obok domów mieszkalnych i chałup, licznie wymieniono stajnie i stodoły jako budynki wolnostojące występujące w obrębie zagród. Wśród obiektów o wartości zabytkowej wymieniano również kurniki, stajenki, obory i chlewiki. Obecnie zdecydowanie przeważająca liczba tych zabytków już nie istnieje. Nieliczna, obecnie drewniana zabudowa mieszkalna jaka się zachowała, przedstawia najczęściej zły stan techniczny i stopniowo znika z krajobrazu, w którym występuje punktowo, pomiędzy nową zabudową, nie nadając mu charakteru typowego dla dawnych wsi.

e) Kościoły i założenia przykościelne

Na terenie Gminy Dębica funkcjonują trzy stare parafie: **Brzeźnica, Zawada, Gumniska Fox.** Tam też, znaleźć można dziś zabytkowe obiekty sakralne. Najbardziej wartościowymi zabytkami Gminy w tej kategorii są: drewniany kościół w Pustyni z 1661 r., ob. kaplica cmentarna w Kozłowie, i murowany kościół w Zawadzie (1646-1656). Drewniany kościół w Gumniskach spłonął w 1944 r. Ważnym zabytkiem jest też modernistyczny kościół w Pustkowie-Osiedlu, ob. kaplica pogrzebowa.

Kościół pw. św. Stanisława bpa z **Pustyni** przeniesiony na cmentarz w Kozłowie prezentuje najstarszy typ drewnianej architektury sakralnej wywodzący się jeszcze z tradycji gotyckiej, mimo

45

że wzniesiony został późno, bo w XVII w. O takiej tradycji świadczy rozplanowanie kościoła z kwadratową nawą. Krokszty pod okapem przypominają system zaczepowy drewnianych świątyń gotyckich. Kościół jest bezwieżowy. Po transferze na nowy cmentarz utracił swe naturalne otoczenie, jakim był niegdyś cmentarz przykościelny otoczony wieńcem drzew liściastych. Na nowym miejscu obsadzono dookoła dość ciasno tujami, co stworzyło wysoką ścianę, na czym ucierpiała jego ekspozycja.

W miejscu, gdzie poprzednio się znajdował, w Pustyni niedaleko dworu, powstała nowa, murowana świątynia. W ten sposób zachowano tradycję miejsca. Pamiątką po starym kościele były stopniowo redukowane stare drzewa, które w krajobrazie wsi wskazywały dawną lokalizację świątyni.

Kościół pw. Narodzenia NMPanny w **Zawadzie** wzniesiony w XVII w. w stylu prowincjonalnego baroku, kilkakrotnie remontowany i rozbudowywany zachował się na swym pierwotnym miejscu, na wzniesieniu mającym niegdyś walory obronne. Kościół został w 2 poł. XX w. rozbudowany. Przedłużono jego nawę i dodano nieproporcjonalnie wysoką wieżę. Uzyskał w ten sposób formę dominującą w krajobrazie. Z racji posiadania cudownego obrazu funkcjonuje obecnie jako sanktuarium. Jego otoczenie w ostatnich latach poszerzono i zagospodarowano w formie rozległego komponowanego parku z kaplicami. Stał się miejscem pielgrzymkowym z wyraźną tendencją rozwojową tej funkcji.

Kościół w **Brzeźnicy** wzniesiono w l. 1905-06 w stylu neogotyckim, na miejscu wcześniejszej drewnianej świątyni fundacji Ligęzów. Ma on typową dla tego stylu sylwetę zaakcentowaną wysoką wieżą, dominującą w krajobrazie. Ma też charakterystyczny, ceglany wystrój elewacji. Pomnik nagrobny Ligęzów z XVI w. w stylu renesansowym przypomina o starej tradycji świątyni. Kościół jest ogrodzony murem ceglanym. Obok usytuowana jest bezstylowa, nowa plebania. Po dawnym folwarku plebańskim nie pozostało śladu oprócz szpaleru lip rosnących wzdłuż granicy z dawnym dworem. Nieopodal ulokowana jest opuszczona obecnie zagroda organisty, z której zachował się tylko budynek mieszkalny. Utracił obecnie swą funkcję i pozostaje opuszczony w złym stanie technicznym. Założenie plebańskie ulokowane jest tuż obok dawnego założenia dworskiego przy ul. Miedzianej.

W stylu modernistycznym, w latach 1937-39 zbudowany został kościół pw. św. Stanisława bpa, ob. kaplica pogrzebowa w **Pustkowie-Osiedlu**. Prezentuje ona typ awangardowej, jak na tamte czasy architektury, dobrze komponującej się z willami i zabudową mieszkalną osiedla przyfabrycznego. Pod koniec XX w. postawiono przy niej nowy kościół, który gabarytami znacznie przewyższył ją, i odizolował od krajobrazu modernistycznego osiedla. Również nowo zbudowany, rozległy plac przy kościele pozbawił kaplicę jej dawnego naturalnego środowiska.

Nieopodal miejsca, gdzie stał drewniany kościół **Gumniskach**, który spłonął w czasie okupacji niemieckiej, powstała w latach 1957 – 1960 nowa świątynia w stylu nawiązującym do modernizmu. Wyróżnia się on wyniosłą wieżą i ukształtowaniem bryły charakterystycznym dla budowli powstających w tamtym czasie. W rozplanowaniu jednak powtarza układ typowy dla wcześniejszych stylów historyzujących, zwłaszcza do tradycji świątyń neogotyckich. Powyżej nowego kościoła, na wzniesieniu zachowano jest dawne miejsce po starszej drewnianej świątyni z XVII

w. Obrys jej został zaznaczony w formie naśladującej fundamenty, niegdyś będące kamienną podmurówką pod drewniany zrąb, obecnie wylane z betonu. Nasadzony dokoła gęsty szpaler świerkowy zasłania to miejsce, tworząc odrębne wnętrze krajobrazowe, ale zbyt ciasne by dobrze eksponować kościelisko. Być może w ten sposób chciano zasugerować zamkniętą przestrzeń niezachowanej świątyni. Upamiętnia ją dzwonnica parawanowa i kamień ustawiony w miejscu dawnej mensy ołtarzowej.

f) Cmentarze

Na terenie Gminy występują cmentarze zabytkowe związane z funkcjonowaniem dawnych parafii rzymskokatolickich. Dlatego należy ich szukać w pobliżu kościołów parafialnych o starej tradycji historycznej. Nie zachowały się najdawniejsze cmentarze przykościelne, organizowane bezpośrednio w otoczeniu świątyni parafialnej, w ramach jej ogrodzenia. W XIX w. zakładane były, zgodnie z nakazem władz austriackich wydanym pod k. XVIII w., nowe cmentarze, oddalone od kościoła i od zabudowy wiejskiej. Do takich zaliczają się cmentarze w Brzeźnicy, Gumniskach – Fox i w Zawadzie. Oprócz cmentarzy parafialnych w Gminie istnieją dwa tzw. cmentarze choleryczne.

Cmentarz w **Brzeźnicy** uznać należy za najbardziej wartościowy pod względem krajobrazowym i zawartości zabytkowych komponentów. Ulokowany jest na kulminacji wzgórza, co ma znaczenie dla krajobrazu. Jego najbliższe otoczenie nie jest zniekształcone przez nowe obiekty, i stanowi właściwą oprawę dla zespołu. Oddalony jest od kościoła, ale oba te obiekty pozostają w kontakcie wizualnym. Starsza część cmentarza zlokalizowana na kulminacji wzgórza zaakcentowana jest przez kaplicę z 1841 r., oraz stare drzewa luźno komponowane. Nowsza część znajduje się nieco niżej, i nie zakłóca starszej. Obie łączy aleja, z którą wiąże się dość luźno kompozycja starodrzewu. Wokół wzniesionej w stylu eklektycznym kaplicy zachowała się spora liczba starych, kamiennych pomników z 2 poł. XIX i pocz. XX w. Układ dróżek kontynuuje zamysł pierwotnego rozplanowania. Ponadto na cmentarzu powstały nowsze obiekty komemoratywne o charakterze mauzoleów lub pomników.

Cmentarz w **Zawadzie** również posiada dobrą ekspozycję z racji swego położenia na zboczu wzgórza. Plan katastralny z 1849 r. pokazuje, że funkcjonował już w tamtym czasie na obecnym miejscu. Nie posiadał kaplicy. W pierwotnym zamyśle planistycznym był krajobrazowo powiązany z kościołem parafialnym. Oba obiekty, cmentarz i kościół, oddzielone jarem łączył rozległy ogród plebański. Każdy z nich obwiedziony był szpalerem drzew. Obecnie cmentarz zachowuje kontakt wizualny z zabytkowym kościołem, ale jakość estetyczna obszaru rozdzielającego je nie jest zbyt wysoka. Sam cmentarz o starej tradycji jest obecnie zdominowany nowymi nagrobkami. Cechuje go duże zagęszczenie grobów i brak charakterystycznej wysokiej zieleni. Wartościowe nagrobki występują w rozproszeniu i nie są zbyt liczne. Nowe grobowce wykonane są z materiałów, które swą formą, strukturą powierzchni i kolorem wprowadzają dominację w odbiorze estetycznym całości. Na szczęście zachowana została droga od bramy do nie zabytkowej kaplicy, wprowadzająca porządek w ogólnej kompozycji nekropoli.

47

W **Gumniskach - Fox** istnieją w bliskości obok siebie dwa cmentarze: „Dolny" i „Górny". Oba usytuowane są na stoku góry wznoszącej się ponad kościołem. Cmentarz „Dolny" pokazany jest na planie katastralnym z 1849 r. jako już funkcjonujący. Nie posiadał kaplicy, a groby koncentrowały się wokół centralnie umieszczonego krzyża. Kataster pokazuje, że wokół drewnianego kościoła funkcjonował jeszcze w tym czasie starszy cmentarz parafialny o tradycji sięgającej zapewne początków istnienia parafii. Cmentarz „Dolny" zachowuje tradycję miejsca, ale uległ znacznej modernizacji. Nowe ogrodzenie, brak zadrzewienia, zagęszczenie nowych nagrobków sprawią wrażenie niezabytkowej nekropoli. Wśród starszych nagrobków nielicznie tu występujących znajdują się pomniki właścicieli okolicznych dworów. Na cmentarzu upamiętniono poległych w czasie ostatniej wojny partyzantów.

Cmentarz „Górny" nie został pokazany na mapie katastralnej z 1849 r., ale ołówkiem, w ramach aktualizacji planu naniesiono kształt działki odpowiadający obecnym jego granicom. Aktualnie użytkowany jest z mniejszą intensywnością jak cmentarz „Dolny". Jest nieco zaniedbany, ze śladami po starych drzewach o dużych średnicach pni. Część starodrzewu jest zachowana na obrzeżu nekropoli. Z obu cmentarzy roztacza się rozległy, piękny widok na dolinę z zabudową wsi i charakterystycznym pasmowym układem pól o genezie lokacyjnej.

Oprócz cmentarzy parafialnych zachowały się też dawne cmentarze tzw. „choleryczne". lokalizowane z dala od zabudowy wiejskiej. W **Latoszynie** znajduje się miejsce pochówku ofiar epidemii z poł. XIX w. Upamiętnia je kapliczka odbudowana w 1982 roku, oznaczona tablicą pamiątkową informującą o historycznym wydarzeniu i o jej fundatorze.

Podobnie upamiętnione zostały ofiary epidemii ze wsi **Paszczyna**. Tam, w przysiółku Kąty, w ramach zagrody wiejskiej nr 225 znajduje się kaplica postawiona na kopcu sztucznie usypanym. Na mapie katastralnej i na mapie topograficznej z połowy XIX w. kaplica została zaznaczona, ale przebieg dróg wyglądał inaczej niż obecnie. Wtórnie zbudowana zagroda na istniejącym już od dawna cmentarzu zakłóciła tradycje dawnego miejsca. Podobno przy pracach ziemnych związanych z budową domu (okres międzywojenny) zauważano wówczas kości znajdowane poza obrębem kopca, na którym wzniesiona została kapliczka.

g) Kaplice, kapliczki, krzyże przydrożne

W granicach administracyjnych Gminy istnieje spora liczba kapliczek, figur i krzyży przydrożnych. Spośród tych zewidencjonowanych, część tylko wyróżnia się niekwestionowaną autentycznością, natomiast wszystkie mają wartość ze względu na podtrzymywanie tradycji. Niektóre z tych obiektów przetrwały bez modernizacji, ale znaczna ich część zatraciła pierwotne cechy stylowe ze względu na całkowitą wymianę na nowy obiekt, lub niewłaściwie przeprowadzone remonty.

Kapliczki i krzyże przydrożne rozsiane są po rozległym terenie całej gminy. Znaleźć je można przy skrzyżowaniu dróg, przeważnie polnych. Niektóre z kapliczek zaznaczają wjazd do niezachowanego siedliska dworskiego. Występują też obiekty związane z pobożnością prywatną właścicieli posesji. Wówczas są one umiejscowione na ich działkach, w zabudowie zagrodowej. Zawsze jednak są zwrócone frontem do drogi. Ich skala, poziom artystyczny są bardzo zróżnicowane.

48

Kaplice cmentarne, dworskie, prywatne spełniają obok kościołów ważną funkcję społeczną. Jako zabytki są świadectwem religijności miejscowej ludności. Ich funkcja liturgiczna ograniczona jest do odprawiania nabożeństw, przy czym rola ludzi świeckich jest w tej dziedzinie szczególnie ważna, i wyraża się w aktywności zarówno fundacyjnej, jak i w zaangażowaniu w utrzymanie obiektów kultu w należytym stanie. Są one też świadectwem gustu lokalnej społeczności, zamożności, i starań w utrzymaniu. Stąd bierze się duża różnorodność stylów, w których mieszają się w różnych proporcjach pierwiastki ludowości ze sztuką profesjonalną.

Wybitnym dziełem wyrosłym z głównego nurtu sztuki europejskiej jest neogotycka kaplica zamkowa w dawnej rezydencji Raczyńskich w **Zawadzie**. W latach 1820 – 1821 nowy właściciel Atanazy Raczyński dokonał restauracji dawnej rezydencji. Według planów uznanego w tamtych czasach wybitnego architekta K.F. Schinkla dokonano odbudowy i aranżacji zamku w stylu neogotyckim. Prawdopodobnie duży udział w projektowaniu miał sam właściciel, ale analizując stylistykę budowli, można z łatwością dostrzec w niej cechy maniery wielkiego architekta niemieckiego. Widać je w proporcjach dużych gładkich płaszczyzn elewacji zestawionych z drobnym detalem architektonicznym, dającym dyskretne akcenty przemawiające jednak swą finezją. Sama bryła kaplicy wyróżnia się mimo surowości i skromności wystroju dużą malowniczością i elegancją. Można bez obawy stwierdzić, że kaplica zamkowa jest jednym z ważniejszych dzieł na terenie Województwa Podkarpackiego, patrząc z perspektywy historii sztuki. W dziele tym, odbija się jak w zwierciadle wysoka kultura minionej epoki. Niestety, obiekt nie pełni swej pierwotnej funkcji sakralnej. Obecnie jest nieużytkowany i trudno dostępny do badań naukowych, a dla przeciętnego turysty całkowicie niedostępny.

W architekturze kaplicy cmentarnej w **Brzeźnicy** wyraźne są cechy eklektyzmu w prowincjonalnym wydaniu. Zastosowany w jej fasadzie portyk kolumnowy wywodzi się wprawdzie z klasycyzmu, ale w kształcie belkowania, rozsunięciu kolumnady na boki i wprowadzeniu tam łuku koszowego, a w otworze drzwiowym łuku dwubocznego, świadczy o zapożyczeniu wzornictwa z różnych stylów, co jest charakterystyczne dla 2 poł. XIX w. Została zbudowana na miejscu drewnianej budowli zaznaczonej na planie katastralnym z 1849 r., akcentującej centrum niezbyt wówczas rozległej nekropoli. Jej lokalizacja na wzgórzu z wyjątkowo dobrą ekspozycją, świadczy o przemyślanej i planowej działalności budowniczych.

Cechy klasycyzmu w wydaniu ludowym prezentuje także kaplica w **Paszczynie – Kąty** przy domu nr 225. Prostą, kubiczna bryłę poprzedza dwukolumnowy, archaiczny portyk z trójkątnym przyczółkiem. Zachowało się w jej wnętrzu dawne wyposażenie. Kaplica wzniesiona jest na sztucznie usypanym kopcu, który jest interpretowany jako zbiorowa mogiła związana z epidemią cholery w 1873 r. Data ta może być nieścisła, gdyż kaplica zaznaczona jest już na planie katastralnym z 1849 r. Wówczas inna była konfiguracja dróg. Kapliczka znajdowała się na rozdrożu, pośród pól, poza zabudową wiejską. Być może jej tradycja jest starsza niż się powszechnie uważa. Istnieje też inna historia miejsca. Obecnie znajduje się pośrodku podwórka zagrody, ale później na tym miejscu zbudowanej.

Z dala od centrum wsi, wśród pól i w lesistej okolicy znajduje się kaplica w **Latoszynie** przy ul. Gajowej, powstała w 1910 r. z prywatnej fundacji, jako wotum, i jest wyraźnym nawiązaniem do tradycji kultury staropolskiej. Murowana, przysadzista, o tynkowanych elewacjach, obsadzona dookoła lipami, ma cechy architektury ludowej czerpiącej wzory z przykładów sztuki głównego nurtu. Ulokowana jest na cyplu, nieco wyniesionym ponad powierzchnię otaczającego to miejsce

terenu, co sprawia że jej ekspozycja ma wyraźne zaakcentowanie. Wewnątrz znajduje się bogate wyposażenie z rzeźbami o stylistyce ludowej.

Kaplica w **Gumniskach-Kopaliny** pochodzi z okresu międzywojennego. Jest podobnie jak dwie wyżej opisane prywatną fundacją o charakterze wotywnym. Stylistycznie odwołuje się do estetyki neogotyku, który dla sztuki kościelnej przełomu XIX/XX w. stał się stylem niemal obowiązującym. Nie objawił się on jednak w nagiej, ceglanej elewacji, ale w proporcjach; w wysmuklonej bryle i stylizacji szczytu dachu, rozczłonkowanego uszakami i płyciną o schodkowym układzie schodzącym się do łuku ostrego. Kapliczka ulokowana jest w szczerych polach, otoczona ogrodzeniem i wysokimi lipami. Kiedyś sprawowano tu Msze św. i odprawiano nabożeństwa maryjne.

Motyw wysokich lip otaczających kapliczkę; bądź to przy czterech narożach, bądź z dwóch stron tylko od frontu, jest często spotykany w tej okolicy. Zdarza się, że w ostatnim czasie wysokie drzewa zostają zastąpione tujami, co należy ocenić jako zjawisko negatywne. Kapliczka prywatna przy domu nr 81 w **Paszczynie – Kmiecie** zachowała już tylko jedno z grupy drzew. Zbudowana w 1890 r. prezentuje typ wysmukłej budowli o kubicznej formie bez rozczłonkowania architektonicznego. Ma tynkowane elewacje, wysmukłe proporcje nasuwają skojarzenie tej budowli z neogotyckimi realizacjami powstającymi w tym czasie w okolicy, które mogły wywrzeć wpływ na jej ostateczny wygląd. Tu też w przeszłości sprawowano Msze św. i odprawiano nabożeństwa maryjne.

Odrębną grupę stanowią kapliczki i figury przydrożne, związane z dawnymi założeniami dworskimi. Zazwyczaj były stawiane przy drodze głównej, na skrzyżowaniu z drogą dojazdową do dworu. Zachowały się one przy dworach, po których brak dziś śladów, a o ich istnieniu informują już tylko plany katastralne z poł. XIX w. Do takich należą: miejsce po dworze Słotwińskich w Głobikowej, miejsce po folwarku „Dolizna" w Głobikowej, park i miejsce po dworze „Górzyzna" w Głobikowej, miejsce po dawnym folwarku „Kamieniec" w Głobikowej, miejsce po dworze w Gumniskach-Fox, miejsce po dworze w Pustkowie.

Na uwagę zasługuje kapliczka przy niedawno zlikwidowanym budynku gorzelni podworskiej w **Pustkowie**. Ma ona formę czterokolumnowej świątyni antycznej, nakrytej daszkiem dwuspadowym, osłaniającym figurą *św. Jana Nepomucena*. Obiekt datowany na przełom XVIII/XIX w. prezentuje styl klasycystyczny w wydaniu prowincjonalnym. Drugą z zachowanych kapliczek tego typu jest kapliczka z 1 poł. XIX w. w **Głobikowej** „Kamieniec" z figurą *św. Jana Nepomucena* umieszczoną we wnęce.

h) Założenia dworskie, parkowe i folwarczne

W stosunku do tego co pokazują mapy katastralne z połowy XIX w. założenia dworskie i folwarczne zachowały się na terenie dzisiejszej Gminy w zmniejszonej liczbie. Jak wynika z analizy tych map istniało wówczas 15 takich założeń. Wyróżniały się one specyficznym rozplanowaniem zabudowy mieszkalnej i gospodarczej, której towarzyszyły zawsze parki najczęściej ze stawami. Te zespoły posiadały bardzo atrakcyjną lokalizację pod względem krajobrazowym i ekspozycyjnym, wynikającą bądź to z dobrze dobranego miejsca (Głobikowa – „Górzyzna", „Słotwi-

nówka", Podgrodzie, Gumniska), bądź ze sztucznie ukształtowanego otoczenia (Pustynia, Zawada, Nagawczyna). Żadne z nich nie zachowało do dziś w swej pierwotnej funkcji i kompozycji planistycznej. Niektóre znikły bez śladu i tylko na podstawie mapy katastralnej można je zlokalizować. Czasami o ich usytuowaniu może świadczyć kapliczka przydrożna zaznaczająca wjazd do dworu, czasem widać jeszcze w topografii zarys stawów. W niektórych przypadkach tylko resztki parku są śladem po dworze.

Dawna rezydencja Raczyńskich w **Zawadzie** składa się z części reprezentacyjnej i folwarcznej. Liczne zabudowania obu tych części usytuowane są w parkowym otoczeniu ogrodzonym murem. Do rejestru zabytków jest wpisany park z zespołem zabytkowej zabudowy, ale bez budynków mieszkalnych wzniesionych w 2 poł. XX w. Budynki w części reprezentacyjnej są nieużytkowane. Tylko część folwarczna jest wykorzystywana gospodarczo w sposób intensywny. Zawada była starą rezydencją rodową Ligęzów, potem ostatnich Raczyńskich. Renesansowy dwór obronny założony na planie kwadratu z czterema narożnymi, okrągłymi basztami został w 1 poł XIX w. przekształcony na rezydencję w stylu malowniczego eklektyzmu. Współautorem tego działa był słynny architekt K.F. Schinkel. Do jednej z baszt dobudował kaplicę zamkową, i one tylko przetrwały do dnia dzisiejszego, ponieważ zamek został zniszczony w czasie 1 wojny światowej. Są dzisiaj pomnikiem architektury wczesnej fazy neogotyku. Rangę taką nadaje im zarówno nazwisko wybitnego architekta, jak i fakt, że jest to jedna z wcześniejszych realizacji neogotyku na terenie południowej Polski. Z tego czasu pochodzi też kompozycja parku krajobrazowego założonego w stylu angielskim.

W ramach zespołu zachowały się obiekty powstałe w różnym czasie, dlatego nie jest on jednolity stylowo. Obok wymienionej kaplicy pałacowej z basztą wspomnieć należy współczesne im budynki: oficynę z pocz. XIX w. (w stanie ruiny), budynek pralni z ozdobnym ogrodzeniem wzniesiony w stylu malowniczego neogotyku, budynek bramny, studnię z dwoma kamiennymi słupami, lodownię. Obok miejsca, gdzie był dawny zamek wzniesiony został w latach 20. XX w. nowy pałac. W obrębie folwarku wyliczyć należy budynki: chmielarni, gorzelni, dwa budynki stajenne, i rządcówkę w „stylu dworkowym". W parku widoczne są starsze drzewa świadczące o kilkuwiekowej genealogii tego założenia parkowego. Krajobraz urozmaicony jest przez włączenie do kompozycji rzeki Zawadki. Założenie zostało w zaburzone przez lokalizację w jego obrębie nowych obiektów, do których zaliczyć należy trzy budynki mieszkalne typu jednorodzinnego oraz jeden budynek o podobnym charakterze lecz o znacznie większych gabarytach, bezstylowe, nieużytkowane od lat.

W otoczeniu, poza ogrodzeniem założenia, zachowały się komponenty przez nie wygenerowane. Od strony południowej zagospodarowanie terenu, mimo współczesnych przekształceń, nadal zachowuje wyraźny związek z dawną rezydencją. W rozplanowaniu dróżek wzdłuż rzeki widać zamysł planistyczny. Regularność i rytm przecznic spiętych tzw. drogą *zagumną* odnotowuje plan katastralny z 1849 r., co świadczy o jeszcze starszej metryce tego dokonania planistycznego. Relacja zabudowy do zieleni układającej się niekiedy w piętra (na katastrze odnotowany też enklawy szpalerowe) wskazuje na planowe działanie, co można uznać za świadectwo kultury mieszkańców gospodarujących na tym obszarze, i spodziewać się emanacji wynikającej z sąsiedztwa rezydencji.

Ponadto założenie w Zawadzie było gospodarczo powiązane z folwarkiem w Nagawczynie. Oś komunikacyjna łącząca prostą drogą oba założenie, przecinająca pola dotąd prawie niezabu-

51

dowane miała też walor kompozycji widokowej. Obecnie w dużym stopniu walor ten pozostał zachowany, ale już powstaje nowa zabudowa jednorodzinna.

W **Nagawczynie** zachowało się niekompletne założeni dworsko-parkowe, z czego tylko park jest wpisany do rejestru zabytków. Dwór, po gruntownym remoncie, tylko na zewnątrz prezentuje częściowo dawne cechy stylowe. Prezentuje typ budowli piętrowej założonej na planie wydłużonego prostokąta, z dachem o spłaszczonej formie, i elewacjach bez dekoracji. Ani wyglądem zewnętrznym, ani rozplanowaniem wnętrza nie nawiązuje do tradycyjnych dworów staropolskich. Pierwowzorów prędzej można doszukać się w architekturze ziemiańskiej powstającej od 2 ćw. XIX w. inspirowanej modą angielską. Wnętrze zostało znacznie przekształcone. Nie jest wpisany indywidualnie do rejestru zabytków. Taką ochroną objęty jest natomiast park, z okazami starych drzew. Utrzymywany jest w dobrym stanie. Został powiększony o nowy obszar z komponowaną zielenią. Stanął tam nowoczesny budynek. Zmodernizowane zostało również ogrodzenie. Niestety zniknęły obiekty gospodarcze towarzyszące do niedawna dworowi (czworak i oficyna).

Dwór w **Pustyni** ma metrykę siedemnastowieczną. Pierwotnie towarzyszył mu spory kompleks gospodarczy z elementami obronnymi i kompozycją krajobrazową w postaci stawów zasilanych kanałem wodnym. Ochroną konserwatorską objęty został dwór i kompleks stawów oraz kaplica dworska przeniesiona do Kozłowa. Na uwagę zasługuje nowożytne rozwiązanie systemu obronnego przeznaczonego do wykorzystania broni palnej. Dwór posiadał pierwotnie jedną wieżę narożną wysuniętą poza lico dwóch elewacji, co umożliwiało osłanianie ich ogniem flankowym. Był to system uproszczony, ponieważ dwie pozostałe elewacje nie były już tak bronione. Dwory z tego czasu często posiadały baszty na czterech narożach, tak jak to było w dawniejszej rezydencji w Zawadzie. Zdarzało się, że bywały dwie baszty, ale wówczas ustawiano je na narożach po przekątnej, co pozwalało chronić wszystkie cztery boki budynku. W ostatnich czasach dwór został przekształcony w ten sposób, że dodano basztę symetrycznie dokomponowaną do korpusu budowli, lecz nie po przekątnej, ale w linii elewacji od strony stawów. Ponadto wprowadzono nieco agresywną kolorystykę elewacji, nie mającą uzasadnienia historycznego.

W otoczeniu dworu zachował się zespół rozległych stawów. Pełniły one funkcję gospodarczą, upiększały krajobraz (co ważne było dla kultury renesansu), ale mogły również wzmacniać system obronny warownego niegdyś dworu. Wyjątkowy ten krajobraz zakłócony został w ostatnim czasie budową estakady autostrady A 4. Przy dworze od strony południowej funkcjonował duży folwark składający się z wielu budynków, które albo uległy rozbiórce, albo częściowo je zmodernizowano w taki sposób, że straciły swój pierwotny charakter. Znikł też z najbliższego otoczenia drewniany kościół pw św. Stanisława bpa z XVII w., przeniesiony na cmentarz do Kozłowa. Całość zespołu utraciła wiele dawnych elementów, łącznie z zielenią komponowaną, ale nadal atrakcyjność sztucznie ukształtowanego krajobrazu może być atutem tego miejsca. Od strony historycznej założenie dworskie w Pustyni jest ważne, jako miejsce związane dziejami wielkich rodów małopolskich.

W **Podgrodziu** zachował się tylko fragment parku w postaci zadrzewienia na skarpie nadrzecznej stanowiącej granicę dawnego założenia folwarcznego. Z krajobrazu zniknął dwór, a także spichlerz. Pierwotne rozplanowanie przestało istnieć. Obszar założenia stopniowo przekształ-

cany jest przez rozrastający się kompleks zabudowań przemysłowych Trans Południe Sp. z o.o., co dokonuje się przez redukcję dawnego zagospodarowania na rzecz nowych form urządzenia krajobrazu. Park ograniczony jest obecnie w swym zasięgu obejmując głównie skarpę doliny nadrzecznej. Jego kompozycja zniekształcona jest przez samosiewy i brak kontekstu krajobrazowego spowodowanego ubytkiem części siedliskowej i folwarcznej. Dodatkowym czynnikiem negatywnie oddziałującym na całość zespołu jest ulokowanie obok niego wielkogabarytowych hal magazynowych i produkcyjnych zajmujących rozległy teren odcinający założenie dworskie od dawnej historycznej wsi.

W **Braciejowej** z dawnego założenia folwarcznego zw. leśniczówką Berdech nie zachował się żaden ze starych budynków. Śladem tego założenia jest obecnie aleja dębowa prowadząca do polany, gdzie zlokalizowana jest nowa leśniczówka. Na polanie zachował się pomnikowy okaz jesionu (ok 300 letni). Aleja przebiegająca niegdyś w otwartym terenie, obecnie w otoczeniu leśnym, gubi pierwotny efekt przestrzenny.

W **Głobikowej** mapy katastralne z 1849 r. pokazują funkcjonujące we wsi cztery majątki ziemskie: dwór z folwarkiem „Górzyzna"; folwark „Kamieniec", dwór „Słotwinówka" i folwark „Dolizna". Po założeniach folwarcznych **„Kamieniec"** i **„Dolizna"** nie zachowały się w terenie widoczne ślady. Brak tam budynków o starszej metryce oraz charakterystycznego zadrzewienia. Jedynym śladem tych założeń są zachowane kapliczki przydrożne, znakujące dawny zjazd z drogi do tych folwarków. Nazwa „Kamieniec" zwraca szczególną uwagę. Może świadczyć, że istniał tu kiedyś murowany, obronny dwór. Kataster z 1849 r. nie potwierdza w tym miejscu istnienia zabudowy murowanej wskazując wyłącznie budynki drewniane. Nazwa ma jednak znacznie wcześniejszą tradycję historyczną. Z tego względu miejsce może być ważne pod względem jego wartości archeologicznej.

W przypadku **„Słotwinówki"** również brak jest wyraźnych śladów po dworze. Znajdował się on na kulminacji wzgórza porośniętej obecnie lasem. Wśród drzew z trudem można rozpoznać starsze okazy, które łączyłyby się z dawnym założeniem parkowym. Miejsce jest oznakowane współczesnym krzyżem, a związane historycznie z niechlubnymi wydarzeniami rabacji, i wyjątkową postacią jaką był Konstanty Słotwiński dla polskiej kultury.

Dawne założenie dworsko-parkowe **„Górzyzna"** zachowało się niekompletne. Do naszych czasów przetrwał jedynie park wyraźnie zaznaczający się w krajobrazie wsi zwartą grupą wysokiej zieleni. Jest on wpisany do rejestru zabytków. Założony został na kulminacji wzniesienia. Ma kompozycję swobodną ze starodrzewem otaczającym miejsce niezachowanego dworu, mające obecnie formę polany. Doprowadza do niego aleja idąca od drogi głównej, gdzie tradycyjnie umiejscowiony jest krzyż przydrożny. Zachodnia granica parku ujęta jest szpalerem drzew, w centrum występują stare okazy komponowane w malownicze grupy. Zabudowa dworska nie zachowała się. W okresie powojennym zbudowano nowe budynki gospodarcze i dom mieszkalny. Szczęśliwie ich skala i charakter nie wprowadzają dużego zakłócenia w odbiorze walorów tego szczególnego pod względem krajobrazowym miejsca. Cechą wyróżniającą to założenie jest ekspozycja. Widoki z parku jak i z daleka na park są wyjątkowo atrakcyjne.

53

Brzeźnica zachowała słabo rozpoznany od strony zabytkoznawczej dwór piętrowy, murowany (ul. Miedziana), posiadający prawdopodobnie rozległe piwnice. W poł. XIX w. budynek i kilka działek obok należały do Raczyńskich z Zawady. Jego forma architektoniczna pozwala łączyć tą budowlę z typem renesansowego dworu obronnego. Zachowały się resztki wysokiej zieleni komponowanej, uformowanej w szpaler oddzielający założenie dworskie od folwarku plebańskiego. Śladem po folwarku mogą być znajdujące się od południa niskie budynki założone na planie prostokątnym, oraz młyn zbudowany już po wojnie jako próba dopełnienia dawnej funkcji gospodarczej. Założenie dworskie sąsiaduje bezpośrednio z folwarkiem plebańskim i kościołem parafialnym, co w efekcie daje sporą przestrzeń krajobrazu komponowanego, ale niestety nie wyeksponowaną pod względem estetycznym. Ten atut jest słabo wykorzystany dla celów uatrakcyjnienia miejscowości. Dodatkowo warto zwrócić uwagę na konieczność naukowego przebadania dworu, gdyż brak o nim udokumentowanej wiedzy zamyka drogę do jego właściwej ochrony.

Do dawnych, zaznaczonych na katastrach założeń dworskich, ale do dziś nie zachowanych należą również dwa dwory w **Gumniskach**. Miejsce po jednym z nich zaznacza obecnie kapliczka przydrożna z figurą *św. Jana Nepomucena*, ustawiona przy domu nr. 155. Mieszkająca tu pani Wanda Cabaj pamiętała jeszcze stare zabudowania dworskie i sad, które znajdowały się powyżej obecnego murowanego domu. Obecna kapliczka została po wojnie radykalnie przebudowana. Pierwotna była wzniesiona na kopcu w otoczeniu wysokich drzew.

Drugie założenie dworsko – folwarczne znajdowało się na miejscu obecnego domu nr 62. Zachował się po nim tylko budynek gospodarczy ze starymi piwnicami. Budynek ten wraz z biegnącą wzdłuż niego drogą i potokiem prezentują dość archaicznie wyglądającą enklawę krajobrazową, wartą zachowania.

W **Paszczynie** dawne założenie dworskie, parkowe i folwarczne nie zachowało się. Na katastrze z 1849 r. pokazane jest to założenie graniczące z rzeką Wielopolką. Zabudowania były drewniane. Park miał regularny geometryczny układ. Obecnie jest to teren o przypadkowej kompozycji krajobrazowej. Murowany budynek dawnego spichlerza stojący przy skrzyżowaniu dróg, może być jedynym świadectwem dawnego założenia. Jego stan techniczny nie jest zbyt dobry, co też rzutuje na wygląd zewnętrzny. Dodatkowo zawieszone na ogrodzeniu reklamy nie dodają uroku temu obiektowi.

W **Pustkowie** dawne założenie dworskie, parkowe i folwarczne nie zachowało się, choć jego ślady są do dziś czytelne. Widoczny jest w terenie zarys układu dawnych stawów. Przy skrzyżowaniu dróg przetrwała kapliczka z figurą *św. Jana Nepomucena*. Przestał istnieć, do niedawna stojący przy skrzyżowaniu dróg budynek gorzelni. Został on zastąpiony budynkiem o charakterze handlowym o nowocześnie rozwiązanych elewacjach. Zniknął też szpaler drzew rosnących wzdłuż drogi przy gorzelni.

54

i) Zieleń komponowana poza parkami dworskimi

W pobliżu założeń dworsko-parkowych czasami występowały kompozycje zieleni wychodzące poza ich obręb. Taki przykład opisany został w przypadku rezydencji w Zawadzie. Tam wzdłuż rzeczki Zawadka, za folwarkiem zachował się szpaler odgradzający ją od drogi wiejskiej. W ostatnim czasie część drzew została wycięta.

Poza zespołami dworskimi komponowana zieleń może występować przy kościołach i kaplicach, na cmentarzach, i jako oprawa traktów komunikacyjnych. Przy kościołach raczej nie zachowały się zadrzewienia tworzące charakterystyczny okręg otaczający świątynię. Drzewa, przeważnie lipy, występowały też przy kapliczkach najczęściej ich narożach lub tylko od frontu. Jest to stara tradycja, którą warto zachować i kontynuować. Dawne cmentarze też obsadzane były drzewami sytuowanymi na obrzeżu, czasem też w ich wnętrzach

W **Brzeźnicy** na cmentarzu zachowała się wysoka zieleń występująca w szczątkowych szpalerach po bokach dróżek cmentarnych i na kulminacji wzniesienia przy kaplicy cmentarnej. Na cmentarzu „Górnym" w **Gumniskach** spotkać można starodrzew pojedynczy, wyznaczający w krajobrazie jego obrzeże.

W **Krowicach**, koło domostwa nr 434 ciekawie prezentuje się założenie zieleni komponowanej niezwiązane z żadnym założeniem dworskim, czy kaplicą. Tworzą ją cztery, dorodne, może 200-letnich dęby rosnące w okręgu. Są one zlokalizowane pośród łąki i prezentują bardzo malowniczą grupę. Do ostatniej wojny było ich siedem. Zespół nie związany z żadnym dworem lub kaplicą jest bez wątpienia dziełem świadomie zakomponowanym.

Spotyka się też często wysokie drzewa otaczające zagrodę wiejską. Najczęściej są to zagrody tzw. jednodworcze. Taka kompozycja ma duże znaczenie dla krajobrazu, gdyż grupy tych drzew z daleka są widoczne, wskazując na siedlisko funkcjonujące często wśród pól, poza zwartą zabudową wsi.

j) Zajazdy, karczmy i stacje kolejowe

Ważnym elementem historycznego krajobrazu były zajazdy i karczmy, poczty, dworce kolejowe – jednym słowem cała infrastruktura służąca do obsługi komunikacji. Przez Gminę przebiegał ważny historyczny szlak komunikacyjny łączący Kraków ze Lwowem. Miał on duże znaczenie już w średniowieczu. Droga ta w czasach zaboru austriackiego zmodernizowana nazywana była „Traktem Cesarskim".

W **Latoszynie** przetrwał do dziś dawny zajazd zbudowany w 2 poł. XIX w. przy trakcie cesarskim. Z mapy katastralnej wynika, że przy tej drodze funkcjonowała bardzo gęsta sieć takich zajazdów. Jest to budynek murowany przykryty dachem dwuspadowym, o przysadzistej sylwecie typowej dla tzw. klasycyzmu józefińskiego. Oprócz części mieszkalnej nie posiada stajni,

55

które z reguły towarzyszyły obiektom tego typu. Obecnie jest to budynek mieszkalny w zabudowie zagrodowej z sadem, oznaczony numerem 154. Zachowany jest bez większych przekształceń, dzięki czemu prezentuje się archaicznie w swym wyglądzie. Obiekt nie jest powszechnie znany jako dawny zajazd. Ostatnio został osłonięty ekranami w czasie modernizacji drogi krajowej nr 94, co izoluje go w dużym stopniu z naturalnego dla niego otoczenia (dostęp bezpośredni do drogi). Po wybudowaniu nowej drogi do uzdrowiska w Latoszynie nadal pozostaje na uboczu.

Bardziej znanym zabytkiem tego typu jest karczma w **Zawadzie**. Powstała przy zespole dworsko parkowym. Datowana jest na przełom XVIII/XIX w. W swej sylwecie podkreślonej wysokim łamanym dachem w typie krakowskim, z podcieniem frontowym różni się zasadniczo od zajazdu w Latoszynie. Jest to efekt świadomej kreacji konserwatorskiej służący dowartościowaniu zabytku przez nadanie mu cech charakterystycznych dla epoki. Wskazane wyżej cechy architektoniczne każą łączyć ten obiekt z czasami staropolskimi, i mentalnością sarmacką, zupełnie różną od ducha oświecenia józefińskiego, kierującego się głównie stroną praktyczną w budownictwie. Malowniczość właściwa sarmatyzmowi dla Oświecenia była dążeniem obcym i niepraktycznym z punktu widzenia ekonomicznego. Zatem na przykładzie tych dwóch blisko siebie położonych obiektów można zauważyć różnicę w stylistyce dwóch tak innych od siebie epok. Efekt wizualny karczmy w Zawadzie został uzyskany poprzez zastosowanie zabiegów aranżacji wtórnej w stosunku do oryginału. Zajazd zawadzki, pierwotnie o cechach klasycystycznych został w 1979 r. częściowo przebudowany.

Po połowie XIX w. równolegle do „Traktu Cesarskiego" zbudowano linię kolejową, która dla miejscowości położonych w Gminie nie miała bezpośredniego znaczenia. Żadna ze stacji kolejowych nie powstała na jej terenie przy tej trasie. Linia kolejowa później zbudowana z Dębicy w stronę Tarnobrzega miała większe znaczenie dla miejscowości położonych w Gminie, szczególnie od czasu realizacji inwestycji związanych z COP.

Przy wybudowanej w 1887 r. linii kolejowej łączącej Dębicę z Tarnobrzegiem powstały przystanki w Pustyni, Kochanówce-Pustków i Pustkowiu. W czasie jej modernizacji w końcu lat 30. XX w. zbudowano nowe obiekty obsługujące ruch kolejowy. W **Pustyni** do dziś zachował się budynek stacyjny wzniesiony w stylu modernistycznym, o nowoczesnej jak na tamte czasy bryle kubicznej, z charakterystycznym płaskim dachem. W Kochanówce też zachował się murowany budynek stacyjny, ale pod względem stylistycznym nie wyróżnia się wartościowymi cechami architektonicznymi. W Pustkowiu funkcjonuje murowany budynek nastawni. Wszystkie te obiekty są w złym stanie technicznym.

Dla obszaru Gminy Dębica najważniejszą rolę w historii komunikacji tranzytowej odegrała jednak droga z Krakowa do Lwowa. Przy niej też zachowały się obiekty zabytkowe świadczące o dawnej tradycji tego traktu komunikacyjnego.

56

k) Zabytki techniki

Zabytki techniki odznaczają się najczęściej dużą różnorodnością form przestrzennych i architektonicznych. Gdy kończy się ich działalność produkcyjna, często jako obiekty zbyteczne ulegają likwidacji, lub pozostają bez zagospodarowania. Ale, jeśli są adaptowane do nowej funkcji pozwalającej wyeksponować ich walory, wówczas stają się atrakcyjne. Na terenie Gminy brakuje jak dotychczas takich realizacji, choć nie brakuje zabytków techniki. Archiwalne mapy pokazują, że obiekty techniczne takie jak: młyny, tartaki, gorzelnie, browary występowały na terenie gminy, i nie należały do rzadkości. Najczęściej towarzyszyły im spiętrzenia wodne zaopatrzone w jazy i kanały, co wiązało się z regulacją lokalnych cieków i zmianami w topografii ich brzegów, czego ślady zachowały się do dziś w terenie, mimo że pamięć o nich zaginęła. Poniżej omówione zostały ważniejsze obiekty zachowane i te, których ślad przetrwał w terenie.

Najbardziej znaczącym kompleksem zabytkowym jest dawna fabryka „Lignoza" w **Pustkowiu – Osiedle** (ob. LERG SA). Zachowała swój pierwotny komponowany układ przestrzenny, jak również zespół budynków i hal fabrycznych, do których dokomponowana została późniejsza zabudowa rozwijającego się w okresie powojennym zakładu produkcyjnego, rozbudowywanego na zasadzie kontynuacji. Obiekty te rozmieszczone są w sposób bardzo regularny, tworząc wyrównane linie zabudowy szeregowej, uporządkowanej wzdłuż ciągów komunikacyjnych. Drogi i bocznica kolejowa przecięte przecznicami tworzą regularną, geometryczną sieć. Układ przestrzenny wpisany jest w naturalny krajobraz leśny. Głównym akcentem o charakterze reprezentacyjnym jest brama wjazdowa ujęta budynkami administracyjnymi wzniesionymi w stylu modernistycznym w nurcie tzw. architektury okrętowej. Ten kierunek stylowy uznawany był w tamtym czasie za awangardowy. Z tego względu wartość artystyczną tych budowli oceniona musi być wysoko. Budynki produkcyjne w swej formie architektonicznej prezentują idę funkcjonalizmu. W ich wyglądzie widoczna jest charakterystyczna dla modernizmu logiczna, modularna artykulacja elewacji. Ten ciekawy zespół można oglądać z zewnątrz. Dostępność jego jest ograniczona.

Zespół budowli przemysłowych można też oglądać w dawnym folwarku w **Zawadzie.** Zgodnie z tradycją ziemiańską połączono tam działalność rolniczo – hodowlaną z produkcją objętą prawem propinacji. Dziedziny te wzajemnie się uzupełniały z tego względu budynki przeznaczone do realizacji tego typu gospodarki tworzyły dość zwarty kompleks. Odznaczają się zróżnicowaną formą wynikającą bezpośrednio z funkcji. Chmielarnia jest np. budynkiem wysokim i o zwartej kubicznej bryle przypominającej wyglądem klasyczny spichlerz dworski. Gorzelnia jest budynkiem o wyraźnie addycyjnym układzie brył zróżnicowanych co do wysokości. Dzięki pokryciu z dachówki ceramicznej budowla wygląda bardzo malowniczo. Stajnie i budynki gospodarcze dopełniają zespół zamykając go wyrównaną linią zabudowy ograniczającą całość założenia od strony południowej. Ten malowniczy zespół oddziałuje swą architekturą nie tylko na wnętrze parkowe, ale również na otaczający krajobraz. Dawny folwark miał odrębną bramę wjazdowa od strony założenia folwarcznego w Nagawczynie należącego do tegoż majątku. Od tej strony, wzdłuż folwarku przebiega droga lokalna ujęta w szpalery drzew, granicząca z potokiem, co nadaje jej niezwykłej malowniczości.

57

Śladem dawnego folwarku jest dawny młyn parowy w **Brzeźnicy**. Obiekt powstał po ostatniej wojnie na terenie przydworskim, zapewne jako kontynuacja działalności gospodarczej wcześniej tam realizowanej. Budynek prezentuje typ architektoniczny o bardzo uproszczonej formie dyktowanej wyłącznie względami funkcjonalnymi. Jego wysoka trójkondygnacyjna bryła o dachu niemal płaskim, o nagich ceglanych elewacjach intrygująco prezentuje się w krajobrazie wsi z niską zabudową. Obiekt jest nieużytkowany.

W **Brzeźnicy** funkcjonował też młyn wodny zlokalizowany nad rzeka *Wielopolką*. Był to młyn turbinowy wykorzystujący potencjał wodny spiętrzonej progiem betonowym na rzece, do dziś zachowanym. Prezentuje ciekawą bryłę przypominającą swym układem formę „bazylikową". Brzeg rzeki jest zarośnięty i z tego względu malowniczo prezentujące się spiętrzenie wodne jest niewidoczne.

Nad tą samą rzeką, zasobną w wodę istniał w **Paszczynie** młyn wodny z rozbudowanym systemem młynówki doprowadzającej do niego wodę. Ślad tych dawnych urządzeń wodnych jest widoczny do dziś w topografii terenu. Mapa katastralna pokazuje, że dla spiętrzenia wody zbudowany był na rzece jaz przecinający ją na całej szerokości. Po dawnym założeniu dworskim zachował się piętrowy, murowany, przebudowany budynek, który mógł służyć jako spichlerz.

Młyn wodny funkcjonował również w Zawadzie, co zostało zaznaczone na wojskowej mapie z końca XVIII w. (Mapa F. Miega). Tam również istniał browar, którego założenie składające się z kilku budynków i ogrodu pokazane zostało na planie katastralnym z 1849 r. Obecnie na tym miejscu położonym u wlotu doliny znajduje się polana, na której ustawiono krzyż. Miejsce warte jest oznakowania i zagospodarowania.

l) Zespoły zabytków ruchomych

Zabytki ruchome zachowały się wyłącznie jako wyposażenie kościołów, kaplic i kapliczek oraz jako pomniki nagrobne na cmentarzach przy starych parafiach rzymskokatolickich. Nie zachowało się ruchome wyposażenie dawnych dworów, gdzie z reguły były gromadzone pamiątki rodzinne wielu pokoleń, ale również kolekcje dzieł sztuki, stylowe meble. Nie jest wykluczone, że w dawnych dworach murowanych o tradycji renesansowej mogły przetrwać pod wtórnymi warstwami stare dekoracje ścienne, lub stropy belkowe (Pustynia, Brzeźnica). Takie dekoracje mogły też występować w dwóch XVII-wiecznych kościołach (Zawada, Kozłów) oraz w neogotyckiej kaplicy dworskiej w Zawadzie. Dlatego, przy podejmowaniu prac remontowych we wnętrzach tychże budowli warto zalecić szczegółowe badania na istnienie polichromii, pomimo wcześniejszych działań, które wykluczały dotąd jej istnienie.

Zabytkowe wyposażenie ruchome można oglądać w tych kościołach, które jako stare parafie posiadają dawną tradycję, choć nie zawsze są to wiekowe świątynie. Do takich należy kościół par. pw. *św. Jana Chrzciciela* w **Brzeźnicy.** Zawiera cenne wyposażenie ze starszej świątyni. Dużą wartość dla kultury okresu renesansu posiada zachowany fragmentarycznie nagrobek składający się obecnie z dwóch rzeźb z piaskowca, wmurowanych w ścianie pod chórem. Przedstawiają one leżące postaci, prawdopodobnie z rodu Ligęzów. Rzeźby pochodzą z nagrobka przeniesionego we fragmentach ze starego drewnianego kościoła, ufundowanego przez Achacego

58

Ligęzę i jego żonę Zuzannę. Budowę tej świątyni zakończono w 1674 r. Przypuszcza się że nagrobek poświęcony był fundatorom, ale stylistykę rzeźb wywieść można z czasów wcześniejszych o sto lat, kiedy w modę wszedł typ rzeźby nagrobnej rozpowszechniony przez warsztat wybitnego krakowskiego rzeźbiarza Santi Gucciego. Na ścianie zakrystii wmurowana jest też płaskorzeźbiona płyta kamienna z przedstawieniem *śś. Jana Chrzciciela, Marcina i Marii Magdaleny* z 1674. Jeden z ołtarzy bocznych w stylu rokokowym był pierwotnie głównym ołtarzem dawnego kościoła. Z XVIII w. pochodzi umieszczony w nim krucyfiks oraz obrazy; *św. Stanisława bpa*; i *św. Jana Chrzciciela,* a także rzeźbione, rokokowe tabernakulum. Barokowa jest również chrzcielnica drewniana.

Wyposażenie i wystrój kościoła pochodzi głównie z czasu jego budowy i konsekracji. Są one jednorodne, utrzymane w stylistyce neogotyckiej. Styl ten widać szczególnie w realizacjach ołtarzowych, wykonanych według katalogowych wzorców na wysokim poziomie sztuki stolarskiej. Obok nich ważną rolę, dla wyrazu i nastroju wnętrza, odgrywają malowidła ścienne i witraże wykonane przez artystów związanych ze środowiskiem krakowskim, stojącym na bardzo wysokim poziomie na przełomie wieków XIX/XX. Polichromia ścienna w obrębie prezbiterium była konserwowana ze środków: Gminy Dębica, Podkarpackiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków i ze środków własnych Parafii. Obiekty ruchome w liczbie 32 są wpisane do rejestru zabytków pod nr B-303 z 2.09.2009 r. Do obiektów tych opracowano karty ewidencyjne tzw. białe w październiku 2010 r. Pierwsza ewidencja zabytków ruchomych kościoła przeprowadzona została w 1968 r. (archiwum UOZ Delegatura w Rzeszowie). Weryfikacja tych kart powinna być dokonana dla sprawdzenia faktycznego stanu zasobu zabytkowego świątyni.

Wyposażenie wnętrza w dawnym kościele z **Pustyni** (ob. Kozłów- cmentarz) jest w części tylko zabytkowe, a w części nowe. Wartościowy jest ołtarz główny utrzymany w stylistyce późnego renesansu i manieryzmu. Nie jest on jednak kompletny, gdyż obraz w środkowym polu przedstawiający *Wskrzeszenie Piotrowina* jest dziełem XX-wiecznym. Na belce tęczowej zgodnie z tradycją świątyń średniowiecznych umieszczony jest krucyfiks. Ma on formę barokową. Pozostałe wyposażenie pochodzi z lat 80. XX w. Nie wszystkie elementy starego kościoła wymienione w decyzji rejestrowej zostały w czasie transferu przeniesione. Poza ołtarzem głównym obiekty ruchome nie są wpisane do rejestru zabytków. W 1984 roku opracowano karty ewidencyjne dla 32 zabytków ruchomych znajdujących się jeszcze w kościele stojącym na starym miejscu (archiwum UOZ Delegatura w Rzeszowie). Weryfikacja tych kart powinna być dokonana dla sprawdzenia faktycznego stanu zasobu zabytkowego świątyni.

Wyposażenie kościoła parafialnego pw. *Narodzenia Najświętszej Marii Panny* w **Zawadzie**, jest w dużym stopniu zabytkowe. Zachował się ołtarz główny z 1 poł. XVIII w. w stylu regencji, z obrazem na desce *Matki Boskiej z Dzieciątkiem* z k. XVI w. Obraz przedstawia typ Matki Boskiej Śnieżnej, bardzo popularny w sztuce kontrreformacyjnej w okresie od końca XVI do końca XVII w. Obraz ukoronowany, otoczony jest kultem mającym długą tradycję. Oprócz swych wartości artystycznych ma wielkie znaczenie religijne, co wiąże się z powstaniem i rozwojem sanktuarium zorganizowanym wcześniej zanim została erygowana parafia. W kaplicy umieszczony jest ołtarz późnorenesansowy z pocz. XVII w. z obrazami *Nawiedzenia N.M.P.* i *św. Stanisława i Wojciecha.* Zabytkami sztuki XVII w. są również: stare, główne drzwi wejściowe do nawy;

59

krucyfiks w tęczy; prospekt organowy; dzwon z 1614 r. Przetrwały też boczne ołtarze w stylu regencji z 1 poł. XVIII w., ambona, chrzcielnica drewniana z baldachimem i zapleckiem z poł. XVIII w. Dopełnieniem wystroju świątyni są witraże pochodzące z pracowni S.G. Żeleńskiego, z pocz. XX w.

Obiekty ruchome nie są wpisane do rejestru zabytków. W 1968 roku J. Szczęk opracował karty ewidencyjne dla 31 zabytków ruchomych znajdujących się w kościele (archiwum UOZ Delegatura w Rzeszowie) .Weryfikacja tych kart powinna być dokonana dla sprawdzenia faktycznego stanu zasobu zabytkowego świątyni.

Wyposażenie dawnego drewnianego kościoła w **Gumniskach** nie zachowało się, gdyż świątynia spłonęła w czasie działań ostatniej wojny. Nie jest znany zasób wyposażenia nowego kościoła z l. 60. XX w.

W kaplicach w **Latoszynie** i **Paszczynie** zachowało się dość bogate wyposażenie w postaci ołtarzy ozdobionych obrazami i rzeźbami XVII/XVIII-wiecznymi. Towarzyszą im też luźne obrazy oleodrukowe. Obie kaplice mają zachowane inskrypcje fundacyjne wskazujące nazwisko fundatora i rok zaistnienia fundacji. Zawierają obiekty, które w swym klimacie wywodzą się z estetyki i kultury baroku, ale bardziej zaliczyć je można do nurtu sztuki ludowej.

Ten charakterystyczny dla sztuki prowincjonalnej nurt ludowego baroku trwający niemal do końca 3 ćw. XIX w. cechuje większość dzieł wypełniających wnętrza kapliczek. Wśród rzeźb najczęściej spotykany jest motyw *św. Jana Nepomucena* i *Matki Bożej z Dzieciątkiem*. Są to rzeźby drewniane polichromowane (kapliczki w Pustkowie, Głobikowie, Latoszynie). W XX w. tradycyjne typy ikonograficzne były kontynuowane, ale stylistyka barokowa ustępuje miejsca wzorcom neoklasycystycznym wywodzącym się z estetyki rozpropagowanej przez środowisko artystyczne wzorujące się na sztuce *Nazareńczyków*. Szczególnie widoczne jest to w przedstawieniach Matki Bożej (kapliczka w Gumniskach).

W rzeźbie sepulkralnej różnorodność stylowa jest szersza niż ta, jaką spotyka się w wystroju kapliczek. Dzieła te pochodzą z pracowni kamieniarskich, z rąk twórców, którzy profesjonalnie zajmowali się sztuką, i zapewne korzystali z katalogów promujących różne nurty i mody artystyczne. Najbogatszy zespół tej rzeźby występuje na cmentarzu w **Brzeźnicy**. Można tam oglądać klasycystyczne obeliski nawiązujące do sztuki antycznej, oraz bardziej tradycyjne nagrobki bazujące na formach cokołowych, spiętrzonych, z profilowanymi gzymsami, zwieńczonych prostym krzyżem. Na cmentarzu w **Gumniskach** pojawiają się w kamieniarce drobne motywy dekoracyjne i kute ogrodzenia otaczające grób. Przykładem może być sygnowany nazwiskiem lwowskiego rzeźbiarza Henryka Pereira nagrobek K. Słotwińskiego w Gumniskach. W **Zawadzie** spotyka się na cmentarzu również kute, ozdobne ogrodzenia i rzeźby figuralne umieszczone w oprawie architektonicznej np. przy nr 157. Występuje też liczna grupa drewnianych krzyży przydrożnych z krucyfiksami lub bez.

60

ł) Zabytki archeologiczne o własnej formie terenowej

Na dużą liczbę stanowisk archeologicznych występujących w terenie, rzadko zdarza się, żeby miały widoczną formę topograficzną. Takim wyjątkowym przypadkiem są dwa stanowiska położone blisko siebie w miejscowości Braciejowa. Są one atrakcyjne ze względu na swą historię i usytuowanie w terenie lesistym o bogato ukształtowanej topografii. Wiążą się z osadnictwem słowiańskim. Śladów Słowian na terenie Gminy jest więcej, bo można też wymienić inne miejsca jak Brzeźnica – cmentarzysko kurhanowe, czy Podgrodzie – ślad osady w przysiółku Maga. Motyw ten został wyeksponowany dzięki zorganizowaniu założenia architektoniczno-przestrzennego w formie grodziska w Stobiernej. Jest całkiem nowa aranżacja, ale o doniosłym znaczeniu dydaktycznym, będąca zarazem miejscem rekreacyjnym powiązanym z wyciągiem narciarskim.

BRACIEJOWA – grodzisko zwane ***Zamczyskiem*** (nr rejestru A-364 z 1993-11-08). Nazwa ma dłuższą historię, gdyż pojawia się na dawnych mapach. Uwidoczniona została na planie katastralnym wsi Braciejowa. Dotyczy wzniesienia, gdzie na kulminacji zachowane ślady wałów i fosy, będące reliktem średniowiecznej fortyfikacji określanej przez archeologów jako grodzisko stożkowate. Datowane jest na 2 poł. XIII w. Jego zadaniem była ochrona ważnego szlaku komunikacyjnego.

Forma terenowa wyraźna, dobrze czytelna i atrakcyjna pod względem wizualnym. Obiekt znajduje się w kompleksie leśnym objętym ochroną w ramach programu Natura 2000 - obszar PLH 180023 – „Las nad Braciejową" będącym ostoją o wartości przyrodniczej. Szczególnie w porze roku, gdy drzewa nie mają liści uwidacznia się wyniosła stożkowata kulminacja wzgórza. Układ rozplanowania grodziska jest czytelny, ale żeby go zrozumieć, wymaga interpretacji, co wiąże się z koniecznością głębszych badań archeologicznych i historycznych. Po koronie wałów poprowadzona jest ścieżka, która miejscami może powodować zniekształcenie zachowanej dotychczas formy. Grodzisko znajduje się niedaleko od drogi z Głobikowej do Stasiówki. Prowadzi przez nie szlak turystyczny. Stanowisko archeologiczne jest wpisane do rejestr zabytków pod nr A-364 z 08.11.1993 r.

BRACIEJOWA - grodzisko zwane ***Okop*** (nr rejestru A-686 z 22.12.1971 r. i A-686/305 z 11.11.1993 r.) Nazwa historyczna jest również umieszczona na starych mapach i uwidoczniona na mapie katastralnej wsi Braciejowa. Miejscowe nazwy zwyczajowe świadczą o tradycji ufortyfikowanej osady. Wiąże się ją z grodem słowiańskim datowanym na okres od IX do X w, noszącym nazwę *Głodomank.*

Forma terenowa jest dobrze czytelna. Wały zadrzewione zlokalizowane są częściowo na terenie pól uprawnych, schodząc w partie leśne, gdzie ich przebieg jest mniej wyraźny i zanikający. Samo stanowisko archeologiczne rozciąga się znacznie szerzej, obejmując nie tylko strefę pól i lasu, ale również istniejące na wzniesieniu zagrody wiejskie. Przez grzbiet wzniesienia biegnie droga gruntowa; na kulminacji stoi krzyż drewniany. Miejsce jest odsłonięte, z dobrą ekspozycją wartościowych form terenowych, i dalekimi widokami na krajobraz Pogórza. Widoczna jest stąd kulminacja *Zamczyska*. Dostępność jest dobra, choć brak jest informacji po drodze i na miejscu. Stanowisko objęte jest ochroną poprzez wpis do rejestru zabytków.

61

BRZEŹNICA – cmentarzysko kurhanowe wczesno średniowieczne z XI-XII w. lesie *Borek* (nr rejestru A-19 z 1976-09-07 r.) umiejscowione jest pośród lasu. Liczne kurhany mają formę czytelną, ale ukryte są w bujnym poszyciu leśnym, co utrudnia percepcję całości kompozycji. W pobliżu usytuowany jest zakład przemysłowy „Śnieżka" z rozległym parkingiem, ale nie udostępnionym dla osób chcących zwiedzać kurhany. Ponadto brak poprowadzonej stamtąd ścieżki praktycznie uniemożliwia zwiedzanie. Stanowisko jest wpisane do rejestru zabytków.

Również w Brzeźnicy, w zakolu rzeki Wielopolki przy ul. Wałowej, (stan. 11 AZP101-71/58) nieopodal domu nr 102 znajduje się stanowisko archeologiczne mające własną formę terenową w postaci podkowiasto uformowanego wału. Jest to ślad domniemanego grodziska *Wały* funkcjonującego we wczesnym średniowieczu. W latach 1956-1957 badania prowadził A. Żaki. Sporządził on plan obiektu, a także brudnorys planu z zaznaczeniem miejsca „Zapadniętego kościoła". Być może z tym osadnictwem należy wiązać cmentarzysko kurhanowe znajdujące się ok. 2,5 km na południe od wałów. Nazwa *Wały* figuruje na mapie topograficznej. Natomiast na katastrze z 1849 r. zaznaczony jest tylko podkowiasty kształt oznaczony jako łąka.

m) Miejsca pamięci narodowej

Miejsca pamięci narodowej na terenie Gminy związane są wyłącznie z wydarzeniami ostatniej wojny światowej, z działalnością partyzantki i martyrologią ludności cywilnej eksterminowanej przez okupanta niemieckiego. Są one zazwyczaj uwiecznione pomnikami i tablicami opisującymi wydarzenie. Komponowane są jako polany lub place ujęte w oprawę małej architektury i przygotowane do zgromadzeń publicznych. Miejsca te powiązane są z oznakowanymi szlakami, co ułatwia dotarcie do nich.

Pustków-Osiedle – miejsce, gdzie w czasie drugiej wojny światowej okupant niemiecki zorganizował obozu pracy przymusowej i dokonywał systematycznej zagłady więźniów. Nazywane jest od tamtego czasu *Górą Śmierci*. Założenie komponowane na rozległej polanie dostępnej za pośrednictwem monumentalnych schodów. Obrzeże polany obwiedzione jest ścieżką, przy której zlokalizowane są stacje Drogi Krzyżowej w formie pomnikowej, wykonane jako odlewy powtarzającej się formy rzeźbiarskiej. Wnętrze polany zachowuje dawny bunkier śmierci. Główny akcent kompozycji stanowi monumentalny pomnik upamiętniający ofiary. U stóp wzgórza funkcjonuje aranżacja architektoniczno-przestrzenna odtwarzająca obóz z czasu okupacji niemieckiej. Mieści się tutaj Europejskie Centrum Pamięci i Pojednania im. ks. Heleny Jabłonowskiej. Urządzona została tam ekspozycja historyczno – dydaktyczna. Ponadto na tablicach przy wejściu na polanę zamieszczono informację objaśniającą historię miejsca.

Braciejowa – Miejsce pamięci Polana „Kałużówka" prezentuje się jako kwatera wydzielona w lesie, przy szosie z Głobikowej do Gumnisk, ogrodzona, z pomnikiem żołnierzy AK poległych w 1944. Pomnik powstał w 30 rocznicę walk w 1974.

Gumniska - Pomnik bitwy na Polanie „Kałużówka" usytuowanej w głębi lasu przy drodze z Braciejowej do Głobikowej.

62

Gumniska – Miejsce pamięci oznaczone krzyżem przy drodze, postawionym w 1989 r. przy domu **nr 151 b**. Miejsce upamiętniające pacyfikacje wsi z 1944 r. i śmierć kapr. Stanisława Mroczka ps. „Miecz". Przebiega tędy „Szlak partyzancki".

Gumniska – Miejsce pamięci zorganizowane na cmentarzu parafialnym (Dolnym) w formie płyty z krzyżem metalowym. Miejsce poświęcone jest partyzantom i żołnierzom poległym w walce z hitlerowcami w okolicznych lasach w 1944 r. Pomnik postawiony w 1977 r. W sąsiedztwie, na dawnym kościelisku umiejscowiona jest tablica informacyjna poświęcona wydarzeniom z tego miejsca i prezentująca „Szlak partyzancki".

n) Niematerialne dziedzictwo Gminy Dębica

Pojęcie niematerialnego dziedzictwa kulturowego według Konwencji UNESCO w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego z roku 2003 (KONWENCJA UNESCO w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego, sporządzona w Paryżu dnia 17 października 2003 r.: Dz. U. z 2011, poz. 1018 art. 2 ust. 1 i 2) zostało w zdefiniowane w następujący sposób:

„Niematerialne dziedzictwo kulturowe" oznacza praktyki, wyobrażenia, przekazy, wiedzę i umiejętności – jak również związane z nimi instrumenty, przedmioty, artefakty i przestrzeń kulturową – które wspólnoty, grupy i, w niektórych przypadkach, jednostki uznają za część własnego dziedzictwa kulturowego. To niematerialne dziedzictwo kulturowe, przekazywane z pokolenia na pokolenie, jest stale odtwarzane przez wspólnoty i grupy w relacji z ich otoczeniem, oddziaływaniem przyrody i ich historią oraz zapewnia im poczucie tożsamości i ciągłości, przyczyniając się w ten sposób do wzrostu poszanowania dla różnorodności kulturowej oraz ludzkiej kreatywności.

„Niematerialne dziedzictwo kulturowe" przejawia się między innymi w następujących dziedzinach: tradycje i przekazy ustne, w tym język jako nośnik niematerialnego dziedzictwa kulturowego; sztuki widowiskowe; zwyczaje, rytuały i obrzędy świąteczne; wiedza i praktyki dotyczące przyrody i wszechświata; umiejętności związane z rzemiosłem tradycyjnym.

Dotychczas tym zagadnieniem w odniesieniu do terytorium Gminy Dębica nikt nie zajmował się bezpośrednio, chociaż pośrednio pewne wątki rozpatrywane w ramach różnych badań naukowych: etnograficznych, archeologicznych, historycznych, i im pokrewnych, mogą się pojawiać w formie wiedzy rozproszonej. Problematyka ta, jak wynika z wyżej przedstawionej definicji obejmować może wiele dziedzin, co wymaga interdyscyplinarnego podejścia do badań, a to znacznie przekracza ramy niniejszego opracowania. W takim wypadku, gdy rozpoznanie problemu znajduje się w fazie wyjściowej, najważniejsze jest podjęcie próby zidentyfikowania przynajmniej niektórych charakterystycznych zjawisk kulturowych występujących na terenie Gminy i wstępne ich opisanie. Pozwoli to utworzyć zręby przyszłego katalogu niematerialnego dziedzictwa kulturowego Gminy Dębica.

63

Kierując się kryterium chronologicznym należałoby zacząć od śladów prehistorii. Jej wątki podkreślające szczególne znaczenie Słowian w dziejach tej ziemi znajdują odbicie w opracowaniach zabytkoznawczych, a nawet naukowych, przy czym ich wartość faktograficzna zawiera wątki nie pozbawione pewnej dozy fantastyki podbudowanej mitologią i legendami. Takie zjawisko najłatwiej jest zidentyfikować, biorąc pod uwagę słynne dla tego regionu miejsce określane mianem *Maga*. Tego mitycznego grodziska, które miało znajdować się na wzgórzu nad wsią Podgrodzie dotąd nie udało się archeologicznie potwierdzić. Natomiast legendy o jego istnieniu prezentują się wyjątkowo barwnie i mogą rozpalać wyobraźnię. Podobnie rzecz się ma z grodziskiem *Zamczysko*. A najciekawszy przekaz - bo sformułowany przez zasłużonego dla polskiej archeologii badacza przeszłości A. Żakiego - dotyczy śladów grodziska zwanego *Wały* w Brzeźnicy. Z dokumentacji, jaką sporządził z poszukiwań na tym stanowisku wynika, że widział tam zapadlisko powstałe na skutek zapadnięcia się jakiegoś dawnego kościoła. Teza ta, nie została jak dotąd potwierdzona, ale zjawisko owiane tajemnicą funkcjonuje w obiegu naukowym, i w jakiś sposób konweniuje z wyżej opisanymi przekazami, będącymi mieszaniną faktów i mitów.

Powstanie nowego obiektu w Stobiernej, mającego odtworzyć wygląd dawnego grodu słowiańskiego i pokazywać w sposób kreatywny i aktywny styl życia ludzi zamieszkujących te ziemie, świadczy o żywej tradycji, do której nawiązano. Inicjatywa ta spotkała się z dużym zainteresowaniem społecznym i trafnie oddaje fenomen charakterystyczny dla terytorium gminy, na którym znajdują się znaczące pamiątki archeologiczne, zaświadczające o wyróżniającej się aktywności osadniczej Słowian.

Nowe grodzisko, które w swym rozwiązaniu przestrzennym przypomina ekspozycję skansenowską, powstało na miejscu nie będącym stanowiskiem archeologicznym, ale nie odległym od dwóch zachowanych grodzisk znajdujących się w Braciejowej *Okop* i *Zamczysko*.

W oparciu o zabytki archeologii i legendy z nimi związane powstała trasa spacerowa i rowerowa *Latoszyn Zdrój, tropami legend, historii i przyrody* poprowadzona w atrakcyjnym krajobrazie przyrodniczym przy uzdrowisku Latoszyn. Ma wyznaczone punkty odpoczynku, które tematycznie powiązane zostały ze znajdującymi się nieopodal miejscami mającymi swą ciekawą historię bogato uzupełnioną przez legendy. Legendarne opowieści mają tak sugestywną narrację, że wyjaśniają istotę miejsc i zdarzeń, nadając im walor wiarygodności. Zawierają informacje faktograficzne pomieszane z wątkami o charakterze baśniowym, które w kompilacji budują przekaz mitologizujący, mogący utrwalić się w świadomości społecznej. Legendy dotyczą następujących tematów: Legenda - Czarna Pani; Historia kapliczki na cmentarzysku ofiar zarazy cholery z 1831 r.; Legenda - Palana Gera i Boginki; Legenda - Koci Zamek; Legenda - Cerkiew; Historia kapliczki Panków; Legendy z Okopu, Zamczyska, Maga.

Większość tematów dotyczy epizodów historycznych z czasów Słowian z przed ustanowienia państwowości polskiej. Może tylko legenda *Kociego Zamku* wybiega w czasy późniejsze, wspominając o wyprawach krzyżowych. Wszystkie te motywy dowartościowują Słowian jako lud mocny, dobrze zorganizowany, budujący wspaniałe grody warowne. Tylko dwa tematy odnoszą się do czasów nam bliższych. Jeden mówi o epidemii cholery z 1831 r., drugi o fundacji kapliczki dziękczynnej z 1910 r. rodziny Panków. Wiążą się z autentycznymi miejscami historycznymi i zabytkami. Z konkretnymi zabytkami łączą się również „Legendy z *Okopu*

i *Zamczyska*. Natomiast pozostałe legendy mają powiązanie z miejscami hipotetycznie uznawanymi za relikty przeszłości.

Wątki słowiańskie wiązane są zazwyczaj z wierzeniami pogańskimi, i w ten sposób wprowadzają w tematykę religijności. Nie zachowały się żadne ślady dawnych kultów. Natomiast o religijności dawnych mieszkańców tego terenu świadczą najstarsze kościoły i parafie, mające tradycję średniowieczną. Źródłowe wzmianki o Braciejowej pochodzące z XIII w. przekazują, że tutaj, wydobywano i wytapiano złoto oraz wtedy prawdopodobnie górnicy wybudowali w przysiółku Rola kościółek pw. św. Barbary, patronki górników. Kościół ten istniał jeszcze w XVII w. Tradycja podaje, że po spaleniu się kościoła w Gumniskach w 1651 r. aż do powstania nowego kościoła w 1682 r., to właśnie w kościele św. Barbary w Braciejowej odprawiano nabożeństwa. W następnych latach świątynia podupadła, a wieś włączono do parafii w Gumniskach.

Największe znaczenie w skali regionalnej ma Sanktuarium Maryjne w Zawadzie. Wiąże się ono z kultem maryjnym, który od pocz. XVII w. znacząco zaczął kształtować pobożność Polaków. W sanktuarium znajduje się obraz *Matki Boskiej Zawadzkiej* otoczony czcią ze względu na liczne uzdrowienia. Ukoronowany został w 1920 roku. Tu przybywają pielgrzymki. Do ważnych faktów należy zaliczyć wydarzenie z czasów wojny, gdy pocisk artyleryjski utknął w jednym z drzew otaczających świątynię, i nie eksplodował, co jest uważane za cud. Od 1986 r. w każdą pierwszą sobotę miesiąca odbywa się nabożeństwo Dróżek Różańcowych celebrowane w plenerze. Owocem tej pobożności jest utworzony rozległy park krajobrazowy z kapliczkami różańcowymi, stanowiący oprawę dla uroczystych procesji.

Kult maryjny ujawnia się również w licznych kapliczkach występujących na terenie całej Gminy. Z reguły, towarzyszą im różne formy ogródków, w postaci kwietnika wydzielonego ozdobnym ogrodzeniem. Ten fenomen można tłumaczyć dalekim echem nawiązania do ogrodów rajskich. W pieśniach średniowiecznych Maryja sama była też porównywana z różnymi kwiatami, najczęściej z lilią. Przy kapliczkach, na czterech narożach, sadzono też wysokopienne drzewa, najczęściej lipy, co również nawiązuje do regularnych ogrodów geometrycznych, które według wyobrażeń z rycin siedemnastowiecznych miały ozdabiać rajską krainę. Obecnie, w ich miejsce zaczynają pojawiać się tuje. Połączenie kultu maryjnego z formami zieleni komponowanej jest przejawem dawnej kultury zaszczepionej zapewne przez działalność zakonów w dawnych wiekach.

W trzech sąsiadujących z sobą wsiach w: Zawadzie, Pustyni i Brzeźnicy, można oglądać dwory pamietające świetność czasów staropolskich. Ślady tej dawnej tradycji zachowały się do dziś w ograniczonym stopniu, ale na tyle wyraźnie, że warto podjąć wysiłek, by je lepiej wyeksponować. Do tych obiektów z terenu Gminy warto dodać inne, o tym samym charakterze znajdujące się w sąsiednich gminach: Dębica (Latoszyn), Pilzno (Łęki Górne), Przecław (Rzemień), Przecław. Wiążą się one z historią starych znanych rodów, a niekiedy z legendami i opowieściami wartymi utrwalenia.

Uwagę zwracają dwory obronne, charakterystyczne dla późnego renesansu na ziemiach Małopolski. Budowle te nie należały do zbyt okazałych. Były murowane, piętrowe, o kubicznym

65

kształcie, czasem z wieżami alkierzowymi. Otaczała je przeważnie fortyfikacja ziemna oraz system wodny składający się ze stawów i fos. Niektóre z tych komponentów zachowuje do dziś dwór w Pustyni, mimo przekształceń, które dotknęły jego bryłę oraz otoczenie. W Brzeźnicy (przy ul. Metalowej 5) nie zachowała się tradycja dworu, mimo że budynek znajdujący się nieopodal kościoła ma formę charakterystyczną dla renesansowych dworów obronnych i jeszcze w poł. XIX w. wraz z szerszym obszarem był własnością rodziny Raczyńskich.

W przypadku dworu w Pustyni uwidacznia się znacząca rola krajobrazu komponowanego ze stawami towarzyszącemu temu obiektowi. Od czasu renesansu, takie kompozycje stają się regułą przy urządzaniu rezydencji wielkopańskiej. Taką można oglądać w Zawadzie w całej pełni. Wytworzył się model dobrego gospodarza (dwory posiadały dobrze zagospodarowane folwarki), oraz miłośnika sztuki, co ujawniło się w architekturze, w kolekcjonerstwie i założeniach ogrodowych. Z pewnością te wzorce oddziaływały szerzej, co widać w sposobie zagospodarowania terenu w Zawadzie pomiędzy folwarkiem a sanktuarium.

Ten typ renesansowego dworu charakterystyczny dla małopolskiej architektury rezydencjonalnej wyróżnia się swą oryginalnością, gdyż siedziba ziemiańska zwykle kojarzy się z inną formą architektoniczną – z tzw. dworem polskim – z budynkiem parterowym, rozłożystym, z wysokim malowniczo uformowanym dachem, z kolumnowym portykiem od frontu. Eksponowanie dworów obronnych, może stać się akcentem wyróżniającym Gminę w skali regionu i również budującym jej markę. To zagadnienie rozpatrywane w kontekście trzech zachowanych w Gminie dworów nie ma odzwierciedlenia w świadomości społecznej, w tak wysokim stopniu jak wątek słowiański, ale zawiera treści znacznie bogatsze, i mogące mieć oparcie faktograficzne, bez uciekania się do mitologizowania.

Z punktu widzenia niematerialnego dziedzictwa ważna może być relacja pomiędzy dworem a znajdującym się przeważnie dość blisko kościołem parafialnym. Kościół w Brzeźnicy jest wprawdzie budowlą nowszą, postawioną na pocz. XX w., ale na miejscu starszej świątyni drewnianej, i w swoim wnętrzu przechowuje fragmenty późnorenesansowego nagrobka poświęconego fundatorom z rodu Ligęzów. Wyposażenie Sanktuarium Maryjnego w Zawadzie prezentuje różne okresy istnienia parafii i obrazuje, jak na przestrzeni wieków wyglądała kultura religijna kształtowana w dużej mierze przez gust kolatorów, co musiało oddziaływać na miejscową ludność i przybywających tu pielgrzymów.

Temat ten można poszerzyć o tradycje miejsca dworów niezachowanych do dnia dzisiejszego. Rozplanowanie tych założeń doskonale pokazują mapy katastralne z poł. XIX w.. Posiadały one rozległe, regularnie założone parki, a obok część gospodarczą - folwarki. Ich miejsca nie są przeważnie upamiętnione w sposób trwały. Obecnie, często jedynym śladem jest kapliczka przy drodze głównej, gdzie znajdował się zjazd do dworu folwarku.

W południowej części Gminy zjawiskiem tragicznie zapisanym w dziejach Polski była Rabacja galicyjska z 1846 roku. Szereg dworów ucierpiało wówczas i nie wszystkie zostały odbudowane. Do takich należał dwór *Słotwinówka* w Głobikowej. Wzgórze, na którym był posadowiony do dziś otoczone jest szacunkiem i wyróżnione krzyżem, z otwartą polaną zwróconą w stronę drogi lokalnej. Forma upamiętnienia jest bardzo skromna, ale większą wymowę ma w tym wypadku

fakt, że nikt nie odważył się zmienić zagospodarowania tego miejsca od czasu zniszczenia dworu (wcześniej była tablica iż informacją). Tradycja została zachowana jako upamiętnienie traumatycznego wydarzenia w dziejach regionu i narodu.

Być może zasługą przekazów literackich jest obraz rabacji kojarzony z rebeliantami, którzy z karczmy wychodzą kierując się na rabunek dworów. Karczmy obok dworów owiane są pewną legendą, gdyż ich funkcja społeczna była wyjątkowa w dawnych czasach. Były ośrodkami opiniotwórczymi w wydaniu ludycznym, nie pozbawianym pewnej dozy prymitywizmu. Ich obraz różnie jest też postrzegany. W czasach zaborów akcent polityczny staje się wyraźniejszy. W czasach staropolskich na pierwszy plan wysuwa się egzotyka charakterystyczna dla sarmackiego stylu życia. Na obszarze Gminy zachowały się dwa takie obiekty w Latoszynie i w Zawadzie. Powstały przy dawnym trakcie komunikacyjnym prowadzącym z Krakowa do Lwowa. Zajazd w Latoszynie powstał w czasach galicyjskich, i w jego architekturze widać to co ważne było dla józefińskiej koncepcji porządkowania życia społecznego i ekonomicznego. Prostota stylu była wynikiem postawienia na funkcjonalność, uzyskaną jak najmniejszym kosztem. Karczma w Zawadzie została w latach 70. XX w. przebudowana i wystylizowana na budowlę z czasów staropolskich. Dodano jej wysoki, łamany dach kryty gontem oraz frontowy podcień, dzięki czemu znacznie zyskała na malowniczości. To upiększenie mogło mieć na celu wyeksponowanie cech charakteryzujących kulturę staropolską. Dopełniało ono wizję sienkiewiczowskego widzenia tamtych czasów, podbudowaną przez polską kinematografię 2 poł. XX w.

Czasy staropolskie, a szczególnie wiek osiemnasty to okres w którym intensywnie rozwijał się lokalny przemysł. Oprócz młynów, tartaków, gorzelni i browarów, których ślady widoczne są na mapach F. Miega z k. XVIII w. i na katastrach z poł. XIX w. funkcjonowały inne obiekty przemysłowe, których pamięć zachowują jedynie nazwy terenowe odnotowane przez kartografię. Do takich nazw występujących na terenie Gminy należą; Rudki, Kołowrotnie, Wielki i Sarni Ług na terenie wsi Pustków i Piecowisko na terenie wsi Braciejowa. Świadczą one o istnieniu w dawnych czasach przemysłu związanego z wydobyciem rudy (zapewne darniowej), i przetwarzania jej w oparciu o zasoby drzewa pozyskiwanego na miejscu w lasach.

Koncentracja przemysłu w czasach staropolskich, sądząc po lokalizacji miejsc określonych tymi nazwami, ogniskowała się w lasach występujących w granicach wsi Pustków. Być może nie przypadkiem już w XX wieku na skraju tych lasów powstała inwestycja realizowana w ramach programu COP. Najpierw powstała nowoczesna fabryka, oraz osiedle dla kadry obsługującej łącznie z pracownikami. Niewiele później, w oparciu o to założenie, okupanci niemieccy zbudowali tu obóz wojskowy, wspierający doświadczalny poligon, gdzie wykonywano próby broni rakietowej V-1 i V-2. W ślad za tym utworzyli obóz dla więźniów, którzy wykonywali prace przy budowie i utrzymaniu tego rozległego przedsięwzięcia. *Góra Śmierci* stała się miejscem zagłady dla wielu więźniów. Po wojnie miejsce to zostało upamiętnione. Na początku obecnego stulecia powstała aranżacja typu skansenowskiego odtwarzająca obóz, mająca znaczenie dydaktyczne. Pokazany tutaj ciąg zdarzeń owocujących konkretnymi realizacjami, ma głęboką wymowę, co znajduje wyraz w ekspozycji Europejskiego Centrum Pamięci i Pojednania.

Jak widać z następstwa faktów historycznych, uruchomiony został pewien proces mający swoją ciągłość nie tylko w czasie, ale również w przestrzeni. Każdy z etapów historycznych wiąże się

67

ze stopniowym dodawaniem nowych obszarów, w których realizowane były wyżej opisane etapy. Wspólnym mianownikiem dla nich jest proces historyczny, którego praprzyczyna wychodzi znacznie poza ramy lokalnej historii. W zindustrializowaniu, a potem zmilitaryzowaniu tego obszaru objawił się trend kształtujący dzieje w szerszym horyzoncie. Ujawniły się dwie przeciwstawne ideologie. W COP-owskim założeniu widać dążenie do uporządkowania działalności ludzkiej w celu zapewnienia godziwych warunków życia. Przeciwieństwem tego jest zmilitaryzowana obóz niemiecki, gdzie porządek miał służyć zagładzie życia ludzkiego.

Treści ideowe, jakie można odczytać obserwując ów fenomen są tak szerokie, że powinny być przedmiotem badań, których wyniki podane w odpowiedniej formie mogą mieć spore znaczenie poznawcze i kulturotwórcze o znaczeniu szerszym niż regionalne. Jest to jeden z kierunków, który zapoczątkowany przez założenie Europejskiego Centrum Pamięci i Pojednania w Pustkowie–Osiedlu powinien być kontynuowany w formie badawczej i edukacyjnej.

Na marginesie można zwrócić uwagę na symboliczne podwójne znaczenie lasu w tym obszarze. Wszystkie obszary mają w krajobrazie wspólny mianownik, jakim jest las towarzyszący modernistycznemu osiedlu, fabryce, ringom pozostałym po obozie wojskowym, miejscu upamiętnienia kaźni na *Górze Śmierci*. To leśne otoczenie dla budynków mieszkalnych, użyteczności publicznej, przemysłowych i magazynowych, a także dla dróg, ulic i ścieżek nadaje krajobrazowi niepowtarzalny klimat, który powinien być świadomie kontynuowany. Dla osiedli zakładanych w ramach programu COP ten motyw jest charakterystyczny. Ukrycie w lesie obiektów budowlanych ma wytłuczenie strategiczne. Ale, ponadto las dla człowieka stanowi element harmonizujący, doceniany przez architektów i urbanistów szczególnie przełomu XIX i 1 poł. XX w.

Również z ostatnią wojną związana jest problematyka upamiętniająca walki partyzanckie w regionie. Wiele śladów zapisało się w pamięci społecznej Gminy, i zostały one utrwalone zwłaszcza tam, gdzie pochowani zostali bohaterowie walk. W walkach tych ucierpieli nie tylko ludzie, ale też zabytki. Spłonął drewniany kościół w Gumniskach z XVII w., po którym zostało kościelisko z zarysem fundamentów dawnej świątyni. Zniszczeniu uległa również leśniczówka *Berdech* w Braciejowej. Miejsca wydarzeń z ostatniej wojny zostały upamiętnione pomnikami w leśnej przestrzeni, krzyżami, czy też formami o charakterze cmentarnym. Wyznaczony został szlak turystyczny. Systematycznie odbywają się obchody rocznicowe o charakterze ceremonialno-religijnym.

68

VI. OCENA STANU DZIEDZICTWA KULTUROWEGO W GMINIE – ANALIZA SWOT

Inaczej jak dotąd było praktykowane w tego rodzaju programach, analizą nie objęto Gminy w ogólnym aspekcie jej funkcjonowania, ale skupiono się na sytuacji poszczególnych, wybranych zabytków występujących na jej terenie. Wybór dotyczy zespołów i obiektów, które jednostkowo poddają się tego typu analizie. Natomiast obiekty występujące masowo, nie różniące się zasadniczo w swej charakterystyce, nie zostały uwzględnione jako indywidualne przypadki. Do takich należy grupa większości kapliczek i krzyży przydrożnych, oraz liczne stanowiska archeologiczne nie ujawniające się na powierzchni terenu w konkretnej formie, a mającej znaczenie dla krajobrazu. Ich silne i słabe strony, szanse i zagrożenia można sprowadzić do wspólnego mianownika, bez większego uszczerbku dla oceny ich sytuacji. Punktowo lub w nieznacznym stopniu wpływają na atrakcyjność krajobrazu. Z racji ujęcia ich w spisie GEZ muszą być uwzględniane przy działaniach inwestycyjnych, co stanowi pewne ograniczenie dla ich właścicieli i inwestorów, ale jest również szansą na ochronę lub naukowe rozpoznanie archeologiczne czy kulturowe.

Jeśli chodzi o zabytki, które indywidualnie są rozpatrywane - do ich analizy przyjęto kryteria oparte na przesłankach wskazujących na: ogólnie pojętą wartość zabytkową (styl, autentyczność), stan zachowania obiektów i ich otoczenia, zagospodarowanie, dostępność publiczną, możliwość optymalizacji ww. czynników, aktywność właścicieli w staraniach o dobrą kondycję zabytków i poziom ochrony prawnej.

1) Ogólna charakterystyka

Do mocnych stron należy bardzo dogodne skomunikowanie Gminy z regionem i resztą kraju za pośrednictwem autostrady z węzłem drogowym Dębica Wschód, usytuowanym na jej terytorium, i za pośrednictwem dróg nr 94 i 985. Umiejscowiony w Paszczynie MOP pozwala na zatrzymacie się przejezdnych. Znajdująca się nieopodal ekspozycja historyczna Europejskie Centrum Pamięci i Pojednania może budzić ciekawość turystów. Taki przystanek przy autostradzie stwarza możliwość dla promowania dziedzictwa kulturowego Gminy na zewnątrz. Bardzo ważną jednostką organizacyjną Gminy jest Centrum Kultury i Bibliotek Gminy Dębica w Pustkowie-Osiedlu, które nadaje ramy działalności kulturalnej na całym jej terytorium. W przypadku utworzenia parku kulturowego w Pustkowiu-Osiedle ta instytucja mogłaby spełniać kluczową rolę. Wsparciem dla niej są Stowarzyszenia, mające w swym statucie zapisaną opiekę nad zabytkami.

Utworzenie paraskansenowskiej ekspozycji Osada Słowiańska, propagującej grody słowiańskie, i pozostawienie znajdujących się na terenie Gminy autentycznych grodzisk wczesnośredniowiecznych, bez większej ingerencji, uznać należy za korzystne rozwiązanie. Reaktywacja Uzdrowiska Latoszyn, urządzenie wyciągu narciarskiego i Parku Owadów i Pajęczaków w Stobiernej, Parku Dinozaurów w Głobikowej również daje szanse uaktywnienia działalności w zakresie promocji dziedzictwa kulturowego i pokazania atrakcyjności terenu.

69

Strefa aktywności gospodarczej szczęśliwie została wyznaczona w obszarze neutralnym, bez kolizji z krajobrazem kulturowym. Wyjątkiem jest Podgrodzie z resztką parku po dawnym folwarku, gdzie strefa przemysłowa agresywnie wyparła komponenty tradycyjnego zagospodarowania. Również w Zawadzie, za torami. nie oszczędzono alei przy drodze prowadzącej do autostrady. Ujemnym skutkiem przeprowadzenia autostrady jest przecięcie estakadą komponowanego krajobrazu historycznego stawów z dworem w Pustyni.

Minusem jest brak zainteresowania architekturą drewnianą, szybko znikającą z krajobrazu wsi. Na mapie Gminy zaznaczone zostało Muzeum Wsi Polskiej w Braciejowej otwarte latem 2022 r., ale zlokalizowane na uboczu i z dala od głównych dróg. Również zabytki techniki nie cieszą się popularnością taką, jak w innych regionach Polski, gdzie są adaptowane do funkcji gastronomicznej czy obsługi turystycznej. Brak miejscowego planu zagospodarowania dla całej Gminy też można uznać za zjawisko negatywne. Poza tym Studium Uwarunkowań i Kierunków Zagospodarowania w przypadku zagadnień dotyczących ochrony zabytków straciło na aktualności, jeśli chodzi o opis zasobu zabytków, a w przypadku wskazań obszarów do ochrony traktowane jest z pewną dozą relatywizmu.

2) Analiza SWOT

Założenie urbanistyczne Pustków-Osiedle

Silne strony

- modernistyczny układ urbanistyczny powstały w ramach programu COP - dziedzictwo doceniane w ostatnim czasie i uwzględniane w opracowaniach strategicznych na poziomie ponadregionalnym;
- duży stopień autentyczności;
- zachowana pierwotna kompozycja przestrzenna i krajobrazowa;
- zachowana w całości zabytkowa zabudowa z prawie nieprzekształconym zagospodarowaniem działek;
- zachowane naturalne otoczenie leśne z komunikacją o charakterze parkowym;
- wnętrze krajobrazowe wyróżniające się własnym charakterem i klimatem;
- otoczenie w znacznej mierze korespondujące z zabytkowym wnętrzem krajobrazowym;
- dobry dostęp publiczny;
- funkcja zgodna z pierwotną;
- zabudowę mieszkalną uzupełniają obiekty o funkcji publicznej – w tym administrowane przez Gminę - Centrum Kultury i Bibliotek Gminy Dębica;
- potencjalna możliwość powiązania tematycznego i komunikacyjnego z sąsiednimi obszarami pokrewnymi historycznie: fabryka d. Lignoza (część przy bramie), Ringi, Góra Śmierci i nowoczesna ekspozycja odtwarzającą obóz zagłady z czasów II wojny światowej;
- wytyczne trasy i szlaki edukacyjne z tablicami objaśniającymi;
- zadbane i dobrze wyeksponowane miejsce martyrologii;
- bliskość autostrady z MOP dającym możliwość powiązania tego obszaru z międzynarodową siecią komunikacyjną;

70

– do rejestru zabytków wpisana jest kaplica pogrzebowa, wszystkie inne zabytkowe obiekty wpisane są do GEZ;
– o jego historii i walorach zabytkowych znaleźć można informacje na stronach internetowych.

Słabe strony

– nowa zabudowa niedopasowana do kontekstu krajobrazowego występuje lokalnie w bliskim sąsiedztwie osiedla;
– brak wyraźnie ukierunkowanej komunikacji o charakterze rekreacyjno-dydaktycznym, łączącej osiedle z obszarami pokrewnymi historycznie;
– modernizacja niektórych budynków (np. dawnej poczty) bez uwzględnienia ich oryginalnych wartości stylowych i charakteru otaczającego je krajobrazu;
– brak wystarczającego rozwiązania systemowego, promującego zachowawcze działania w sferze remontowo-budowlanej i administracyjno-gospodarczej, np. Program rehabilitacji nie uwzględnia walorów zabytkowych osiedla, brak skutecznej ochrony prawnej regulującej działalność budowlano – remontową;
– brak miejscowego planu zagospodarowania regulującego zasady ochrony i dalszego rozwoju;
– brak wpisu do rejestru całego założenia urbanistycznego;
– postulat utworzenia parku kulturowego nie doczekał się realizacji;
– żaden z obiektów mieszkalnych nie udostępnienia do zwiedzania.

Szanse

– nadanie obszarowi urbanistycznemu statusu prawnego pozwalającego na racjonalne i programowe zarządzanie; promujące zjawiska pozytywne, ograniczające zjawiska negatywne (np. park kulturowy);
– prowadzenie w sposób programowy remontów konserwatorskich zabytkowych budynków i dróg z oryginalną nawierzchnią;
– utrzymanie terenów zielonych w przestrzeni osiedla i w jego otoczeniu o charakterze parkowym, atrakcyjnym do spacerowania i rekreacji;
– wprowadzenie nieuciążliwych usług wspomagających funkcjonowanie osiedla;
– powiązanie przestrzenne i komunikacyjne z pokrewnymi historycznie obszarami: zakład Lignoza (w części możliwej do pokazania), Ringi, Góra Śmierci i Europejskie Centrum Pamięci i Pojednania;

Zagrożenia

– spontaniczne, niekontrolowane działania w obrębie wnętrza krajobrazowego; wymiana nawierzchni dróżek, oświetlenia, wprowadzanie nowych urządzeń i instalacji nie dopasowanych do otoczenia;
– wprowadzenie nowej funkcji generującej potrzebę dostosowania do niej otocznia kosztem obecnego zagospodarowania;
– remonty budynków zmieniające ich cechy stylowe: wymiana tynków, stolarki, rozbudowa, nadbudowa, nowe zadaszenia;

71

– brak wpisu do rejestru całego założenia urbanistycznego oraz realizacji postulatu utworzenia parku kulturowego;
– brak miejscowego planu zagospodarowania;

Zespół pałacowo-parkowo-folwarczny w Zawadzie

Silne strony

– zachowana historycznie nawarstwiona kompozycja przestrzenna i krajobrazowa;
– zachowany pierwotny podział wewnętrzny na część siedliskową z parkiem i część folwarczną – co obecnie umożliwia racjonalne rozdzielenie funkcji z opcją ewentualnego udostepnienia dla zwiedzających części parkowej z kaplicą;
– zachowana zabudowa zabytkowa, szczególne znaczenie historyczne;
– zachowany starodrzew, czynny ciek wodny z naturalną oprawą biologiczną i elementy pierwotnej kompozycji parku krajobrazowego;
– wnętrze krajobrazowe wyraźne rozgraniczenie zabytkowym murem;
– otoczenie w pewnej części nieprzekształcone z możliwością komunikacji dookoła założenia, z wartościowymi elementami krajobrazu;
– położenie przy głównym szlaku komunikacyjnym;
– w pobliżu parking i restauracja w zabytkowym zajeździe;
– założenie jest wpisane do rejestru zabytków;
– o jego historii i walorach zabytkowych znaleźć można informacje w internecie i nielicznych publikacjach.

Słabe strony

– brak dostępności dla zwiedzających;
– brak funkcji dla części rezydencjonalnej;
– uciążliwa funkcja w części folwarcznej, gdzie widoczna jest głównie eksploatacja budynków i terenu, bez racjonalnie prowadzonych remontów dowartościowujących przynajmniej z zewnątrz wygląd budynków i ciągów komunikacyjnych;
– nowsze obiekty budowlane dysharmonizują z otoczeniem, a ponadto nie pełnią żadnej funkcji, i są w stanie znacznego zaniedbania;
– park ma obecnie nieczytelną, w znacznym stopniu, kompozycję, gdyż jest, zarośnięty;
– ciek wodny, jeden z ważnych komponentów parku, zaniedbany bez należytej ekspozycji;
– brak ścieżek parkowych umożliwiających ewentualne zwiedzanie;
– brak aktywności właściciela w kierunku utrzymania obiektu w stanie umożliwiającym przynajmniej częściowe udostepnienie;
– w centralnej części siedliska budynek oficyny jest w stanie ruiny;
– brak prac konserwatorskich od wielu lat i starań o uzyskanie dotacji na ten cel.

72

Szanse

- możliwość remontu dworu i wprowadzenia nieuciążliwej funkcji użytkowej – mieszkalnej lub usługowej;
- możliwość remontu oficyny i nadania jej podobnej funkcji użytkowej;
- możliwość uporządkowania parku, wprowadzenia ścieżek spacerowych i udostępnienia jego przestrzeni;
- możliwość korzystania z dotacji na realizację takiego celu (wysoka punktacja);
- korzystne położenie pod względem komunikacyjnym, bliskość ośrodka miejskiego;
- bliskość istniejącego parkingu i zaplecza gastronomicznego w zabytkowym zajeździe;
- możliwość oddzielenia części rezydencjonalnej od gospodarczej, z wykorzystaniem istniejącego podziału historycznie uzasadnionego;
- możliwość zamiany funkcji części gospodarczej w sposób dopełniający i poszerzający ofertę części reprezentacyjnej.

Zagrożenia

- bierność właściciela w podejmowaniu działań zmierzających do osiągnięcia tych celów;
- długotrwały brak funkcji prowadzi do pogorszenia się stanu zabytku;
- długotrwałe odcięcie zabytku od dostępu publicznego prowadzi do wykluczenia go ze świadomości społecznej;
- utrzymanie dotychczasowej funkcji w gospodarczej części założenia na zasadzie samej eksploatacji budynków, bez ich remontów konserwatorskich;
- nasilanie się zjawisk uciążliwych wynikających z działalności gospodarczej, oddziałujących niekorzystnie na część rezydencjonalną, jak również na samą część dawnego folwarku;
- niezastosowanie się właściciela obiektu do wymogów określonych w art. 5 ustawy o ochronie zabytków.

Kaplica zamkowa w zespole pałacowo-parkowym w Zawadzie

Silne strony

- dzieło K.F. Schinkla: europejskiej sławy architekta;
- wysoka wartość artystyczna;
- duży stopień autentyczności;
- komponent większego zespołu zabytkowego;
- kontekst krajobrazowy sprzyjający;
- przy głównym szlaku komunikacyjnym;
- potencjalna możliwość dogodnego udostepnienia (z zewnątrz) od strony bramy głównej przy nieznacznym zaangażowaniu organizacyjnym.

Słabe strony

- brak dostępności publicznej;
- brak funkcji, zaniedbane otoczenie;

73

– brak prac konserwatorskich;
– prawdopodobnie brak wyposażenia wnętrza.

Szanse

– możliwość przywrócenia funkcji sakralnej lub innej z dziedziny usług kulturalnych czy promocyjnych, pozwalającej ożywić zabytek;
– potrzeba publicznego udostępnienia budynku, stałego lub periodycznego;
– możliwość korzystania z dotacji na realizację takiego celu (duża wartość zabytkowa pozwala na dotowanie prac nawet do 100% koniecznych nakładów);
– możliwość konserwacji zachowawczej bez konieczności odtwarzania części budynku lub większych detali.

Zagrożenia

– bierność właściciela w podejmowaniu działań zmierzających do osiągnięcia tych celów;
– długotrwały brak funkcji prowadzi do pogorszenia się stanu zabytku;
– długotrwałe odcięcie zabytku od dostępu publicznego prowadzi do wykluczenia go ze świadomości społecznej;
– niezastosowanie się właściciela obiektu do wymogów określonych w art. 5 ustawy o ochronie zabytków.

Stanowiska archeologiczne *Okop* i *Zamczysko*

Silne strony

– zachowana wyraźna forma terenowa obu stanowisk archeologicznych;
– stosunkowo nieduża odległość między stanowiskami;
– położenie w krajobrazie naturalnym i rolniczym;
– teren atrakcyjny widokowo;
– położenie na szlaku turystycznym;
– promocja grodzisk słowiańskich dzięki kreacji grodziska w nieodległej Stobiernej (Osada Słowiańska w Stobiernej) z aktywną funkcją edukacyjną i kulturalną. Usytuowanie w pobliżu wyciągu narciarskiego i Parku Owadów i Pajęczaków może zwiększać popularność tej okolicy Gminy.

Słabe strony

– brak parkingu przy drodze z Zawady do Łączek Kucharskich i stamtąd ścieżki wytyczonej na *Zamczysko*;
– brak ekspozycji w terenie (*Zamczysko*) czytelnie zaaranżowanej z udostępnieniem ścieżki pozwalającej bezpiecznie i z poszanowaniem zabytku zwiedzać jego obszar;
– brak infrastruktury turystycznej.

74

Szanse

- usytuowanie w terenie atrakcyjnym dla turystyki;
- planowane utworzenie strefy - Obszar Chronionego Krajobrazu Pogórza Strzyżowskiego;
- położenie na szlaku turystycznym;
- warunki sprzyjające do rozwoju agroturystyki i rolnictwa tradycyjnego.

Zagrożenia

- brak miejscowego planu może spowodować niekorzystne zmiany w zagospodarowaniu tego terenu;
- brak rozwoju infrastruktury turystycznej (miejsca postojowe, ścieżki widokowe itp.) może w przyszłości ograniczyć zainteresowanie tymi zabytkami.

Sanktuarium Maryjne w Zawadzie

Silne strony

- charakterystyczny przykład prowincjonalnej architektury murowanej z XVII w.;
- zabytkowa część kościoła ma dobrze zachowaną formę architektoniczną i wiele cech pierwotnej autentyczności;
- miejsce kultu religijnego o szerszym zasięgu;
- atrakcyjne położenie w krajobrazie;
- w najbliższym otoczeniu kreacja o charakterze parkowym dostępna dla publiczności;
- blisko parking z łatwym dostępem do świątyni;
- obiekt wpisany do rejestru;
- parafia prowadzi prace konserwatorskie i stara się o dotacje na ten cel.

Słabe strony

- współczesna rozbudowa nawy z wieżą przerastająca skalą gabaryty zabytkowego kościoła zmniejsza efekt autentyczności zabytku;
- wnętrze kościoła nie zawsze dostępne.

Szanse

- aktywnie rozwijający się ruch pielgrzymkowy;
- dalszy rozwój otoczenia sanktuarium o tereny i obiekty towarzyszące umożliwiające dłuższe zatrzymanie się pielgrzymów;
- usytuowanie w terenie atrakcyjnym dla turystyki;
- w okolicy warunki sprzyjające do rozwoju agroturystyki i rolnictwa tradycyjnego;

75

Kościół pw. św. Stanisława bpa z Pustyni, ob. Kaplica cmentarna w Kozłowie

Silne strony

- obiekt drewniany z XVII w. z zachowaną pierwotną formą architektoniczną;
- kościół-kaplica cmentarna utrzymana w kulcie;
- budynek z zewnątrz i wewnątrz zadbany;
- obiekt z zewnątrz dostępny bez przeszkód;
- zachowane w znacznym stopniu wyposażenie wnętrza;
- obiekt wpisany do rejestru zabytków łącznie z wyposażeniem;
- nieopodal przebiega szlak rowerowy.

Słabe strony

- obiekt transferowany na nowy cmentarz, przez co jej autentyczność, choćby ze względu na otoczenie jest obniżona;
- dotarcie do obiektu z głównej drogi nie jest najłatwiejsze (oznakowanie), utrudniony dostęp do wnętrza, gdyż kaplica otwierana jest tylko na czas pogrzebów;
- nie ma zorganizowanego sytemu zwiedzania poza uroczystościami pogrzebowymi;
- otoczenie niekorzystnie zaaranżowane, ciasno zamknięte wieńcem wysokich zieleni zimozielonej utrudnia całościowy wgląd na obiekt.

Szanse

- korekta otoczenia, a w szczególności zieleni wysokiej w celu lepszej ekspozycji obiektu, co może nadać większej atrakcyjności samej bryle budowli, obecnie w dużym stopniu zasłoniętej;
- kompleksowe działania konserwatorskie nadające wnętrzu charakter właściwy dla stylu budowli i jej wyposażenia;
- umożliwienie lepszego dostępu do wnętrza.

Zagrożenia

- obiekt drewniany na uboczu z wartościowym wyposażeniem, powinien mieć dobre zabezpieczenie p-poż. i antywłamaniowe.

Kościół parafialny pw. Narodzin św. Jana Chrzciciela w Brzeźnicy

Silne strony

- kościół neogotycki otoczony ceglanym murem z dobrze zachowanymi cechami stylowymi;
- we wnętrzu zachowane wyposażenie z wcześniejszego kościoła, w tym nagrobek renesansowy upamiętniający rycerza z rodu Ligęzów, co można wiązać ze znajdującym się nieopodal dworem;

- kościół z wyposażeniem zadbany, zabezpieczany;
- możliwość zwiedzania wnętrza;
- dominuje w krajobrazie wsi;
- wpisany do rejestru zabytków łącznie z wyposażeniem.

Słabe strony

- otoczenie niekorzystnie zaaranżowane, z nowymi obiektami (plebania, parking, schody terenowe, oskarpowanie plateau, na którym stoi kościół) niewspółgrającymi z kościołem;
- brak w kompozycji otoczenia kościoła tradycyjnego zadrzewienia obniża walor autentyczności eksponowanego na wzgórzu miejsca o bardzo starej tradycji.

Szanse

- korekta otoczenia z wprowadzeniem akcentów wysokiej zieleni liściastej;
- kompleksowe działania konserwatorskie nadające wnętrzu charakter właściwy dla stylu budowli i jej wyposażenia;
- umożliwienie lepszego dostępu do wnętrza.

Zagrożenia

- w otoczeniu eliminowane są obiekty dawnego zagospodarowania na rzecz nowych, odbiegających w swej estetyce znacznie od tradycyjnego krajobrazu;
- brak działania zmierzającego w kierunku wyeksponowania dawnego charakteru krajobrazu i łączności wizualnej z dawnym założeniem dworskim, obniża atrakcyjność tego historycznie ważnego miejsca.

Nieznany dwór w Brzeźnicy przy ul. Metalowej 5.

Silne strony

- prawdopodobieństwo, że jest to dawny dwór obronny o renesansowej metryce?;
- obiekt ma funkcję mieszkalną zgodną z pierwotną;
- w najbliższej okolicy zachowały się obiekty i ślady zagospodarowania świadczące o tradycji dawnego folwarku;
- usytuowanie w centrum miejscowości z łatwym dojazdem, w sąsiedztwie kościoła parafialnego (z parkingiem), z którym założenie dworskie tworzyło zespoloną kompozycję krajobrazową stanowiąc główny akcent wsi;
- obiekt objęty GEZ.

Słabe strony

- brak potwierdzenia w rozpoznaniu naukowym tego zabytku, brak szczegółowych oględzin, badań i publikacji, jedynie informacje od właścicieli;

77

– dostęp ograniczony – własność prywatna;
– obiekty o starszej metryce nie wyeksponowane, giną wśród innych komponentów zagospodarowania;
– z zewnątrz, po modernizacji, cechy dawnego dworu obronnego (poza charakterystycznym kształtem bryły budynku) są słabo widoczne.

Szanse

– w pierwszej kolejności należałoby rozpoznać, na ile budynek można traktować jako zabytek o metryce renesansowej, co wymaga szczegółowych oględzin za zgodą właściciela;
– najbliższe otoczenie dworu nie jest trwale zniekształcone, co daje możliwość wyeksponowania wartościowych obiektów i cech krajobrazu;

Zagrożenia

– obiekt nie jest objęty należytą ochroną konserwatorską – nie jest wpisany do rejestru zabytku;
– brak działań badawczych i rozpoznania obiektu może skutkować brakiem właściwej ochrony;
– obszar otoczenia nie jest objęty planem miejscowym;
– bez ochrony zabytek i jego otoczenie narażone są na przekształcenia, zacierające zachowane dotychczas walory.

Alkierzowy dwór obronny w Pustyni ze stawami w swym otoczeniu

Silne strony

– obiekt o metryce renesansowej, w części zachowuje swą pierwotną formę architektoniczną;
– ważna dominanta w krajobrazie, szczególnie od strony stawów;
– powiązanie widokowe ze stawami należącymi dawniej do zespołu dworskiego;
– brzegi stawów częściowo udostępnione;
– dwór i stawy w rejestrze zabytków;
– stawy wraz z otoczeniem, a także przyległymi wioskami Kozłów i Kędzierz uwzględniono w Studium Uwarunkowań jako obszar wymagający opracowania mpzp z zapisami ochrony i korekty krajobrazu.

Słabe strony

– dwór przekształcony przez rozbudowę, zakłócającą pierwotną koncepcję obronną;
– brak dostępu publicznego, własność prywatna;
– brak dobrej ekspozycji, gdyż od frontu dwór jest częściowo zasłonięty wtórną zielenią, niedostosowaną co do gatunku i kompozycji do pierwotnego charakteru założenia;
– najbliższe otoczenie dworu niekorzystnie zaaranżowane;
– brak ciągu komunikacji pieszej wokół stawów;

78

- przecięcie stawów estakadą autostrady zaburza pierwotną wartość krajobrazową i kompozycyjną całego zespołu;
- dawny zespół zagospodarowania folwarcznego wyłączony z kompozycji całości założenia, przekształcony - obecnie zatracił charakter;
- brak szerszych badań założenia dworskiego i publikacji na ten temat.

Szanse

- podjęcie działań konserwatorskich, zmierzających do takiej aranżacji zewnętrznego wyglądu dworu, żeby odróżniła się część renesansowa od współczesnej rozbudowy (np. kolorystyka elewacji) – przywrócenie autentyczności;
- zmiana zagospodarowania otoczenia pozwalająca wyeksponować dwór w wytypowanych widokach na renesansową jego część, z przysłonięciem (np. zielenią pnącą lub kolumnową) części nowszej, z zaplanowaniem parteru ogrodowego i oprawy z wysokiej zieleni - kompozycji charakterystycznej dla polskich ogrodów renesansowy (zwanych ogrodami włoskimi).

Zagrożenia

- brak udostępnienia, a przede wszystkim wyizolowanie zabytku z krajobrazu przez osłonięcie go szczelnie parawanem zieleni wysokiej może spowodować wymazanie go ze świadomości społecznej;
- brak podejmowania przez właściciela działań konserwatorskich zmierzających do możliwie optymalnego wyeksponowania zachowanych jeszcze cech pierwotnych zabytku;
- na cel wyżej wskazany, właściciel może otrzymać wsparcie ze środków publicznych – brak starań w tym kierunku, rozpatrywać można jako niewykorzystanie szansy.

Fragment parku podworskiego w Podgrodziu

Silne strony

- zachowany fragment parku podworskiego na skarpie nad rzeką Wisłoką;
- dobra ekspozycja zgrupowanego starodrzewu na skarpie od strony rzeki, wzdłuż której poprowadzona jest lokalna utwardzona dróżka, z której jest dobry wgląd;
- niezakłócony krajobraz nadrzeczny dający naturalny, nie zniekształcony kontekst dla parku od tej strony;
- park (zachowany fragment wyznaczający jego granicę pn.-wsch.) figuruje w GEZ.

Słabe strony

- dawne założenie folwarczne utraciło pierwotne rozplanowanie, zabudowę i część otoczenia parkowego, spichlerz figurujący w GEZ został rozebrany;
- w 2018 r. park podworski został skreślony z rejestru zabytków – brak ochrony prawnej dla fragmentu parku, który wyznacza naturalną granicę d. folwarku od strony pn.-wsch.;

79

- opracowany dla działki podworskiej mpzp z 2021 r. wprowadza obecnie ekspansję zabudowy o charakterze przemysłowo – magazynowym, natomiast dla fragmentu parku i otocznia brak jest planu;
- ekspansja zabudowy magazynowo - przemysłowej doprowadziła w ostatnim czasie do eliminacji budynku dawnego spichlerza wpisanego do GEZ i splantowania znacznego obszaru przy samym parku, co ujawnia niekorzystną tendencję dalszej, stopniowej redukcji zabytkowych wartości obszaru;
- zachowany fragment parku zaniedbany, o nieczytelnej kompozycji, a jego wnętrze praktycznie niedostępne;
- położenie na uboczu z dominacją zabudowy przemysłowej, i z marginalizacją waloru nadrzecznego krajobrazowego doliny Wisłoki;

Szanse

- do uratowania jest jeszcze część parkowa usytuowana na skarpie od strony doliny Wisłoki
- od strony Wisłoki atrakcyjny widokowo teren pozwala na dobre wyeksponowanie położonego wyżej parku, jeśli zagospodarowanie tego terenu pozostanie niezmienione, i nadal będzie funkcjonować jako użytki rolne;
- utwardzona lokalna droga okrążająca wzgórze parkowe stwarza warunki do wykorzystania w celach rekreacyjnych;
- włączenie pozostałości parku dworskiego w granice Jastrzębsko–Żdżrskiego Obszaru Chronionego Krajobrazu lub obszaru siedliskowego Natura 2000 Dolna Wisłoka z dopływami.

Zagrożenia

- brak Miejscowego Planu Zagospodarowania, a w Studiu Uwarunkowań zapisu mówiącego o potrzebie rehabilitacji tego obszaru;
- wyraźna dominacja i ekspansywność funkcji przemysłowej – konieczne jest zrównoważenie funkcji;
- park z otoczeniem od strony rzeki Wisłoki, jeśli nie zostanie włączony do „Jastrzębsko–Żdżrskiego Obszaru Chronionego Krajobrazu" i „Obszaru siedliskowego Natura 2000 Dolna Wisłoka z dopływami" narażony będzie na dalszą ekspansję zagospodarowania przemysłowego, co może doprowadzić do wyizolowania go i całkowitej utraty swej racji istnienia.

Założenie parkowe *Górzyzna* w Głobikowej

Silne strony

- zachowane elementy kompozycji parkowej – aleja dojazdowa, szpaler wyznaczający zach. granicę, polana dawnego siedliska z pojedynczymi starymi okazami drzew;
- w otoczeniu parku krajobraz naturalny i rolniczy niezakłócony, z dalekimi widokami na park i z parku;
- dostępny z drogi, dojazd przy kapliczce stanowiącej punkt orientacyjny;

80

– objęty ochroną konserwatorską;
– pomniki przyrody w wykazie GDOŚ;
– położony w granicach Obszaru Chronionego Krajobrazu Pogórza Strzyżowskiego.

Słabe strony

– nie zachowany dwór i obiekty mu towarzyszące, w zamian w strefie siedliska nowsza zabudowa zagrodowa;
– brak kierunku zagospodarowania dowartościowującego zachowane elementy kompozycyjne parku;
– nieudostępniony do zwiedzania.

Szanse

– czytelny zarys kompozycji daje możliwość rewitalizacji parku;
– szerokie otoczenie krajobrazowe z zagospodarowaniem sprzyjającym ekspozycji parku;

Zagrożenia

– przez środek założenia przebiega droga gruntowa obsługująca domostwa znajdujące się poza parkiem;

Założenie dworsko - parkowe w Nagawczynie

Silne strony

– zachowany dwór z parkiem z okazami starodrzewu, pomniki przyrody w wykazie GDOŚ;
– park i dwór są zadbane i utrzymywane na bieżąco, po wcześniejszych działaniach konserwatorskich i modernizacyjnych;
– kompozycja parkowa uczytelniona ze ścieżkami, z atrakcyjnie wyeksponowanym wnętrzem krajobrazowym;
– obszar parku poszerzony o nową kompozycję zieleni dobrze korespondującą z całością zabytkową;
– dobry dojazd z głównej drogi;
– funkcja związana z działalnością biznesową zapewnia utrzymanie zabytku w dobrej formie;
– park wpisany do rejestru zabytków.

Słabe strony

– założenie w swej kompozycji zmodyfikowane w taki sposób, że dawna część folwarczna utraciła pierwotne zagospodarowanie w znacznej mierze;
– niezachowane budynki towarzyszące dworowi;

81

– budynek dworu wewnątrz przekształcony;
– dostęp do wnętrza parku ograniczony - własność prywatna;
– budynek dworu nie wpisany do rejestru zabytków.

Szanse

– połączenie biznesu z ochroną obiektu zabytkowego;
– obecna funkcja zapewnia trwałość zabytku oraz utrzymanie w dobrym stanie.

Zagrożenia

– brak ochrony konserwatorskiej dla budynku dworu może spowodować dopuszczenie rozbudowy czy kolejnych przekształceń zmieniających styl obiektu i jego autentyczność.

Dawne, niezachowane założenia dworskie
(Pustków, Paszczyna, Gumniska Fox, Głobikowa – *Górzyzna* i *Słotwinówka*, *Kamieniec, Dolizna*

Silne strony

– w niektórych przypadkach zachowana tradycja miejsca (*Słotwinówka, Kamieniec*);
– w niektórych przypadkach widoczne relikty dawnego zagospodarowania (Gumniska, Pustków, Paszczyna);
– przeważnie dobry dostęp do tych miejsc;
– niektóre obiekty jak *Słotwinówka* upamiętnione (krzyż na miejscu dworu), przy *Kamieńcu* kapliczka św. Jana Nepomucena, przy *Dolizna* kapliczka przy wjeździe.
–

Słabe strony

– nie we wszystkich przypadkach istnieje świadomość tradycji miejsca (*Kamieniec*, *Dolizna*);
– nie wszędzie miejsca te są oznakowane i posiadają w terenie tablicę informacyjną;
–

Szanse

– wprowadzenie ochrony tradycji miejsca dla tych założeń;
– zachowanie w pamięci tych miejsc, uwzględnianie ich historii w różnych formach mających służyć dla upamiętnienia, edukacji i dla informacji turystycznej.
–

Zagrożenia

– brak ochrony tradycji może skutkować zagospodarowaniem tych miejsc w sposób rażąco kłócący się z ich przeszłością.

82

Karczma w Zawdzie

Silne strony

- obiekt-zajazd zachowany in situ i ponadto zaaranżowany w stylu karczmy staropolskiej (z zewnątrz i wewnątrz), co zwiększa jego atrakcyjność;
- funkcja gastronomiczna jest kontynuacją dawnego sposobu użytkowania budynku;
- przed budynkiem zorganizowany parking umożliwiający zatrzymanie się;
- parking zagospodarowany stosownie do zabytku pod względem wizualnym i funkcjonalnym;
- najbliższe otoczenie dobrze współgra pod względem krajobrazowym (naprzeciw założenie pałacowo-parkowo-folwarczne, z tyłu potok Zawadka i wiejska zabudowa wzdłuż jego brzegu o tradycyjnym zagospodarowaniu);
- dobry dostęp z głównej drogi;
- obiekt wpisany do rejestru zabytków;
-

Słabe strony

- niewykorzystanie atrakcyjnego waloru otoczenia, w którym znajduje się założenie pałacowe nieudostępnione publicznie i oddzielone ruchliwą drogą z przejściem dla pieszych wymagającym korekty usytuowania;
- brak powiązania widokowego z bramą założenia pałacowego.
-

Szanse

- możliwość wykorzystania atrakcyjnego otoczenia jeśli udostępniona zostanie część parkowa założenia pałacowego;
- w dalszej kolejności przedłużenie traktu spacerowego aż do sanktuarium, z wykorzystaniem dróżek lokalnych, z ciekawym otoczeniem przyrodniczym i rzeźbą terenu oraz elementami tradycyjnego krajobrazu kulturowego;

Zajazd w Latoszynie

Silne strony

- zachowany styl architektury;
- funkcja mieszkalna i zagospodarowanie zagrodowe zapewnia doraźnie trwanie obiektu w niezmienionym stanie;
- otoczenie nie zdegradowane pod względem zagospodarowania;
- dobry dostęp z głównej drogi.

83

Słabe strony

- własność prywatna – utrudniona dostępność do wnętrza;
- brak możliwości bezpiecznego parkowania przy obiekcie, zasłonięcie od drogi nr 94 ekranem akustycznym;
- brak oznakowania i informacji w terenie.

Szanse

- zalecane w przyszłości udostępnienie obiektu z wprowadzeniem funkcji sprzyjającej takiemu celowi (za zgodą właściciela);
- usytuowanie przy drodze do reaktywowanego uzdrowiska w Latoszynie zwiększa popularność zabytku, jeśli będzie on odpowiednio promowany (oznakowanie, informacja turystyczna);
- promowanie zabytku nawet w takim stanie jak obecnie może wygenerować bardziej optymalny w przyszłości sposób jego funkcjonowania.

Zagrożenia

- niedocenienie zabytku, brak o nim szerszej informacji może spowodować pozostawienie go własnemu losowi i narazić na niekorzystne zmiany i przekształcenia.

Dawny młyn turbinowy w Brzeźnicy

Silne strony

- zachowany styl architektury i charakter obiektu przemysłowego, z resztkami spiętrzenia wodnego;
- usytuowanie nad brzegiem rzeki Wielopolki zapewnia częściowe przynajmniej zachowanie kontekstu dawnego zagospodarowania;
- otoczenie nie zdegradowane pod względem zagospodarowania;
- zachowana ciągłość funkcji;
- dobry dostęp z głównej drogi.

Słabe strony

- usytuowanie na ciasnej działce, ograniczonej drogą;
- brak możliwość wglądu na młyn od strony przeciwległego brzegu;
- obiekt nieczynny;
- atrakcyjne urządzenia zewnętrzne charakterystyczne dla młyna wodnego zlikwidowane w części, a relikty zachowane w strefie brzegu i koryta rzeki mało widoczne.

Szanse

- zalecane w przyszłości utrzymanie funkcji lub wprowadzenie takiej, która będzie sprzyjać utrzymaniu obiektu w krajobrazie.

Zagrożenia

- pozostawienie budynku własnemu losowi, bez kontynuacji lub nadania nowej funkcji, co doprowadzi go, po jakimś czasie, do ruiny i w konsekwencji do wyburzenia.

Najstarsza część cmentarza w Brzeźnicy

Silne strony

- zachowana dawna kaplica (niedawno konserwowana) stanowi jedną z dominat kompozycji cmentarza;
- zachowany zespół starszych nagrobków wokół kaplicy;
- układ dróżek akcentujący kaplicę, podkreślony kompozycją zadrzewienia w gatunku podtrzymującym tradycję (drzewa liściaste);
- bardzo korzystna ekspozycja na wzniesieniu;
- dobry dostęp.
- kaplica i 18 nagrobków wpisane są do rejestru zabytków.

Słabe strony

- brak wyraźnego oddzielenia starszej części od nowej;
- nowe nagrobki, nie nawiązujące do tradycji, wchodzą pomiędzy grupę pomników, które mają wartość zabytkową, co zaburza w jakimś stopniu walor krajobrazowy otoczenia kaplicy.

Szanse

- rozpoczęcie konserwacji poszczególnych nagrobków - wpis do rejestru umożliwi uzyskanie dotacji na taki cel, ze środków publicznych.

Zagrożenia

- nadmierna ekspansja nowych nagrobków w strefę zabytkowego centrum.

85

Kapliczka w Latoszynie przy ul Gajowej, obok nr 29

Silne strony

- kapliczka zachowuje pierwotny styl architektoniczny oraz otoczenie z formą terenową w postaci wzniesienia z wieńcem drzew dookoła;
- we wnętrzu zachowany bogaty zespół wyposażenia o wartości zabytkowej;
- bardzo korzystna ekspozycja na wzniesieniu;
- dobry dostęp;
- kapliczka w kulcie, zadbana, ma stałą opiekę.

Słabe strony

- obiekt szerzej nieznany, o znaczeniu lokalnym, na uboczu w stosunku do uczęszczanych dróg.

Szanse

- wskazany wpis do rejestru zabytków kapliczki z jej otoczeniem i wyposażeniem ruchomym;
- rozpoczęcie konserwacji - wpis do rejestru umożliwia uzyskania dotacji na taki cel ze środków publicznych.

Zagrożenia

- brak zabezpieczenia przed kradzieżą wyposażenia ruchomego, które znajduje się we wnętrzu.

Kapliczka w Paszczynie przy nr 225

Silne strony

- kapliczka zachowuje pierwotny styl architektoniczny oraz otoczenie z formą terenową w postaci kopca ziemnego;
- we wnętrzu zachowany zespół wyposażenia o wartości historycznej i zabytkowej;
- dostęp dostateczny, ale dobra ekspozycja z drogi;
- kapliczka w kulcie, zadbana, niedawno była konserwowana dzięki dotacji ze środków publicznych;
- usytuowana na wyodrębnionej parceli z wyznaczonym dojazdem.

Słabe strony

- obiekt szerzej nieznany, o znaczeniu lokalnym, na uboczu w stosunku do uczęszczanych dróg;
- kapliczka usytuowana w obrębie zagrody stanowiącej prywatną własność.

86

Szanse
– wpis do rejestru zabytków kapliczki z kopcem, na którym została postawiona i wyposażeniem ruchomym; – rozpoczęcie konserwacji ruchomego wyposażenia - wpis do rejestru umożliwia uzyskania dotacji na taki cel ze środków publicznych. – obiekt ma ciekawą historię wartą szerszego upowszechnienia.

Zagrożenia
– brak zabezpieczenia przed kradzieżą wyposażenia ruchomego znajdującego się we wnętrzu.

87

VII. ZAŁOŻENIA PROGRAMOWE - CELE PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI

Wskazane w Programie cele opierają się na zapisie zwartym w art. 87 ust 2 ustawy o ochronie zabytków, zawierającym problematykę konieczną do uwzględnienia. Bazą wyjściową jest aktualny zasób zabytków zachowanych na terenie Gminy, kondycja tychże zabytków, i sposób zarządzania nimi oraz ich otoczeniem - co zostało rozpoznane w wyniku oględzin w terenie. Kontekstem urealniającym wizję przyszłych działań są dokumenty planistyczne i strategiczne wykonane na różnych szczeblach administracji, określające szeroko ramy, konieczne do uwzględnienia dla zdefiniowania celów uściślonych do problematyki zrównoważonego gospodarowania dobrami kultury. Analiza SWOT wykonana nie tylko w odniesieniu do zjawisk całościowo występujących na terenie Gminy, ale przede wszystkim obejmująca indywidualnie rozpatrywane zabytki, pozwoliła uświadomić lepiej ich potrzeby i potencjał możliwy do wykorzystania. Te przesłanki dały podstawę do sformułowania celów na przyszłość, nie tylko na najbliższe 4 lata, ale w szerszej perspektywie.

Cel I Zachowanie wartości dziedzictwa kulturowego	Cel II Wykorzystanie dziedzictwa kulturowego dla zrównoważonego rozwoju społeczno-gospodarczego poprzez efektywne zarządzanie
Kierunek 1 Ochrona prawna zabytków	Kierunek 1 Wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego
Kierunek 2 Rozpoznanie naukowe, dokumentacja i popularyzacja wyników badań	Kierunek 2 Określenie warunków współpracy z właścicielami zabytków, eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystaniem tych zabytków
Kierunek 3 Zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania	Kierunek 3 Podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami
Kierunek 4 Uwzględnienie uwarunkowań ochrony zabytków z uwarunkowaniami ochrony przyrody.	

88

CEL I. Zachowanie wartości dziedzictwa kulturowego

Kierunek 1.
Ochrona prawna zabytków

Wzmocnienie ochrony prawnej
dla modernistycznego założenia urbanistycznego Pustków-Osiedle.

W Planie Zagospodarowania Przestrzennego Województwa nie wymieniano układu urbanistycznego Pustków-Osiedle w kategorii ważniejszych zabytków, lecz zliczono do „współczesnego materialnego dziedzictwa kulturowego". Taka kwalifikacja nie jest korzystna dla zabytkowego zespołu. Nie nadając mu rangi zabytku, otwiera drogę do traktowania problematyki ochrony podrzędnie, w stosunku do innych potrzeb w wymiarze społecznym. W efekcie rygory będące standardem stosowanym w ochronie zabytków mogą w takim przypadku nie działać skutecznie. Wniosek taki płynie z samego zapisu wspomnianego wyżej Planu, wskazującego ścieżkę postępowania dla obiektów z kategorii „współczesnego materialnego dziedzictwa kulturowego". Zalecono tam stopniowe wpisywanie ich do rejestru zabytków, dla zapewnienia należytej ochrony prawnej. Brak tej ochrony ujawnia się w dokumentach strategicznych. W opracowaniu Gminnego Programu Rewitalizacji dla Osiedla-Pustków nie uwzględniono problematyki zabytków, co przy realizacji zaplanowanych tam inwestycji daje o sobie znać niedopasowaniem stylistyki modernizowanego obiektu do zabytkowego krajobrazu (budynek dawnej poczty).

Układ urbanistyczny Pustków-Osiedle w pełni kwalifikuje się do wpisu do rejestru zabytków. Posiada wszystkie cechy odpowiadające kryteriom stawianym w ustawie o ochronie zabytków. Wpisem należałoby objąć obszar wnętrz architektoniczno-krajobrazowych, gdzie wartościowe komponenty występują w nieprzerwanych sekwencjach. Obszarowy wpis do rejestru nie wyklucza dokonywania wpisów indywidualnych dla poszczególnych obiektów znajdujących się w tych granicach. Ta ścieżka działania jest również zalecana. Wpis do rejestru otwiera bowiem drogę dla indywidualnych właścicieli zabytków do uzyskania dotacji na niezbędne prace specjalistyczne, gwarantując jednocześnie merytoryczną pomoc ze strony Urzędu Konserwatorskiego.

Ustanowienie parku kulturowego
dla zespołu obszarów historycznych
zgrupowanych przy modernistycznym Pustków-Osiedle
(dalej **„Zespół Obszarów Historycznych Pustków-Osiedle"**)

Wpis do rejestru obszaru samego modernistycznego osiedla, w którym prawa własności są rozdrobnione i konieczna byłaby zgoda wszystkich właścicieli, może okazać się trudny do zreali-

89

zowania ze względu na skomplikowaną procedurę administracyjną. Skuteczniejsze będzie ustanowienie parku kulturowego, w czym inicjatywa leży po stronie Gminy. Nie wyklucza to równoczesnego starania się o wpis do rejestru. Jednak, gdyby Gmina zdecydowała się na utworzenie parku kulturowego, zaleca się objęcie nim znacznie szerszego terytorium niż tylko samo Osiedle. W tej formule dobrze mieści się teren, dla którego proces urbanizacji rozpoczął się w trakcie realizacji programu COP, a później, w konsekwencji rozrósł się o dalsze planistyczne rozwiązania naznaczone tragedią ostatniej wojny.

W granicach parku kulturowego „Zespół Obszarów Historycznych Pustków-Osiedle" mogłyby się znaleźć następujące jednostki historyczno–krajobrazowe:

1) modernistyczne Osiedle Pustków,
2) reprezentatywną część fabryki LERG SA dawniej Lignoza,
3) zespół komunikacyjny *Ringów*,
4) polana z zespołem pomników na *Górze Śmierci*,
5) zespół pawilonów Europejskie Centrum Pamięci i Pojednania w Pustkowie–Osiedlu

Utworzenie parku kompleksowo obejmującego tereny tematycznie z sobą pokrewne, znacząco podniosłoby rangę obszarów wchodzących w skład takiej wydzielonej strefy o ukierunkowanym systemie zarządzania. Poważnym argumentem dla utworzenia parku kulturowego jest funkcjonujące już Europejskie Centrum Pamięci działające w ramach Centrum Kultury i Bibliotek Gminy Dębica - jednostki organizacyjnej Gminy Dębica. Może ono być punktem wyjścia do zarządzania szerszym obszarem. W ramach parku możliwe jest zestawienie idei miasta-ogrodu z ideą obozu zagłady - na zasadzie kontrastu, obrazującego skrajnie sprzeczne tendencje w dziejach ludzkości.

Ustanowienie parku kulturowego pociąga za sobą obowiązek opracowania dla tegoż obszaru Miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego, w którym określa się zasady ochrony i założenia funkcjonalne umożliwiające harmonijny, ukierunkowany rozwój. Konieczność ta wynika z zapisu ustawy o ochronie zabytków.

W przypadku rozległego terenu dawnej fabryki *Lignoza*, która jest aktualnie czynnym zakładem produkcyjnym, objęcie ochroną całego jej obszaru mija się z celem. Proponuje się wyznaczyć pasmo zabudowy liniowej wzdłuż drogi, jako motyw ekspozycji możliwej do oglądania tylko z zewnątrz. Natomiast bramę z modernistycznymi budynkami administracyjnymi, oraz plac przed nią, jako dostępne publicznie części fabryki, powinny być objęte szczególną ochroną. Ten fragment dawnej fabryki zasługuje na indywidualny wpis do rejestru zabytków, gdyż architektura tych obiektów i ich kompozycja przestrzenna, w swym stylu nie odbiega od zabudowy modernistycznego osiedla.

90

Dowartościowanie
założenia pałacowo-parkowo-folawarcznego w Zawadzie
w zapisach Planu Zagospodarowania Przestrzennego Województwa.

W Planie Zagospodarowania Województwa zwrócono uwagę na najważniejsze zabytki w skali regionu. Z całości zabytkowego zasobu Gminy Dębica uwzględniono tylko założenie pałacowo-parkowe w Zawadzie, ale w stopniu niewystarczającym. Wprawdzie, zaznaczono je na mapie załącznika graficznego, ale nie uwzględniono w wykazie, który można znaleźć w części tekstowej tego ważnego dokumentu. Brak spójności części graficznej z tekstową może obniżać znaczenie tego zabytku i rzutować na rozstrzygnięcia decyzyjne podejmowane w przyszłości, w stosunku do tego obiektu i jego otoczenia. Zaleca się podjęcie starań o korektę tego stanu rzeczy i nadanie założeniu odpowiedniej rangi w planowaniu przestrzennym na poziomie województwa.

Opracowanie planów miejscowych
dla obszarów zabytkowych wyznaczonych w Studium Uwarunkowań

W Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy Dębica wskazano tereny o wartościowym krajobrazie lub układzie planistycznym, dla których zalecono ustanowienie ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego. Do tych obszarów należą:

Strefy układu ruralistycznego wsi Kędzierz i Kozłów (skrót SUR) - z zapisem: *„- należy dążyć do utrzymania istniejącego układu zabudowy poprzez zachowanie funkcji, kształtu oraz parametrów istniejącej zabudowy, - postuluje się utrzymanie istniejących zespołów drzew oraz terenów zielonych w połączeniu z istniejącą zabudową".*

Strefa ekspozycji zespołu stawów dworskich w Pustyni (SEK) - Dla tej strefy ustalono konieczność: *"utrzymania istniejącego układu zabudowy wraz z pomocniczymi i uzupełniającymi funkcjami z zakresu komunikacji drogowej, infrastruktury technicznej, a także zieleń izolacyjną, ochronną i towarzyszącą innym elementom zagospodarowania". „Postuluje się o utrzymanie istniejących zespołów drzew, - proponuje się kształtowanie zabudowy oraz kształtowanie układu komunikacyjnego z uwzględnieniem wizualnych walorów przedmiotowego obszaru".*

Dla tych obszarów wprowadzono ponadto zapis: - *uwzględnić należy uwarunkowania i ustalenia Studium dotyczące innych elementów zagospodarowania występujących na tych terenach lub mających wpływ na zagospodarowanie tych terenów oraz wynikające z przepisów obowiązujących w dacie przygotowania i uchwalania planu miejscowego."*

Wieś Brzeźnica – Nie wyznaczono strefy ochrony dla tej wsi, ale w tekście Studium można znaleźć zapis mówiący o potrzebie *„zachowania układu i wielkości działek zabudowy wiejskiej w centrum **Brzeźnicy** oraz nawiązanie gabarytem i formą architektoniczną nowych obiektów budowlanych do zabudowy tradycyjnej."*

91

Ponadto, modernistyczne Pustków-Osiedle będzie wymagało opracowania Miejscowego planu, w przypadku, gdyby żadna z innych form ochrony nie została tam wprowadzona. Gdyby jednak został tam utworzony park kulturowy obejmujący ponadto sąsiednie powiązane z nim obszary, również będzie konieczność opracowania Miejscowego planu, dla całości tego rozległego terenu.

Kierunek 2.
Rozpoznanie naukowe, dokumentacja i popularyzacja wyników badań

Niektóre z zabytków Gminy posiadają opracowania monograficzne o charakterze dokumentacji naukowej. Należą do nich: zespół rezydencjonalny w Zawadzie, założenie dworsko – parkowe w Nagawczynie, dwór w Pustyni, park w Podgrodziu. Opracowania te są dokumentacjami nie publikowanymi, zgromadzone w archiwum Konserwatora Wojewódzkiego w Delegaturze Rzeszowskiej, i dostępne dla zainteresowanych, ale nierozpowszechnione dla potrzeb szerszego kręgu odbiorców co utrudnia szerszy dostęp do prezentowanej przez nie wiedzy.

Karty ewidencji zabytków architektury tzw. „białe karty", które uznać należy za podstawowe rozpoznanie naukowe zabytku, zostały założone dla następujących obiektów: Brzeźnica – kościół parafialny, Pustków-Osiedle – kościół św. Stanisława, Pustynia – dwór, Pustynia – dawny kościół, ob. kaplica pogrzebowa w Kozłowie, Zawada – kościół parafialny, Zawada zespół pałacowo-parkowy a w nim: – brama, gorzelnia, kaplica z basztą, obora, oficyna, pałac, pralnia i rządcówka. Karty zgromadzone w archiwum Konserwatora Wojewódzkiego w Delegaturze Rzeszowskiej dostępne są dla zainteresowanych, ale nierozpowszechnione dla potrzeb szerszego kręgu odbiorców.

Większość zabytków Gminy nie posiada takiego rozpoznania naukowego. W powszechnym obiegu za pośrednictwem stron internetowych funkcjonują informacje o wielu zabytkach z Gminy Dębica. Niektóre strony mają nawet układ o charakterze katalogowym, co ułatwia odszukanie interesujących obiektów. Istnieją też wydania folderowe z ograniczoną wiedzą o obiektach.

Systematyczne wykonywanie dokumentacji zabytków nieruchomych i ruchomych ważne jest w celu pogłębiania wiedzy o nich. Badania szczegółowe dają następnie podstawę do opracowania syntezy, pozwalającej szerzej spojrzeć na całokształt problematyki zabytkoznawczej w regionie. Zebrany materiał będzie miał zastosowanie przy opracowywaniu wydawnictw promocyjnych w formie przewodników czy folderów lub publikacji elektronicznych, ale również może posłużyć przy opracowaniu programów konserwatorskich, projektów rewitalizacji, czy aranżacji zabytków, oraz w planowaniu przestrzennym i w edukacji regionalnej. Pogłębiona wiedza o zabytkowym obiekcie pozwoli lepiej zrozumieć jego istotę, co ważne jest dla ich właścicieli,

92

wykonawców prac konserwatorskich, projektantów, a także odbiorców oglądających efekty konserwacji czy aranżacji.

Proponowane działania:

- Prowadzenie na bieżąco GEZ.
- Opracowanie dokumentacji o charakterze Studium wartości kulturowych dla założenia urbanistycznego Pustków–Osiedle z uwzględnieniem fabryki *Lignoza*, zespołu *Ringów* i znajdujących się w tym obszarze miejsc upamiętniających ofiary ostatniej wojny światowej. Przygotowanie na tej podstawie publikacji popularno-naukowej. Opracowanie takie będzie wymagane w przypadku podjęcia starań o utworzenie parku kulturowego. Przydatne będzie również przy opracowaniu Miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego, gdyż zawarte w nim zalecenia konserwatorskie będą wskazywać zasady zachowania zabytków i krajobrazu oraz kształtowania tychże komponentów zgodnie z potrzebami współczesnej cywilizacji. Studium będzie miało po części charakter naukowo-badawczy, w związku z czym uzyskany zostanie materiał dający podstawę do publikacji popularyzującej całą sekwencje tematyczną *Miasto - ogród i obóz śmierci*.
- Dla uzupełnienia wiedzy o zabytkach i historii Gminy zaleca się systematyczne prowadzenie dokumentacji zabytkoznawczej, wartościowych obiektów nieruchomych, a także ruchomych znajdujących się w kościołach i kapliczkach. Dla nich konieczne jest zakładanie kart ewidencyjnych o charakterze naukowym, według wzoru opracowanego przez Narodowy Instytut Dziedzictwa.
- Aktualizacja dokumentacji naukowo-historycznej założenia rezydencjonalnego w Zawadzie i przygotowanie na tej podstawie publikacji popularno-naukowej w celu upowszechnienia wiedzy o tym cennym zabytku. Będzie ona częścią promocji sekwencji *Staropolskie dwory i kościoły*.
- Opracowanie dokumentacji naukowo-historycznej dworu obronnego w Pustyni i opublikowanie informacji o tym zabytku.
- Rozpoznanie naukowo-badawcze prawdopodobnego dworu obronnego w Brzeźnicy. Przygotowanie na tej podstawie publikacji popularno-naukowej, która będzie dopełnieniem promocji sekwencji *Staropolskie dwory i kościoły*.

W dalszej perspektywie opracowania naukowe warto wykonać dla pozostałych grup tematycznych powyżej nie wymienionych. W przypadku grodzisk, takie opracowanie będzie wiązać się z badaniami archeologicznymi. Badania archeologiczne warto również zaplanować w najbliższym sąsiedztwie zachowanej baszty dawnego zamku w zespole pałacowym w Zawadzie, gdyż istnieje możliwość odsłonięcia innych reliktów tej budowli, znanej tylko z rycin i map archiwalnych. W trakcie badań warto informować lokalne media o uzyskanych wynikach i specyfice tych działań, co może mieć spore znaczenie edukacyjne.

93

Tematy sekwencji opracowane w formie publikacji mogą być użyteczne także w procesie edukacji poświęconej lokalnej kulturze, którą można pokazać jako odbicie szerszych procesów historycznych charakteryzujących dzieje Polski i Europy. Mogą przybliżać problematykę wczesnego średniowiecza, czasów staropolskich, czy też ostatnich lat II Rzeczpospolitej, zamkniętych dramatem ostatniej wojny światowej.

Kierunek 3.
Zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania.

Pustków-Osiedle
- utrzymanie walorów krajobrazowych *miasta-ogrodu*.

Opracowany został Gminny Program Rewitalizacji Gminy Dębica na lata 2016–2024, poświęcony obszarom Pustków-Osiedle i dawnej fabryki *Lignoza*. Wyłączona została z Programu część Osiedla z willami dyrektora i inżynierów, natomiast reszta modernistycznego założenia znalazła się w granicach opracowania. Nie dotyczy on bezpośrednio obiektów zabytkowych i układu planistycznego, ale wskazuje ogólnie potrzebę poprawy estetyki i standardu użytkowego zaniedbanych budynków. Zalecono remonty elewacji z przeprowadzeniem termomodernizacji, co może mieć wpływ na wygląd zabudowy. W Programie całe Osiedle potraktowano gremialnie, bez wyróżnienia obiektów zabytkowych. Dlatego, przy realizacji projektu, organ nadzorujący, powinien zwrócić uwagę na działania, które będą dotyczyć obszarów i obiektów zabytkowych uwzględnionych w GEZ i konsultować je z Urzędem Ochrony Zabytków.

Stan zachowania modernistycznego Osiedla, a także poszczególnych obiektów architektonicznych, oraz zieleni, jest na ogół dobry i odznacza się wysokim stopniem autentyczności. Stan techniczny zabytkowej substancji może być nieco gorszy, co będzie zmuszało właścicieli do przeprowadzania prac remontowych. Zagrożenia, jakie tu mogą się pojawić dotyczyć będą wyglądu zewnętrznego budynków zabytkowych oraz krajobrazu.

Zabytkowa zabudowa Osiedla. Zalecania dla ochrony wyżej wspomnianych wartości należałoby sformułować uwzględniając aspekty indywidualnej ochrony poszczególnych obiektów architektonicznych i otaczającego je krajobrazu komponowanego. Wskazana jest konserwacja elewacji budynków. Przy remontach nie zaleca się wprowadzanie materiałów i kolorów obcych pod względem estetycznym dla stylu modernistycznego – szczególnie kolorów mocnych i nasyconych. Kolory pastelowe, ciepłe, złamane szarością są właściwe dla tej estetyki. Kształt okien, drzwi, loggii, balustrad i gzymsów powinien być zachowany, podobnie jak i stolarka. W przypadku konieczności wymiany należałby powtórzyć jej podziały i proporcje.

Elewacje budynków w sposób naturalny starzeją się. Wykonane są ze szlachetnych tynków mających niekiedy wykończenie z obróbką kamieniarską. Przeprowadzenie działań termomodernizacji jest dla tych elewacji największym zagrożeniem. Docieplenie ich z zewnątrz spowoduje nie tylko zakrycie autentycznej warstwy wykończeniowej, ale zmieni głębokość osadzenia stolarki okiennej, zniweczy też wysunięcie gzymsów, co w architekturze modernistycznej jest podstawowym wyznacznikiem stylu. Termomodernizacja wymusza najczęściej ingerencje w stolarkę zewnętrzną. Ta problematyka jest możliwa do rozwiązania w zgodzie z charakterystycznymi walorami zabytku, pod warunkiem, że standardowe działania budowlane są odpowiednio korygowane przez projektantów i wykonawcę prac i dobrze przygotowany nadzór konserwatorski. Głębokość osadzenia stolarki i jej forma, powinny powtarzać zastane wzory przy zastosowaniu nowej technologii. To samo dotyczy faktury i kolorystyki elewacji. Najbardziej bezpieczne jest docieplanie budynków od strony wnętrza, i konserwacja zachowanych na elewacjach tynków. Istnieje dobrze opracowana technologia docieplenia budynków zabytkowych w ten sposób. Te technologie są droższe od standardowo używanych w budownictwie, dlatego powinny być wspierane dotacjami ze środków publicznych. Indywidualny wpis do rejestru zabytków wartościowych obiektów funkcjonujących w ramach Osiedla szeroko otwarłby możliwość dotowania takich zadań. W takim przypadku możliwa też jest konserwacja wewnętrznego wyposażenia, szczególnie wartościowego w obiektach willowych.

Krajobraz. Zagrożeniem mogę być wszelkie ingerencje w nawierzchnie dróg, ich przebudowa i organizowanie nowych parkingów, nowa infrastruktura, a także obiekty modnej teraz małej architektury, wycinki drzewostanu leśnego, nowe nasadzenia z gatunków obcych dla obecnego charakteru krajobrazu. Te zjawiska dotykają obszaru modernistycznego Osiedla. Obszarowy wpis do rejestru zabytków lub ustanowienie parku kulturowego, zabezpieczyłby znacznie ten teren przed niekorzystnymi zmianami.

W otoczeniu budynków willowych nie powinny być likwidowane komórki gospodarcze sytuowane na tyłach działek. Można je modernizować i ewentualnie dobudowywać do nich nowe obiekty, jeśli będzie to konieczne, dodając je na zasadzie modularnych segmentów stanowiących kontynuację zastanych form architektoniczno-przestrzennych. Nie należy wprowadzać ogrodzeń pełnych lub z prefabrykatów betonowych, radykalnie oddzielających przestrzeń, która pierwotnie funkcjonowała jako otwarta, ze swobodnym leśnym pokryciem terenu. Chronić należy płynny dukt ulic, ich szerokość oraz nawierzchnie, a jeżeli konieczna jest wymiana lub przełożenie bruku, należy starć się o powtórzenie pierwotnego układu i estetyki.

O uporządkowanie niektórych aspektów krajobrazu może też zadbać Rada Gminy podejmując tzw. **uchwałę krajobrazową,** określającą zasady i warunki sytuowania obiektów małej architektury, tablic i urządzeń reklamowych oraz ogrodzeń.

W ramach Programu modernizowany jest obecnie budynek, w którym mieściła się poczta. Nadano mu nowy wygląd, podwyższając jego gabaryt, dodając loggie i zmieniając kolorystykę elewacji zgodnie z obecnie panującą modą. Stylistycznie będzie ten budynek odbiegał od kanonu

95

estetycznego cechującego całość modernistycznego Osiedla. Aby ochronić krajobraz przed takimi realizacjami warto do procesu przygotowania inwestycji włączyć problematykę zabytkoznawczą. Systemowo można to rozwiązać przez wprowadzenie ochrony prawnej dla obszaru modernistycznego Osiedla. Wówczas przy inwestycjach automatycznie uruchomiony zostaje proces uzgodnień włączający do procedury organ ochrony zabytków (Urząd Ochrony Zabytków). Można także w ramach struktury Urzędu Gminy wprowadzić system koordynacji pomiędzy Wydziałem Inwestycji i zajmującym się zabytkami Wydziałem Planowania Przestrzennego. Dotyczył by on obszarów posiadających wartościowy krajobraz kulturowy.

Dawna fabryka *Lignoza* w Pustków-Osiedlu
– ekspozycja budynków głównej bramy

Główna bram fabryki flankowana dwoma modernistycznymi budynkami wymaga lepszego wyeksponowania. Zjazd z drogi do bramy powinien być ukształtowany jako wyraźnie zaakcentowana oś komunikacyjna i widokowa. Na tej osi nie powinno być urządzanych miejsc postojowych lub parkingów. Zaleca się otwarcie perspektywy, wyczyszczonej ze zbędnych elementów, zakłócających obecnie charakter pierwotnej kompozycji.

Obszar *Ringów*
- utrzymanie walorów krajobrazowych

Stan techniczny zachowanych dróg dawnego obozu wojskowego jest stabilny, choć od czasu wojny nie prowadzono ich remontu. Nie zachowały się wyraźne ślady zagospodarowania dawnego obozu we wnętrzach *Ringów*. Są one zalesione, z polanami i enklawami powojennej zabudowy. Przedmiotem ochrony powinien być sam charakterystyczny układ komunikacyjny, oraz krajobraz zdominowany przez leśne pokrycie terenu widocznego z tych dróg. Ujawnia się obecnie tendencja do lokalizacji w tym obszarze nowej zabudowy. Jeśli niemożliwe jest jej powstrzymanie, zaleca się odsunięcie inwestycji budowlanych na tyły działek, w głąb wnętrza *Ringów*, i zdystansowanie zabudowy w stosunku do drogi przez pozostawienie izolującego pasa zieleni leśnej od frontu. W obrębie ciągów komunikacyjnych konieczne jest wykonanie prac oczyszczających i odwadniających nawierzchnię, oraz regulujących jej krawędzie i pobocza, czasami zatarte przez wchodzącą na nie leśną zieleń. Wyeliminować należy ogrodzenia posesji wchodzące na pas drogowy. Korzystne jest zrealizowane ostatnio połączenie komunikacyjne *Ringu* z ekspozycją przy *Górze Śmierci*.

96

Zespół rezydencjonalny w Zawadzie
– udostepnienie, rehabilitacja

Wchodzące w skład zespołu zabytki prezentują zróżnicowany stan zachowania, ale trudno stwierdzić, żeby któryś z nich odznaczał się dobrą kondycją. W dawnej reprezentacyjnej części obiekty pozostają nieużytkowane. Park, w części prezentuje kompozycję z eksponowanymi wnętrzami krajobrazowymi, w części pozostaje nadmiernie zagęszczony.

Podstawowym warunkiem zahamowania procesu degradacji tego zespołu jest wprowadzenie właściwych funkcji użytkowych do zabytkowych budynków, i udostępnienie parku, oraz utrzymywanie budynków folwarcznych w dobrym stanie, a nie wyłącznie ich eksploatowanie jak jest obecnie. W ramach częściowego udostępnienia, wskazane byłoby otwarcie ciągu komunikacyjnego pomiędzy wieżą bramną a kaplicą. Obecnie wykonane zostały prace przy bramie wjazdowej i kontynuowana jest odbudowa muru ogrodzenia od strony drogi krajowej nr 94, co skutecznie usuwa zagrożenie ich całkowitego zniszczenia. Natomiast budynek dawnej oficyny pozostaje nadal bez zadaszenia, co przyspiesza proces degradacji odsłoniętej korony murów. Zalecane jest odtworzenie dachu na podstawie istniejącej dokumentacji.

Przy pałacu znajduje się zespół nowszych budynków mieszkalnych zgrupowanych szeregowo, pozostających w stanie nieużytkowanym, które niekorzystnie deformują krajobraz parku. Rozważyć należy jaką mogłyby pełnić funkcję nie kolidującą z zabytkowym otoczeniem. Można ją próbować dostosować do otoczenia przez korektę ich wyglądu zewnętrznego, lub osłonięcie zielenią pnącą, czy szpalerami zieleni maskującej.

W części folwarcznej obiekty są użytkowane w sposób mniej lub bardziej intensywny, ale w inny niż wskazuje na to przypisana im pierwotna funkcją. Zasadnicze komponenty zespołu folwarcznego są zachowane, ale obszar, żeby uzyskać atrakcyjny wygląd, potrzebuje rehabilitacji i bardziej racjonalnego zagospodarowania. Rehabilitacji wymaga teren usytuowany za dawnym folwarkiem, na południe od niego. Funkcjonowały tu niegdyś ogrody o regularnym, geometrycznym podziale. Obecnie miejsce to jest zaniedbane i wymagające nowego zagospodarowania, co pozwoliłoby uporządkować krajobraz tej części założenia, i przywrócić mu atrakcyjny wygląd.

Nie wszystkie elementy zespołu zostały indywidualnie objęte wpisem do rejestru zabytków. Zaleca się uzupełnienie wpisu i objęcie pełną ochroną prawną ważnych komponentów kształtujących krajobraz założenia, takich jak kopiec lodowni, budynek stajenny, mostek prowadzący z folwarku w stronę Nagawczyny.

Enklawy wsi Zawada
– utrzymanie walorów krajobrazowych.

Wzdłuż potoku *Zawadka,* powyżej (za d. folwarkiem) i poniżej (za zajazdem) założenia parkowego, zachowane są enklawy wiejskiej zabudowy komponowanej wzdłuż krętej drogi, wijącej

97

się wzdłuż brzegu porośniętego wysoką zielenią: miejscami naturalną, miejscami komponowaną w szpaler. Dla enklaw tych wystarczy tylko zapewnienie kontynuacji obecnie zachowanych form i sposobu zagospodarowania przestrzennego. Drzewa w komponowanych szpalerach, które zostały niedawno częściowo wycięte (za d. folwarkiem) powinny zostać uzupełnione nowymi nasadzeniami. Działania zachowawcze oraz zasady zagospodarowania terenu zaleca się ustalić w ramach opracowania Miejscowych planów. Dla przyrodniczej oprawy tych enklaw zaleca się rozważenie możliwości ustanowienia parku gminnego.

Kościół parafialny w Brzeźnicy
i jego otoczenie.

Stan zachowania neogotyckiego kościoła usytuowanego w centrum miejscowości uznać należy za dobry. Natomiast otoczenie stopniowo ulega przekształceniu tracąc dawny charakter. Mur oporowy zabezpieczający skarpę plateau, na którym posadowiona jest świątynia, oraz doprowadzające z ulicy i parkingu schody rozwiązane są w sposób techniczny. Zaleca się w przyszłości korektę wyglądu tych wtórnych komponentów, w celu lepszego scalenia z otoczeniem. Można wprowadzić np. zieleń pnącą, która zasłoni powierzchnie obco wyglądające w kontekście zabytkowej świątyni.

Usunięte zostały resztki zabudowy folwarku plebańskiego, co otworzyło widok na szpaler odgraniczający go niegdyś od założenia dworskiego. Szpaler ten należy zachować i dbać o jego ekspozycję. Między parkingiem a nim, konieczne jest zachowanie pasa trawnika dystansującego drzewa od powierzchni utwardzonej. Znajdujący się poza drogą budynek organistówki, należący dawniej do zespołu plebańskiego, jest obecnie opuszczony i w złym stanie technicznym. Jest wpisany do GEZ jako jeden z komponentów otoczenia kościoła parafialnego. Wskazany jest remont i adaptacja do funkcji użytkowej.

Cmentarz parafialny
w Brzeźnicy

Cmentarz parafialny zachował wiele elementów autentycznych i dobrą ekspozycję, swej najstarszej części położonej na kulminacji wzgórka. Zaleca się utrzymanie obecnego dystansu przestrzennego pomiędzy starszą częścią cmentarza, a miejscem lokalizacji nowych pochówków. Wskazane jest systematyczne prowadzenie prac konserwatorskich dla najstarszych, wpisanych do rejestru zabytków pomników znajdujących się dookoła kaplicy. Konieczne jest również utrzymanie starszych drzew w dobrej kondycji. Nie zalecane jest zagęszczanie otoczenia kaplicy nowymi nagrobkami.

Cmentarzysko kurhanowe
w lesie *Borek* w Brzeźnicy

Kurhany znajdują się w terenie niezbyt dostępnym, na skraju lasu obok zakładu przemysłowego *Śnieżka*. Obszar, który zajmują nie różni się od otoczenia leśnego z gęstym poszyciem, co może

98

utrudnić ich rozpoznanie. Nie jest oznakowany. Brak jest dojścia. Taką sytuację można uznać za jakąś formę ochrony, ale lepszym rozwiązaniem byłoby wyeksponowanie i udostępnienie zabytku. Zaleca się opracowanie projektu ekspozycji kurhanów i ich najbliższego otoczenia. Przed podjęciem czynności zmierzających do ich wyeksponowania należy przeprowadzić badania archeologiczne. Na prace, które obejmą bezpośrednio stanowisko archeologiczne musi być wydane zezwolenie konserwatorskie, gdyż miejsce jest wpisane do rejestru zabytków.

Grodziska *Zamczysko* i *Okop*
w Braciejowej

Odnośnie wzgórza *Zamczysko* zaleca się uporządkowanie terenu i zabezpieczenie wartościowych form jego ukształtowania, pokazujących zarys obwałowań i fos dawnego grodziska. Obecnie przez teren grodziska poprowadzona jest ścieżka o przypadkowym przebiegu, co miejscami może powodować zmiany w ukształtowaniu terenu. Wskazana byłaby optymalizacja przebiegu ścieżki, adekwatnie do rozplanowania grodziska z zabezpieczeniem miejsc ulegających erozji. Zaleca się badania archeologiczne, z równoczesnym utrwaleniem zachowanej formy terenowej.

Stanowisko archeologiczne *Okop* znajduje się w terenie upraw rolnych i może być narażone na działalność związana z pracami polnymi. Dlatego warto, co jakiś czas dokonywać tu inspekcji w celu monitorowania stanu zachowania widocznych form terenowych.

Badania archeologiczne mają też znaczenie prewencyjne. Grodziska są atrakcyjne dla poszukiwaczy skarbów. Ich działalność może być szkodliwa dla reliktów archeologicznych, gdyż doprowadza do bezpowrotnego niszczenia nawarstwień przekopywanych chaotycznie bez zastosowania metody naukowej i związanej z nią dokumentacji. Badania archeologiczne powinny wyprzedzać taką spontaniczną działalność, która jest nielegalna. Publiczne udostępnianie grodzisk musi wiązać się z wcześniejszym ich rozpoznaniem i zabezpieczeniem. Bez takiego przygotowania logistycznego należy odradzać przedwczesną popularyzację tych miejsc.

Tradycja miejsca po dworze *Słotwinówka*
w Głobikowej

Obecnie nie zauważa się zagrożeń dla tego miejsca, oprócz naturalnego zarastania wzgórza przez zieleń leśną, tworzącą nadmierne zagęszczenie w miejscu polany, gdzie stał niegdyś dwór. W przypadku zamiaru lepszego wyeksponowania dawnego siedliska dworskiego konieczne będzie przeprowadzenie badań archeologicznych pozwalających określić zarys planu niezachowanego budynku. Jest to konieczne jako działanie wyprzedzające przed ewentualnym usuwaniem samosiewów na kulminacji wzgórza.

99

Fragment parku po dawnym folwarku
w Podgrodziu

Miejsce dawnego folwarku zostało zdominowane przez wielkogabarytową zabudowę przemysłową. Tylko fragment parku w postaci zadrzewienia na brzegu skarpy może być obecnie przedmiotem ochrony, gdyż dwór zniknął już z krajobrazu miejscowości. Przez ostatnio poczynione działania inwestycyjne obszar założenia uległ w swej powierzchni wyraźnej redukcji. Konieczne jest opracowanie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego dla obszaru większego niż tylko dla pojedynczej działki, który uporządkowałby zagospodarowanie parku i jego otoczenia na styku z terenem przemysłowym. Zasięg opracowania Planu powinien zostać rozszerzony na teren położony poniżej parku, sięgający do rzeki Wisłoki. Od tej strony zaleca się utrzymanie dotychczasowej funkcji rolnej dla pól otaczających wzgórze pokryte drzewostanem parkowym, w celu stworzenia otuliny i eksponowania jego pięknego położenia.

Kierunek 4.
Uwzględnienie uwarunkowań ochrony zabytków z uwarunkowaniami ochrony przyrody.

Rejestr zapewnia ochronę prawną zabytkom w ściśle określonych i najczęściej zawężonych granicach. Ale wówczas obiekty wyrwane są z większego kontekstu, i przez to nie mają swego naturalnego otoczenia, lub właściwej ekspozycji. Ich oprawa przyrodnicza często pozostaje poza ochroną. Z tego względu konieczne jest utworzenie wokół zabytków otuliny, pozwalającej na złagodzenie kontrastu pomiędzy tradycyjnym krajobrazem, a nowo kreowanym. Poniżej przedstawione zostały propozycje obszarów, które powinny być uwzględniane przy opracowaniu zmian Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania oraz Miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego.

Zieleń leśna zespołu obszarów proponowanych do
utworzenia parku kulturowego Pustków-Osiedle

Zespół obszarów zdefiniowany został przy propozycji parku kulturowego (Osiedle, fabryka *Lignoza*, *Ringi*, *Góra Śmierci*, ECPiP). W planowaniu przestrzennym dotyczącym modernistycznego Osiedla należy uwzględnić komponowane i naturalne leśne pokrycie terenu występujące w ramach historycznego układu urbanistycznego. Założenie urbanistyczne wkomponowane w krajobraz leśny ma wyraziste cechy pozwalające przyjąć wzorzec, konieczny do zastosowania dla nowych terenów inwestycyjnych w całym zespole. Naturalne pokrycie leśne traktować należy jako komponent scalający krajobraz. W miejscach, gdzie planuje się nowe inwestycje, co wiąże się z ingerencją w krajobraz, wymagane jest zachowanie lasu i ograniczenie wycinki do minimum oraz zaplanowanie zagospodarowania w harmonii z otoczeniem według wzorca kształtującego krajobraz modernistycznego osiedla. Dotyczy to nie tylko drzewostanu zachowanego lub planowanego do nasadzenia, ale również sposobu prowadzenia traktów komunikacyjnych oraz proporcji pokrycia terenu zielenią w stosunku do terenów zabudowanych i utwardzanych.

100

W celu zintegrowania krajobrazu zaleca się jednolity model zagospodarowania dla wskazanych obszarów.

Zawada
- enklawa komponowanej zieleni poza parkiem

W granicach ochrony rejestrowej rezydencji znajduje się park, który ma powiązanie z otaczającym krajobrazem. Dystans obszarów zurbanizowanych w stosunku do parku posiadającego niegdyś szerokie otoczenie o charakterze rolniczym, systematycznie się zmniejsza, co ujawnia się nie tylko w terenie, ale również w dokumentach planistycznych. Zmniejsza to szanse ochrony krajobrazu otaczającego park, ale niektóre elementy tegoż krajobrazu, mimo ekspansji zabudowy, możliwe są do zachowania. W Miejscowym planie zaleca się utrzymanie funkcji rolnej dla pól położonych na wschód od założenia parkowego. Jeśli to okaże się nierealne, to wskazane jest przynajmniej wprowadzenie pasa wzdłuż drogi o płaskim zagospodarowaniu przestrzeni, zabudowie i ogrodzeniach oddalonych od drogi, w celu stworzenia minimum dystansu dla ekspozycji ściany wysokiej zieleni parkowej.

Ważnym elementem kompozycji parku jest płynąca przez jego wnętrze rzeczka Zawadka. Na zewnątrz parku jej brzegi zachowują naturalne ukształtowanie i oprawę biologiczną. Porasta je zieleń wysoka i krzewiasta, występują miejsca pokryte murawą o malowniczym charakterze. Wzdłuż brzegu, na niektórych odciekach istnieją dróżki lokalne, które współgrają z krajobrazem cieku wodnego. Do takich enklaw, w pobliżu parku, należy znajdujący się od strony południowo-zachodniej fragment krajobrazu wzdłuż rzeki Zawadka ze swobodnie komponowanym szpalerem drzew. W ostatnim czasie część drzew tego szpaleru została wycięta, ale zalecane jest jego odtworzenie przez nowe nasadzenia. W Planach przestrzennych sporządzanych dla tego terenu, należy objąć ochroną te wartościowe relikty, i zapewnić ich kontynuację lub odtworzenie, a także udostępnienie publiczne. Proponuje się objęcie tej enklawy zieleni formą ochrony jaką daje utworzenie parku gminnego (dla oprawy biologicznej rzeki).

Zawada
- enklawa wsi wraz z karczmą

Podobny fragment krajobrazu, bez szpalerów, ale z eksponowaną zabudową wiejską wzdłuż lewego brzegu rzeki Zawadka, oddzielną od tej rzeczki krętą dróżką, można też znaleźć poniżej karczmy. W Studium uwarunkowań wskazano dla tej enklawy potrzebę rehabilitacji. Ta część wsi jest przykładem zabudowy tradycyjnej i nowszej, harmonizującej z nią swą skalą. Brzegi rzeki Zawadki mają naturalną oprawę o malowniczym charakterze. Ten obszar sąsiaduje z dawną karczmę na przeciwnym brzegu rzeki, ale istnieje między nimi połączenie komunikacyjne za pomocą kładki. Proponuje się objęcie ochroną zieleni stanowiącej oprawę biologiczną rzeki, co korzystnie wpłynie na utrzymanie charakteru tej części wioski. Przyszłe działania reha-

101

bilitacyjne muszą uwzględniać wartościowe elementy krajobrazu kulturowego, i zapewniać ich kontynuację w nowych realizowanych tam inwestycjach.

Zespół stawów dworskich w Pustyni

Stawy o renesansowej metryce przecięte estakadą autostrady A4 nadal mają walor krajobrazowy, który wymaga ochrony. Patrząc na nie od strony przyrodniczej należy stwierdzić, że naturalna oprawa biologiczna ich brzegów dodaje im malowniczości i czyni je atrakcyjnymi. Zaleca się utrzymanie stawów w jak najlepszym stanie. Ewentualne prace przy oczyszczaniu dna i regulacji brzegów nie powinny trwale przekształcać naturalnej ich oprawy biologicznej. Stawy można oczyścić, zmodernizować i przystosować do potrzeb turystycznych w takim zakresie, który dałby się pogodzić z uciążliwością autostrady.

Otoczenie resztek parku po dawnym folwarku

w Podgrodziu od strony rzeki Wisłoki

Z założenia folwarcznego w Podgrodziu pozostała tylko resztka parku na wysokim brzegu doliny rzeki Wisłoki. Od strony doliny zachował się tradycyjny krajobraz, płasko kształtowany przez pola uprawne, ograniczony rzeką o brzegach ujętych zielenią wysoką stanowiącą element krajobrazu naturalnego. Należy od tej strony zapewnić otulinę dla resztek parku z szerokim otoczeniem od strony rzeki. Teren ten powinien utrzymać w dalszym ciągu funkcję rolną. Ekspansja zagospodarowania typu składowo – magazynowego od strony południowej jest nieodwracalnym zjawiskiem. Zapewnić należy na styku obszarów przemysłowego i parkowego taki rodzaj zagospodarowania, żeby zharmonizować dwa różne typy krajobrazu, wykorzystując przy tym kompozycje zieleni szpalerowej i pnącej, jako komponent scalający.

Zieleń komponowana na skraju dawnego folwarku plebańskim w Brzeźnicy

Zachowały się ślady w postaci niepełnego szpaleru zaznaczającego granicę pomiędzy działką plebańską a dawnym dworem. Wskazane jest zachowanie tej zieleni wysokiej, i w miarę możliwości uzupełnianie kompozycji przez nowe nasadzenia o identycznym gatunku.

Otoczenie parku dworskiego *Górzyzna* w Głobikowej

Konieczne jest wyznaczenie otuliny wokół parku, tak by ściany jego wysokiej zieleni mogły eksponować się w krajobrazie, i w dalekich widokach, tak jak to ma miejsce obecnie. Dlatego

102

w Planowaniu przestrzennym należałoby utrzymać dotychczasową funkcję rolną dla terenów otaczających bezpośrednio park.

Miejsce po dawnym dworze *Słotwinówka* w Głobikowej

Obecnie nieczytelna jest kompozycja zieleni dawnego parku dworskiego. Kulminacja, na której zlokalizowany był dwór jest porośnięta naturalną zielenią o charakterze leśnym. Eksponowane w stronę drogi lokalnej zbocze ma charakter łąki. W takiej formie należy zachować ekspozycję wzgórza. Natomiast, w jego leśnym pokryciu należałoby wytypować okazy wysokiej zieleni do zachowania, oraz mniej wartościową zieleń do usunięcia, w najbliższej okolicy dawnego dworu. Nadanie temu obszarowi charakteru parkowego znacznie dowartościowałby to miejsce.

103

CEL. II. Wykorzystanie dziedzictwa kulturowego dla zrównoważonego rozwoju społeczno-gospodarczego poprzez efektywne zarządzanie

Kierunek 1.
Wyeksponowanie i udostępnienie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego.

Modernistyczne założenie urbanistyczne Pustków-Osiedle

Część willowa modernistycznego założenia urbanistycznego zachowuje kompozycję i krajobraz nie zakłócony przez późniejsze przekształcenia. Również poszczególne wille i ich otoczenie, utrzymują pierwotną formę. Obce stylistycznie wtręty zauważa się raczej rzadko. Większe przekształcenia uwidaczniają się w części Osiedla z zabudową o funkcji publicznej. Modernistyczna ob. kaplica pogrzebowa została zdominowana przez znacznie większą bryłę nowej świątyni. Biorąc pod uwagę obszar pomiędzy Osiedlem a fabryką, należy stwierdzić, że powojenna zabudowa blokowa, wolnostojąca, dzięki leśnemu otoczeniu wpisała się w krajobraz. Ten walor powinien być zachowany dla dobrej ekspozycji wspomnianego obszaru.

Nie wskazane jest zagęszczanie zabudowy w obszarze historycznego osiedla, ale jeśli konieczność wymusiłaby nowe inwestycje kubaturowe, wówczas zaleca się zastosowanie zasady kontynuacji modelu zagospodarowania przestrzeni zastosowanego w pierwotnej kompozycji modernistycznej. W takim przypadku ważne jest utrzymanie proporcji pomiędzy powierzchnią zabudowy, i utwardzenia terenu w stosunku do powierzchni zieleni, która powinna nadal dominować.

W kompozycji Osiedla ważną rolę odgrywa sieć komunikacyjna i jej oprawa. Widoki w głąb wnętrza krajobrazowego, perspektywy ulic niech pozostaną niezakłócone. Wszelkiego rodzaju nowe urządzenia, takie jak: słupy oświetleniowe, ławki, kosze na śmieci, ogrodzenia posesji, oznakowanie, ewentualna mała architektura, powinny w swej skali, kolorystyce i formie nawiązywać do estetyki modernizmu. Nawierzchnie dróżek powinny w układzie bruku, i w sposobie ujęcia ich w obrzeża powtarzać zastane wzorce - w razie wymiany na nowe. Zaleca się opracowanie katalogu wzorów do zastosowania w tym obszarze. W sytuacji wprowadzenia przez Radą Gminy uchwały „krajobrazowej" miałby on praktyczne zastosowanie.

Dawna fabryka *Lignoza*

Po rozbudowie, przekształceniu własnościowym i modernizacji w dalszym ciągu jest czynnym zakładem produkcyjnym. Nie może być on w sposób dowolny udostępniany dla szerszej publiczności. Dlatego, warto zaproponować utworzenie ścieżki wzdłuż zakładu, równoległej do drogi do Kochanówki, i stopniowo przygotowywać do ekspozycji (z dystansu) najbliżej stojące

obiekty. W tym paśmie dominantę stanowią budynki administracyjne wraz z bramą główną. Stylowo reprezentują one wartościowy przykład architektury modernistycznej. Mają dobrą ekspozycje od strony placu przed bramą, co należałoby zachować. W ekspozycji zaleca się uwzględnić istniejącą zieleń wysoką i tak ją formować, żeby uatrakcyjnić wgląd w głąb zakładu, na tyle ile to jest możliwe, i tylko na takie fragmenty zabudowy, które mogą dawać pogląd na dawny wygląd zakładu. Takie działanie jest możliwe tylko w porozumieniu i za zgodą właściciela, czy administratora zakładu. Zaleca się podjęcie starań w takim kierunku. Na wstępie ważne będzie przeanalizowanie frontowego traktu zabudowy liniowo usytuowanej wzdłuż drogi, oraz krajobrazu w tej strefie, pod kontem możliwości ich eksponowania, oraz opracowanie programu takiej ekspozycji. Argumentem przemawiającym za takim przedsięwzięciem, może być dowartościowanie wizerunku firmy, co może mieć znaczenie marketingowe.

Zespół pałacowo-parkowy w Zawadzie

W pierwszym etapie zmierzającym do stopniowego udostępniania reprezentacyjnej części założenia, szczególnie należy wyeksponować kaplicę z basztą. Jest to obiekt wolnostojący w krajobrazie parkowym stanowiący fragment dawnego zamku. Na katastrze z poł. XIX w. widać, że droga do kaplicy od bramy wiodła obszernym łukiem, co możliwe jest do odtworzenia. Przy ewentualnym udostępnieniu tego obiektu dla publiczności, taka komunikacja mogła by okazać się bardziej pożyteczna niż obecnie istniejąca. Stwarza bowiem możliwość pewnej separacji od części zabudowy siedliska, która nie byłaby udostępniana, dopóki nie podda się jej remontowi (budynki na wschód od pałacu). Taki wariant należałoby omówić z właścicielem.

W dalszych etapach konieczne jest odtworzenie ścieżek parkowych i przywrócenie charakteru parku krajobrazowego z typowymi dla stylu angielskiego polanami, co udokumentowane jest na planie katastralnym. Konserwacji należy poddać budynek pralni z murem o elewacjach ceglanych wymagających interwencji. Są to komponenty znajdujące się w pobliżu kaplicy, a ponadto konweniujące ze stylem parku. Najbardziej zagrożoną budowlą pozostaje oficyna dworska, której mury niszczeją.

Karczma - zajazd w Zawadzie

W Studium uwarunkowań słusznie zwrócono uwagę na usytuowanie dawnego zajazdu przy głównej drodze, na wprost budynku bramnego dawnej rezydencji Raczyńskich, uznając że taka sekwencja zabytkowych obiektów jest znakiem rozpoznawczym Gminy, przy wjeździe na jej terytorium od strony wschodniej. Obecnie efekt takiego połączenia wizualnego i komunikacyjnego nie jest widoczny, gdyż karczma odizolowana jest od drogi pasem zieleni zamykającym widok na znajdująca się naprzeciw bramę. Nastąpiło także odcięcie komunikacyjne. Wyjazd z parkingu przed karczmą przesunięty został na bok w stosunku do dawnej osi komunikacyjnej łączącej oba

105

obiekty. Proponuje się na tej osi otwarcie widoku, i pieszego ciągu komunikacyjnego. To wiązałoby się z przeniesieniem przejścia dla pieszych, które zamiast malowanych pasów mogłoby mieć nawierzchnię brukowaną. Taka korekta miała by sens tylko wówczas, gdyby udostępniony został, choćby częściowo park pałacowy.

Enklawa wsi Zawada wraz z karczmą – w Miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego należy wprowadzić zasady kształtowania krajobrazu dla tej enklawy wsi, jako kontynuacja wszelkich pozytywnych zjawisk charakteryzujących zachowany układ ruralistyczny, zabudowę, sposób zagospodarowania parcel i otoczenie. Ochroną należy objąć również naturalne ukształtowanie brzegów potoku *Zawadka* wraz z zadrzewieniem.

Dwór obronny i zespół stawów w Pustyni

Renesansowy dwór obronny, który został rozbudowany o dodatkową wieżę, należy chronić od dalszych rozbudów zniekształcających bryłę. W przypadku remontu elewacji wskazana jest korekta pozwalająca odróżnić autentyczną część budynku od nowej. Można tego dokonać przywracając elewacjom starszej części budynku kolor, jaki wcześniej charakteryzował jego wygląd. Obecna kolorystyka nie koresponduje ze stylem dawnego dworu.

Zabytek ów dobrze eksponuje się od strony stawów, i z drogi prostopadle odchodzącej od ulicy Świętosława, dlatego zaleca się zadbać o zachowanie dalekich widoków i udostepnienie miejsc skąd można go oglądać w pełnej okazałości. Miejsca takie można połączyć ścieżką okrążającą brzegi stawów. Ze względów ekspozycyjnych zieleń otaczająca obecnie dwór powinna być tak prowadzona, żeby nie doszło do zasłonięcia istniejących wglądów. Problem ekspozycji powinien być wypracowany w ramach porozumienia z właścicielem dworu i stawów, w odniesieniu do zagospodarowania ich brzegów (w przypadku ewentualnego zamiaru utworzenia ścieżki spacerowej i dostępnych publicznie miejsc widokowych).

Kościół ob. kaplica cmentarna w Kozłowie

Kaplica transferowana z Pustyni, w dobrym stanie technicznym, jest użytkowana na nowym cmentarzu w Kozłowie. Jej ekspozycja w małym stopniu nawiązuje do kontekstu, z którego została wyrwana. Otacza ją wieniec zimozielonych drzew zacieśniający przestrzeń nieproporcjonalnie do skali obiektu. Zalecona korekta polegająca na podcięciu dolnych partii koron została wykonana. Zabieg taki należy kontynuować w miarę potrzeby, żeby stopniowo odsłaniać bryłę świątyni, bez likwidacji zadrzewienia, ewentualnie z lokalnym przerzedzeniem szpaleru, w przypadku stwierdzenia chorego drzewa. Kościół po transferze pozbawiony jest naturalnego otoczenia, które z reguły przy dawnych wiejskich świątyniach ujęte było murowanym ogrodzeniem i wieńcem drzew liściastych.

106

Cmentarzysko kurhanowe w lesie *Borek* w Brzeźnicy.

Usytuowane jest w lesie o gęstym poszyciu, co znacznie utrudnia dostępność, a także bardzo ogranicza ekspozycję kopców w terenie. Wskazane jest takie zagospodarowanie terenu, na którym kurhany występują, żeby ich forma była czytelna dla zwiedzających. W celu udostępnienia potrzebne jest doprowadzenie z drogi nr 985 oznakowanej ścieżki przez las do cmentarzyska oraz zorganizowanie przy drodze miejsca postojowego dla turystów zmotoryzowanych. Umieścić należy tablicę informacyjną dotyczącą archeologii i przyrody.

Grodziska *Zamczysko* i *Okop* w Braciejowej

Przebiegającą przez grodzisko na górze *Zamczysko* ścieżkę, należałoby tak skorygować, żeby wyeksponowane zostały cechy charakterystyczne dzieła obronnego w aspekcie dydaktycznym. Być może powinna ona przebiegać trawersem nieco poniżej grodziska, żeby pokazać jego walor obronny. Jeżeli ma przechodzić przez grodzisko, to powinna odtwarzać pierwotny układ komunikacyjny, a nie przechodzić w sposób dowolny po terenie, nie dając obrazu rozplanowania warowni. Pierwotnie na grodzisku nie mogło być zadrzewienia. W celu lepszej ekspozycji konieczna byłaby korekta pokrycia wzgórza w uzgodnieniu z organem ochrony przyrody.
Istnieje potrzeba doprowadzenia od strony drogi do Stasiówki oznakowanej ścieżki przez las do grodziska *Zamczysko*, i wytyczania przy drodze miejsca postojowego w celu lepszego udostępnienia zabytku dla turystów zmotoryzowanych. Umieścić warto tablicę informacyjną dotyczącą archeologii i przyrody.
Odnośnie grodziska *Okop*, widoczny jest w terenie przebieg wałów z drogi przecinającej stanowisko archeologiczne. Nie ma natomiast wytyczonej ścieżki wydłuż wałów, żeby można było je obejść, co byłoby niewątpliwie dodatkową atrakcją dla zwiedzających. W miejscu, gdzie droga przecina wał przydałoby się zainstalować tablice informacyjną z pokazaniem zarysu ukształtowania dawnego grodu, opisu jego historii i wyników badań archeologicznych. O ile aktualne są jeszcze ustalenia przyjęte w Planie Odnowy Miejscowości Braciejowa na lata 2010-2018, w którym wśród zadań inwestycyjnych mieszkańcy wsi wskazali między innymi: przygotowanie ekspozycji historycznej i utworzenie skansenu w miejscu dawnego grodziska na wzgórzu *Okop*, działania takie należałoby dobrze przygotować od strony rozpoznania obiektu. Ze względu na rangę stanowiska archeologicznego, należałoby przed rozpoczęciem prac, a nawet jeszcze w fazie projektowania, wykonać inwentaryzację geodezyjną terenu grodziska, i przeprowadzić tam badania według ustalonego wcześniej programu. Zarówno badania jak i zakres inwestycji powinien uwzględniać wymogi ochrony przyrodniczej ustanowione w ramach sieci Natura 2000. Należy je przedstawić Regionalnej Dyrekcji Ochrony Środowiska w Rzeszowie.

107

Kierunek 2.
Określenie warunków współpracy z właścicielami zabytków, eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystaniem tych zabytków.

Realizacja celów wskazanych w Programie będzie wymagała współdziałania z właścicielami zabytków, czasem też z ich sąsiadami oraz innymi organami administracji. Dotyczyć to będzie obiektów, których właściciele mogą mieć priorytety inaczej wyznaczone, niż oczekiwania wynikające z potrzeby ochrony zabytków. Problemy mogą również pojawić się w sytuacji podejmowania działań ochrony w stosunku do większych obszarów o zróżnicowanej funkcji i strukturze społecznej. Ważnym instrumentem pomagającym nawiązać współpracę z właścicielami zbytków jest kampania informacyjna. Informacja o posiadanych przez nich zabytkach powinna trafiać nie tylko do nich, ale do szerszego kręgu społeczności lokalnej. Zabytki już w swej definicji mają wskazany aspekt społecznego zapotrzebowania. Wiedza o nich, a przede wszystkim świadomość o tym, jak się należy z nimi obchodzić, żeby zaistniały jako dobro wspólne, powinna być ważnym zadaniem edukacji prowadzonej przez szkoły i środowiska kulturotwórcze. Poniżej omówione zostaną wybrane zespoły zabytków, które wymagają wypracowania sposobu postępowania zapewniającego im znaczenie, adekwatne do wartości kulturowej jaka się odznaczają.

Zespół obszarów historycznych Pustków-Osiedle

Ustanowienie parku kulturowego dla tych obszarów powinno wiązać się z akceptacją i zrozumieniem mieszkańców, użytkowników ternu i administratorów. Efekt ten można uzyskać wyłącznie w drodze dialogu i dobrze zaplanowanego przekazu informacyjnego oraz edukacyjnego. Starania o utworzenie parku inicjowane przez Gminę należałoby rozpocząć od kampanii informacyjnej i promocyjnej przedstawiającej korzyści i ewentualnych niedogodności funkcjonowania takiego obszaru o specyficznej regulacji organizacyjno-prawnej. Akceptacja społeczna powinna być kluczowym celem do osiągnięcia. Kampanii informacyjnej warto nadać zasięg ponadlokalny, co posłuży promocji przyszłego parku, którego oferta kulturalna i turystyczna powinna być kierowana do jak najszerszego kręgu odbiorców.

Zakres ochrony i dopuszczalności działań inwestycyjnych powinien zostać określony z udziałem zainteresowanych stron. Zrąb tych zasad zaproponowany, może zostać na podstawie specjalistycznego opracowania Studium wartości kulturowych dla obszaru przyszłego parku. Opracowanie takie posłuży jako baza wyjściowa do negocjacji mających na celu uzyskanie szerokiego porozumienia we wskazanych obszarach problemowych takich jak:

- ustalenie zasad korzystania z zabytków i zabytkowej przestrzeni Osiedla w granicach przedwojennego założenia urbanistycznego,
- zakres i sposób eksponowania i udostępnienia wybranych komponentów dawnej fabryki *Lignoza*,
- zakres zagospodarowania terenów przylegających bezpośrednio do układu drożnego *Ringów*,
- zasady integracji obszarów wchodzących w skład parku, w celu zaakcentowania głównego tematu i zbudowania narracji dowartościowującej ważne miejsca i obiekty,

- określenie sposobu administrowania całością obszaru (być może z wykorzystaniem istniejącej jednostki organizacyjnej, jaką jest Centrum Kultury i Bibliotek Gminy Dębica.
- określenie zasad wsparcia finansowego dla działań podnoszących autentyczność i atrakcyjność zabytkowych zespołów.

Utworzenie parku powinno ukierunkować rozwój tych obszarów w sposób optymalnie wykorzystujący istniejący potencjał walorów zabytkowych, historycznych i przyrodniczych. Wprowadzanie funkcji dopełniających ten model gospodarowania powinno uzyskać wsparcie ze strony administracji samorządowej. Natomiast dla funkcji mogących zakłócać tak zdefiniowany ład, droga powinna być zamknięta.

Przygotowaniem do utworzenia parku może być wprowadzenie przez Radę Gminy tzw. „uchwały krajobrazowej" w granicach obejmujących zespół ww. obszarów. Również szerokie informowanie właścicieli zabytków o możliwości dokonania na ich wniosek indywidualnych wpisów do rejestru może przynieść pozytywny rezultat, szczególnie wtedy, gdy w ślad za tym pójdą prace konserwatorskie finansowane ze środków publicznych, przywracające ich budynkom dawną świetność. Wypracowanie współdziałania w finansowaniu prac konserwatorskich przez właścicieli zabytku z organami udzielającymi dotacji na takie cele, powinno stać się rozwiązaniem modelowym. Efektywność działania takiego modelu, będzie zachętą do naśladowania dla innych właścicieli, sceptycznie podchodzących do możliwości współdziałania.

Zespół rezydencjonalny w Zawadzie

W całości pozostaje w rękach jednego właściciela, który eksploatuje część folwarczną założenia, pozostawiając część dawniej reprezentacyjną bez użytkowania, co naraża ją nie tylko na stopniową degradację, ale wyklucza również z dostępu publicznego, a to dla zabytku jest poważnym mankamentem. Celem koniecznym do osiągnięcia przy zabytku mającym tak ważne znaczenie, nie tylko w skali gminy, ale również województwa i kraju, powinno być dążenie do udostępnienia przynajmniej części tego zespołu. Sama oś widokowa łącząca wieżę bramną z kaplicą zamkową jest znaczącą atrakcją, wartą pokazania. Wymaga to skomunikowania obu obiektów ścieżką udostępnioną dla publiczności. Warto równocześnie pomyśleć o konserwacji kaplicy.

W takim kierunku powinny być prowadzone działania, aby od strony prawnej i organizacyjnej to zadanie mogło być zrealizowane. Jeśli właściciel tego uczynić nie może, ale ma wolę, by udostępnienie zafunkcjonowało, wówczas należałoby znaleźć organizację, która podjęłaby się tego przedsięwzięcia. Mogłoby to być porozumienie prowadzące do uzyskania od właściciela jednej z form tytułu prawnego do korzystania z zabytku, wynikającego z prawa własności, użytkowania wieczystego, trwałego zarządu albo ograniczonego prawa rzeczowego lub stosunku zobowiązaniowego. Strony, takiego aktu prawnego musiałyby określić warunki dopuszczalnej ingerencji związanej z koniecznością wykonania prac pozwalających na udostępnienie i ewentualnych prac konserwatorskich.

109

Z udostępnieniem części zespołu wiązać się będzie też potrzeba konserwacji jego komponentów i usunięcie ewentualnych zagrożeń wykluczających dostęp dla publiczności. W uzgodnieniu z Konserwatorem Wojewódzkim należałoby ustalić priorytety dla prac zmierzających do zabezpieczania obiektów. Ustalenia takie powinny być potraktowane jako zrąb przyszłych zadań, w kontekście ewentualnej pomocy finansowej, możliwej do udzielenia w formie dotacji celowych. W ustaleniach z właścicielem należy akcentować możliwość stuprocentowego dofinansowania robót przy najcenniejszych i najbardziej zagrożonych elementach zespołu.

Dwór i zespół stawów w Pustyni

Historycznie dwór wraz ze stawami tworzyły jednolity zespół krajobrazowy i funkcjonalny. Obecnie relacje te zostały przerwane. Dwór nie ma dobrej ekspozycji, ani od strony frontowej, ani od strony stawów. Zwiększenie atrakcyjności w aspekcie powiązania krajobrazowego dworu i stawów wymaga aktu woli ze strony ich właścicieli. Wyznaczenie miejsc widokowych udostępnianych publicznie i ewentualne ich połączenie ścieżką spacerową mogłoby być rozwiązaniem korzystnym dla tych zabytków. Warto przeprowadzić rozpoznanie, na ile zespół stawów cieszy się zainteresowaniem społecznym, i w jakiej formie może być udostępniony. Użytkowany jest obecnie przez Państwowe Gospodarstwo Rybackie w Kolbuszowej. Prowadzi się tutaj intensywną towarową hodowlę ryb słodkowodnych, głównie karpia. Jeśli brak jest przeciwskazań co do wprowadzenia elementów zagospodarowania związanego z rekreacją, warto je zaplanować, jeśli nie w obrębie akwenów, to na brzegach.

Domniemany dwór obronny w Brzeźnicy

Obiekt wpisany jest do GEZ. Warto podjąć rozmowy z jego właścicielem i zainteresować go problematyką badawczą, co może ułatwić przyszłe rozpoznanie naukowe tego zabytku. Dalszym krokiem byłoby poinformowanie właściciela o możliwości wpisania dworu do rejestru zabytków i otwarcia w ten sposób drogi do uzyskania pomocy finansowej, dotyczącej ewentualnych prac konserwatorskich.

Kierunek 3.
Podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.

Muzealno-dydaktyczne ekspozycje w Pustkowie-Osiedle i w Stobiernej

Obie (Europejskie Centrum Pamięci i Pojednania w Pustkowie-Osiedle i Osada Słowiańska w Stobiernej) funkcjonują jako jednostki organizacyjne Gminy Dębica i działają w ramach Centrum Kultury i Bibliotek Gminy Dębica. Zarządzanie obiektami o charakterystyce podobnej do realizacji skansenowskich, potrzebują wykwalifikowanej obsługi. Rozciąga się ona na technicz-

ne i gospodarcze czynności konieczne do utrzymania obiektów w należytym stanie, ale również na prowadzenie działalności naukowej i dydaktycznej, której adresatami są głównie szkoły, grupy zorganizowane, oraz coraz częściej osoby indywidualne.

W dziedzinie edukacji regionalnej, znaleźć można szerokie pole do działania w zależności od zasobu posiadanej wiedzy i inwencji jej przekazu. Ważne jest gromadzenie informacji regionalnych według standardów, jakimi operuje obecnie nauka, a następnie opracowanie atrakcyjnego sposobu ich przekazywania w celu dotarcia do jak największej liczby zainteresowanych tą tematyką. Działalność taką zaleca się rozszerzyć, nie skupiając się wyłącznie na własnych obiektach i ekspozycjach, ale również obejmując szerszy horyzont, a więc zabytki Gminy rozproszone na jej terenie, które można włączyć do tematyki przekazywanej w formach edukacyjnych we własnych placówkach, szkołach (w ramach lekcji regionalnych), albo w terenie, bezpośrednio przy wybranych obiektach. Można organizować lokalne wycieczki do ciekawszych zabytków nawiązując kontakt z ich właścicielami lub administratorami. Warto połączyć temat zabytków z zagadnieniami historycznymi, przyrodniczymi, i nadać kreowanym tak wydarzeniom kulturalnym formę popularyzacji krajoznawczej z elementami zabawy i usług gastronomicznych.

Tak opisany profil działalności może wychodzi poza ramy organizacyjne wspomnianych wyżej jednostek. Jednak współpraca z działającymi na terenie Gminy stowarzyszeniami (np. Stowarzyszeniem Na Rzecz Zabytków "Ocalić Przed Zapomnieniem") mogłaby wesprzeć takie działania. Stowarzyszenia mające w swym statucie działalność kulturalną mogą ubiegać się o środki zewnętrzne na różne programy, obejmujące pola nie zawsze osiągalne dla jednostek administracyjnych i instytucji.

Uzdrowisko Latoszyn Zdrój

Jest miejscem, gdzie przepływ ludzi jest znaczny. Wiele uzdrowisk z długą tradycją chętnie uzupełnia program rekreacyjny różnymi wydarzeniami kulturalnymi. Zorganizowana rekreacja mogłaby mieć w swej ofercie atrakcje regionalne realizowane na miejscu w różnych formach audiowizualnych. Wymaga to zorganizowania na miejscu odpowiedniego zaplecza lub powierzenia takiego zajęcia jakiejś zewnętrznej jednostce. Być może jest to obszar do zagospodarowania dla wyżej opisanych jednostek.

Szkoły na terenie Gminy i regionu

Ze względu na swoją specyfikę uznać je można za miejsce z natury swej przygotowane logistycznie do prowadzenia różnych zajęć grupowych. W ramach zajęć warto rozwinąć program poświęcony edukacji regionalnej, pozwalającej młodzieży zapoznać się, i lepiej zrozumieć wartość dziedzictwa kulturowego i tradycji środowiska w którym żyją. Wymaga to przygotowania odpowiedniego materiału dydaktycznego i opracowania metody przekazu, albo jakiejś formy aktywności wychodzącej poza ramy zwykłej lekcji szkolnej. Te działania, żeby je skutecznie prowadzić, wymagają systematycznej pracy i osób odpowiednio przygotowanych, z pasją, które będą potrafiły wypracować metodologię przekazu wiedzy.

111

Zaplecze noclegowe i gastronomiczne w tym agroturystyka

Baza ta jest niezbędna do obsługi osób zainteresowanych problematyką krajoznawczą, przybywających tu w celu turystycznym, biznesowym, lub leczniczym. Należy zauważyć, że Uzdrowisko Latoszyn jeszcze nie rozwinęło na większą skalę bazy noclegowej i gastronomicznej. Oprócz karczmy w Zawadzie, obiekty o takiej funkcji znajdują się przeważnie w nowych budynkach. Opieka nad zabytkami z powodzeniem może być sprawowana przy okazji zakładania gospodarstw agroturystycznych z wykorzystaniem starych drewnianych budynków czy zagród. Taki przykład rodzącej się inicjatywy został stwierdzony w czasie objazdu terenowego we wsi Zawada w gospodarstwie nr 24. Drewniany dom i budynek gospodarczy przy nowym murowanym domu nie zostały rozebrane, ale zaadaptowano je jako „zagroda agroturystyczna". Przedsięwzięcie takie należy wspierać od strony administracyjnej i finansowej, gdyż przykład taki będzie oddziaływać pozytywnie na środowisko. Wskazany obiekt znajduje się bliski zabytkowego założenia pałacowo-parkowego i dawnego karczmy w Zawadzie. Lokalizacja tzw. „zagród agroturystycznych" w sąsiedztwie zabytkowych zespołów jest korzystna pod względem funkcjonalnym i pod względem ochrony krajobrazu kulturowego, traktowanego jako szerokie otoczenie zabytków.

Na terenie Brzeźnicy znajdują się dwa nieczynne młyny. Przy obecnych potrzebach obsługi turystycznej zauważa się modę, na adaptacje takich obiektów do funkcji hotelowej czy gastronomicznej. W okolicy Dębicy trudno jest znaleźć taki przykład. W innych regionach atrakcyjnych turystycznie, takie rozwiązania są częstsze. Może z tego względu korzystnie byłoby podjąć taką inicjatywę w stosunku, do któregoś z tych zabytków techniki. W ostatnim czasie otwarte i udostępnione zostało Muzeum Wsi Polskiej w Braciejowej, co może być dobrym przykładem zagospodarowania dawnej zabudowy ginącej z krajobrazu wsi.

Informacja turystyczna
Placówki - kreacje retrospektywne i edukacyjne

Instytucją, która jak się wydaje, najlepiej mogłoby spełniać takie zadania jest „Centrum Kultury i Bibliotek Gminy Dębica". „Europejskie Centrum Pamięci i Pojednania" swoje obiekty administracyjne i wystawiennicze posiada przy MOP w Paszczynie obsługującym autostradę A4, co ułatwia dostępność dla turystów tamtędy się przemieszczających. Atutem jest również umiejscowienie Centrum w autentycznym kontekście historycznym i kulturowym na terenie zespołu obszarów predystynowanych do utworzenia parku kulturowego.

Innym miejscem mogącym mieć znaczenie dla promocji ruchu turystycznego w Gminie może być reaktywowane niedawno Uzdrowisko Latoszyn, przyjmujące kuracjuszy z różnych stron

112

Polski. Powstała tam ścieżka edukacyjna „Tropami legend, historii i przyrody" ma wartość jako działanie promujące walory Gminy.

Funkcję informacji turystycznej, poświęconej walorom zabytkowym Gminy, mogą również spełniać inne atrakcyjnie urządzone obiekty dostępne dla szerokiej publiczności takie jak: Osada Słowiańska w Stobiernej. Jej ekspozycja bezpośrednio wiąże się z tą tematyką. Przy zaaranżowanym na wzór dawnych budowli słowiańskich grodzie funkcjonuje tablica informacyjna pokazująca inne ważne miejsca w Gminie pod względem archeologicznym.

Ale również niezwiązane bezpośrednio z tą tematyką atrakcyjne miejsca gromadzące publiczność, takie jak „Park Owadów i Pajęczaków" w Stobiernej czy „Park Dinozaurów" w Głobikowej znakomicie nadają się do upowszechniania wiedzy o zabytkach w formie uzupełniającej ich ofertę. Do tych miejsc należałoby dodać też Sanktuarium w Zawadzie, gdzie wprowadzone nowe formy duszpasterstwa zaowocowały powstaniem komponowanego ogrodu z dróżkami.

VIII. SEKWENCJE TEMATYCZNE

Przez analogie do stref ekonomicznych o charakterze przemysłowym można podjąć próbę tworzenia stref kulturowych, funkcjonujących jako skonkretyzowane obszary wyróżniające się nasyceniem obiektami zabytkowymi, krajobrazem i dziedzictwem niematerialnym bogatym w treści ważne dla współczesnej społeczności. Proponuje się kontynuację kierunku wyznaczającego trzy zasadnicze sekwencje tematyczne opisane w Gminnym Programie na lata 2017-2021 jako działanie długoterminowe.

1. „Miasto - ogród i obóz śmierci”
2. „Staropolskie dwory i kościoły”
3. „Grodziska karpackie”

1). „Miasto - ogród i obóz śmierci”

Temat ten dotyczy kilku sąsiadujących z sobą obszarów o zagospodarowaniu historycznym, sporym nasyceniu obiektami zabytkowymi lub ich śladami, a także związanych z bogatym przekazem znaczeniowym w sensie treści ideowych. Głównym wątkiem tego tematu może być polaryzacja idei kształtujących cywilizację w połowie XX w. Howardowska myśl zbudowania miasta przyjaznego dla jego mieszkańców, z wyeliminowaniem uciążliwości charakterystycznych dla procesu industrializacji, zrealizowana w projekcie modernistycznego osiedla w Pustkowie, zderzona została z dążeniem do uczynienia z tego życia piekła czego przykładem może być obóz pracy założony nieco później w sąsiedztwie osiedla. Problem martyrologii został dobitnie zaakcentowany przez upamiętnienie miejsca kaźni i odtworzenie na zasadzie aranżacji architektoniczno-przestrzennej byłego obozu, w którym funkcjonuje obecnie Europejskie Centrum Pamięci i Pojednania w Pustkowie–Osiedlu. Z czasu, gdy obóz funkcjonował zachowało się wielkoprzestrzenne założenie o charakterze militarnym w postaci *Ringów*. Jest to bardzo regularnie zaplanowany układ komunikacyjny, który obsługiwał niemiecki obóz wojskowy. Oprócz dróg zataczających cztery okręgi , połączonych osią głównego traktu wiodącego w kierunku poligonu doświadczalnego w Bliźnie, nie zachowała się zabudowa, wypełniająca wnętrza tych wydzielonych w leśnym krajobrazie obszarów. Natomiast rozmach planistyczny tego założenia do dziś robi duże wrażenie. Jego kompozycję widać nawet na mapach w większej skali. Rozległy obszar tego dawnego założenia posiada niewątpliwy potencjał mogący służyć celom turystycznym i rekreacyjnym. Te cele powinny kształtować główną funkcję w planowaniu przestrzennym tych obszarów. Mieszkalnictwo, które powoli zaczyna wkraczać w te rewiry może być realizowane jako funkcja drugoplanowa obwarowana ograniczeniami pozwalającymi zachować specyficzne cechy krajobrazu i kompozycji przestrzennej.

Źródłowym wątkiem tego tematu powinno zostać modernistyczne Osiedle oraz fabryka *Lignoza* zbudowane w ramach programu COP. Ten wątek historii miejsca jest na razie w zbyt małym stopniu akcentowany. Uznać go należy za ważny, jako antyteza obozu śmierci. Oba wątki w zestawieniu nabierają znacznie większej wyrazistości. Pokazują przeciwieństwo celów do jakich ludzkość może dążyć, co ma ważną wymowę w procesie dydaktycznym, zapobiegającym tworzeniu się procesów społecznych sprzyjających totalitaryzmowi.

Powstałe w okresie realizacji COP w latach 1936 – 1939 założenie dało początek nowemu osiedlu zwanemu obecnie Pustków–Osiedle, które już przed wojną uzyskało charakter protomiejski. Zostało bardzo nowocześnie, jak na tamte czasy, rozplanowane. Zespół budynków, o różnej funkcji, ale kompletnej jak na potrzeby życiowe samodzielnego osiedla, z wyznaczonymi parcelami o skonkretyzowanym programie zagospodarowania, połączonych systemem uliczek poprowadzonych w leśnym krajobrazie, można traktować jako realizację howardowskiej idei „Miasta ogrodu”. Ta piękna i humanitarna idea, mająca zapewnić ludziom lepszy byt w obliczu postępującej industrializacji

niosącej liczne zagrożenia dla człowieka i środowiska, przeniesiona została z Anglii na grunt polski. U S. Żeromskiego znalazła wyraz w haśle „Szklanych domów". Pustków-Osiedle w pełni realizuje jej zasady.

Wydarzenia ostatniej wojny sprawiły, że obok powstało praktycznie miasto śmierci – zaprzeczenie idei howardowskiej. Niemcy zbudowali obóz wojskowy, zakładając go na planie regularnym, tworząc układ drożny w postaci 4-ech *Ringów* połączonych osią głównej drogi. Już w samym układzie planistycznym obu jednostek urbanistycznych - osiedla i obozu - widać przeciwieństwo różnych idei. Nieregularnie biegnące drogi osiedla dopasowane są do ludzkich potrzeb: regularność *Ringów* odzwierciedla totalitarne podejście do człowieka.

Do dwóch wspomnianych obszarów należy dołączyć jeszcze teren *Góry Śmierci*. Z czasów gdy funkcjonował tam niemiecki ciężki obóz pracy pozostał tylko bunkier. Obecne zagospodarowanie polany śródleśnej jest współczesne i łuży godnemu upamiętnieniu ludzi, którzy ponieśli w tym miejscu śmierć z rąk Niemców ogarniętych zgubną ideą totalitaryzmu.

W ostatnich latach u podnóża *Góry Śmierci* zbudowany został zespół pawilonów, przypominających w swej formie i układzie przestrzennym wzorzec niemieckiego obozu koncentracyjnego z czasu ostatniej wojny. Umieszczono tu niewielką ekspozycje muzealna oraz Europejskie Centrum Pamięci i Pojednania w Pustkowie-Osiedle. Ta kreacja historyczna, mająca formę kompozycyjną i przestrzenną nawiązującą do wzorców z przeszłości okupacyjnej, poszerza i zamyka opisany wyżej zespół obszarów. Centrum Pamięci jako jednostka organizacyjna mogłoby przy odpowiednim wsparciu instytucjonalnym przejąć w przyszłości funkcję opiekuna nad całością obszarów, z kompetencją ukierunkowaną na zachowanie i wyeksponowanie krajobrazu kulturowego oraz jego ważnych elementów kompozycji historycznej.

2) „Staropolskie dwory i kościoły"

W tym temacie uwzględnić trzy sąsiadujące ze sobą miejscowości: **Zawadę, Pustynię i Brzeźnicę.** W każdej z tych wsi można oglądać kościół parafialny i dwór, które swą historią sięgają czasów piastowskich i jagiellońskich, a swą świetność osiągnęły w okresie Złotego Wieku. Ślady tej dawnej, znakomitej przeszłości zachowały się do dziś w ograniczonym stopniu, ale na tyle wyraźnie, że warto podjąć wysiłek, żeby je lepiej wyeksponować.

Uwagę zwracają przede wszystkim dwory obronne, charakterystyczne dla późnego renesansu na ziemiach Małopolski. Budowle te nie należały do zbyt okazałych. Były murowane, piętrowe o kubicznym kształcie, czasem z wieżami alkierzowymi. Otaczała je przeważnie fortyfikacja ziemna oraz system wodny składający się ze stawów i fos. Wszystkie te elementy zachowuje do dziś dwór w Pustyni, mimo przekształceń, które dotknęły jego bryłę oraz otoczenie. Jednakże dwór i stawy nadal są wyraźnym akcentem krajobrazowym. Również w Brzeźnicy, w pobliżu kościoła, zachował się budynek, który według wszelkiego prawdopodobieństwa może być identyfikowany z dawnym dworem obronnym. W otoczeniu nie widać tam jednak śladów umocnień ziemnych.

Zawadzka rezydencja ma starą tradycję. Z dawnego zamku renesansowego, którego naroża były flankowane okrągłymi basztami alkierzowymi pozostała tylko jedna z nich. Na pocz. XIX w. europejskiej sławy architekt Karl Fridrich Schinkel połączył ją z zaprojektowaną przez siebie kaplicą zamkową. Fakt ten zwiększa obecnie rangę tego zabytku, który pozostaje w znacznym stopniu w zapomnieniu.

Prezentowany przez wyżej wspomniane zabytki typ renesansowej rezydencji szlacheckiej jest charakterystyczny dla małopolskiej architektury i warty jest upowszechnienia, gdyż siedziba ziemiańska zwykle kojarzy się z inną formą architektoniczną – z tzw. dworem polskim – czyli z budynkiem najczęściej drewnianym, parterowym, rozłożystym, z wysokim malowniczo uformowanym dachem, z kolumnowym portykiem od frontu budynku. Eksponowanie dworów o starszej formie, odmiennej w swym wyglądzie od tradycyjnego wzorca rezydencji ziemiańskiej, może stać się akcentem wyróżniającym Gminę w skali regionu, i również budującą jej markę.

115

W sąsiedztwie dworów spotkać też można najstarsze kościoły parafialne z wyposażeniem mówiącym o kulturze religijnej ubiegłych wieków. Z czasów staropolskich zachowały się dwa kościoły: w Zawadzie i w Pustyni (obecnie przeniesiony do Kozłowa). Pierwszy jest przykładem architektury murowanej, drugi drewnianej. Niezależnie od ich przekształceń dokonanych współcześnie, zachowały część dawnego wyposażenia. W kościele w Pustyni przeniesionym na nowy cmentarz w Kozłowie, można oglądać resztki jego urządzenia wnętrza z okresu późnego renesansu. Sanktuarium Maryjne w Zawadzie, znacznie powiększone w ostatnich czasach, w części obecnej budowli zachowuje bryłę dawnego siedemnastowiecznego kościoła. W jego wyposażeniu widać różnorodność stylową, co jest świadectwem historii tej świątyni. Kościół w Brzeźnicy jest wprawdzie budowlą nowszą, postawioną na pocz. XX w. na miejscu starszej świątyni drewnianej, ale w swoim wnętrzu przechowuje fragmenty dawnej przeszłości parafii, związanej z możnymi kolatorami z rodu Ligęzów i Raczyńskich, właścicielami zamku w Zawadzie i licznych folwarków znajdujących się w okolicy.

Dodatkową atrakcją jest dawna karczma, kiedyś zajazd, w Zawadzie stylizowana na wzór staropolski. W tym budynku skumulowały się wszystkie cechy, pokazujące stan naszych wyobrażeń o sarmackim stylu życia ludzi w czasach baroku. Dla poszerzenia tematu można też zainteresować się zabytkami techniki, jakie zachowały się w dawnych folwarkach towarzyszących dworom. Pełniły funkcje gospodarcze, i przez swych właścicieli były wyposażane w urządzenia techniczne, nowoczesne w tamtym czasie, dziś zadziwiające swymi rozwiązaniami.

Innym tematem, poszerzającym główny wątek, może być wiejska zabudowa drewniana tych miejscowości i jej wkomponowanie w krajobraz, co szczególnie widoczne jest w Zawadzie. Warto zwrócić uwagę na fragment tej wsi zlokalizowany nad rzeką Wielopolką, w sąsiedztwie dawnej rezydencji zamkowej. Układ komunikacyjny oraz podział parcelowy wywodzą się z lokacyjnych tradycji, co ma znaczenie na specyfikę krajobrazu. Enklawy wsi po obu stronach założenia pałacowego (dawniej zamkowego) zachowały niską, dość gęsto rozmieszczoną zabudowę, w której odnaleźć można zabytkowe domy drewniane. Zabudowa powiązana jest krajobrazowo z rzeką i jej zadrzewionymi brzegami, naturalnie ukształtowanymi.

3) „Grodziska karpackie”

Terytorialnie oba dawne grodziska słowiańskie leżą blisko siebie w Braciejowej. Oba zachowały wyraźne formy terenowe, ale każde z nich jest nieco inne, prezentuje własną, indywidualna formę. *Zamczysko* jest reliktem średniowiecznego gródka pełniącego funkcję strażnicy przy ważnym wówczas szlaku komunikacyjnym. Datowane jest na druga połowę XIII w. Grodzisko *Okop* nazywane też „Głodomank” założone zostało jeszcze przed powstaniem państwa polskiego, ale wiąże się z kulturą Słowian. Mogło być elementem granicznego sytemu obronnego Wiślan.

Oba grodziska zachowały wyraźnie czytelną formę terenową. Widoczne jeszcze są wały konstrukcji ziemnej porośnięte obecnie drzewami. Są położone w malowniczej okolicy o dużych walorach przyrodniczych i krajobrazowych. Planowano utworzenie rezerwatu przyrodniczego, ale obecnie tereny te objęte są ochroną w ramach Programu Natura 2000 jako Las nad Braciejową.

Wartości historyczne i przyrodnicze skumulowane na tym obszarze dają możliwość stworzenia ciekawej oferty dla turystyki. Stanowisko archeologiczne na górze Zamczysko zostało zaproponowane w Programie Opieki Województwa do włączenia w szlak pod nazwą „Grodziska karpackie” biegnący przez dużą część Podkarpacia.

IX. ZARZĄDZANIE GMINNYM PROGRAMEM

1) Instrumenty wdrażania Gminnego Programu

Wdrażanie Gminnego Programu leży w gestii miejscowej administracji samorządowej. W strukturze Urzędu Gminy wskazać można wydziały, bez zaangażowania których realizacja programu może się nie powieść. Są to: Wydział Inwestycji, Wydział Gospodarki Przestrzennej, Wydział Finansowy i Obsługa Prawna.

Wydział Gospodarki Przestrzennej ma w swych zadaniach zapisaną współpracę z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków: *pkt 59 - współdziałanie z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków w zakresie dóbr kultury, podejmowanie niezbędnych działań zabezpieczających zabytek w nagłych wypadkach przed zniszczeniem lub uszkodzeniem; w pkt 60 - współdziałanie z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków w zakresie wpisu do rejestru dóbr kultury nieruchomych oraz kolekcji.* Ponadto w gestii tego Wydziału jest: *pkt 54 - pozyskiwanie środków na prowadzenie prac remontowych cmentarzy wojennych, przygotowywanie procedur przetargowych na remonty tych cmentarzy, prowadzenie prac remontowych oraz rozliczanie przyznanych dotacji.*

Do zadań, które mają znaczący wpływ na zabytki nieruchome i ich otoczenie oraz krajobraz kulturowy zaliczyć należy wszystkie działania związane z planowaniem przestrzennym. Wydział ma w swej kompetencji: *pkt 1 - prowadzenie spraw związanych ze sporządzeniem studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego Gminy; pkt 2 - prowadzenie spraw związanych ze sporządzeniem miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego; pkt 4 - wydawanie opinii urbanistycznych; pkt 5 - wydawanie opinii dotyczących lokalizacji inwestycji; pkt 8 - dokonywanie oceny zmian w zagospodarowaniu przestrzennym Gminy; pkt 9 - przyjmowanie i analiza wniosków w sprawie sporządzania miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego, a także weryfikacja ich spójności ze Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania Gminy; pkt 10 - przygotowywanie decyzji o warunkach zabudowy i o lokalizacji inwestycji celu publicznego w przypadku braku miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego; pkt 18 - współdziałanie z organami administracji rządowej w zakresie nadzoru urbanistyczno-architektonicznego; pkt 66 - zadania wynikające z ustawy o ochronie przyrody*; i szereg innych zadań bezpośrednio nie związanych z problemem zabytków, ale pośrednio mogących mieć wpływ na ich kondycję.

Zadania realizowane przez Wydział Inwestycji mogą mieć wpływ na otoczenie zabytków, gdyż dotyczą spraw budowlanych w szerokim zakresie, bo obejmującym nowe realizacje, remonty i modernizacje nie tylko budynków, ale również dróg i infrastruktury technicznej. Jak wynika z analizy SWOT jednym z zagrożeń dla zabytkowych zespołów jest ingerencja budowlana, często nie dopasowana do uwarunkowań estetycznych wynikających z kontekstu zabytkowego krajobrazu. Przyczyną takich działań jest najczęściej, niepełna koordynacja decyzji podejmowanych w sferze inwestycji zazębiających się z problematyką opieki nad zabytkami. Wydaje się, że bardzo istotnym zadaniem może być wypracowanie systemu współdziałania wydziałów w dziedzinie zabytkoznawczej, żeby dochodziło w przyszłości do koordynacji przedsięwzięć

realizowanych w obszarach o wartościowym krajobrazie kulturowym. Dotyczy to przede wszystkim modernistycznego Pustków-Osiedla.

Celowe jest też nawiązanie współpracy administracji gminnej z instytucjami takimi jak Narodowy Instytut Dziedzictwa, muzea, media, ośrodki akademickie. Partnerami w realizacji programu mogą być też organizacje i stowarzyszenia społeczne. Już z samej nazwy – „Stowarzyszenie Na Rzecz Zabytków „Ocalić od Zapomnienia" – wynika, że jedna z organizacji działających na terenie Gminy ma w swym statucie zapis o działalności związanej z zabytkami. Kilka z nich ma siedzibę w Pustkowiu-Osiedle, co może być przydatne w aktywizacji działań kulturalnych w tym skupisku mieszkańców i uzupełniać działalność Centrum Kultury i Bibliotek Gminy Dębica. W zakresie edukacji i promocji istotną rolę do spełnienia mają placówki oświatowe oraz inne instytucje kultury działające w granicach Gminy np. Stowarzyszenie na rzecz ratowania zabytków na cmentarzach Brzeźnica i Gumniska. W ramach ich działań może być coroczna, listopadowa kwesta na rzecz odnawiania zabytkowych nagrobków.

W celu efektywnej realizacji Programu opieki nad zabytkami zadania w nim określone oparte będą o następujące instrumenty wdrażania:

Instrumenty prawne – wynikające z przepisów ustawowych, m.in.: uchwalenie zasad i trybu udzielania dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie i budowlane przy zabytkach, w zakresie regulacji prawa miejscowego, w zakresie określenia kompetencji i odpowiedzialności, ram i możliwości działania – w tym interweniowania;

Instrumenty finansowe – planowanie w rocznych budżetach samorządu środków finansowych bezpośrednio na ochronę zabytków i opiekę nad zabytkami oraz pośrednio na zadania których realizacja usprawnia ich obsługę, dostępność i infrastrukturę techniczna: udzielanie dotacji na prace remontowe, konserwatorskie i prace budowlane, przeznaczanie środków finansowych na remonty i konserwacje zabytków stanowiących własność Gminy, wykorzystywanie środków z innych źródeł w postaci dotacji celowych na zadania z zakresu ochrony dziedzictwa kulturowego.

Instrumenty koordynacji – instrumenty planistyczne, zarządcze, nadzorcze i organizacyjne, właściwe dla działań administracji samorządowej; współpraca z gminami sąsiednimi, ośrodkami naukowymi, akademickimi.

Instrumenty społeczne – aktywizacja środowisk do współdziałania; informacja publiczna i medialna o podejmowanych działaniach.

Instrumenty kontrolne – monitoring merytoryczny realizacji zadań, monitoring zagrożeń, aktualizacja GEZ, sporządzanie sprawozdań z realizacji Gminnego Programu, nadzór administracyjny nad finansowaniem, realizacją i planowaniem działań.

Zakres instrumentów wdrażania gminnego programu opieki nad zabytkami jest zróżnicowany w zależności od kategoriach zadań:

W zadaniach związanych z realizacją kompetencji ustawowych samorządu gminy oraz realizacji zobowiązań właścicielskich w stosunku do zabytków pozostających mieniem komunalnym są to przede wszystkim instrumenty prawne i finansowe oraz działania zarządcze i inwestycyjne związane z odpowiedzialnością za stan obiektów zabytkowych;

W zadaniach dotyczących obiektów i obszarów o innej, niż komunalna własności, rola samorządu sprowadza się do inicjowania, współdziałania, wspierania, nadzorowania i interweniowania. Ocenie poziomu realizacji Gminnego Programu pomóc mają wskaźniki oceny realizacji zadań.

2) Wskaźniki oceny realizacji gminnego programu

Zaleca się prowadzenie monitoringu w celu badania stopnia realizacji zadań Gminnego Programu. Powinien on umożliwić bieżącą i długofalową ocenę uzyskanych celów i wykonanych zadań. Co dwa lata Wójt Gminy zobowiązany jest ustawowo do sporządzenia sprawozdania z realizacji programu i przedstawienia wyników Radzie Gminy. W sprawozdaniu należy ocenić zaawansowanie realizacji Programu oraz efektywność wykonania zaplanowanych zadań.

W zobiektywizowaniu oceny mogą pomóc wskaźniki informujące o konkretnych działaniach wyznaczonych w ramach Programu. W sprawozdaniach z Gminnego Programu wykazy wskaźników liczbowych i kwotowych powinny zostać dopełnione oceną opisową, dotyczącą jakości i zgodności realizowanych zadań z celami Programu. Poniżej prezentowana jest tabelka ułatwiająca przeprowadzenie takiej oceny.

Lp.	Zadanie	Wskaźniki
	Zachowanie wartości dziedzictwa kulturowego	
	Ochrona prawna zabytków	- Liczba inicjatyw w sprawie wpisu do rejestru obiektów, dla których Gmina posiada tytuł prawny do korzystania z zabytku. - GEZ – ilość wpisanych (nowe karty) i wykreślonych obiektów. - Liczba działań informacyjnych i konsultacyjnych w sprawie powołania parku kulturowego. - Liczba uchwalonych mpzp w zakresie obszarów wskazanych w programie. - Wdrożenie „Uchwały Krajobrazowej". - Uaktualnienie wykazu GEZ w Studium Uwarunkowań. - Liczba obszarów o wartościowym krajobrazie kulturowym wyznaczonych w dokumentach planistycznych i strategicznych do rehabilitacji (skutkuje bonusem dla pozyskania środków z Funduszy Europejskich). - Korekta GPR uwzględniająca problematykę zabytków i krajobrazu kulturowego (w szczególności Pustków-Osiedle)

119

Lp.	Zadanie	Wskaźniki
	Rozpoznanie naukowe, dokumentacja, i publikowanie wyników badań	- Liczba zrealizowanych na rzecz Gminy projektów badawczych bądź dokumentacyjnych. - Wysokość wydatkowanych funduszy na opracowania dokumentacji zabytkoznawczej. - Wysokość wydatkowanych funduszy na publikacje zabytkoznawcze, foldery, informatory turystyczne uwzględniające taką problematykę. - Liczba i wartość wydarzeń oraz projektów edukacyjnych i promocyjnych dotyczących dziedzictwa kulturowego zrealizowanych przez samorząd. - Liczba działań edukacyjnych w szkołach prowadzonych przez Gminę. - Aktywność w środkach komunikacji społecznościowej i na stronach internetowych.
	Zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania	- Liczba obiektów zabytkowych po pracach remontowo–konserwatorskich finansowanych i prowadzonych przez Gminę. - Wysokość wydatkowanych funduszy na zabytki. - Wysokość funduszy pozyskanych z zewnątrz na zabytki.
	Uwzględnienie uwarunkowań ochrony zabytków z uwarunkowaniami ochrony przyrody.	- Liczba spraw dotyczących zieleni komponowanej. - Liczba obszarów zieleni objętych formą ochrony prawnej. - Liczba działań dotyczących ścieżek edukacyjnych łączących aspekty kulturowe z przyrodniczymi.
	Wykorzystanie dziedzictwa kulturowego Gminy dla zrównoważonego rozwoju społeczno-gospodarczego poprzez efektywne zarządzanie	
Lp.	Zadanie	Wskaźniki
	Wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego	- Ilość realizacji inwestycyjnych koordynowanych między Wydziałami.* - Ilość inwestycji pozwalających poprawić standard obsługi zabytków (infrastruktura techniczna, drogowa, zagospodarowanie terenu w otoczeniu zabytku).

120

Lp.	Zadanie	Wskaźniki
		- Ilość działań skutkujących uporządkowaniem reklam, słupów, ogrodzeń zaburzających wgląd na zabytek.
	Określenie warunków współpracy z właścicielami zabytków, eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystaniem tych zabytków	- Zorganizowanie konkursu Wójta Gminy dla właścicieli obiektów zabytkowych na zabytek dobrze utrzymany. - Ilość podejmowanych działań zmierzających do porozumienia z właścicielem zabytku w sprawie: a) sposobu udostępnienia publicznego, b) zachęty przystąpienia do konserwacji, c) informowania o dobrych stronach opieki nad zabytkami i możliwościach jej wspomagania.
	Tworzenie miejsc pracy związanych z dziedzictwem kulturowym	- Ilościowy wzrost liczby pracowników obsługujących jednostki organizacyjne zajmujące się dziedzictwem kulturowym. - Szacunkowe określenie wzrostu zatrudnienia wygenerowane przez obsługę zabytków.**

* Koordynacja między Wydziałami dotyczy inwestycji realizowanych w obszarach zabytkowych wskazanych w Gminnym Programie. Chodzi tu o zespół obszarów Pustków-Osiedle, Ringi, Góra Śmierci, Europejskie Centrum Pamięci i Pojednania; obszary wskazane w Studium Uwarunkowań jako istotne dla ochrony krajobrazu: Kozłów, Enklawa Zawady oraz najbliższe otoczenie dawnych założeń dworsko-parkowo-folwarcznych.

** Obsługa zabytków – zatrudnienie bezpośrednio przy udostępnianiu i popularyzacji zabytków (informacja turystyczna, przewodnicy, personel dbający o ekspozycje wystawiennicze oraz typu muzealnego, autorzy opracowań badawczych i publikacji), zatrudnieni przy pracach konserwatorskich i budowlanych przy zabytkach, oraz pośrednio przy pracach w otoczeniu zabytków polegających na podniesieniu standardu obsługi (budowa parkingów, dróżek dojazdowych, ścieżek spacerowych, obiektów gastronomicznych i usługowych, prac ogrodniczych itp. wspomagających funkcjonowanie zabytków, podnoszących walory estetycznego zagospodarowania).

X. ŹRÓDŁA FINANSOWANIA

1) Ogólne zasady finasowania prac przy zabytkach wynikające z ustawy o ochronie zabytków.

Ustawowym obowiązkiem właściciela lub posiadacza zabytku jest sprawowanie nad nim opieki, co generuje koszty utrzymania tegoż w dobrym stanie. Polega ona na zapewnieniu warunków naukowego badania i dokumentowania zabytku, prowadzenia przy nim prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych w celu zabezpieczenia go i utrzymania w jak najlepszym stanie wraz z jego otoczeniem, a także na popularyzowaniu i upowszechnianiu wiedzy o nim, i o jego znaczeniu dla historii i kultury (Art. 5.) Prowadzenie tych działań finansuje osoba fizyczna lub jednostka organizacyjna, posiadająca tytuł prawny do zabytku wynikający z prawa własności, użytkowania wieczystego, trwałego zarządu, ograniczonego prawa rzeczowego albo stosunku zobowiązaniowego. Finansowanie prac przy zabytku, do którego tytuł prawny posiada jednostka samorządu terytorialnego, jest zadaniem własnym tej jednostki (Art. 71.)

W przypadku podjęcia prac konserwatorskich, restauratorskich czy budowlanych przy zabytku, jego właściciel musi liczyć się z kosztami wyższymi, niż by poniósł przy działaniach dotyczących obiektu niezbytkowego. Realizacja obowiązku opieki najczęściej przekracza możliwości finansowe inwestora. Pomocą może być zwolnienie z podatku od nieruchomości i przeznaczanie tych środków na bieżące utrzymanie zabytku. Wówczas organ podatkowy zwraca się do Wojewódzkiego Konserwatora o zajęcie stanowiska w sprawie orzeczenia, czy dana nieruchomość jest wpisana indywidualnie do rejestru zabytków, i czy jest użytkowana zgodnie z wymogami ustawy o ochronie zabytków. Części nieruchomości przeznaczane pod działalność gospodarczą nie podlegają takiemu zwolnieniu. Zwolnienia te najczęściej nie stanowią dużej kwoty, ale działanie takiego instrumentu jest zachętą ze strony Państwa, mobilizującą właściciela do dbałości o zabytek.

W przypadku zabytków funkcjonujących w przestrzeni publicznej, wpisujących się w sferę możliwości korzystania z tradycji działań charytatywnych - co dotyczy głównie zabytkowych cmentarzy - środki finansowe na prace przy nich mogą pochodzić również z **kwest**. Ten sposób pozyskiwania środków organizowany jest przez stowarzyszenia lub fundacje posiadające w swoim statusie zapis dopuszczający taki rodzaj działalności. Taki ruch społeczny jest wysoko ceniony w państwie demokratycznym i chętnie wspomagany przez administrację publiczną. Zebrane pieniądze uznawane są jako wkład własny organizacji, dający podstawę do udzielenia dotacji dopełniającej kwotę niezbędną na nakłady konieczne do wykonania prac. Z tych środków mogą być finansowane również zabytki nie wpisane do rejestru zabytków.

Znaczącą pomocą dla właścicieli zabytków jest finasowanie prac przy udziale dotacji udzielanych przez organy państwowe, co pozwala pokryć koszty planowanych działań w określonym procencie nakładów koniecznych do realizacji zadania. Rzadziej wybierana jest przez inwesto-

rów procedura **refundacji,** polegająca na zwrocie poniesionych kosztów (również procentowym w stosunku do całości sfinansowanego zadania), wynikających z wykonanych już działań przy zabytku. Dotyczy to nakładów koniecznych na wykonanie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku, które zostały przeprowadzone w okresie trzech lat poprzedzających rok złożenia przez wnioskodawcę wniosku o udzielenie dotacji (refundacji) Art 76, ust.1, pkt 2. Przedmiotem refundacji jest w takim wypadku wkład własny inwestora. Wniosek o udzielenie refundacji może być złożony, po przeprowadzeniu wszystkich prac, lub robót przy zabytku, określonych w pozwoleniu wydanym przez Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków (Art 76, ust.1). Zatem, planując korzystanie z refundacji inwestor powinien zadbać, o tak uściślony w decyzji konserwatorskiej zakres prac, żeby ich wykonanie nie trwało dłużej niż trzy lata.

Najczęściej stosowanym instrumentem finansowym jest pomoc ze środków publicznych na prace przy zabytkach udzielana w formie **dofinansowania**. Może być ona udzielona na dofinansowanie nakładów koniecznych na wykonanie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru, ustalonych na podstawie kosztorysu zatwierdzonego przez wojewódzkiego konserwatora zabytków, które zostaną przeprowadzone w roku złożenia przez wnioskodawcę wniosku o udzielenie dotacji lub w roku następującym po roku złożenia tego wniosku (Art 76, ust.1, pkt 1).

O udzielenie dotacji celowej z budżetu państwa na dofinansowanie prac przy zabytku wpisanym do rejestru, może ubiegać się osoba fizyczna, jednostka samorządu terytorialnego albo inna jednostka organizacyjna, będąca właścicielem czy posiadaczem zabytku lub posiadająca zabytek w trwałym zarządzie (Art. 73).

Ustawa o ochronie zabytków wskazuje organy państwa i samorządu jako władne do udzielania dotacji ze środków publicznych. Do tych pierwszych zaliczyć należy Ministra Kultury oraz Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków (Art 74). Organy te mogą przyznać dotację wyłącznie na zabytki wpisane do rejestru zabytków. Do drugich zaliczyć należy organy wszystkich szczebli samorządu terytorialnego, czyli województwa, powiatu i gminy, które przyznają dotacje nie tylko dla zabytków wpisanych do rejestru, ale również na te które objęte są GEZ (Art. 81). Minister Kultury lub Wojewódzki Konserwator Zabytków może udzielić dotacji uprawnionym osobom bądź jednostkom samorządowym lub organizacyjnym, na podstawie umowy zawartej z nimi (Art. 75.).

Przedmiotem dotacji mogą być nakłady konieczne na: 1) sporządzenie ekspertyz technicznych i konserwatorskich; 2) przeprowadzenie badań konserwatorskich lub architektonicznych; 3) wykonanie dokumentacji konserwatorskiej; 4) opracowanie programu prac konserwatorskich i restauratorskich; 5) wykonanie projektu budowlanego zgodnie z przepisami Prawa budowlanego; 6) sporządzenie projektu odtworzenia kompozycji wnętrz; 7) zabezpieczenie, zachowanie i utrwalenie substancji zabytku; 8) stabilizację konstrukcyjną części składowych lub ich odtworzenie w zakresie niezbędnym dla zachowania tego zabytku; 9) odnowienie lub uzupełnienie

tynków i okładzin architektonicznych albo ich całkowite odtworzenie, z uwzględnieniem charakterystycznej dla tego zabytku kolorystyki; 10) odtworzenie zniszczonej przynależności zabytku, jeżeli odtworzenie to nie przekracza 50% oryginalnej substancji tej przynależności; 11) odnowienie lub całkowite odtworzenie okien, w tym ościeżnic i okiennic, zewnętrznych odrzwi i drzwi, więźby dachowej, pokrycia dachowego, rynien i rur spustowych; 12) modernizację instalacji elektrycznej w zabytkach drewnianych lub w zabytkach, które posiadają oryginalne, wykonane z drewna części składowe i przynależności; 13) wykonanie izolacji przeciwwilgociowej; 14) uzupełnianie narysów ziemnych dzieł architektury obronnej oraz zabytków archeologicznych nieruchomych o własnych formach krajobrazowych; 15) działania zmierzające do wyeksponowania istniejących, oryginalnych elementów zabytkowego układu parku lub ogrodu; 16) zakup materiałów konserwatorskich i budowlanych, niezbędnych do wykonania prac i robót przy zabytku wpisanym do rejestru (z wyjątkiem prac badawczych, dokumentacyjnych i projektowych); 17) zakup i montaż instalacji przeciwwłamaniowej oraz przeciwpożarowej i odgromowej (Art. 77).

Dotacja może być udzielona w wysokości do 50% nakładów koniecznych na wykonanie prac wyżej wymienionych. Przepis ten wskazuje konieczność współfinansowania zadania z różnych źródeł. Podstawą jest wkład własny inwestora. Jego wysokość może limitować wielkość dotacji. Ale są od tej zasady wyjątki. Jeżeli zabytek posiada wyjątkową wartość historyczną, artystyczną lub naukową albo wymaga przeprowadzenia złożonych pod względem technologicznym prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych, dotacja może być udzielona w wysokości do 100% nakładów koniecznych na ich wykonanie. Taka wysokość dotacji przysługuje również w przypadku, gdy stan zachowania zabytku wymaga niezwłocznego podjęcia prac w celu zahamowania degradacji (Art. 78).

Regulacje prawne dotycząca przyznawania dotacji przez **organy samorządu terytorialnego** określone zostały w artykułach 81 - 82. Dotacja na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru i zabytkach objętych GEZ może być udzielona, przez organ stanowiący gminy, powiatu lub samorządu województwa, w trybie regulowanym odrębnymi przepisami, na zasadach określonych w podjętej przez ten organ uchwale. Dotacja może być udzielona w wysokości do 100% nakładów koniecznych na wykonanie wnioskowanych prac. Zakres dotowanych prac określony został analogicznym katalogiem, jaki obowiązuje organy państwa.

Zarówno, w przypadku udzielania dotacji przez organy państwa, jak i samorządu, wprowadzona została regulacja zabezpieczająca racjonalność gospodarowania środkami publicznymi. Łączna kwota dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane, udzielonych przez ministra, wojewódzkiego konserwatora zabytków bądź organ stanowiący gminy, powiatu lub samorządu województwa, nie może przekraczać wysokości 100% nakładów koniecznych na ich wykonanie (Art 78 i 82). W celu zapewnienia realizacji tego ograniczenia, organy uprawnione do udzielania dotacji prowadzą wykazy udzielonych dotacji oraz informują się wzajemnie o udzielonych dotacjach. Dofinansowanie prac konserwatorskich, restauratorskich i robót bu-

dowlanych przy zabytkach wpisanych do rejestru jest zadaniem z zakresu administracji publicznej (Art 82).

2) Charakterystyka dostępnych źródeł finansowania

Poniżej przedstawione zostały w wyborze najważniejsze potencjalne źródła dofinansowania działań i zadań z zakresu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami. Opisy programów mają ułatwić potencjalnym beneficjentom orientację w wyborze najwłaściwszego z nich, odpowiadającego ich skonkretyzowanym potrzebom inwestycyjnym. Szczegółowe informacje, jak, i kiedy składać wniosek o wsparcie finansowe zamierzonych działań, i jakie należy spełnić wymagania, zamieszczane są na stronach internetowych organów udzielających dotacji.

Programy z zakresu dziedzictwa kulturowego i historycznego realizowane przez Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego

Szczegółowe informacje o każdym z programów zamieszczone są na stronie Ministerstwa. Należy zwrócić uwagę, że lista programów ogłaszana jest corocznie, a same programy są aktualizowane. Z tego względu informacje o nich powinny być przeglądane na bieżąco. Termin składania wniosków jest stały. Szczególnie ważne jest zapoznanie się z regulaminem programów, tak by wybór jednego z nich był adekwatny do potrzeb dyktowanych przez uwarunkowania konkretnego zabytku, na który chce się skutecznie uzyskać dotację.

Program Ochrona zabytków

Celem programu jest zachowanie materialnego dziedzictwa kulturowego, realizowane poprzez konserwację i rewaloryzację zabytków nieruchomych i ruchomych oraz ich udostępnianie na cele publiczne. Kluczowe dla realizacji celów programu są zadania prowadzące do zabezpieczenia, zachowania i utrwalenia substancji zabytku. W ramach programu dofinansowania nie mogą zaś uzyskać projekty zakładające adaptację, przebudowę obiektów zabytkowych lub ich znaczącą rekonstrukcję. Duży nacisk kładziony jest na dofinansowanie prac przy obiektach najbardziej zagrożonych oraz zabytkach najcenniejszych – wpisanych na Listę Światowego Dziedzictwa Kulturowego i Przyrodniczego Ludzkości UNESCO, uznanych za Pomniki Historii oraz tych, posiadających wyjątkową wartość historyczną, artystyczną lub naukową. Istotnym celem programu jest również zwrócenie uwagi na obiekty, mające szczególne znaczenie dla dziedzictwa kulturowego – zarówno w kontekście ogólnoświatowym, jak lokalnym, gdzie pełnią ważną rolę nośnika historii i tradycji.

Ze wszystkich programów tylko ten daje uprawnienie osobom fizycznym do składania wniosków o udzielenie dotacji. O dofinansowanie mogą ubiegać się podmioty posiadające osobowość prawną oraz siedzibę, zakład lub oddział na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej, osoby fizyczne, jednostki samorządu terytorialnego lub inne jednostki organizacyjne, będące właścicielem lub posiadaczem zabytku wpisanego do rejestru, albo posiadające taki zabytek w trwałym zarządzie. W ramach programu przewidywane są dwa nabory wniosków w terminach do 31 października i 31 marca każdego roku, co jest rok rocznie praktykowane.

125

Program Kultura ludowa i tradycyjna

Strategicznym celem Programu jest wspieranie zjawisk związanych z kulturami tradycyjnymi funkcjonującymi na poziomie lokalnym, regionalnym i ogólnopolskim (oraz narodowym), które występują zarówno na obszarach wiejskich, jak i miejskich. Dofinansowywane będą przedsięwzięcia związane ze spuścizną kultur tradycyjnych, transformacjami (przekształceniami i przemianami) poszczególnych ich elementów oraz współczesnymi kontekstami ich występowania, w tym odnoszących się także do kultur mniejszości narodowych i etnicznych oraz tradycji środowiskowych (w tym zawodowych i wiekowych np. zjawisk folkloru dziecięcego i młodzieżowego). Inicjatywy te mają przyczyniać się do integracji członków społeczności, wśród których dane zjawiska funkcjonują, i w ramach których są przekazywane (transmitowane). Zadaniem programu jest wspieranie działań związanych z materialnym oraz niematerialnym wymiarem dziedzictwa kulturowego. Szczególny nacisk w programie zostaje położony na projekty kompleksowe, integrujące zarówno nadawców – twórców depozytariuszy i nosicieli treści kultury wywodzących się ze społeczności lokalnych i regionalnych oraz profesjonalistów i znawców w swoich dziedzinach, jak i odbiorców (indywidualnych i zbiorowych). Istotne jest rejestrowanie, dokumentowanie i archiwizowanie materialnych i niematerialnych przejawów kultur tradycyjnych; tworzenie odpowiednich metod i narzędzi służących ich ochronie i upowszechnianiu; wypracowywanie i dzielenie się dobrymi praktykami oraz nawiązywanie interdyscyplinarnych i międzyśrodowiskowych kontaktów; wykorzystywanie wszelkich form i sposobów promocji podejmowanych działań, w tym tworzenie ogólnodostępnych repozytoriów związanych z zasobami kultur tradycyjnych i ich transformacjami.

O dofinansowanie w ramach programu ubiegać mogą się następujące podmioty prawa polskiego: samorządowe instytucje kultury (z wyjątkiem instytucji współprowadzonych przez ministra i jednostki samorządu terytorialnego); organizacje pozarządowe; podmioty prowadzące działalność gospodarczą: kościoły i związki wyznaniowe oraz ich osoby prawne.

Program Ochrona zabytków archeologicznych

Strategicznym celem Programu jest świadoma i zrównoważona ochrona dziedzictwa archeologicznego in situ, zgodna z normami międzynarodowymi. Program ma dwa cele szczegółowe. Pierwszym jest wzmocnienie instrumentów ochrony konserwatorskiej zasobu dziedzictwa archeologicznego wpisanego do rejestru zabytków poprzez lepsze rozpoznanie, analizę i dokumentację stanowisk archeologicznych z wykorzystaniem nowoczesnych metod badawczych, które dają szansę na weryfikację ustaleń naukowych z ograniczeniem do minimum działań destrukcyjnych. Drugim celem szczegółowym Programu jest wspieranie działań mających na celu opracowanie i upowszechnienie wyników zakończonych już, często jeszcze w XX w., badań archeologicznych, które nie zostały dotychczas wprowadzone do obiegu naukowego. Upowszechnienie i wprowadzenie do obiegu naukowego pozyskanych w wyniku badań informacji o naszym dziedzictwie kulturowym jest warunkiem wykorzystania tych danych do jego ochrony i zachowania dla przyszłych pokoleń. Szczegółowe cele Programu będą realizowane poprzez dwie kategorie zadań: weryfikacja zabytków archeologicznych wpisanych do rejestru zabytków, w przypadku

126

których ustalenia co do lokalizacji, zasięgu, chronologii i/lub funkcji nie mają wystarczających podstaw naukowych, zwłaszcza tych nieposiadających własnej formy terenowej; opracowanie i publikacja książkowa wyników badań archeologicznych, zwłaszcza tych zakończonych przed 2000 r.

Wsparcie finansowe w ramach programu będzie kierowane do projektów, które zapewnią wysoką wartość naukową i poznawczą prowadzonych działań. Ponieważ celem strategicznym jest ochrona zabytków in situ, nie będą wspierane projekty, które: prowadzą do niszczenia stanowisk archeologicznych (np. badania poprzedzające rekonstrukcje na stanowisku archeologicznym), służą planowaniu dalszych badań wykopaliskowych, zarówno związanych z przygotowywanymi inwestycjami, jak i prowadzonych w celach naukowych czy ratowniczych; zakładają prowadzenie badań na obszarze dobrze rozpoznanych zabytków, posiadających jasno określoną lokalizację, zasięg, chronologię, funkcję oraz wartość zabytkową.

Program umożliwia finansowanie zadań w trybie dwuletnim, a suma dofinansowań udzielanych w tym trybie na drugi rok realizacji zadań może wynieść do 40% budżetu programu. Wsparcie finansowe udzielane będzie tym projektom, których autorzy, dysponując niezbędnym doświadczeniem oraz zapleczem organizacyjnym i naukowym, gwarantują stabilność działania oraz wysoki poziom kadry odpowiedzialnej za realizację podjętych zamierzeń merytorycznych.

Program Kolekcje muzealne

Celem Programu jest wspieranie działalności w zakresie opieki konserwatorskiej nad muzealiami, archiwaliami i księgozbiorami, a także - prezentacji zbiorów w postaci atrakcyjnych poznawczo projektów wystawienniczych i wydawniczych. Główny nacisk w ramach Programu zostaje położony na projekty kompleksowe, charakteryzujące się wysoką wartością merytoryczną oraz nowatorskimi rozwiązaniami aranżacyjnymi, dopełnionymi umiejętnie wykorzystanymi elementami multimedialnymi. Finansowane w ramach programu zadania konserwatorskie powinny być realizowane w zgodzie z dobrymi praktykami w zakresie opracowywania i ewidencjonowania zbiorów, przy czym szczególnie istotne jest wspieranie działań, które prowadzić będą do zachowania lub przywrócenia stanu właściwego obiektom zagrożonym nieodwracalnym uszkodzeniem. Z kolei projekty wydawnicze, prócz wysokiej wartości prezentowanych treści, powinny wyróżniać się oryginalną i spójną koncepcją graficzną. Zasadniczym celem programu jest wspieranie zadań o charakterze niekomercyjnym. Program umożliwia też wsparcie dla zadań, które wysoką wartość merytoryczną łączą z potencjałem komercyjnym – pod warunkiem, że wsparcie mieści się w dopuszczalnych limitach pomocy publicznej.

Program Miejsca pamięci i trwałe upamiętnienia w kraju

Strategicznym celem Programu jest wspieranie opieki nad miejscami pamięci i trwałymi upamiętnieniami na terenie Rzeczypospolitej Polskiej, stanowiącymi materialne świadectwo kluczowych wydarzeń z historii Polski. Wspierane są także działania mające na celu upowszechnianie wiedzy na temat miejsc, faktów i postaci związanych z walką i męczeństwem. W sposób

szczególny dotyczy to miejsc noszących ślady masowych zbrodni reżimów totalitarnych. Realizacja ustawowych zadań ministra służy podtrzymywaniu i rozpowszechnianiu tradycji narodowej i państwowej. Celem programu jest otoczenie miejsc pamięci i trwałych upamiętnień opieką polegającą w szczególności na: 1) naukowym badaniu i dokumentowaniu miejsca pamięci oraz wydarzeń i osób z nim związanych; 2) prowadzenia prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy miejscach pamięci; 3) zabezpieczeniu i utrzymaniu miejsca pamięci oraz jego otoczenia w jak najlepszym stanie; 4) utrwaleniu wartości i autentyzmu miejsc pamięci; 5) popularyzowaniu i upowszechnianiu wiedzy o miejscu pamięci oraz jego znaczeniu dla historii, dziedzictwa i tożsamości narodowej.

Promowane jest: 1) podkreśleniu prestiżu miejsca pamięci/trwałego upamiętnienia; 2) nadanie lub przywrócenie odpowiedniego wyrazu; 3) zaangażowanie w opiekę nad miejscami pamięci i trwałymi upamiętnieniami jak największej liczby różnych podmiotów; 4) zapewnienie jak najlepszej dostępności miejsca/trwałego upamiętnienia; 5) tworzenie nowych trwałych upamiętnień w miejscach, gdzie ich obecność jest uzasadniona interesem społecznym; 6) twórcze zastosowanie nowoczesnych metod badań, edukacji i promocji do ochrony dziedzictwa narodowego; 7) stosowanie rozwiązań prawnych sprzyjających lepszej opiece nad miejscami pamięci/trwałym upamiętnieniami (uwzględnienie miejsca pamięci, jego ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego, czy objęcie go inną formą ochrony prawnej).

Program Groby i cmentarze wojenne w kraju

Strategicznym celem programu jest wspieranie opieki nad grobami i cmentarzami wojennymi na terenie Rzeczypospolitej Polskiej, stanowiącymi materialne świadectwo kluczowych wydarzeń z historii Polski związanych z walką i męczeństwem. Realizacja ustawowych zadań ministra służy podtrzymywaniu i rozpowszechnianiu tradycji narodowej i państwowej. Celem programu jest otoczenie grobów i cmentarzy wojennych w kraju opieką polegającą na: prowadzeniu robót budowlanych, prac remontowych, konserwatorskich i restauratorskich; zabezpieczeniu i utrzymaniu w jak najlepszym stanie; prowadzeniu badań archeologicznych i prac poszukiwawczych; prowadzeniu prac związanych z urządzeniem grobu/kwatery/cmentarza wojennego; dokumentowaniu i prowadzeniu badań naukowych; popularyzowaniu i upowszechnianiu wiedzy.

Promowane jest: obejmowanie opieką obiektów, których stan zachowania wymaga podjęcia niezwłocznego działania; opieka nad grobami i cmentarzami wojennymi o wyjątkowej wartości historycznej; nadanie lub przywrócenie odpowiedniej rangi obiektom grobownictwa wojennego; wykorzystanie nowoczesnych metod badań, edukacji, i promocji; zaangażowanie w opiekę nad grobami i cmentarzami wojennymi jak największej liczby różnych podmiotów; stosowanie, w ramach obowiązujących przepisów prawa, rozwiązań sprzyjających lepszej ochronie prawnej grobów i cmentarzy wojennych.

128

Program Kultura dostępna

Strategicznym celem programu jest wspieranie zadań służących ułatwieniu dostępu do kultury, skierowanych do szerokiego grona odbiorców i sprzyjających integracji społecznej. Działania te powinny służyć osiągnięciu realnych, systemowych i długofalowych efektów w niwelowaniu barier w dostępie do kultury w wymiarach: przestrzennym, ekonomicznym, społeczno-mentalnym i kompetencyjnym ze szczególnym uwzględnieniem potrzeb osób z miejscowości pozbawionych bezpośredniego dostępu do narodowych zasobów dóbr kultury, instytucji kultury oraz instytucji artystycznych. Ważnym aspektem jest uwzględnienie potrzeb osób mających utrudniony dostęp do kultury i nie zaangażowanych w życie kulturalne. Podejmowane działania powinny stwarzać warunki do włączania i współdziałania przedstawicieli różnych grup społecznych w życiu kulturalnym, zdobywania pozytywnych doświadczeń w kontakcie z kulturą oraz budowaniu kompetencji odbiorców kultury. Celem programu jest wspieranie zadań o charakterze niekomercyjnym, które zapewniają całkowicie bezpłatny dostęp odbiorców do oferty kulturalnej. Priorytetowo traktowane będą zadania popularyzujące dziedzictwo o znaczeniu narodowym i poszerzające dostęp do oferty kulturalnej, o wysokiej wartości edukacyjnej i artystycznej, integrujące społecznie. Ważnym założeniem programu jest umożliwianie uczestnictwa oraz integracji społecznej przedstawicieli różnych grup społecznych, m.in.: dzieci i młodzieży szkolnej, osób starszych, a także wsparcie dla zadań zapewniających dostępność do efektów realizowanych zadań osobom ze szczególnymi potrzebami, w tym osobom z niepełnosprawnościami.

Program Promesa dla Kultury

Celem programu jest zwiększenie efektywności wykorzystania funduszy europejskich na rzecz rozwoju kultury poprzez zapewnienie środków na dofinansowanie tzw. wkładu własnego dla zadań realizowanych przy udziale programów europejskich, a także poprzez dofinansowanie kosztów niekwalifikowanych związanych bezpośrednio z celami kulturalnymi ujętych w umowie o dofinansowanie ze środków europejskich. Katalog działań realizujących cele programu, obejmuje zarówno działania inwestycyjne, jak i tzw. projekty „miękkie", realizujące najistotniejsze dla rozwoju kultury cele artystyczne i edukacyjne. W zakresie projektów inwestycyjnych preferowane będą zamierzenia kompleksowe i gwarantujące zwiększenie dostępu do kultury. Dofinansowanie w ramach programu otrzymać mogą także projekty o znacznie mniejszym zasięgu, lecz ważne dla lokalnych społeczności. Preferowane będą zadania, których realizacja wpływa w sposób znaczący na dostępność do kultury na danym obszarze, jak również angażujące różnorodne grupy społeczne. W odniesieniu do projektów „miękkich" preferowane będą projekty wspierające międzynarodową współpracę artystów, jak również projekty służące budowie kompetencji i konkurencyjności sektora kultury oraz projekty mające na celu zwiększenie dostępu do kultury.

129

Dotacje przyznawane przez Podkarpackiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków.

Każdego roku Podkarpackiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków przyjmuje wnioski finansowe dotyczące dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków. Od roku 2021 nastąpiła zmiana w terminie przyjmowania przez konserwatora wojewódzkiego wniosków o dotacje. Nowy termin ustalony został na koniec listopada roku poprzedzającego udzielenie wnioskowanej dotacji. Oznacza to, że do realizacji zadania należy przygotować się wcześniej. Inwestor powinien mieć program konserwatorski lub projekt budowlany, stosowne decyzje zezwalające na realizację, a także kosztorys prac w momencie składania wniosku.

Dotacje są udzielane i rozliczane w ramach jednego roku budżetowego. Jeśli zakres planowanych prac jest rozległy, można je wykonywać stopniowo w etapach rocznych. Ciągłość udzielanych dotacji nie jest zagwarantowana, ale z punktu widzenia organizacyjnego i ekonomicznego stan zaawansowania prac ma znaczenie, dla udzielenia wsparcia w ich realizacji i pomyślnego zakończenia. Dotacje są przyznawane w trzech kategoriach różnicujących działania przy zabytkach: w kategorii zabytków nieruchomych, zabytków ruchomych oraz dokumentacji zabytków. W ramach dokumentacji wykonywane są też badania, które również są finansowane, z wyjątkiem badań archeologicznych. Badania archeologiczne wykonywane są na koszt inwestora. Dotąd nie dotowano również prac przy zabytkowych parkach i ogrodach. Obecnie w myśl art. 77 ustawy o ochronie zabytków dofinasowanie obejmuje również działania zmierzające do wyeksponowania istniejących, oryginalnych elementów zabytkowego układu parku lub ogrodu.

U Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków można również ubiegać się o refundację poniesionych kosztów na prace przy zabytku. Wnioski w tej sprawie składane są do końca czerwca każdego roku. Jednak warunkiem jest zakończenie wszystkich prac, objętych zezwoleniem konserwatorskim w roku poprzedzającym złożenie wniosku. Do wniosku należy dołączyć protokół odbioru konserwatorskiego, kosztorys powykonawczy oraz wszystkie niezbędne dokumenty wskazane w regulaminie przyznawania środków finansowych przez Podkarpackiego Konserwatora. Przedmiotem refundacji są koszty poniesione na prace przy zabytku w ciągu ostatnich trzech lat. Muszą one być odpowiednio udokumentowane.

Zasady finasowania zadań dotowanych przez Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków określone są w ustawie o ochronie zabytków i zostały omówione w podrozdziale „Ogólne zasady finansowania prac przy zabytkach". Szczegóły dotyczące terminów składania wniosków, ich zawartości merytorycznej i załączników ogłaszane są na stronie internetowej Podkarpackiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków.

Dotacje przyznawane przez Marszałka Województwa Podkarpackiego

Każdego roku Marszałek Województwa Podkarpackiego przyjmuje wnioski finansowe dotyczące dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków, ale również, co jest nowością, przy zabytkach ujętych w GEZ (art. 81, ust. 1). Dotacje są udzielane i rozliczane w ramach jednego roku budżetowego. Są przyznawane w dwóch kategoriach różnicujących działania przy zabytkach: w kategorii zabytków nieru-

chomych, zabytków ruchomych. Zasady finasowania zadań dotowanych przez Marszałka Województwa Podkarpackiego uregulowane są w oparciu o ustawę o ochronie zabytków. Szczegóły dotyczące terminów składania wniosków, ich zawartości merytorycznej i załączników ogłaszane są na stronie internetowej Marszałka Województwa Podkarpackiego. Na podstawie § 5 ust 8 załącznika do uchwały NR XXX/508/20 Sejmiku Województwa Podkarpackiego z dnia 17 grudnia 2020 r. tj. określone są zasady i kryteria udzielania dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków, położonych na obszarze Województwa Podkarpackiego.

Dotacje przyznawane przez Wójta Gminy Dębica

Dotacje przyznawane są przez Radę Gminy na wniosek Wójta zgodnie z Uchwałą nr XXV/387/05 Rady Gminy Dębica z dnia 15 września 2005 r. w sprawie zasad udzielania dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków oraz Uchwałą nr XXVII/291/2017 Rady Gminy Dębica z dnia 31 stycznia 2017 r. zmieniającą powyższa uchwałę. Dotacja może być udzielona w wysokości do 90% nakładów koniecznych na wykonanie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych po pozytywnym rozpatrzeniu wniosku właściciela zabytku wpisanego do rejestru zabytków, złożonego do 30 września roku poprzedzającego rok budżetowy.

Dotacje przyznawane przez Ministerstwo Spraw Wewnętrznych – Fundusz Kościelny

Dotacje z Funduszu Kościelnego udzielane są na konserwację i remonty obiektów sakralnych i kościelnych o wartości zabytkowej, w znaczeniu nadanym przez aktualne ustawodawstwo bądź orzecznictwo. Dotacje udzielane są na remonty i prace konserwatorskie zabytkowych obiektów sakralnych (w szczególności: remonty dachów, stropów, ścian i elewacji, osuszanie i odgrzybianie, izolację, remonty i wymianę zużytej stolarki okiennej i drzwiowej, instalacji elektrycznej, wodnej, kanalizacyjnej, odgromowej). W szczególnie uzasadnionych przypadkach, może nastąpić finansowanie z Funduszu Kościelnego remontu ruchomego wyposażenia obiektów sakralnych (takich jak np.: instrumenty muzyczne, dzwony) oraz stałych elementów wystroju wnętrz (takich jak np.: ołtarze, polichromie, freski, posadzki). Z Funduszu Kościelnego nie finansuje się co do zasady prac dotyczących otoczenia obiektu (takich jak np.: chodniki, ogrodzenia, trawniki). Fundusz ten, stosownie do zasady równouprawnienia kościołów i innych związków wyznaniowych wyrażonej w art. 25 ust. 1 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r., działa na rzecz kościołów i innych związków wyznaniowych, posiadających uregulowany status prawny w Rzeczypospolitej Polskiej.

Dotacje przyznawane przez Państwowy Fundusz Rehabilitacji Osób Niepełnoprawnych

Dotacje udzielane są na likwidację barier architektonicznych (w tym w obiektach zabytkowych) oraz na organizację spotkań, imprez, ulgi w muzeach itp. Podmiotami uprawnionymi do otrzymywania środków są właściciele obiektu wymagającego likwidacji barier. Dotacja może być

udzielona w wysokości do 50% wartości dla podmiotu, który nie jest przedsiębiorcą oraz do 30% wartości dla przedsiębiorcy.

Fundusze Europejskie

Ministerstwo Funduszy i Polityki Regionalnej w swym serwisie przedstawiło fundusze europejskie na lata 2021 -2027 dla Polski.

Fundusze Europejskie na Infrastrukturę, Klimat, Środowisko (FEnIKS) – następca Programu Infrastruktura i Środowisko (POIiŚ). Program przyczyni się do rozwoju gospodarki niskoemisyjnej, ochrony środowiska oraz przeciwdziałania i adaptacji do zmian klimatu. FEnIKS wesprze również inwestycje transportowe oraz dofinansuje ochronę zdrowia i dziedzictwo kulturowe.

Fundusze Europejskie dla Polski Wschodniej (FEPW) – nowy program dla makroregionu Polski Wschodniej będzie koncentrował się na czterech głównych obszarach: wzmocnienie konkurencyjności i innowacyjności przedsiębiorstw, energia i ochrona klimatu, spójna sieć transportowa i zwiększenie dostępności transportowej oraz aktywizacja kapitału społecznego, rozwój turystyki i usługi uzdrowiskowe.

W ramach przyjętych w Polsce programów operacyjnych, w tym regionalnych programów operacyjnych środki z perspektywy finansowej 2021-2027 dostępne będą z następujących źródeł:

- Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego (EFRR), którego celem jest wzmocnienie spójności społecznej i gospodarczej UE poprzez łagodzenie dysproporcji w rozwoju europejskich regionów,

- Funduszu Spójności (FS), którego celem jest zredukowanie obecnych dysproporcji gospodarczych i społecznych, a również promowanie zrównoważonego rozwoju poprzez realizację strategicznych projektów w obszarach związanych z ochroną środowiska i transportem,

- Europejskiego Funduszu Społecznego +, którego celem jest odpowiedź na wyzwania rynku pracy i wyzwania społeczne oraz stymulowanie zrównoważonego rozwoju gospodarczego poprzez inwestowanie w kapitał ludzki. EFS + stanowić będzie połączenie ze sobą kilku instrumentów, które w perspektywie finansowej 2014-2020 funkcjonowały oddzielnie, odpowiednio: Europejskiego Funduszu Społecznego, Inicjatywny na rzecz osób młodych (YEI),

- Funduszu Sprawiedliwej Transformacji, którego celem jest łagodzenie skutków społecznych i gospodarczych związanych z transformacją energetyczną.

- Fundusze Norweskie i EOG w Polsce. Fundusze Norweskie – planowane wsparcie - ok. 810 mln euro dla Polski. Trzecia edycja ze środków EOG dla projektów z zakresu kultury - planowane wsparcie ok. 75 mln euro.

132

Fundusze Europejskie dla Podkarpacia 2021- 2027.

Strategia Programu (Załącznik do Uchwały Nr 366/7350 /22 Zarządu Województwa Podkarpackiego w Rzeszowie z dnia 15 marca 2022 r.).

Z obszernego dokumentu o charakterze strategicznym wybrany został priorytet 6, który w swym zakresie tematycznym znajduje w pełni powiązanie z problematyką zawartą w Gminnym Programie. Poniżej zostały przedstawione w skrócie cele, działania i beneficjenci, o czym w szczegółach można dowiedzieć się z pełnego tekstu zamieszczonego na stronie: https://www.rpo.podkarpackie.pl/images/dok/2022/FEP/v_3.0/Projekt_FEP_2021-2027_v.3.0-15.03.2022_r._.pdf

PRIORYTET 6 – ROZWÓJ ZRÓWNOWAŻONY TERYTORIALNIE

Cel szczegółowy 5(i) - wspieranie zintegrowanego i sprzyjającego włączeniu społecznemu rozwoju społecznego, gospodarczego i środowiskowego, kultury, dziedzictwa naturalnego, zrównoważonej turystyki i bezpieczeństwa na obszarach miejskich

Cel: Zrównoważony rozwój terytorialny obszarów miejskich i ich obszarów funkcjonalnych, w tym, ochrona walorów i dziedzictwa kulturowego i naturalnego oraz rozwój powiązanych usług turystycznych.

Wsparcie w obszarze kultury udzielane w ramach Programu dotyczyć będzie działań polegających na ochronie obiektów zabytkowych. W przypadku projektów infrastrukturalnych z zakresu kultury promowane będzie uwzględnienie aspektów środowiskowych, poprzez włączenie zielonych elementów infrastruktury objętych wsparciem (np. systemy odzysku wody deszczowej, czy pozyskiwanie energii z paneli słonecznych) oraz łączenia aspektów kulturowych projektów z ochroną środowiska w otoczeniu wspieranego obiektu (np. trawniki, parki, niebieska infrastruktura). Większy nacisk położony zostanie również na digitalizację zasobów i oferty kultury,

W Województwie Podkarpackim występuje niezrealizowany potencjał turystyczny, który wymaga ukierunkowania działań na publiczne walory turystyczne. Dlatego też, wsparcie skierowane zostanie na obszary o największym potencjale rozwoju, w oparciu o ich walory przyrodnicze i krajobrazowe, w tym także, poprzez wsparcie infrastruktury służącej do rozwoju rynków lokalnych opartych na miejscowym dziedzictwie i turystyce oferujących produkty regionalne (branża rzemieślnicza i gastronomiczna, garncarstwo, agroturystyka.).

Premiowane będą projekty ujęte w GPR (Gminnym Programie Rewitalizacji) danej gminy.

Rodzaje działań:

– ochrona, rozwój i promowanie publicznych walorów turystycznych i usług turystycznych,
– ochrona, rozwój i promowanie dziedzictwa kulturowego i usług w dziedzinie kultury,

133

– ochrona, rozwój i promowanie dziedzictwa naturalnego i ekoturystyki poza obszarami Natura 2000,
– fizyczna odnowa i bezpieczeństwo przestrzeni publicznych.

Obiekty, przestrzenie i usługi (w tym e-usługi) objęte ww. projektami obligatoryjnie będą musiały być dostosowane do osób ze szczególnymi potrzebami. Elementy infrastruktury drogowej i parkingi dla indywidualnego ruchu zmotoryzowanego, będą mogły uzyskać wsparcie, pod warunkiem, że nie będą przyczyniały się do zwiększenia natężenia ruchu samochodowego w miastach i będą niezbędnym elementem dla zapewnienia dostępu do obiektu/atrakcji w ramach większej inwestycji w obszarze turystyki, kultury i dziedzictwa kulturowego lub fizycznej regeneracji, nie zaś jako samodzielne projekty drogowe, a ich koszt nie będzie przekraczał 15% kosztów kwalifikowalnych całego projektu.

Beneficjenci:

– jednostki samorządu terytorialnego, ich związki, porozumienia i stowarzyszenia,
– instytucje kultury,
– organizacje pozarządowe,
– podmioty, w których większość udziałów lub akcji posiadają jednostki samorządu terytorialnego lub ich związki i stowarzyszenia,
– kościoły i związki wyznaniowe oraz osoby prawne kościołów i związków wyznaniowych,
– jednostki sektora finansów publicznych posiadające osobowość prawną,
– wspólnoty mieszkaniowe, spółdzielnie mieszkaniowe, TBS (wyłącznie w zakresie typu projektu fizyczna odnowa i bezpieczeństwo przestrzeni publicznych),
– parki narodowe,
– Lasy Państwowe.

Instytucje, dla których organizatorem są instytucje państwowe, ubiegają się o wsparcie na poziomie krajowym.

Cel szczegółowy 5(ii) wspieranie zintegrowanego i sprzyjającego włączeniu społecznemu rozwoju społecznego, gospodarczego i środowiskowego, na poziomie lokalnym, kultury, dziedzictwa naturalnego, zrównoważonej turystyki i bezpieczeństwa na obszarach innych niż miejskie.

Cel: Zrównoważony rozwój terytorialny obszarów wiejskich, w tym, ochrona walorów i dziedzictwa kulturowego i naturalnego oraz rozwój powiązanych usług turystycznych.

Realizowane działania muszą wynikać ze strategii terytorialnych.

Wspierane będą działania na rzecz obszarów o wysokich walorach przyrodniczych i krajobrazowych, jak też, posiadających walory kulturowe stanowiące o ich wysokiej atrakcyjności turystycznej. Inwestycje w obiekty/miejsca tworzące turystyczne szlaki tematyczne, miejsca odwołujące się do walorów historycznych, kulturowych, przyrodniczych, w połączeniu z inwestycjami

w kapitał ludzki i społeczny (przewidzianymi w zakresie interwencji z EFS+), zastosowaniem nowych technologii, stworzą szansę na rozwój.

W oparciu o istniejące zasoby endogeniczne oraz nakłady na poprawę dostępności i ekspozycji turystycznej terenów, miejsc i obiektów reprezentujących unikatowe dziedzictwo przyrodnicze i kulturowe regionu, podejmowane będą działania, mające na celu, utworzenie wojewódzkiej lub ponadlokalnych sieci informacji turystycznej. Konieczny będzie również rozwój oraz wzrost różnorodności i jakości produktów turystycznych poprzez inwestycje, tj. rozwój turystyki aktywnej i tematycznej, promocja turystycznego transportu wodnego, rozwój wędkarstwa, kajakarstwa.

Rodzaje działań:

– ochrona, rozwój i promowanie publicznych walorów turystycznych i usług turystycznych,
– ochrona, rozwój i promowanie dziedzictwa kulturowego i usług w dziedzinie kultury,
– ochrona, rozwój i promowanie dziedzictwa naturalnego i ekoturystyki poza obszarami Natura 2000,
– fizyczna odnowa i bezpieczeństwo przestrzeni publicznych.

Beneficjenci: ci sami co powyżej, z wyjątkiem wspólnot mieszkaniowych, spółdzielni mieszkaniowych, TBS.

ZAŁĄCZNIK
DO UCHWAŁY NR LIV/575/2023
RADY GMINY DĘBICA
Z DNIA 28 marca 2023 r.

GMINNY PROGRAM OPIEKI nad ZABYTKAMI

dla

GMINY DĘBICA

NA LATA 2023 - 2026

Część II

Studium Wartości Kulturowych

Autor opracowania: BARBARA BOSAK
mgr historii sztuki

Opracowanie zostało wykonane dla Gminy Dębica w 2022 r.

Rok 2022

Spis treści

I. MATERIAŁY, NA KTÓRYCH OPARTO OPRACOWANIE....4
DOKUMENTACJE....4
KARTOGRAFIA....6
BIBLIOGRAFIA....7
II. ZASÓB DZIEDZICTWA I KRAJOBRAZU KULTUROWEGO GMINY DĘBICA....9
1. RYS HISTORYCZNY GMINY DĘBICA....9
2. POŁOŻENIE GEOGRAFICZNE I OGÓLNA CHARAKTERYSTYKA GMINY DĘBICA....12
III. KATALOG MIEJSCOWOŚCI, W KTÓRYCH ZNAJDUJĄ SIĘ OBIEKTY ZABYTKOWE....14
B R A C I E J O W A....14
B R Z E Ź N I C A....17
G Ł O B I K O W A....23
G U M N I S K A (dawniej Gumniska Fox)....31
K Ę D Z I E R Z....35
K O C H A N Ó W K A....36
K O Z Ł Ó W....36
L A T O S Z YN....37
N A G A W C Z Y N A....44
P A S Z C Z Y N A....48
P O D G R OD Z I E....50
P U S T K Ó W....55
P U S T K Ó W - KROWNICE....57
P U S T KÓ W-OSIEDLE....58
P U S T Y N I A....63
S T A S I Ó W K A....68
S T O B I E R N A....70
Z A W A D A....72
IV. ZABYTKI ARCHEOLOGICZNE GMINY DĘBICA....87
V. OBIEKTY ZABYTKOWE I PRZYRODNICZE GMINY DĘBICA OBJĘTE OCHRONĄ PRAWNĄ....90
VI. OBIEKTY PROPONOWANE DO OBJĘCIA OCHRONĄ I WPISANIA DO GMINNEJ EWIDENCJI ZABYTKÓW....93
1. Obiekty postulowane do wpisu do rejestru zabytków nieruchomych....93
2. Obiekty postulowane do wpisu do rejestru zabytków ruchomych....94
3. Obiekty postulowane do wpisu do Gminnej Ewidencji Zabytków Gminy Dębica....95
VII . GMINNA EWIDENCJA ZABYTKÓW GMINY DĘBICA....97
1. Wykaz obiektów zabytkowych na obszarze gminy Dębica na podstawie kart adresowych GEZ (w układzie alfabetycznym miejscowości)....97
2. Wykaz obiektów zabytkowych na obszarze gminy Dębica na podstawie kart adresowych GEZ będących własnością Gminy Dębica....104
3. Wykaz stanowisk archeologicznych na obszarze gminy Dębica na podstawie AZP (w układzie alfabetycznym miejscowości)....106
4. Wykaz obiektów, przy których wykonywano prace konserwatorskie i restauratorskie w latach 2017 -2022....114
VIII MATERIAŁY ILUSTRACYJNE....115

4

I. MATERIAŁY, NA KTÓRYCH OPARTO OPRACOWANIE

DOKUMENTACJE

Plan kościoła par. pw. *św. Jana Chrzciciela* w Brzeźnicy. Rys. poddasza, Kraków 9 grudnia 1893, S. Odrzywolski (na nim rys. 1 piętra wieży oraz rys. 4 piętra wieży), skala 1:100, w: Urząd Parafii w Brzeźnicy

Kościół rzym.-kat. par. pw. *św. Jana Chrzciciela w Brzeźnicy* – kronika parafialna od 1925 r., założona przez ks. Józefa Koterbskiego, w: Urząd Parafii w Brzeźnicy

Zawada – kościół par. rzym.-kat. pw. *Narodzenia Najświętszej Marii Panny*. Projekt przebudowy kruchty, oprac. Mazur A., 1953 r., w: Archiwum WUOZ Delegatura w Rzeszowie, sygn. 148

Zawada – kościół par. rzym.-kat. pw. *Narodzenia Najświętszej Marii Panny*. Projekt obniżenia zakrystii, oprac. Mazur A., 1953 r., w: Archiwum WUOZ Delegatura w Rzeszowie, sygn. 149

Zawada – kościół par. rzym.-kat. pw. *Narodzenia Najświętszej Marii Panny*. Projekt techniczny ogrodzenia, oprac. Konarzewski Z., 1953 r., w: Archiwum WUOZ Delegatura w Rzeszowie, sygn. 545

Karta ewidencyjna zabytków tzw. zielona - kościół par. pw. *św. Jana Chrzciciela* w Brzeźnicy, 1954 r., uzupełniona w 1959 i 1969, w: Archiwum WUOZ Delegatura w Rzeszowie

Karta ewidencyjna zabytków tzw. zielona – kościół par. rzymskokatolicki pw. *Narodzenia Naj-świętszej Marii Panny* w Zawadzie, oprac. T. Ożóg, 1959 r., w: Archiwum WUOZ Delegatura w Rzeszowie

Katalog parków woj. tarnowskiego – Głobikowa I, oprac. mgr inż. Z. Bielatowicz, J. Czupryna, 1974

Katalog parków woj. Tarnowskiego – Pustynia, oprac. mgr inż. Z. Bielatowicz, mgr inż. J. Czupryna, 1977 r., w: Archiwum WUOZ Delegatura w Rzeszowie

Pronobis J., Orzeczenie budowlano-konstrukcyjne dworu w Pustyni, Tarnów 1980, w: Archiwum WUOZ Delegatura w Rzeszowie, sygn. 1951

Zawada – kościół par. rzym.-kat. pw. *Narodzenia Najświętszej Marii Panny*. Projekt techniczno-architektoniczny rekonstrukcji stropu, oprac. Zachara A., 1980 r., w: Archiwum WUOZ Delegatura w Rzeszowie, sygn. 11316

Ewidencja zabytkowego parku „Głobikowa II", gmina Dębica, woj. Tarnów, oprac. doc. dr hab. Zygmunt Denisiuk z zespołem, Kraków 1984, w: Archiwum WUOZ Delegatura w Rzeszowie

Ewidencja zabytkowego parku „Głobikowa III", gmina Dębica, woj. Tarnów, oprac. doc. dr hab. Stefan Michalik z zespołem, Kraków 1984, w: Archiwum WUOZ Delegatura w Rzeszowie

Ewidencja zabytkowego parku „Głobikowa IV", gmina Dębica, woj. Tarnów, oprac. doc. dr hab. Stefan Michalik z zespołem, Kraków 1984, w: Archiwum WUOZ Delegatura w Rzeszowie

Ewidencja zabytkowego parku „Pustynia", gmina Dębica, woj. Tarnów, oprac. doc. dr hab. Zygmunt Denisiuk z zespołem, Kraków 1984, w: Archiwum WUOZ Delegatura w Rzeszowie

Ewidencja zabytkowego parku „Głobikowa I", gmina Dębica, woj. Tarnów, oprac. doc. dr Stefan Michalik z zespołem, Kraków 1984, w: Archiwum WUOZ Delegatura w Rzeszowie

Ewidencja zabytkowego parku „Zawada", gmina Dębica, woj. Tarnów, oprac. dr inż. Jerzy Dziewolski z zespołem, Kraków 1984, w: Archiwum WUOZ Delegatura w Rzeszowie

Ewidencja zabytkowego parku „Podgrodzie", gmina Dębica, woj. Tarnów, oprac. dr inż. Jerzy Dziewolski z zespołem, Kraków 1984, w: Archiwum WUOZ Delegatura w Rzeszowie

Ewidencja zabytkowego parku „Podgrodzie", gmina Dębica, woj. Tarnów, oprac. dr inż. Jerzy Dziewolski z zespołem, Kraków 1984, w: Archiwum WUOZ Delegatura w Rzeszowie

Zespół pałacowo-parkowy w Zawadzie k. Dębicy. Studium historyczne i kompozycyjne zespołu oraz projekt rekonstrukcji układu parkowego, t. I i II, oprac. S. Rusińska, Kraków 1979-1980, w: Archiwum WUOZ Delegatura w Rzeszowie, sygn. 11324

5

Zespół pałacowo-parkowy w Zawadzie k/Dębicy. Studium historyczne i kompozycyjne zespołu oraz projekt rekompozycji układu parkowego, oprac. S. Rusiński, M. Kasprzyk, PP PKZ, Kraków 1979-1980, mps, w: Archiwum WUOZ Delegatura w Rzeszowie, sygn. 11323

Dwór w Pustyni k. Dębicy. Dokumentacja badań na obecność polichromii, Pustynia 1986, w: Archiwum WUOZ Delegatura w Rzeszowie, sygn. 2370

Zespół pałacowo-parkowy w Zawadzie k. Dębicy. Inwentaryzacja architektoniczna, oprac. Z. Lewczuk, W. Butscher, 1988 r., w: Archiwum WUOZ Delegatura w Rzeszowie, sygn. 11195

Koncepcja architektoniczno-urbanistyczna rekonstrukcji pałacu w Zawadzi, J. Czubiński z zespołem, Kraków [1989], w: Archiwum WUOZ Delegatura w Rzeszowie

Zawada – kościół par. rzym.-kat. pw. *Narodzenia Najświętszej Marii Panny*. Projekt tech.-arch. Rekonstrukcji stropu, oprac. Prochwicz, P. Górkiewicz, 1992, w: Archiwum WUOZ Delegatura w Rzeszowie, sygn. 11317

Zawada – kościół par. rzym.-kat. pw. *Narodzenia Najświętszej Marii Panny.* Koncepcja arch.-plastyczna przykrycia kościoła, oprac. Szlagor-Wrzesińska K., 1992, w: Archiwum WUOZ Delegatura w Rzeszowie, sygn. 11349

Bosak B., Dwór w Nagawczynie. Dokumentacja naukowo-historyczna, Krosno 2002, w: Archiwum WUOZ Delegatura w Rzeszowie

Krawczyk B., Klimat i bioklimat Latoszyna a możliwości prowadzenia lecznictwa uzdrowiskowego, Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania PAN Zakład Klimatologii, 2002

Koncepcja utworzenia zakładu przyrodoleczniczego w Latoszynie, Białynicki-Birula P., z zespołem, Kraków 2004

Ewidencja kapliczek i krzyży przydrożnych na terenie gminy Dębica, oprac. E. Obrocka, 2004, w: Urząd Gminy Dębica

Profil przedsięwzięcia dotyczącego utworzenia Zakładu Przyrodoleczniczego w Latoszynie, oprac. Zespół Akademii Ekonomicznej w Krakowie pod kierunkiem dr P. Białynicki-Birula, Dębica 2005

Karta ewidencyjna zabytków – Kościół filialny rzymskokatolicki pw. *św. Stanisława BM* w Pu-styni, oprac. B. Bosak, VIII.2005 r., w: Archiwum WUOZ Delegatura w Rzeszowie. Dla tego obiektu istnieją ewidencyjne karty obiektów ruchomych tzw. zielone w ilości 32, opracowane przez C. Kocot, w 1984 r.

Karta ewidencyjna zabytków – Kościół par. rzymskokatolicki pw. *Narodzenia Najświętszej Marii Panny* w Zawadzie, oprac. B. Bosak, VIII.2005 r., w: Archiwum WUOZ Delegatura w Rzeszowie. Dla tego obiektu istnieją ewidencyjne karty obiektów ruchomych w ilości 31, opracowane w 1968 r. przez J. Szczęka

Karta ewidencyjna zabytków – Kościół par. pw. *św. Jana Chrzciciela* w Brzeźnicy, oprac. B. Bosak, III.2004 r., w: Archiwum WUOZ Delegatura w Rzeszowie. Dla tego obiektu istnieją ewidencyjne karty obiektów ruchomych w ilości 22, opracowane w 1968 r. przez J. Szczęka, oraz 32 opracowane przez J. Kłosowska z 30.10.2010 r. ; wpisane do rejestru zabytków o nr B-303 z 2.09.2009 r., oraz B-806 z 10.11.2016 r. (4 obiekty).

Golba J., Uzdrowisko Latoszyn-Zdrój. Koncepcja reaktywowania uzdrowiska, Kraków 2005

Leśniak J., Opracowania ekofizjograficzne na potrzeby miejscowego planu zagospodarowani przestrzennego dla miejscowości Latoszyn i Podgrodzie, Krakowskie Przedsiębiorstwo Geologiczne „Pro-Geo" Sp. z o.o., Kraków 2006

Koncepcja funkcjonalno-przestrzenna dla operatu uzdrowiskowego miejscowości Latoszyn i Podgrodzie, oprac. Modzelewska M., Salabura K., Nowy Sącz 2006, w: Urząd Gminy Dębica

Założenia programowe oraz zasady kształtowania struktury funkcjonalno-przestrzennej i architektury dla potrzeb operatu uzdrowiskowego Latoszyn i Podgrodzie – Gmina Dębica, oprac. arch. M. Tarko i arch. W. Butscher, Nowy Sącz, listopad, grudzień 2006, w: Urząd Gminy Dębica

6

Karty Gminnej Ewidencji Zabytków, oprac. K. Lipczyński, 20.10.2006, w: Urząd Gminy Dębica
Teczka obiektu miejscowości: Paszczyna, Nagawczyna, Pustków Osiedle, w: Archiwum WUOZ Delegatura w Rzeszowie
Sprawozdanie z badań ratunkowych na stanowisku nr 1 w Braciejowej Gm. Dębica „Okop", oprac. D. Niemasik, Glinik 2014, w Archiwum WUOZ Delegatura w Rzeszowie, sygn.. 17596
Wypis z Ankiety weryfikacyjnej z 01.10.2016 – Braciejowa *Zamczysko*
Wypis z Ankiety weryfikacyjnej z 01.10.2016 – Braciejowa *Okop*
Wypis z Ankiety weryfikacyjnej z 01.10.2016 – Brzeźnica *Borek*

KARTOGRAFIA

Archiwum Państwowe w Rzeszowie, zespół nr 1313:
Mapa katastralna, Braciejowa mit der Ortschaft Poludnik in Galizien, 1849 r., sygn. 2066
Mapa katastralna, Latoszyn in Galizien Tarnower Kreis, 1849 r., sygn. 2167
Mapa katastralna, Stobierna in Galizien Tarnower Kreis, 1849 r., sygn. 2219
Mapa katastralna, Parszczyna sammt der Ortschaft Kochanówka in Galizien Tarnower Kreis, 1849 r., sygn. 3146
Mapa katastralna, Podgrodzie sammt Grabówka in Galizien Tarnower Kreis, 1849 r., sygn. 3052
Mapa katastralna, Stasiówka in Galizien Tarnower Kreis, 1849 r., sygn. 3282
Mapa katastralna, Gumniska Fox in Galizien Tarnower Kreis, 1849 r., sygn. 2401
Mapa katastralna, Głobikowa in Galizien Tarnower Kreis, 1849 r., sygn. 2417
Mapa katastralna, Pustynia in Galizien Tarnower Kreis, 1849 r., sygn. 2698
Mapa katastralna, Nagawczyna in Galizien Tarnower Kreis, 1849 r.(1952), sygn. 987
Archiwum Państwowe w Przemyślu:
Mapa katastralna, Zawada in Galizien Tarnower kreis, 1850 r., Archiwum Geod., karta nr V (1617)
Mapa katastralna, Dorf Parszczyna sammt der Ortschaft Kochanówka in Galizien Tarnower Kreis, 1849 r., Archiwum Geod., sygn. 56/126/0/1225 M.
Mapa katastralna, Pustynia in Galizien Tarnower Kreis, 1849 r., Archiwum Geod., karta nr 138, sygn. 1124
Mapa katastralna, Pustków in Galizien Tarnower Kreis, 1849 r., Archiwum Geod., karta nr 137
Mapa ewidencyjna, Pustków pow. Dębica. Zakład Litograficzny i Urząd katastralny Dębica, 1941, sygn. 77, w: Archiwum Państwowe w Przemyślu. Zespół – Archiwum Geodezyjne
Alfabetyczny spis posiadaczy gruntów wraz z wykazem parcel, Brzeźnica, 1849 - Archiwum Geodezyjne
Protokół parcelowy gminy Brzeźnica z miejscowością Wola Brzeźnicka, 1875 - Archiwum Geodezyjne
Internet :
Mapa – Dębica. Josephinische Laudesaufnahme (1763-1787)
Mapa – Dębica. Franziszeische Laudesaufnahme (1806-1869)
Mapa - Dębica. Franzisco-Josephinische Laudesaufnahme !869-1887)
Latoszyn - mapa satelitarna - https://satellites.pro/Latoszyn_map#50.015004,21.337203,18; dostęp 07.11.2022.

Archiwum Państwowe w Krakowie - Inwentarz zespołu C.K. Komisja Ministerialna dla zniesienia ciężarów gruntowych w Krakowie [1773] 1850-1858 [1898]

7

BIBLIOGRAFIA

Rzeź galicyjska 1846 r. czyli szczegółowy opis dokonanych morderstw, rozbojów i …, Kraków 1848
Stupnicki H., *Galicja pod względem topograficzno-geograficzno-historycznym*, Lwów 1849
Kuropatnicki E.A., *Geografia albo dokładne opisanie królestw Galicyi i Lodomeryi*, wyd. 2, Lwów 1858
Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich, red. B. Chlebowski, W. Walewski, F. Sulimirski, t. I-XIV, Warszawa 1880-1895
Skorowidz dóbr tabularnych w Galicji z W. Ks. Krakowskim. Na podstawie najnowszych materiałów urzędowych ułożyło Krajowe Biuro Statystyczne przy Wydziale Krajowym, Kraków 1905
Skorowidz przemysłowo-handlowy Królestwa Galicji, Lwów 1913
Midura J. *Dzieje cudownego obrazu Matki Boskiej w Zawadzie k. Dębicy*, Kraków 1935
Fierich J., *Przeszłość wsi powiatu ropczyckiego w ustach mieszkańców*, Ropczyce 1936
Hnatyk E., *Schematyczne dane o powiecie ropczyckim w dobie obecnej*, Ropczyce 1936
Preck K., *Czasy i ludzie*, Wrocław 1959
Dębica i okolice, oprac. Zbiorowe, Warszawa 1962
Jaroszewski T. S., *Zamek w Zawadzie zapomniane dzieło Karola Friedricha Schinkla*, w: Kwartalnik Architektury i Urbanistyki, Warszawa 1982, t. XXVII, z. 3-4, 143-155
Katalog Zabytków Sztuki w Polsce, woj. rzeszowskie, powiat Dębicki, oprac. A. Fischinger, P. Krakowski, mps, br, s.31, w: Archiwum UOZ w Rzeszowie
Krupiński A.B., *Zabytki urbanistyki i architektury województwa tarnowskiego*, Warszawa-Kraków 1989
Kula M. ks., Zabytkowy kościół parafialny w Zawadzie koło Dębicy, Tarnów 1991 (2005).
Morawczyński M., *Rzeź 1846 r. Dębica, Pilzno, Tarnów i okolice*, Tarnów 1992
Marszałek J., *Katalog grodzisk i zamczysk w Karpatach*, Warszawa 1993
Ćwik W., *W dobie przedautonomicznej*, w: Dębica. Zarys dziejów miasta i regionu, pod red. Józefa Buszki i Feliksa Kiryka, Kraków 1995
Jodłowski A., *Pradzieje i wczesne średniowiecze*, w: Dębica. Zarys dziejów miasta i regionu, pod red. Józefa Buszki i Feliksa Kiryka, Kraków 1995
Kiryk F., *Początki osady i miasta,* w: Dębica. Zarys dziejów miasta i regionu, pod red. Józefa Buszki i Feliksa Kiryka, Kraków 1995
Lach J., Kukulak J., *Przyrodnicze warunki rozwoju Dębicy*, w: Dębica. Zarys dziejów miasta i regionu, pod red. Józefa Buszki i Feliksa Kiryka, Kraków 1995
Rajman J., *W okresie nowożytnym*, w: Dębica. Zarys dziejów miasta i regionu, pod red. Józefa Buszki i Feliksa Kiryka, Kraków 1995
Zielecki A., *W czasach autonomii*, w: Dębica. Zarys dziejów miasta i regionu, pod red. Józefa Buszki i Feliksa Kiryka, Kraków 1995
Bonusiak W., *Podczas wojny obronnej i okupacji niemieckiej*, w: Dębica. Zarys dziejów miasta i regionu, pod red. Józefa Buszki i Feliksa Kiryka, Kraków 1995
Morawczyński M., *Oświata i szkolnictwo,* w: Dębica. Zarys dziejów miasta i regionu, pod red. Józefa Buszki i Feliksa Kiryka, Kraków 1995
Kumor B., *Parafia i życie religijno-moralne (1918-1975),* w: Dębica. Zarys dziejów miasta i regionu, pod red. Józefa Buszki i Feliksa Kiryka, Kraków 1995
Czerny Z., *Turystyka i krajoznawstwo*, w: Dębica. Zarys dziejów miasta i regionu, pod red. Józefa Buszki i Feliksa Kiryka, Kraków 1995
Czerny Z., *Ochrona zdrowia*, w: Dębica. Zarys dziejów miasta i regionu, pod red. Józefa Buszki i Feliksa Kiryka, Kraków 1995
Bata A., Lawera H., *Dębica i ziemia dębicka*, Krosno 1997
Gołąb E., Resler A., *Spacerkiem po gminie Dębica. Przewodnik turystyczno-krajoznawczy*, Dębica 1997

8

Kornecki M., *Kościoły diecezji tarnowskiej*, Kraków 2001
Kłos S., *Osobliwości Podkarpacia*, Rzeszów 2003
Pięta D., Żaba P., *Okolice Dębicy – opowieści znane i nieznane*, Dębica 2003
Rowerkiem przez Gminę Dębica. Przewodnik lokalnego szlaku rowerowego pn. Śladami słońca i śniegu, Dębica 2006
Latoszyn. Wykorzystajmy wody zdrojowe, Dębica 2006 (folder)
Zabytki – to dobro niepoliczone, Dębica 20006 (folder) Uzar M., XXV lat parafii *św. Stanisława bp-a* w Pustkowie Osiedlu, Rzeszów 2007
Sumień M., *Możliwości rozwoju Latoszyna jako ośrodka uzdrowiskowego.* Praca licencjacka, Jarosław 2007, w: Urząd Gminy Dębica
Słotwiński H., *Z krwawych dni*, w: Dębickie Źródła Historyczne, z. 1, Dębica 2008
Regner L., *Ścieżki i drożyny Paszczyny*, Dębica 2009
Występek M., *Uzdrowisko w Latoszynie. Szansa dla rozwoju lokalnego rynku turystycznego.* Praca licencjacka, Rzeszów 2010, w: Urząd Gminy Dębica
Sprawozdanie z badań archeologicznych Nagawczyna – Park 2010, oprac. mgr A. Szpunar, Tarnów 2010, w: Archiwum UOZ Rzeszów, sygn. 15713
Zakład Zdrojowo-Kąpielowy w Latoszynie, Wyd. Drukarnia Diecezjalna w Tarnowie, [b.r.]
Podkarpacki Biuletyn Konserwatorski. Wykaz prac konserwatorskich i remontowo-konserwatorskich wykonanych w latach 2007-2010 przy obiektach zabytkowych z terenu województwa podkarpackiego, tom III, część I, red. G. Stojak, Przemyśl 2011
Szpunarowie B. i A., *Wczesnośredniowieczne cmentarzysko w Brzeźnicy*, badania 1997 roku, „Materiały i Sprawozdania Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego" 1998, t. 19, s. 211-216
Folder „Zespół Szkół im. Konstantego Leliwa Słotwińskiego w Głobikowej" [b.r.]
Informacje dotyczące Głobikowej uzyskane od Edwarda Szufa, Kraków 10.09.20021 r. (przekazane z Urzędu Gminy Dębica)
Relacje ustne mieszkańców poszczególnych sołectw, niektórych właścicieli działek i sołtysów na terenie objętym opracowaniem
Mydel R. *Historia wsi Podgrodzie*: ww. Podgrodzie.edu.pl/katalogi
Plan Urządzenia Lasu Nadleśnictwa Dębica na okres gospodarczy od 1 stycznia 2015 r. do 31 grudnia 2024 r.
PROGRAM OCHRONY PRZYRODY oprac. mgr inż. Iwona Stec-Karaś, Kraków 2014 (dostęp https://www.gov.pl/attachment/0dae77b4-45a8-431f-8be9-14e2de96ba14 16.05.2022 godz. 10.45)
Tropami legend, historii i przyrody. Przewodnik po ścieżce. Tekst Karol Ozga. Latoszyn Zdrój 2020.

Podziękowania za uzyskane informacje dotyczące Głobikowej od Pana Edwarda Szufa, Kraków 10.09.2021 r., a przekazane przez Panią mgr Marcelinę Balicką z Urzędu Gminy Dębica.

9

II. ZASÓB DZIEDZICTWA I KRAJOBRAZU KULTUROWEGO GMINY DĘBICA

1. RYS HISTORYCZNY GMINY DĘBICA

Obszar gminy Dębicy znajduje się w rejonie starego osadnictwa ciągnącego się równoleżnikowo wzdłuż lessów podkarpackich. Najstarsze ślady pobytu człowieka na tym terenie sięgają okresu neolitu (5 000 – 1 800 p.n.e.). Na przełomie VIII-X w. region ten znalazł się w zasięgu oddziaływania słowiańskiego plemienia Wiślan. W 1911 r. w Braciejowej w przysiółku Okopy odkryto ślady grodu o nazwie Głodomank, jedno z najwartościowszych stanowisk archeologicznych o wczesnośredniowiecznej metryce w rejonie Dębicy (wspomniał o nim w XV w. kronikarz Jan Długosz w *Liber Beneficiorum)*. Głodomank został zniszczony doszczętnie w XIII w. Opodal na wzniesieniu Zamczysko odnotowano ślady umocnień z XIII w. W Latoszynie istniało miejsce kultu Słowian tzw. *Palana Gera* a w niedalekim Podgrodzie wzgórze Maga według legendy było siedzibą słowiańskiego władcy Bodzosa.

Powstające od X w. osady i wsie zapoczątkowały kolejny etap rozwoju osadnictwa. Zakładano je zazwyczaj na „surowym korzeniu" czyli w miejscach, gdzie osadnictwo dotychczas nie istniało, a więc na polanach śródleśnych, na terenach o żyznych glebach, w dolinach rzek. Najstarszą wzmiankowaną miejscowością jest Pustynia (XI w.), gdzie krótko przebywał tu bp Stanisław ze Szczepanowa, który poświecił kościół w sąsiedniej Brzeźnicy.

Dzieje miejscowości należących do Gminy Dębica są związane z historią miasta Dębicy, ze względu na ich położenie oraz często na wspólnych właścicieli. Większość sołectw z tym miastem graniczy bezpośrednio: od północy, wschodu i południa, a nawet niektóre zostały częściowo okrojone ze swojego obszaru na rzecz powiększającego swój teren miasta Dębicy (np. Latoszyn, Pustynia). Stąd dla sołectw Gminy Dębica, miasto Dębica stanowiło i nadal stanowi centrum administracyjne, kulturalne i gospodarcze, o stosunkowo dobrym połączeniu.

Po raz pierwszy źródła historyczne wspominają o Dębicy w roku 1293. Ziemie te były w posiadanie rycerskiego rodu Gryfitów, po którym dziś miasto ma swój herb. W XIV w. istniały lokowane już znacznie wcześniej na prawie niemieckim wsie: Zawada, Podgrodzie, Gumniska, Kędzierz, Nagawczyna, Paszczyna, Stasiówka. Dynamiczny rozwój Dębicy spowodował, że w XIV w. została siedzibą dekanatu *leśnego*, który składał się z 14 parafii położonych w Puszczy Sandomierskiej. Wówczas parafia dębicka obejmowała: Grabówkę, Kędzierz, Kawęczyn, Latoszyn, Nagawczynę, Pustynię, Gawrzyłową, Kawęczynek, Podgrodzie, Wolicę. Natomiast do parafii Gumniska należały miejscowości Braciejowa, Głobikowa i Stasiówka.

Proces osadnictwa na tym terenie został zakończony w XIV – XV w., kiedy to granica państwa, po przyłączeniu w latach 1340–1349 przez Kazimierza Wielkiego Rusi Halickiej, została przesunięta na wschód. Dogodne położenie przy trakcie drożnym zwanym *ruskim*, najstarszym szlaku handlowym sprawiło, że w 1358 r. Kazimierz Wielki wydał zezwolenie na lokację Dębicy na prawie magdeburskim. Proces lokacji przeprowadził dopiero w 1372 r. sołtys Mikołaj z Lipin. Świętosław Gryfit w nagrodę za urządzenie miasta mianował tegoż Mikołaja, pierwszym wójtem Dębicy. Szczególnie do rozwoju miasta przyczynił się wydany w 1446 r. przywilej organizowania jarmarków i targów, który ściągał kupców przemierzających szlaki handlowe.

10

Wraz z rozwojem sieci miejskiej i ożywieniem wymiany towarowej nastąpiło większe zagęszczenie jednostek osadniczych i ich rozwój.

W XV w. Dębica z okolicznymi wsiami wchodziła w skład sądowego powiatu pilzneńskiego w granicach województwa sandomierskiego. Na ten okres przypadł dynamiczny rozwój gospodarki folwarczno-pańszczyźnianej. Uzyskanie w poł. XV w. przez państwo polskie dostępu do morza Bałtyckiego umożliwiło szybki rozwój uprawy zboża, które *Wisłą* i jej dopływami przewożono do Europy Zachodniej. Dorzecze *Wisłoki* stanowiło dogodny teren do spławu zboża. Obok posiadłości rodu Gryfitów, w okolicznych wsiach Dębicy powstawały liczne majątki szlacheckie, przekształcane w folwarki (np. w Latoszynie). W tym czasie znany ród Ligęzów h. Półkozic przejął Zawadę, sąsiedni Bobrek, Stobierną, Pustynię, Kozłów i Brzeźnicę. Również część majątków stała się własnością magnackiego rodu Tarnowskich i Tęczyńskich. W tym regionie swoje posiadłości posiadał też słynny rycerz Zawisza Czarny z Garbowa h. Sulima.

Jednak rozwój gospodarczy zakłócany był częstymi konfliktami i najazdami. Tereny południowo–wschodniej Polski niszczyli Tatarzy, a w 1474 r. węgierski oddział Tomasza Tarły ograbił pogórze paląc m.in. Pilzno i Dębicę oraz 200 okolicznych wsi. Od pocz. XVI w. rozwój miasta Dębicy hamował podział między kilku właścicieli. Właścicielami byli m. in. Jan z Podgrodzia oraz dziedzice z Latoszyna. Wiek XVII w. przyniósł Polsce groźne zawieruchy wojenne ze Szwedami, a w XVIII w. oprócz wojsk szwedzkich także rosyjskie i saskie przetoczyły się przez tereny wsi Gminy Dębica.

Od 1768 r. Dębica przeszła w posiadanie kolejnego właściciela z rodu Radziwiłłów, a od 1819 r. rodziny Raczyńskich, którzy osiedli w pobliskiej Zawadzie, organizując w miejscu o XVI-wiecznej tradycji, swoją siedzibę nadając jej charakter wystawnej rezydencji.

Po pierwszym rozbiorze Polski, w 1772 r. miasto znalazło się pod zaborem austriackim i zostało pozbawione praw miejskich; przeprowadzono też nowy podział administracyjny. Okolice Dębicy przeszły początkowo do cyrkułu pilzneńskiego, a następnie od 1782 r. do cyrkułu tarnowskiego. W pierwszych latach zaboru (1775-1780) wybudowano ważny pod względem strategicznym i handlowym - trakt cesarski, prowadzący z Bielska przez Pilzno, Dębicę i dalej do Lwowa.

Trudna sytuacja gospodarcza na tym terenie od pocz. XIX w. powodowała rozdrobnienie własnościowe, przez co znaczna część wsi posiadała kilku a nawet kilkunastu właścicieli spośród szlachty cząstkowej i dzierżawców. Do największych właścicieli ziemskich w XIX w. należeli Raczyńscy, którzy oddali w dzierżawę część swoich majątków (np. Brzeźnicę, Paszczynę, Pustynię). Pogarszała się sytuacja na wsi, przez ciągłe podnoszenie chłopom świadczeń na rzecz dworów szlacheckich. A władze zaborcze wykorzystywały dla własnych celów rodzące się sprzeczności między dworem a wsią. Problemy te dostrzegali działacze niepodległościowi (np. ziemianin Konstanty Słotwiński, właściciel Głobikowej), którzy w swych programach, obok narodowowyzwoleńczych celów, stawiali także konieczność reform społecznych. Jednak brak reform tyczących poprawy sytuacji chłopów, doprowadził do dramatycznych wydarzeń 1846 r. Rabacja objęła w rejonie omawianej gminy dworskie majątki m.in.: w Braciejowej, Głobikowej, Podgrodziu, Latoszynie, Nagawczynie, Paszczynie. Majątek Raczyńskich w Zawadzie uniknął napadu chłopów na skutek sprawnie przeprowadzonej obrony.

Po tych tragicznych wydarzeniach, w 1848 r. rozpoczęto proces nadawania chłopom na własność uprawianej przez nich ziemi. Jednak zniesienie pańszczyzny nie wpłynęło na poprawę

11

ich położenia. Ubożejący chłopi często porzucali gospodarstwo i udawali się na zarobkową emigrację zwłaszcza do USA.

W 1850 r. Dębica stała się siedzibą powiatu sądowego, następnie w 1867 r. znalazła się w powiecie sądowym z siedzibą w Pilźnie, a później w powiecie ropczyckim.

Ponowne ożywienie Dębicy i okolicznych wsi nastąpiło w 1856 r. po oficjalnym otwarciu linii kolei kolejowej na trasie Kraków–Dębica, a w latach 80 XIX w. powstała kolejna linia kolejowa do Tarnobrzega, dzięki czemu miasto stało się siedzibą węzła kolejowego. Fakt ten korzystnie wpłynął na rozwój pobliskich miejscowości (Pustyni, Brzeźnicy, Pustkowa, Zawady).

W czasie I wojny, podczas wycofywania się wojsk rosyjskich w 1915 r. zniszczonych zostało wiele miejscowości gminy, w tym okazały pałac Raczyńskich w Zawadzie.

W okresie międzywojennym wzrastająca liczba bezrobotnych, przy słabym stopniu uprzemysłowienia regionu dębickiego spowodowała, że w 1936 r. przystąpiono do realizacji planu uprzemysłowienia, autorstwa wicepremiera ministra skarbu, Eugeniusza Kwiatkowskiego. Przewidywał on utworzenie w widłach rzek Wisły i Sanu, Centralnego Okręgu Przemysłowego, zwanego COP–em. W jego zasięgu znalazła się także ziemia dębicka. W ramach tego programu w Pustkowie-Osiedle rozpoczęto budowę fabryki chemicznej „Lignoza", w której proces produkcyjny rozpoczęto 20. IV.1939 r., a także Walcownię Metali Kolorowych w Pustyni. Inwestycje te dawały zatrudnienie mieszkańcom regionu i przyczyniły się do dynamicznego rozwoju gospodarczego.

W czasie II wojny Niemcy przystąpili do bezwzględnej eksterminacji społeczeństwa polskiego. Od 1940 r. wojskowe władze niemieckie rozpoczęły tworzenie w północnej części powiatu dębickiego poligonu SS Truppen-Übungs-Platz. Jego południowa granica przebiegała na odcinku od Brzeźnicy do Sędziszowa. W ramach poligonu znalazły się m.in. takie miejscowości jak: Brzeźnica, Wola Brzeźnicka, Paszczyna, Pustków. W Pustkowie, w lesie wokół fabryki chemicznej „Lignoza", utworzono obóz wojskowy SS. Budynki obozowe umieszczono wokół 4 okręgów tzw. ringów.

Czas wojny to również działalność obronna polskiej ludności. Podczas akcji „Burza" żołnierze AK obronili ludność Gumnisk przed pacyfikacją 12.VIII.1944 r., a także stoczyli krwawą bitwę z Niemcami 24.VIII.1944 r. na Polanie Kałużówka w lasach braciejowskich. Nocą z 31.I / 1.II.1944 r. partyzanci AK pod dowództwem Stanisława Dydo ps. „Steinert" odbili w Brzeźnicy 12 więźniów strzeżonych przez Niemców.

Przed 1945 r. teren obecnej gminy należał do województwa krakowskiego, a po zakończeniu II wojny światowej obszar ten wszedł w skład nowo utworzonego województwa rzeszowskiego. Dane z przeprowadzonych statystyk na początku 1946 r. wskazują, że w gminie Dębica, w skład, której wchodziły wówczas gromady: Braciejowa, Głobikowa, Gumniska, Kędzierz, Latoszyn, Nagawczyna, Podgrodzie, Pustynia, Stasiówka, Stobierna i Zawada, w czasie drugiej wojny utraciło życie 287 mieszkańców.

Po II wojnie doszło do likwidacji posiadłości dworskich, a ich majątki w użytkowanie przejęły Państwowe Gospodarstwa Rolne (Zawada, Głobikowa, Podgrodzie). Odbudowano zniszczone zakłady przemysłowe i utworzono nowe zakłady.

Do 1955 r. istniał duży powiat dębicki, który podzielono w tymże roku na dwa mniejsze: dębicki i ropczycki. Ten podział administracyjny utrzymał się przez dwadzieścia lat. Na mocy ustawy z dnia 29.XI.1972 r. o utworzeniu gmin i zmianie ustawy o radach narodowych

z dn. 1.I.1973 r. powstała gmina Dębica, która objęła swym zasięgiem dawne Gromadzkie Rady Narodowe: Zawada i Latoszyn oraz gmina Brzeźnica, w skład której weszły Gromadzkie Rady Narodowe: Brzeźnica i Pustków. W 1975 r. rozporządzeniem rządowym zniesiono strukturę powiatową zwiększając z 17 do 49 liczbę województw. Dębica z okolicznymi miejscowościami znalazła się w granicach nowo utworzonego województwa tarnowskiego. W dn. 1.VII.1976 r. połączone zostały gmina Dębica i gmina Brzeźnica w jedną gminę z siedzibą w Dębicy.

Po kolejnej reformie w 1999 r. Dębica jest siedzibą powiatu w powstałym Województwie Podkarpackim.

Obecnie Gmina Dębica liczy **19 sołectw**: **Braciejowa, Brzeźnica, Brzeźnica Wola, Głobikowa, Gumniska, Kędzierz, Kochanówka, Kozłów, Latoszyn, Nagawczyna, Paszczyna, Podgrodzie, Pustków-Wieś, Pustków-Krownice, Pustków-Osiedle, Pustynia, Stasiówka, Stobierna, Zawada.**

Według danych z 31 grudnia 2019 roku Gminę Dębica zamieszkiwało 25 849 osób, czyniąc ją drugą pod względem ludności gminą wiejską w Polsce (w 2005 r. mieszkały 24 282 osoby). Zajmuje powierzchnię 137, 6 km².
Siedziba urzędu Gminy Dębica znajduje się w: 39-200 Dębica ul. Batorego 13 tel. 14 680 33 10 fax 14 680 33 36 e-mail: urzad@ugdebica.pl, www.ugdebica.pl

2. POŁOŻENIE GEOGRAFICZNE I OGÓLNA CHARAKTERYSTYKA GMINY DĘBICA

Gmina Dębica położona jest w północno-zachodniej części Województwa Podkarpackiego. Usytuowana jest na pograniczu dwóch jednostek fizyczno-geograficznych: Pogórza Karpackiego i Kotliny Sandomierskiej. Północna część gminy obejmuje tereny równinne, które na południu przechodzą w tereny pagórkowate. Rzeka *Wisłoka* przepływająca przez powiat dębicki, rozgranicza w południowym fragmencie Kotliny Sandomierskiej: Płaskowyż Tarnowski od Płaskowyżu Kolbuszowskiego, zaś w północnym fragmencie Pogórza Karpackiego: Pogórze Ciężkowickie od Pogórza Strzyżowskiego (graniczy z zachodnią częścią miejscowości - Pustków, Brzeźnica, Kozłów, Pustynia, Latoszyn, Podgrodzie).

Obszar gminy to skrzyżowanie niegdyś i dziś ważnych szlaków komunikacyjnych o znaczeniu międzynarodowym. Pierwszy z nich prowadził z Europy Środkowej przez Lipsk, Drezno, Wrocław, Kraków, Lwów do Morza Czarnego. Na początku XIX w. doszło do wytyczenia nowego gościńca zw. taktem cesarskim, łączącym Kraków z Przemyślem. Przebiega on równoleżnikowo - droga krajowa nr 94, międzyregionalna zaliczana do szlaku międzynarodowego. Jest ona obciążona ruchem tranzytowym jako jedyne połączenie zachodu Europy przez Polskę z Ukrainą, jak również ruchem lokalnym. Na terenie gminy jej odcinek ma długość ok. 7,5 km i przebiega przez wsie: Podgrodzie, Latoszyn, Nagawczyna, Zawada. Aktualnie w jej północnej części powstała autostrada A-4. Przebiega przez wieś Pustynia; nad autostradą wybudowano wiadukt w ciągu drogi powiatowej na odcinku Brzeźnica – Paszczyna.

13

Kolejny układ stanowi droga wojewódzka Nr 958 o przebiegu północ-południe, łączy drogę krajową nr 94 w Dębicy z drogą Nr 9 w Tarnobrzegu. Odcinek na terenie gminy ma długość ok. 14,5 km. Przebiega przez wsie: Pustynia, Kędzierz, Kozłów, Brzeźnica, Pustków. Posiada duże znaczenie gospodarcze dla omawianego obszaru. Pozostałą sieć dróg stanowią drogi powiatowe (o nowych nawierzchniach w części południowej gminy np. Stobierna).

Na północ od drogi Nr 4, przez teren gminy biegnie linia kolejowa Zgorzelec-Kraków-Medyka (założona w 1856 r.). Przechodzi ona przez część gminy na długości ok. 3,5 km. Jest to magistrala I kategorii, dwutorowa, zelektryfikowana. Północna część gminy na długości 11 km przecina linia kolejowa Dębica – Mielec – Tarnobrzeg z przystankami Pustynia, Brzeźnica i Pustków. Jest to linia III kategorii, jednotorowa, nie zelektryfikowana, z bocznicą do Zakładu Przetwórstwa Tworzyw „Ergpol" w Pustkowie – Osiedlu.

Gmina Dębica od strony północnej graniczy z terenami Gminy Przecław, od strony wschodniej z terenami Gminy Ropczyce i Gminy Ostrów, od strony południowej z terenami Gminy Pilzno i Gminy Brzostek, od strony zachodniej z terenami Gminy Miasta Dębicy, Gminy Czarna i Gminy Żyraków.

Szczególnie południową część Gminy Dębica wyróżnia wyjątkowe bogactwo krajobrazowe; pagórkowaty teren o zróżnicowanym ukształtowaniu, pokryty lasami, przecinany licznymi potokami i wąwozami, zachowane założenie rezydencjonalne (Zawada) oraz parki podworskie z kilkusetletnim drzewostanem (Głobikowa, Nagawczyna, dawne reaktywowane uzdrowisko w Latoszynie), miejsca pamięci narodowej (Braciejowa – las Pieczowisko, Kałużówka), infrastruktura sportowo-rekreacyjna (np. szlaki pieszo-rowerowe), turystyczna (Gród Słowiański w Stobiernej, wieża widokowa z parkiem dinozaurów i stanicą turystyczną „Rozdzielnia Wiatrów" w Głobikowej). W okresie zimowym w miejscowości Stobierna funkcjonuje orczykowy wyciąg narciarski. Na terenie gminy, w Pustkowie zlokalizowany jest basen kąpielowy, funkcjonują liczne kluby sportowe oraz organizowane są liczne imprezy kulturalne (np. Gród Stobierna, festyny rodzinne i ekologiczne), oraz sportowe (m.in. organizowany jest co roku spływ kajakowy rzeką Wisłoka). Na terenie gminy działają gospodarstwa agroturystyczne.

Atrakcyjność gminy wzbogacają liczne zabytki o charakterze sakralnym jak kościoły, kaplice cmentarne, kapliczki rozsiane w różnych miejscach, nierzadko skromne krzyże upamiętniające wyjątkowe dzieje, często stojące dziś w trudno dostępnych miejscach. W krajobrazie gminy zdecydowanie dominuje zabudowa jednorodzinna, murowana, z 2 poł. XX wieku. i dość licznie powstająca w ostatnich latach, wyglądem nawiązująca do architektury dworkowej. Występuje ona na przemian z zabudową zagrodową i już z coraz rzadziej zachowanymi starymi, drewnianymi budynkami.

Wyjątek stanowi Pustków-Osiedle powstałe w okresie międzywojennym z zabudową przemysłową (historycznie: zakład chemiczny „Lignoza SA Katowice - Wytwórnia Pustków", obecnie LERG SA – zakład produkcji żywic syntetycznych) i mieszkalną, wielorodzinną. Tutaj w Pustkowie nie można ominąć śladów trudnej historii na tym terenie z czasów II wojny światowej i niemieckiego obozu jenieckiego, i pracy przymusowej założonego w 1940 roku na terenie dawnego przysiółka wsi Pustków. Obecnie powstała ekspozycja historyczno-dydaktyczna - Europejskie Centrum Pamięci i Pojednania – Góra Śmierci.

Ogólnie, gmina posiada charakter rolniczo-przemysłowy; w części północnej przeważa przemysłowy (Pustków, Pustynia, Brzeźnica, Podgrodzie).

14

III. KATALOG MIEJSCOWOŚCI, W KTÓRYCH ZNAJDUJĄ SIĘ OBIEKTY ZABYTKOWE

HISTORIA I NAJWAŻNIEJSZE ZABYTKI NA OBSZARZE GMINY DĘBICA

B R A C I E J O W A

Historia miejscowości

Braciejowa położona jest na progu Pogórza Karpackiego. Miejscowość liczy 15 km, w 2013 roku zamieszkiwało 821 osób (dla porównania w 1970 r. mieszkało tu 759 mieszkańców).

O odległych dziejach tej miejscowości świadczą odkryte tu dwa wczesnośredniowieczne grodziska wiślańskie. W 1911 r. w Braciejowej znany krakowski archeolog Włodzimierz Demetrykiewicz zinwentaryzował jedno z najwartościowszych stanowisk archeologicznych w okolicy Dębicy, a mianowicie grodzisko wczesnośredniowieczne na wzgórzu zwanym *Boży Bab* lub *Głodomank* w przysiółku *Okopy*, pochodzące z IX-X w. Grodzisko zajmowało ok. 4 ha. Według J. Długosza Braciejowa była *oppidum quondam insigne et grande, nunc vicus ignobilis.* To miasto wraz zamkiem zniszczyli najprawdopodobniej Tatarzy (też podawana jest informacja, że Morawianie). Potem w 1561 r. *Głodomank* został wyludniony przez zarazę. Według tradycji przy życiu pozostali jedynie bracia *Jowa*, co dało nazwę wsi - Braciejowa.

E. Hnatyk pisząc o przeszłości Braciejowej w opracowaniu z 1936 r. odnotował, że po dawnym mieście zachowały się pozostałości w postaci góry *Zamczysko*, o formie kopca wysokiego na ok. 150 m, o wzniesieniu 404 m npm, oraz góra *Okop*, na terenie zwanym „Piecowisko", o płaskim wierzchołku, wymiarów 300 na 150 m. Wierzchołek tego okopu był do 1925 r. otoczony z dwóch stron wałem. Do tamtego czasu przetrwały tylko dwie dolne części obu wałów: zewnętrznego i wewnętrznego, oddalonych od siebie ok. 150 m. Wał zewnętrzny był długi na ok. 200 m i wysoki na 3 m, natomiast wał wewnętrzny posiadał długość ok. 150 m, a wysoki był na 4 do 5 m. Wały te były najprawdopodobniej murami, gdyż posiadały strukturę *okruchów cegły, niespotykanej wielkości*. Uznał okop ten za fragmenty *Głodomanku*. Autor ten podaje również informację, że na *Okopie* stał kościół pw. św. Barbary.

W 1956 r. w ramach działalności Karpackiej Stacji Archeologicznej, prowadzonej przez archeologa A. Żakiego w niedalekiej odległości zlokalizowano, nieco późniejsze, drugie grodzisko usytuowane na wzgórzu *Zamczysko*, pochodzące z XI -XIII w. Prawdopodobnie była to strażnica państwa na pograniczu polsko-ruskim. Na tych terenach wytapiano brąz i żelazo (w przysiółku Piecowisko). Miejscowość ta istniała zapewne w XII w. i należy do jednej z najstarszych osad w gminie Dębica.

15

Natomiast pierwsze źródłowe wzmianki o Braciejowej pochodzą z XIII w. Przekazy te podają, że w Braciejowej wydobywano i wytapiano złoto oraz wtedy prawdopodobnie górnicy wybudowali w przysiółku Rola kościółek pw. św. Barbary, patronki górników. Kościół ten istniał jeszcze w XVII w. Tradycja podaje, że po spaleniu się kościoła w Gumniskach w 1651 r. aż do powstania nowego kościoła w 1682 r., to właśnie w kościele św. Barbary w Braciejowej odprawiano nabożeństwa. W następnych latach świątynia podupadła, a wieś włączono do parafii w Gumniskach.

W XV w. dziedzicem Braciejowej był Jan Podgrodzki h. Gryf, właściciel Dębicy. W 1509 r. właścicielem był Zbigniew Bąk, a w 1510 r. Braciejowa przeszła w posiadanie rodziny Jana Bydłowskiego. Wówczas mieszkało tam 24 kmieci, we wsi była karczma, młyn i dwór z folwarkiem oraz sadzawka rybna. W 1 poł. XVIII w. odnotowano 29 chłopów, którzy zajmowali się tkactwem, bednarstwem, tokarstwem, młynarstwem, kowalstwem i gancarstwem.

Od 1768 r. wieś należała do klucza dębickiego rodu Radziwiłłów, a od 1819 r. do Raczyńskich. W 1905 r. braciejowski majątek dworski Rogera i Edwarda Raczyńskich wynosił 785 ha.

Lasy braciejowskie, obok pradawnej przeszłości, związane są też z trudnymi latami okupacji. Tu na polanie Kałużówka znajduje się pomnik ku czci partyzantów, którzy oddali życie podczas słynnej *Akcji Burza* w 1944 r., największej bitwie partyzanckiej w południowowschodniej Polsce, zorganizowanej przez żołnierzy AK. Komendantem był nauczyciel, mjr Adam Lazarowicz pseud. Klamra, przed wojną kierownik szkoły w Gumniskach (za działalność w WiN-e został skazany na śmierć i rozstrzelany 1.III.1951 r.). W 1971 r. Braciejową zelektryfikowano.

Obecnie lasy braciejowskie wchodzą w skład planowanego rezerwatu przyrody *Zamczysko*, obejmującego ok. 65 ha. Celem ochrony są zbiorowiska żyznej buczyny karpackiej i stanowiska kłokoczki południowej, wawrzynka, bluszczu pospolitego, oraz pozostałości wczesnośredniowiecznego grodziska-strażnicy grodowej z okresu XI-XIII w. Do dziś wydobywane są tu pozostałości glinianych naczyń, a w terenie czytelne są resztki fortyfikacji ziemnych.

Zabytki oraz obiekty o istotnej wartości historycznej i kulturowej dla gminy

ALEJA DĘBOWA DAWNEGO ZAŁOŻENIA FOLWARCZNEGO jest to teren leśniczówki *Berdech*. Znajduje się na obszarze zalesionym, dostępnym z drogi prowadzącej z Braciejowej przez Głobikowa-Kamieniec do Stasiówki; po jej lewej stronie; wjazd boczną drogą, ok. 0.5 km, oznakowane tabliczką informującą - *Berdech*.

Dawne założenie w XIX w. należało do Raczyńskich. Na mapie katastralnej wsi Braciejowa z 1849 r. zaznaczono folwark *Berdech* z zabudową złożoną z ośmiu drewnianych budynków, dość luźno ustawionych na obszarze o kształcie zbliżonym do nieregularnego prostokąta, częściowo zadrzewionym, z dogodnym dostępem drogami od strony pn. i pd. Prawdopodobnie w latach 1884-1893 we dworze mieszkał pisarz Ignacy Maciejowski pseud. Sewer (1835-1901), nowelista, dramaturg, krytyk literacki. Tutaj odwiedzali go krakowscy artyści; m.in. Adam Asnyk i Jan Matejko, który na ścianach miał zostawić swoje malowidła. W czasie II wojny mieściła się tu siedziba II zgrupowania AK. W 1944 r. dwór spłonął.

16

Aktualnie zachowany się jest dawny sposób zagospodarowania parceli, kompozycja przestrzenna z budynkiem gospodarczym funkcjonującym jako leśniczówka, zmodernizowanym, zadrzewienie na brzegach parceli, i aleja dojazdowa złożona m.in. z dębów szypułkowych, olszy, lip, robi akacjowych (częściowo zachowana – od strony wjazdu, po prawej stronie szpaler alei aktualnie ze znacznymi ubytkami; pniami po ściętych drzewach), oraz pomnikowy jesion wyniosły ok. 300 letni – soliter, dąb szypułkowy i bluszcz pospolity, objęte ochroną.
Obiekt ujęty w Gminnej Ewidencji Zabytków.

KAPLICZKA PRZYDROŻNA w pobliżu nr 122c. Zlokalizowana jest przy drodze z Braciejowej do Gumnisk, po jej lewej stronie, na pochyłości skarpy, nr ewid. dz. 1422/5, dostępna po kilkunastu stopniach betonowych. Murowana kapliczka wzniesiona w 1843 r., typu domkowego, jest na planie prostokąta, przykryta dachem dwuspadowym, w szczycie z krzyżem. W 1932 r. pokrycie dachu zmieniono na blachę. Kolejny remont wykonano w 1975 r. Ostatni kompleksowy remont przeprowadzono w latach 2000-2002 (wzmocniono fundamenty, klamrami spięto mury obwodowe, odnowiono elewacje, położono dachówkę ceramiczną, zamontowano nowe drzwi przeszklone w metalowej ramie z podziałem na krzyż, oraz podobne ramy okienne w bocznych elewacjach. We wnętrzu odnowiono ołtarzyk-tryptyk pseudogotycki o charakterze ludowym, i figurę Matki Bożej Niepokalanie Poczętej. Ponownie kapliczkę poświęcono 16.10.2001 r. w 24 rocznicę pontyfikatu papieża Jana Pawła II. Obiekt zadbany, w dobrym stanie technicznym.
Obiekt ujęty w Gminnej Ewidencji Zabytków.

MIEJSCE PAMIĘCI NARODOWEJ. Polana Kałużówka - kwatera wydzielona w lesie, przy drodze z Głobikowej do Gumnisk; ogrodzona, z pomnikiem postawionym w 1984 r. upamiętniającym miejsce bitwy z Niemcami i poległych tu żołnierzy AK w akcji „Burza" w 1944 r.
Obiekt ujęty w Gminnej Ewidencji Zabytków.

KRZYŻ PRZYDROŻNY. **Polana Kałużówka**. Znajduje się w lesie na zach. od drogi Braciejowa-Głobikowa - miejsce oznakowane tablicą szlaku partyzanckiego. Krzyż upamiętnia miejsce śmierci żołnierzy poległych w 1944 r.
Obiekt ujęty w Gminnej Ewidencji Zabytków.

ZABYTKI ARCHEOLOGICZNE. Występują dwa obiekty wpisane do rejestru zabytków:
1. Grodzisko na wzgórzu *Okop* (Głodomank) z IX-X w., prawdopodobnie kultury łużyckiej? lub wczesne średniowiecze w przysiółku Głodomanek, stanowisko archeologiczne nr 1 (AZP 104-71/1) – **wpis do rejestru zabytków decyzją nr A-686 z dnia 22.12.1971 r.** Teren Agencji Własności Rolnej Skarbu Państwa oddany w dożywotnie użytkowanie osobom prywatnym i Gminie (drogi). W pobliżu, na rozstaju dróg i przy wprowadzającej na *Okop*, stoi krzyż drewniany. Brak jest tablicy informującej o grodzisku.
Historia badań: - 1911 – W. Demetrykiewicz zidentyfikował, 1947: badania G. Leńczyka - 08.08.1961: inspekcja na stanowisku, A. Talar, A. Jodłowski; szkic z inspekcji patrz: folder stanowiska - 1988: badania powierzchniowe, M. Parczewski - 2008: badania powierzchniowe, K. Ormian - 2014: badania ratownicze, D. Niemasik; związane z siecią wodociągów.

17

W trakcie badań powierzchniowych w 1988 r. stwierdzono rozorywanie wałów i ogólne niszczenie stanowiska przez intensywną uprawę oraz częściowo zasypane rowy pozycyjne. W związku ze sprzedażą jednej z działek (478/1) 26.05.2000 r. miała miejsce inspekcja stan.; nie stwierdzono śladów niszczenia, jednak od mieszkańców uzyskano informację o penetracji obiektu przez poszukiwaczy skarbów z Warszawy i Krakowa. Brak jest informacji o śladach zniszczeń w relacji z inspekcji z 02.10.2001 r. W związku z planami budowy wodociągu WUOZ w Przemyślu 01.04.2011 r. wydał postanowienie o konieczności przeprowadzenia ratowniczych badań wykopaliskowych na odcinku inwestycji biegnącym przez stanowisko (plan z zaznaczonym przebiegiem inwestycji w folderze stanowiska).

2. Gródek stożkowy, *Zamczysko*, z XI-XIII w., prawdopodobnie wczesne średniowiecze; stanowisko archeologiczne nr 2 (AZP 104-71/2) - **wpis do rejestru zabytków decyzją nr A-364 z dnia 8.11.1993 r.**

Położony w lesie, niewielkie grodzisko. W jego wschodniej części zachowały się relikty fosy i wału.

Gródek stożkowaty tzw. Zamczysko odkryty został w 1956 r. przez Karpacką Ekspedycję Archeologiczną. W 1968 r. przeprowadzono badania weryfikacyjne, podczas których stwierdzono zniszczenie części obiektu i zebrano liczne fragmenty naczyń datowanych na 2 poł. XIII w. Pochodziły z warstwy kulturowej na kulminacji. Gródek w swej pd.-zach. i pn.-zach. jest zniszczony przez eksploatację piaskowca (kamieniołom).

Pierwotnie posiadał stożkowaty kształt i założony był na planie koła o średnicy 15-20 m. Otoczony był wałem ziemnym i fosą o szer. 3 m. Najlepiej zachowane fragmenty występują w części wsch. gdzie są pozostałości wału i fosy o głębokości 1 m. Gródek mógł pełnić rolę strażnicy państwowej na nieodległym pograniczu polsko-ruskim w XIII w.

W związku z przejęciem terenu powiatu dębickiego przez WUOZ w Rzeszowie 26.05.2000 r. miała miejsce inspekcja stanowiska, w trakcie której stwierdzono istnienie dwóch niewielkich wkopów na szczycie grodziska, będących prawdopodobnie śladem działalności poszukiwaczy skarbów. Kolejna inspekcja została przeprowadzona 02.10.2001 r. Uzyskano informacje, że zaobserwowane płytkie rowy (ok. 30 cm gł.) wykopano w maju tego samego roku w celu odwodnienia terenu. W rowach wystąpił materiał ceramiczny i duże kawałki polepy. Kolejna inspekcja na stanowisku miała miejsce w 2008 r.

Obserwacja powierzchni ze względu na krajobraz leśny jest utrudniona, ale forma terenowa czytelna. Stanowisko częściowo zniszczone wkopami "poszukiwaczy skarbów". Szczytowa partia z licznymi zagłębieniami.

Obiekty ujęte w Gminnej Ewidencji Zabytków.

B R Z E Ź N I C A

Historia miejscowości

Brzeźnica położona jest w widłach rzek Wisłoki i Wielopolki, w odległości 10 km w kierunku północnym, przy drodze z Dębicy do Mielca. W jej skład wchodzą 2 sołectwa: **BRZEŹNICA** o powierzchni 10,6 km² i **BRZEŹNICA WOLA** o powierzchni 3,6 km².

18

W 2013 r. mieszkało tu 3439 mieszkańców. Do 30 czerwca 1976 roku miejscowość była siedzibą gminy Brzeźnica.

Nazwa miejscowości Brzeźnica posiada pochodzenie staropolskie, którym określano miejsce porośnięte brzozami, laskiem brzozowym. Tego typu nazwy odnoszą się do osad założonych bardzo wcześnie. Prawdopodobnie parafia powstała tu w XI w. jako fundacja rycerska legendarnego Jana z Brzeźnicy. Tradycja, konsekrację pierwszego kościoła parafialnego wiąże z postacią św. Stanisława, bpa krakowskiego.

Najstarszy przekaz źródłowy wymieniający parafię Brzeźnica pochodzi z 1326 r., i znajduje się w wykazach Świętopietrza, tzw. Aktach Kamery Apostolskiej. Brzeźnica była parafią położoną w centrum wielkiej własności ziemskiej Ligęzów h. Półkozic z siedzibą rodową w Zawadzie. Po raz pierwszy kościół w Brzeźnicy pw. św. Jana Chrzciciela wzmiankuje kronikarz, Jan Długosz (1415-1480) w dziele *Liber Beneficiorum*. Prawdopodobnie najstarszy kościół miał poświęcić św. Stanisław ze Szczepanowa w czasie, gdy właścicielem był Jan Brzeźnicki. Wizytacja z 1602 r. jako patronów kościoła wymienia św. Jana Chrzciciela, św. Marię Magdalenę i św. Marcina bpa. Nie znany jest czas budowy kolejnych kościołów w Brzeźnicy. Drewniany kościół brzeźnicki w 1569 r. miał być poddany gruntownemu remontowi i przebudowie, którą kierował ówczesny proboszcz ks. Sebastian Widrich z Mielca. Kolejny drewniany kościół wybudował właściciel dóbr Stanisław z Bobrek Ligęza ok. 1600 r. Dokumenty historyczne informują, że w 1595 roku we wsi istniała szkoła. Źródła podają też informację o remoncie kościoła ok. 1660 r., którego fundatorem był Achacy Ligęza wraz z żoną Zuzanną. Prace te zakończył w 1674 r. ks. proboszcza Jakub Brański (1660-1678). Zachowała się kamienna płaskorzeźba wmurowana w ścianę zakrystii przedstawiająca patronów kościoła św. Jana Chrzciciela, Marcina bp i Marię Magdalenę z podanym rokiem 1674. Za Achacym Ligęzą i jego żoną Zuzanną jako fundatorami remontu świątyni przemawiają kamienne fragmenty leżących postaci, obecnie wmurowane pod chórem. Są to zapewne części piętrowego nagrobka, pochodzącego z poprzedniego kościoła i przedstawiające małżonków. Poświęcenia dokonał ks. bp Michał Oborski w roku 1683. Ostatecznie kościół ten dotrwał do 1905 r., następnie został rozebrany po wybudowaniu obecnej, murowanej świątyni. Z pozostałego materiału drewnianego wybudowano wikarówkę. Po rozebranym kościele pozostały: główny ołtarz Jezusa Ukrzyżowanego (ob. boczny), płyta kamienna z 1684 r. z figurami św. Jana Chrzciciela, św. Marii Magdaleny, św. Marcina bp, dwa pomniki nagrobne fundatorów kościoła, chrzcielnica. W 1830 roku na plebanii wybuch pożar izniszczeniu uległa znaczna część dokumentów. Około 18880 roku ks. Michał Garbiński wybudował plebanię, która była zamieszkała do 1997 roku. Parafia Brzeźnica obejmowała miejscowości: Brzeźnicę, Wolę Brzeźnicką, Pustków i Wolę Pustkowską. W 1970 od parafii oddzielono Pustków-Osiedle wraz z przylegającymi przysiółkami.

W latach 1700-1793 w Brzeźnicy istniał szpital dla ubogich przy kościele parafialnym. Szpital ten przetrwał do roku 1915; po I wojnie został rozebrany. Od 1768 r. wieś weszła w skład klucza dębickiego własności rodu Radziwiłłów. Po zawarciu związku małżeńskiego przez księżną Annę Radziwiłłówną z hrabią Atanazym Raczyńskich stała się własnością tej rodziny od 1819 r. W 1881 r. obszar dworski należał nadal do państwa dębickiego hrabiów Raczyńskich.

19

Szkołę parafialną w Brzeźnicy założył w 1808 r., i początkowo w niej uczył ks. Franciszek Nitsch. Po nim przez 30 lat uczył organista Franciszek Kotlarski. W 1881 r. we wsi funkcjonowała szkoła ludowa filialna.

Podczas II wojny Niemcy na potrzeby poligonu dla SS na wiosnę 1940 roku wysiedlili część mieszkańców wsi oraz jej przysiółków, a także Wielonczę Kołowrotnię oraz przysiółek Pustkowa - Wólkę Pustkowską. Podczas przeprowadzonej pacyfikacji przez Niemców 30 czerwca 1943 r. we wsi zamordowano 14 osób, działaczy PPR i partyzantów. Na cmentarzu parafialnym wzniesiono pomnik mauzoleum; umieszczono w nim urny z ziemią z 14 pól bitewnych świata, pod którym corocznie 11 listopada odbywają się uroczystości niepodległościowe. Kolejny pomnik nagrobny postawiono w 2004 r. *Ofiarom Dzieci Betlejemskich* (nienarodzonym), aw 2006 r. pomnik *Ofiarom komunizmu 1944-1989*.

W pobliżu głównej drogi przebiegającej przez miejscowość, niedaleko cmentarza, znajduje się nowy budynek szkoły i dom kultury z przyległym boiskiem sportowym. W Brzeźnicy swoją produkcję zlokalizowało wiele firm, w tym firma farb „Śnieżka".

Wśród osobliwości przyrody ożywionej w Brzeźnicy zaprojektowany został w 1995 r. rezerwat Wielopolka o powierzchni 1 ha mający na celu ochronę buku europejskiego, który występuje na *Wielopolce.* Utrzymanie tego stanowiska ma na celu odnowienie gatunku bobra na rzekach Polski Południowej.

Zabytki oraz obiekty o istotnej wartości historycznej i kulturowej dla gminy

KOŚCIÓŁ PAR. rzym.-kat. pw. św. Jana Chrzciciela, mur., 1905-1906 r., projektu Stanisława Odrzywolskiego, krakowskiego architekta jest usytuowany na działce ewid. nr 84, objętej Księgą Wieczystą nr 47965. **Obiekt wpisany do rejestru zabytków decyzją nr A-107 z dnia 07. 12. 2004 r. (kościół z ogrodzeniem).**

Tradycja miejsca, na którym stanął kościół może sięgać XI-XII w. Obecną świątynię poprzedził drewniany kościół, orientowany, o planie krzyża, z kaplicami, określony na mapie katastralnej wsi Brzeźnica z 1849. wezwaniem św. Marii, prawdopodobnie fundacji Ligęzów, rozebrany po powstaniu obecnego. Murowany kościół wybudował wraz z parafianami proboszcz ks. Stanisław Pajor. Konsekrował 29.08.1907 r. bp Leon Wałęga. Z tego czasu pochodzą witraże w prezbiterium, trzy ołtarze (neogotyckie), ambona, konfesjonały i organy wykonane przez Fala ze Szczyrzyca. Za proboszcza ks. Jana Miki sprowadzono z USA dwa dzwony, z których jeden zabrali Niemcy w 1941 r. W latach 1936/1937 za ks. Aleksandra Osieckiego ściany świątyni pokryto polichromią w konwencji młodopolskiej. W czasie II wojny częściowo uszkodzona została wieża dzwonna, sygnaturka, elewacje i okna. W następnych latach kościół był wielokrotnie remontowany. W 1965 r. odnowiono polichromię, a w 1966 r. wstawiono witraże w nawie i transepcie. Dachy pokryto nową blachą miedzianą (prace remontowe wykonano w dwóch etapach w latach 2004-2005). W 2010 r. przeprowadzono po raz pierwszy prace konserwatorskie polichromii w prezbiterium (konserwacja: E. i R. Dawidziak z Rzeszowa). W 2017 r. odnowiono ołtarz główny, w 2018 r. stalle, w 2019 r. ambonę i chrzcielnicę, w 2020 r. ołtarz boczny i dwie szafki, a w 2022 r. stacje drogi krzyżowej.

20

W 1994 została wybudowana nowa plebania, uporządkowano teren koło kościoła przygotowując teren pod parking przykościelny. W ostatnich latach ponownie uporządkowano teren wokół kościoła; rozebrano dawny plebański budynek gospodarczy od pn.-wsch., wprowadzono nowe nasadzenia, uporządkowano miejsce parkingowe.

Wartość zabytkowa i stan zachowania

Kościół prezentuje dobrze zachowany pierwotny charakter budowli utrzymanej w stylu neogotyckim. Ciekawe rozwiązanie posiada bryła kościoła na rzucie krzyża łacińskiego, rozczłonkowana, o murach różnej wysokości, wspartych skarpami. Nawę przykrywa wysoki, dwuspadowy dach, z wieżyczką sygnaturki, ponad którym dominuje narożna wieża fasady, przykryta strzelistym hełmem. Elewacje licowane są czerwoną cegłą, z użyciem oszczędnej dekoracji architektonicznej wykonanej z piaskowca. Zdobią je otwory okienne zróżnicowane formą, nadając całości bardzo malowniczy wygląd. W krajobrazie miejscowości kościół, położony na wzniesieniu, wyróżnia się wysokością i monumentalnością. Otoczony jest murem ceglanym, ażurowym, stylistycznie dostosowanym do wyglądu jego architektury. Wnętrze świątyni zdobi wyposażenie przeniesione ze starej świątyni, z czasu jej budowy oraz współczesne, nowe. Dzieła snycerskie i stolarskie, malarstwo sztalugowe oraz dekoracja malarska sklepień i ścian są ujednolicone stylowo. Obiekt wraz z wyposażeniem oraz jego otoczenie jest zadbane, i systematycznie odnawiane, szczególnie w ostatnich latach.

WYPOSAŻENIE KOŚCIOŁA par. rzym.-kat. pw. św. Jana Chrzciciela – 32 obiekty **wpisane do rejestru zabytków decyzją nr B-303 z dn. 2.09.2009 r**., oraz 4 obiekty **wpisane do rejestru zabytków decyzją nr B-806 z dn. 10.11.2016 r**.

Do bardzo cennych obiektów należą: wmurowane w ścianie pod chórem dwie rzeźby kamienne z leżącymi postaciami, prawdopodobnie przedstawicieli rodu Ligęzów - pozostałość po zniszczonym renesansowym nagrobku. Wydają się pochodzić z 2 poł. XVI w., i mogą być związane ze środowiskiem rzeźbiarza okresu manieryzmu, pochodzącego z Włoch a działającego w Polsce, Santi Gucciego; ołtarz boczny (pierwotnie główny w poprzednim, drewnianym kościele), rokokowy, z 2 poł. XVIII w., a w nim rzeźbiony krucyfiks; obrazy: św. Stanisława bpa, i młodocianego św. Jana Chrzciciela, barokowe z XVIII w.; tabernakulum rzeźbione, rokokowe; chrzcielnica drewniana, barokowa, z XVIII w.; w ścianie zakrystii wmurowana płaskorzeźbiona płyta kamienna z przedstawieniem śś. Jana Chrzciciela, Marcina i Marii Magdaleny, z 1674 r. Ołtarz główny z figurą Matki Boskiej Różańcowej, dwa boczne ołtarze, ambona, trzy konfesjonały i organy, pochodzą z 1907 r.; w prezbiterium wielobarwne witraże z krakowskiej pracowni S. G. Żeleńskiego, z 1912 r.; polichromia projektu ks. A. Osieckiego i autorstwa F. i T. Niemców, z 1936 r.; ceglane ogrodzenie, wybudowane po I wojnie.

Obiekty ujęty w Gminnej Ewidencji Zabytków.

DOM ORGANISTY, ul. Wałowa 2. Pochodzi z pocz. w. XX (na planie wsi Brzeźnica z poł. XIX w. w miejscu dość dużej działki, gdzie stał krzyż). Obecnie z zagrody wiejskiej zachował się drewniany dom przykryty dachem dwuspadowym, pokryty dachówką, z gankiem od frontu. Obecnie budynek pełni funkcję magazynową dla potrzeb kościoła.

Obiekt ujęty w Gminnej Ewidencji Zabytków.

21

DAWNE ZAŁOŻENIE DWORSKO-PARKOWO-FOLWARCZNE. Aktualnie stoi budynek przy ul. Metalowej 5, wł. [redacted] Pomimo częściowych przekształceń jego bryła wskazuje, iż może być to obiekt o późnorenesansowej tradycji, XVII w.? (zachowane są kolebkowe komory piwnicy). W alfabetycznym spisie posiadaczy gruntów z 1849 roku jako właściciel tej działki, wówczas o nr 1, figuruje Atanazy Raczyński, ożeniony z Anną Radziwiłłówną, spadkobierczynią dawnych dóbr Ligęzów. Kolejnym właścicielem tej posiadłości do 1888 roku był Karol Raczyński, a następnym hrabia Mieczysław Rey, mieszkający też wówczas w Saksonii.
Właściciel, [redacted] potwierdził, że jest to budynek podworski, który w XIX w. zamieszkiwał Czech z pochodzenia. Na mapie katastralnej Brzeźnicy z 1849 r. budynek zaznaczono jako murowany, prostokątny, stojący na dużej parceli ze stawem, od uliczki poprzedzony komponowaną zielenią, z budynkami gospodarczymi. Pod k. XIX w. mieścił się w nim posterunek policji, następnie realność zakupiła Aniela Kalita. W posiadaniu potomków tej rodziny majątek pozostaje do dziś.
Rozległa parcela nie uległa w swym zasadniczym zrębie rozdrobnieniu. Obecnie jest to teren o przypadkowej kompozycji krajobrazowej, ale bez trwałych zniekształceń. Zachowany budynek podworski rozbudowany i zmodernizowany, częściowo stracił cechy zewnętrzne wyróżniające go jako zabytek. Zachowany szpaler lipowy jest reliktem założenia parkowego. Pojedynczy starodrzew, staw, budynek młyna i tartaku są powojenne, ale utrzymane w starej tradycji; podobnie budynki czworaków, zmodernizowane dla obecnych potrzeb mieszkalnych. Założenie przylega bezpośrednio do dawnego folwarku plebańskiego, a pozostałe walory otoczenia są neutralne, bez trwałych zniekształceń, z dużym jeszcze potencjałem umożliwiającym aranżację historyczną (stopniowo ulega zmianom; rozebrane stodoły plebańskie).
Po drugiej stronie drogi znajduje się młyn murowany, nie tynkowany (powstały na pocz. lat 50. XX w., ale nie dokończona budowa zatrzymana została przez ówczesne władze państwowe) i tartak (nieczynne), wybudowane przez [redacted] i upaństwowione w 1953 r. Sąsiednie budynki mieszkalne (murowane, parterowe) to dawne czworaki dworskie.
Obiekt ujęty w Gminnej Ewidencji Zabytków.

CMENTARZ PARAFIALNY o tradycji z pocz. XIX w. Na mapie katastralnej miejscowości z 1849 r. oznakowany nr 101 cmentarz parafialny, stosunkowo niewielkiej powierzchni, ma formę wieloboku, w centrum z drewnianą kaplicą. Ustalono, że obecna murowana kaplica cmentarna, usytuowana na kulminacji wniesienia, pochodzi z 1841 roku. Otrzymała wygląd o charakterze prowincjonalnego eklektyzmu. Przy zwieńczeniu fasady, z czterokolumnowym portykiem, data „1982" dotyczy zapewne jej remontu. Zadaszenie kapliczki wieńczy wieżyczka na sygnaturkę pokryta blachą. Ogólnie obiekt jest w dobrym stanie technicznym. Pomimo przeprowadzonych w ostatnich latach prac mających na celu zabezpieczenie przed zniszczeniem, w dolnych partiach murów widoczne są ślady zawilgocenia (wybulenia i odspojenia tynku, liszaje). W 2017 r. prowadzone były prace remontowo-konserwatorskie we wnętrzu kaplicy. **Kaplica cmentarna** na nr dz. 1/2 została **wpisana do rejestru zabytków decyzją A-1313 z dnia 10.02.2015 r.**

22

Polichromia kaplicy cmentarnej została **wpisana do rejestru zabytków wraz z 18 nagrobkami decyzją nr B-677 z 04.09.2014 r.** Wokół kaplicy zgrupowane są kamienne nagrobki z 2 poł. XIX i pocz. XX w.
Częściowo zachowany jest starodrzew o komponowanym układzie. Przebieg dróżek kontynuuje zamysł pierwotnego rozplanowania z k. XIX w. widoczny przy kaplicy cmentarnej; tutaj zgrupowane są zabytkowe nagrobki. Nowa część cmentarza charakterem dopasowana jest do starszej. Nowe nagrobki o walorach pomnikowych są zróżnicowane użytym materiałem, formą i treścią. W tej części postawiono nowe nagrobki-pomniki upamiętniające ważne wydarzenia z historii naszego narodu z lat II wojny i powojennych. Ich poziom rozwiązania artystycznego i wykonawstwo zasługuje na wyróżnienie pośród innych, aktualnie tego typu pomników stawianych w przestrzeni publicznej, szczególnie na prowincji.
Obiekt ujęty w Gminnej Ewidencji Zabytków.

DAWNY MŁYN TURBINOWY, ul. Młynarska 63 (d.358), i przy rzece Wielopolce; poł. XX w. Budynek murowany, o elewacjach i stolarce z czasu jego budowy. Zachowane są relikty urządzeń. W korycie rzeki istnieją ślady dawnego spiętrzenia; przy budynku od strony rzeki pozostałości po betonowej śluzie. Obiekt usytuowany jest na wysokim brzegu rzeki, wśród dzikiego zadrzewienia i zakrzewienia, i od tej strony niedostępny. Od strony drogi jest wygodny dostęp. Malowniczo usytuowany; od strony rzeki brak obecnie możliwości ekspozycyjnej bez uporządkowania brzegu i zrobienia ścieżek po obu stronach. Obiekt jest w dobrym stanie technicznym; nie pełni pierwotnej funkcji.
Obiekt ujęty w Gminnej Ewidencji Zabytków.

MOST KOLEJOWY nad Wielopolką. W latach 80. XIX w. powstała linia kolejowa z Dębicy do Tarnobrzega. Wtedy wybudowano kolejowy most stalowy z prefabrykowanych elementów stalowych łączonych na nity. Boki konstrukcji mostu są wieloprzęsłowe, złożone z elementów tworzących literę „V". Pomiędzy nimi, dołem przebiegają tory, a górą boki połączone są kratownicą w „X". Most jest przykładem zabytku techniki, jak na ówczesne czasy, nowoczesnej konstrukcji i myśli inżynieryjnej. W maju 1968 roku na moście miał miejsce tragiczny wypadek kolejowy, w którym zginęło 7 żołnierzy rezerwistów jadących na poligon wojskowy. Powodem był źle umocowany ładunek wojskowego pociągu, który zahaczył o kratownicę konstrukcji mostu (brak tablicy informującej o tym zdarzeniu).
Obiekt ujęty w Gminnej Ewidencji Zabytków.

ZABYTKI ARCHEOLOGICZNE
Cmentarzysko kurhanowe *Las Borek*; wczesne średniowiecze, z X-XI w.; znajduje się przy drodze prowadzącej z Dębicy przez Pustynię do Brzeźnicy, po jej pn. stronie, na obrzeżu lasu *Borek;* dojście wzdłuż ogrodzenia przy Zakładzie Farb i Lakierów „Śnieżka"; stanowisko archeologiczne nr 1 (AZP 102-71/1) – **Wpis do rejestru zabytków decyzją nr A-19 z dnia 07.09.1976 r.**
Cmentarzysko zostało przypadkowo odkryte podczas prac leśnych, przez miejscowego leśniczego F. Liszcza, który zgłosił odkrycie do KZ w Tarnowie w kwietni 1976 r. Po przeprowadzeniu

23

wizji lokalnej zinwentaryzowano 15 kopców – kurhanów. Jeden z kopców został podczas prac leśnych uszkodzony. Przeprowadzono wówczas badania ratownicze. Stwierdzono, że ma średnicę 11,40 m, i wysokość 1,70 m. Został usypany z piasku – materiału pochodzenia miejscowego. Nie stwierdzono w nim płaszcza kamiennego, ani wewnątrz jadra kamiennego. W eksploatowanych warstwach wystąpiły tylko drobne kamienie. Została zlokalizowana warstwa ciałopalna, której miąższość przeważnie wynosiła ok. 25 m. Leży ona niemalże na calcu. Warstwa ta wyróżnia się brunatno-popielata barwa ze śladami węgla w postaci smug. Kopiec w ¾ zniszczony przez spychacz nie daje obrazu rzeczywistego układu warstw. Na zsypisku wystąpiły fragmenty kości i ceramiki. U ujścia Wielopolki do Wisłoki ok. 5-6 km A. Żaki zlokalizował osadę średniowieczną.
Historia badań: - 1976: badania ratownicze, Z. Pisanko-Kuź, przebadano 1 uszkodzony kopiec - 1997: badania wykopaliskowe, B. i A. Szpunarowie; przebadano a następnie zrekonstruowano 1 kopiec, określono zasięg stanowiska, dokonano inwentaryzacji cmentarzyska i wykonano plan warstwicowy (plan w folderze stanowiska, opublikowany też w: Szpunarowie 1998). - 2000: badania powierzchniowe, J. Okoński, B. i A. Szpunarowie - 2013: badania sondażowe; B. Szpunar; badania na dz. 1880/2 w pasie o szer. 20 m i dł. ok. 140 m w rejonie drogi dojazdowej do zakładów produkcyjnych i parkingu.
Powstała propozycja rezerwatu archeologicznego oraz przebadania jednego z nienaruszonych kopców. ślady współczesnych wkopów i zagrożenie ze strony rozrastających się zakładów produkcyjnych. W 2000 r. w trakcie badań powierzchniowych stwierdzono na szczytach kopców ślady penetracji przez poszukiwaczy skarbów. W 2009 r. w związku z zawiadomieniem o zniszczeniu znacznej części stanowiska dokonano jego inspekcji; stwierdzono całkowite zniwelowanie kopców nr: 3, 4, 5, 6, 12, 13, 16 (numeracja wg planu stanowiska).
Obiekt ujęty w Gminnej Ewidencji Zabytków.

GŁOBIKOWA

Historia miejscowości

Głobikowa to wieś o powierzchni 735, 2 ha, w tym gruntów ornych jest 454 ha, a na jednej trzeciej rosną lasy; w 2011 r. liczyła 562 mieszkańców. Położona jest na wysokości ok. 360-450 m n.p.m. w pd.-zach. części Pogórza Strzyżowskiego należącego do Pogórza Karpackiego. Wzniesienie „Tomaszówka" (449,5 m n.p.m.) jest najwyżej położonym punktem gminy. Głobikowa to rozległa wioska na płaszczowinie podgórskiej, z kilkoma przysiółkami - Górzyzna, Dolizna, Kamieniec, Podlas, Zalesie (nazwy z zapisu na katastrze Głobikowej z 1849 r.). Obecnie wieś składa się z przysiółków: Górzyzna, Kamieniec, Podlas, Zalesie.

Nazwa miejscowości pochodzi prawdopodobnie od właściciela wsi o imieniu Głobik, a jej powstanie określa się na XIV w. Podobnie jak okoliczne wsie należała do rodu Gryfitów. WXV w. wieś należała do Jana Podgrodzkiego h. Gryf. W 1441 r. sołtysem był Jan Skalski, sprawujący też funkcję ławnika w sądzie dębickim. W 1489 r. połowa terenu Głobikowej prze-

24

szła w posiadanie spadkobierców po Janie Podgrodzkim. Po 1512 r. wieś stała się własnością Jana Górskiego, dziedzica Dębicy, a od 1523 r. w połowie należała do jego żony Reginy z Pobiedza. Na pocz. XVI w. ród Gryfitów został częściowo wyparty przez Tarnowskich, następnie przez Siekluckich, Gamratów, Tarłów.

W 1755 r. od Marcina Mikułowskiego, komornika granicznego ziemi stężyckiej, który wieś nabył po Laskowskich właścicielach tych dóbr, Głobikową Dolną i Głobikowa Górną zwaną Kamieniec kupił skarbnik trocki Michał Łobarzewski herbu Strzemię, syn Józefa I. Po Michale, jego syn Józef II odziedziczył Folwark Dolny. Po nim dziedziczyli jego synowie, Józef III, Tomasz oraz Fortunat miał udziały na obu częściach [syn Fortunata, Hiacynt Jan Kanty Łobarzewski (ur. w Łubnie, zm. 1862 r.); botanik profesor Uniwersytetu Lwowskiego – założyciel ogrodu botanicznego]. Po ostatnim Józefie III, w części właścicielem Głobikowej Dolnej i Górnej (którego trzej synowie zginęli podczas rabacji; Ludwik lat 21, Tomasz lat 19, Leon lat 25 zabity w Gębiczynie), udziały miały pozostałe dzieci Jarosław, Anna, Balbina oraz Teodor (na cmentarzu w Gumniskach zachował się jego grób z tablicą *Theodorus Strzemię Łobarzewski haeres bonarum Głobikowiensium natus 1817 mortus 1895* – w pobliżu grobu Konstantego Słotwińskiego). Po Teodorze pozostały majątek przejął syn Tomasz Cyryl (w 1905 r. posiadał majątek o pow. 93,80 ha).

A. E. Kuropatnicki odnotował w 1786 r. w Głobikowej *sławną hutę szkła*. Podstawowym zajęciem mieszkańców wsi było rolnictwo i hodowla bydła. Rolę uprawiano metodą trójpolówki; na dużą skalę karczowano lasy w celu uzyskania ziemi ornej. Własność Łobarzewskich uległa podziałom i w następnych latach miała wielu właścicieli. Pojawiły się folwarki: najpierw sołtysie a później szlacheckie, których było prawdopodobnie cztery. Aż do 1846 roku, a więc do czasu uwłaszczenia panowała pańszczyzna; chłopi odrabiali na pańszczyznę 5 dni w tygodniu, oddawali też daniny, płacili dziesięcinę na rzecz parafii. W lutym 1846 roku miało miejsce zbrojne, antyszlacheckie wystąpienie chłopskie zw. rabacją – rzeź galicyjska, na terenie kilku wsi w Galicji - zainicjowane przez Jakuba Szelę z Siedlisk-Bogusz (1787-1860), sąsiedniej wsi. Chłopi w ciągu dwóch dni zamordowali kilku właścicieli dworów, także zarządców. Na cmentarzu dolnym w Gumniskach oprócz Teodora Łobarzewskiego pochowani są dwaj bracia zabici podczas rabacji: Ludwik i Tomasz. U Łobarzewskich zabito dzierżawcę mandatariusza Łobarzewskich Ignacego Pietrzyckiego. Zamordowano także Konstantego Słotwińskiego w wieku 50 lat. Wszyscy zginęli 21.02.1846 roku.

Na mapie katastralnej wsi Głobikowa z 1849 r. czytelne są założenia dworskie z drewnianą zabudową, które zlokalizowano na obszarach określonych nazwami Górzyzna, Dolizna, Kamieniec. Nazwy te powtarzają sią na rozległym terenie wsi. Jak informuje zapis z Komisji dla zniesienia ciężarów gruntowych z lat 1850-1858 dominium: Głobikowa Kamieniec (teren dziś na południe od przekaźnika TV i kapliczki murowanej).należał do Józefa Łobarzewskiego (spadkobiercy), Głobikowa Dolna do Słotwińskich, a na Głobikowej Górnej figurowała Urlich Luisa.

W Skorowidzu dóbr tabularnych z 1905 r. w Głobikowej Dolnej Tomasz Łobarzewski odnotowany został jako właściciel majątku (wydaje się, że informacja ta dotyczy folwarku dworskiego, do którego dojazd był przy wjeździe od obecnej kapliczki przy nr 122 c, stojącej przy drodze z Głobikowej do Głobikówki), w Głobikowej Górnej Piotr Pawlikiewicz, który po-

siadał 166,96 ha, a Edmund Staroń figurował na majątku Głobikowa II i III (nie określono oznakowane obszary nazwą).

Budowę szkoły w Głobikowej rozpoczęto w 1910 r., a naukę w jednoizbowym budynku zapoczątkowano w roku 1911 (stara szkoła stoi przy głównej drodze i wjeździe w kierunku Słotwinówki; zmodernizowana, funkcjonuje jako budynek „B" szkoły podstawowej, z dobudówką częścią mieszkalną).

W 1936 r. odnotowano ciekawe okazy przyrody w Głobikowej - *stare, bardzo piękne okazy jesionów* na własności dworskiej Stanisława Mączki (Głobikowa Górna), *mierzące w pierśnicy po ok. 5 m. obwodu*. Własność dworska S. Mączki wynosiła wtedy 88 ha użytków rolnych.

W czasie II wojny światowej na terenie Głobikowej i okolicznych miejscowości prowadzone były ciężkie walki pozycyjne. Czas powojenny był okresem przywracania ziemi ornej pod użytkowanie (m. in. rozminowywanie, rekultywacja, odbudowa doszczętnie zniszczonych domostw.

W 1967 r. rozpoczęto budowę nowej szkoły, na przeciw starego budynku; w 1969 r. oddano do użytku. W 1970 r. Głobikową zamieszkiwało 551 mieszkańców. W grudniu 1971 r. m.in. wsie: Głobikowa i Braciejowa zostały zelektryfikowane, a w maju 1972 r. wybudowano drogę z Dębicy do Głobikowej i uruchomiono na tej trasie linię PKS. W 1992 r. do użytku oddano gazociąg wiejski, a w 1998 r. podłączono linię telefoniczną.

Wieś ma charakter zabudowy rozproszonej grupowo wśród otaczających pól i lasów, tworząc przysiółki i osobne zagrody. Konfiguracja terenu jest urozmaicona poprzez liczne wzgórza oraz rozdzierające je wąwozy i doliny. Dużo jest lasów oraz śródpolnych zagajników, zadrzewień i zakrzewień. W centrum, przy drodze dominuje budynek Zespołu Szkół im. Konstantego Leliwy Słotwińskiego (stara szkoła, przedszkole, szkoła podstawowa), oraz kościół filialny pw. Matki Bożej Królowej Polski, należący do parafii w Gumniskach, wybudowany w latach 1977-1980 przez mieszkańców wsi. Został poświęcony przez arcybiskupa Jerzego Ablewicza z Tarnowa.

Miejscowość ta charakteryzuje się bardzo wysokimi walorami krajobrazowymi i przyrodniczymi; ze wszystkich stron otoczona jest lasami liściastymi, w których dominuje chroniona buczyna karpacka. Ze względu na bogatą faunę i florę oraz walory krajobrazowe tereny wokół Głobikowej zaliczono do obszaru chronionego (otulina) Czarnorzecko-Strzyżowskiego Parku Krajobrazowego. W okresie ferii i na wypoczynek świąteczny przyjeżdżają do szkoły dzieci z okolicznych miejscowości. Zimą organizują tu kuligi, jazdę na sankach i nartach, latem wędrówki po okolicznych pagórkach. Istnieje budynek schroniska młodzieżowego. Powstała wieża widokowa, z której można zobaczyć Beskid Sądecki, Beskid Niski, Pogórze Ciężkowickie, Pogórze Dynowskie, a nawet Tatry. Utworzono Park Dinozaurów celem poszerzenia wiedzy i wykorzystania tego pagórkowatego terenu do celów rekreacyjnych.

Zabytki oraz obiekty o istotnej wartości historycznej i kulturowej dla gminy

PARK DWORSKI *Górzyzna*. Usytuowany przy drodze z Głobikowej do Braciejowej, po jej południowej stronie i w pobliżu drogi prowadzącej do Głobikówki, z wjazdem przy nowym, metalowym krzyżu otoczonym niskim, drewnianym ogrodzeniem; wjazd ok. 150 m aleją ze sta-

26

rodrzewem; obecnie nr ewid. 67/4. **Obiekt wpisany do rejestru zabytków decyzją nr A-258 z dn. 16.09.1985 r.** (mylny wpis w rejestrze zabytków jako w Głobikowej „Tomaszówka". Przysiółek-las „Tomaszówka" położony jest bliżej Kamieńca).

Obiekt ujęty w Gminnej Ewidencji Zabytków.

Historia obiektu

Zachowany park podworski określany *Górzyzna* to pozostałość po dawnym założeniu dworskim o staropolskiej przeszłości, które w przeszłości należało do rodu Gryfitów, Tarnowskich, Tarłów, a od poł. XVIII aż do pocz. XX wieku do rodziny Łobarzewskich i ich spadkobierców. Plan katastralny wsi Głobikowa z 1849 r. potwierdza, że w miejscu oznakowanym jako *Górzyzna,* znajdował się rozległy zespół dworski, którego drewniana zabudowa o dość chaotycznym układzie była skoncentrowana wokół prostokątnego dziedzińca. Oznakowania na katastrze wskazują, iż istniejący park komponowany był swobodnie, może o układzie ogrodu romantycznego. Od zach. strony rozciągał się duży łan pola. Nie zaznaczono obecnej alei dojazdowej, której nasadzenie mogą pochodzić z 2 poł. XIX w.

W poł. XIX wieku jako właściciel dominium Głobikowej Górnej figuruje też Urlich Luisa, a w 1905 r. Piotr Pawlikiewicz. Od 1920 r. majątek na drodze zakupu przeszedł w posiadanie Stanisława Mączki. Po II wojnie cały majątek dworski został oddany do dyspozycji Państwowego Funduszu Ziemi, i przekazany w użytkowanie miejscowemu PGR, który specjalizował się w hodowli koni i jałówek. W latach 50. XX w. dużym zmianom uległ widok dawnego założenia dworskiego. Dwór i zabudowania towarzyszące zostały rozebrane, i postawiono nowe budynki na potrzeby gospodarcze. W miejscu dworu postawiono murowaną stodołę, a po lewej stronie głównego wjazdu do byłego dworu dwie murowane obory. W części parkowej, na wzniesieniu stanął parterowy budynek mieszkalny. Od kilkunastu lat gospodarstwo hodowlane nie prowadzi działalności; budynki gospodarcze stoją opuszczone i niszczeją; dom mieszkalny jest w złym stanie. Po rodzinie Mączków parcela należy obecnie do Polańskiego.

W 1985 r. park wpisano do rejestru zabytków; uznano, iż główną kompozycję zieleni stanowi aleja wzdłuż drogi dojazdowej, szpalery drzew przy pn. i zach. granicy parku, i zwarte zadrzewienie w jego pd.-zach. części.

Dawne założenie położone jest na pd.-wsch. łagodnym stoku wyeksponowanego wzniesienia. W krajobrazie założenie prezentuje się jako duża grupa, wysokich, wiekowych drzew o rozłożystych koronach (lipa drobnolistna, dąb, jawor, jesion, grab), zakrzewiona (przeważa głóg). Nadal główną kompozycję zieleni tworzy aleja, szpalery drzew przy pn. i zach. granicy parku, zwarte zadrzewienie w jego pd.-zach. części przechodzące w szpaler załamujący się w kierunku alei. Pozostałe drzewa rosną pojedynczo w części gospodarczej, w wąwozie, oraz określają granice dawnej części dworskiej.

Wartość zabytkowa i stan zachowania

Obecny park podworski ma charakter krajobrazowy o układzie swobodnym, naturalistycznym, z wyjątkiem alei dojazdowej, oraz żywopłotu od zach. strony. Zieleń parkowa jest jeszcze w dość dobrym stanie, ale nie pielęgnowana od kilku dziesięcioleci wymaga specjalistycznych działań (usunięcie zanieczyszczeń, uszkodzonych i zmurszałych gałęzi). Teren założenia nie posiada trwałego ogrodzenia; występuje prowizoryczne siatkowanie w części z budynkiem mieszkalnym, a pozostałe jest zniszczone. W pobliżu opuszczonych obiektów gospodarczych teren jest zdewastowany betonowymi silosami, szopami, porozrzucanymi materiałami budowla-

nymi, śmietnikami, i porośnięty chwastami, ogólnie zaniedbany. Przy wjeździe do parku brak też jakiejkolwiek informacji o miejscu, jego historii i wartości.
Pomimo aktualnie nie estetycznego widoku wnętrza parkowego, obiekt posiada wartość o znaczeniu historyczno-kulturowym jako dawne siedlisko dworskie, a ze względu na położenie prezentuje wyjątkowe walory krajobrazowe z rozległym i malowniczym widokiem w kierunku Pogórza Ciężkowickiego i Strzyżowskiego.
Autorzy opracowania dotyczącego ewidencji parku w 1984 r. wytypowali jako pomniki przyrody 4 okazy drzew: jesion wyniosły o obwodzie pnia 6,3 m, klon jawor - 2,2 m, dąb szypułkowy – 3,0 m, dąb szypułkowy – 2, 9 m. Należałoby przeprowadzić ponowne oględziny drzewostanu, a zachowane okazy, które wytypowano jako pomniki objąć ochroną konserwatorską i poddać zabiegom pielęgnacyjnym.

PARK DWORSKI *Słotwinówka*. Jest to miejsce dawnego założenia dworsko-parkowego, obecnie w pobliżu posesji nr 62 A, dz. nr ewid. 585, po zachodniej stronie drogi z Głobikowej od strony szkoły do Grudnej Dolnej, na wzniesieniu, zachowane reliktowo; własność rodziny [redacted] **Park podworski w Głobikowej III, położony na działce 585 - wpisany do rejestru zabytków decyzją nr A-265 z dn. 30.11.1985 r.**
Obiekt ujęty w Gminnej Ewidencji Zabytków.
Historia obiektu
Miejsce parku podworskiego posiada bogatą historię jako siedlisko szlacheckie, może i o tradycji staropolskiej, ale i trudną przeszłość związaną z wydarzeniami rabacji roku 1846. Na obecnym etapie rozpoznania archiwalnego wiadomo, że miejscowość w przeszłości była majątkiem rodu Gryfitów, Tarnowskich, Tarłów a od poł. XVIII w. założenie dworskie było własnością rodziny Łobarzewskich. Nie są znane okoliczności przejście majątku w posiadanie Słotwińskich herbu Leliwa. Prawdopodobnie w 1829 roku osiadł w rodzinnym majątku Konstanty Słotwiński (1793-1846), ożeniony z Julią Romerówną (zm. 1834 r.) mieli czworo dzieci. Jego syn Henryk Słotwiński (1832-1894) we wspomnieniach z 1888 roku, z wydarzeń rabacji w ich dworze podaję, że wieś Głobikowa własnością tej rodziny była od dwustu lat - jemu i bratu Ludwikowi (1830-1910) udało się przeżyć. K. Słotwiński był znaną postacią jako działacz niepodległościowy i na rzecz chłopów, członek Towarzystwa Naukowego Krakowskiego. Po studiach i zwolnieniu ze służby rządowej zamieszkał w Głobikowej. Usiłował zachęcić tu chłopów do zmiany pańszczyzny na czynsze. Uczestnik kampanii napoleońskiej, wskazał w słynnym *„Katechizm poddanych galicyjskich, o prawach i powinnościach ich względem rządu, dworu i samych siebie",* potrzebę określenia zasad przyznania na własność chłopom poddanym użytkowanych przez nich gruntów. K. Słotwiński napisał do użytku szkolnego 24 stronicowy *„Potok genealogiczny królów i książąt polskich".* Od 1831 r. pełnił funkcję dyrektora Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Lwowie, gdzie m.in. zajął się dokończeniem budowy gmachu, porządkowaniem zbiorów, katalogowaniem książek, a także uruchomił drukarnię zakładową. Za działalność wydawniczą o charakterze patriotycznym w lutym 1837 r. został skazany na 12 lat ciężkiego więzienia i wywieziony do twierdzy Kufstein w Tyrolu. Po odbytej 6 letniej karze, K. Słotwiński powrócił do Głobikowej w 1843 r. i w *majątku swoim żył dla poddanych i wszystko swoim chłopom poświęcał* i swoim dzieciom. Podczas rabacji galicyjskiej w 21 lutym 1846 r. został zamordowany przez okolicznych chłopów we własnym dworze w Głobikowej. Pochowano go na

28

cmentarzu Dolnym w Gumniskach. Wydarzenie to upamiętnia krzyż stojący na skraju założenia podworskiego (wcześniej była też tablica).

W latach 1850-1858 jako właściciele dominium Głobikowa Dolna figurowali Słotwiński Henryk, Słotwiński Ludwik, Słotwiński Stanisław i Widmanowa Sylweria.

W 1909 r. Julia Słotwińska, ówczesna dziedziczka majątku wybudowała drewniany dworek, który w czasie II wojny światowej został rozebrany, a materiał użyto do budowy bunkrów. Po śmierci J. Słotwińskiej w 1962 r. park przejął Państwowy Fundusz Ziemi, a następnie wydzierżawiono mieszkańcowi wsi [redacted]

Przeprowadzona w 1984 r. inwentaryzacja gatunków drzew i roślin w parku Głobikowa III wykazała istnienie tu ciekawych okazów. Już wówczas na obszarze obiektu nie było żadnej zabudowy dworskiej. Wtedy powierzchnia parku wynosiła ok. 0,5 ha. Widoczne były fragmenty fundamentów dawnego dworu o wymiarach 18 x 20 m. Na jego miejscu stała drewniana szopa. Brak było dróg, ścieżek, oświetlenia, elementów wodnych, trawników i ogrodzenia.

W 1985 r. park podworski, jako własność [redacted] wpisano do rejestru zabytków. W zapisie odnotowano, że założenie nie uległo przekształceniom przestrzennym; wówczas rosły 4 stare lipy naprzeciw nieistniejącego dworu, szpaler starych drzew dookoła parku prawie w całości, natomiast kompozycja uległa częściowemu zatarciu wskutek samosiewu. Wiek drzew określono na ok. 60 lat.

Wartość zabytkowa i stan zachowania

Miejsce dawnego siedliska dworskiego, po którym pozostał park znajduje się na kulminacji stożkowatego wzgórza, o układzie pn.-pd., z dala od zabudowy, wśród pól, z rozległym widokiem. Park jest o formie zalesionej, z wysokimi drzewami w większości pochodzącymi z samosiewu (lipa, brzoza, grab). Zachowały się też pojedyncze okazy starych lip, oraz duża ilość pni po wyciętych, w ostatnich latach, dorodnych okazach, kilkuwiekowych drzew. Na terenie parku ślady dawnych dróg i ścieżek są zupełnie nieczytelne, ale istniejąca tu kiedyś kompozycja przestrzenna zieleni jest częściowo możliwa do odczytania po zachowanych pniach. Pierwotnie, najprawdopodobniej pośrodku stał drewniany dwór (w tym miejscu widać relikty murów sugerujące dawne fundamenty), przy nim od frontu rosły cztery okazałe lipy (ob. zachowane trzy), a szpaler starych drzew dookoła określał granice parku (niektóre z nich przetrwały). Od strony drogi wjazdowej jest otwarty widok na dawne założenia dworskie Dolizna i Górzyzna, a od zach. i pd. strony założenia roztacza się wspaniała panorama na łany pól, i dalej na krajobraz Pogórza Ciężkowickiego i Strzyżowskiego.

Obecnie park ma charakter prawie naturalnego lasu; typowy klimat zagajnika leśnego zróżnicowany wiekowo i wysokościowo, bez jakichkolwiek obiektów. Po przeprowadzeniu zabiegów porządkowych park kwalifikuje się do okresowego wykorzystania na cele społeczne i rekreacyjne przez młodzież i mieszkańców wsi.

KAPLICZKA PRZYDROŻNA przy nr 62 A związana z dawnym założeniu dworskim Głobikowa Dolna zw. Słotwinówka - obecnie na dz. nr ewid. 67/4 [redacted] Usytuowana jest przy drodze z Głobikowej do Grudna Dolna i w kierunku dawnego założenia, na niewielkim wzniesieniu, dostępna po stopniach, nowych. Jej budowę można wiązać z XIX w.; data *1930* wydaje się upamiętnia remont. Posiada skromny wygląd kapliczki tzw. domkowej, a stylowo prezentuje wernakularyzm nawiązujący do klasycyzmu, dość powszechnie spotykane roz-

29

wiązanie przy tego typu wiejskich obiektach sakralnych. Niewielkiej wysokości kapliczka jest na planie prostokąta, murowana, otynkowana, przykryta zadaszeniem dwuspadowym pokrytym dachówką. Przy elewacji frontowej, prostokątny otwór wejściowy znajduje się we wgłębnej płycinie; drzwi są drewniane, ramowo-płycinowe, częściowo przeszklone z podziałem pionowym; w szczycie dwubocznym o ząbkowanym obrzeżu, zwieńczonym krzyżem, w partii tympanonu jest data „1930". Wnętrze jest niewielkich rozmiarów z obrazem Matki Bożej Nieustającej Pomocy i współczesne dewocjonalia. Dolne partie murów obwodowych są ze śladami zawilgocenia.
Obiekt ujęty w Gminnej Ewidencji Zabytków

KAPLICZKA PRZYDROŻNA przy nr 154 A. Obecnie stoi na dz. nr ewid. 131/3 [redacted], przy drodze z Głobikowej do Głobikówki i bocznym wjeździe do dawnego założenia dworsko-folwarcznego Głobikowa Dolizna, i zapewne pierwotnie z nim związana (kapliczki, figury lub krzyże wprowadzały do siedlisk szlacheckich). Na mapie katastralnej z 1849 r. w tym miejscu zaznaczono istniejący wówczas obiekt sakralny, nie wykluczone że mogła to być kapliczka wprowadzająca do dworu Łobarzewskich, którzy byli w poł. XIX wieku właścicielami tej posiadłości. W 1905 roku jako właściciel Dolizny figurował Tomasz Łobarzewski. Kapliczka wybudowana prawdopodobnie w 1 poł. XIX w., o skromnym i tradycyjnym rozwiązaniu architektonicznym, stylowo prezentuje prowincjonalny klasycyzm, dość powszechnie spotykany na tym terenie. Stoi na niewielkim wzniesieniu, dostępna po kilku stopniach, nowych, na planie prostokąta, murowana, otynkowana i pobielona, przykryta zadaszeniem dwuspadowym. Przy elewacji frontowej naroża ujęte pilastrami, wejście arkadowe z drzwiami drewnianymi, górą przeszklonymi; wnętrze jest niewielkie, a w nim są dwa oleodrukowe obrazy: *Serca Pana Jezusa* i *Serca NMPanny*, z pocz. XX w. Przy kapliczce rośnie stara lipa o rozłożystej koronie.
Obiekt ujęty w Gminnej Ewidencji Zabytków.

KAPLICZKA PRZYDROŻNA koło stacji przekaźnikowej TV, na dz. nr ewid. 26/1, przy drodze z Głobikowej do Braciejowej, po jej pn. stronie. Związana jest z dawnym założeniem dworskim Głobikowa Kamieniec, pierwotnie usytuowana naprzeciw siedliska szlacheckiego i przy drodze prowadzącej od zachodniej strony do majątku od poł. XVIII wieku należącego do rodziny Łobarzewskich, a następnie ich spadkobierców. Murowana kapliczka wzniesiona prawdopodobnie w 1930 r., choć jej forma może wskazywać na wcześniejszy czas powstania; słupowa, o skromnym i tradycyjnym rozwiązaniu architektonicznym, stylowo prezentująca wernakularyzm spotykany na tym terenie przy małej architekturze sakralnej. Jej bryła złożona jest z dwóch prostopadłościanów różnej wielkości, o planie kwadratu, otynkowana i pobielona, przykryta wysmukłym zadaszeniem czterospadowym (pod obecnym pokryciem widoczny gont); odnowiona, otynkowana w 1975 r. Od frontu, w górnej części znajduje się wnęka arkadowa a w niej umieszczona jest drewniana rzeźba *św. Jana Nepomucena*, ludowa, zniszczona w czasie II wojny, uzupełniona po 1945 r. przez Józefa Rzeczyckiego.
Obiekt ujęty w Gminnej Ewidencji Zabytków

30

STARY BUDYNEK SZKOŁY PODSTAWOWEJ, ob. Budynek szkoły „B" i mieszkalny, nr 81. Budowę szkoły wiejskiej rozpoczęto w 1910 roku, a naukę w jednoizbowym obiekcie w 1911 roku. Szkoła służyła miejscowej ludności do 1967 r., kiedy to przystąpiono do budowy nowego obiektu, naprzeciw starej szkoły. Po modernizacji i rozbudowie starą szkołę przystosowano też na mieszkanie dla rodzin uczących.
Szkoła usytuowana jest przy lokalnej drodze do Braciejowej, do niej dłuższym bokiem. Posiada plan wydłużonego prostokąta, murowana, otynkowana, parterowa, przykryta dachem dwuspadowym, pobitym blachą, obecnie pozbawiona dekoracji architektonicznej. Posiada skromną bryłę i wygląd stylowo utrzymany w nurcie prowincjonalnego neoklasycyzmu, jaki często występował w budownictwie z przeznaczeniem na szkoły, w małych i skromnych ekonomicznie środowiskach wiejskich na pocz. XX w. Obiekt o wartości historycznej i kulturowej dla miejscowej ludności. Pomimo modernizacji, częściowej rozbudowie nadal zachowuje pierwotną bryłę oraz charakter wskazujący na jego czas powstania.
Obiekt ujęty w Gminnej Ewidencji Zabytków

TRADYCJA MIEJSCA PO ZAŁOŻENIU DWORSKO-FOLWARCZNYM Dolizna (wjazd naprzeciw ob. nr 154 A) Założenie usytuowane było przy bocznej drodze prowadzącej z Głobikowej do Głobikówki, po jej lewej stronie, z wjazdem przy stojącej murowanej kapliczce przy okazałej, starej lipie (kiedyś wprowadzała na teren założenia). Obecnie po dawnym siedlisku pozostały pola uprawne i zakrzewienia; w pobliżu istnieje nowa zabudowa gospodarcza.
Na taką lokalizację dawnego założenia wskazuje plan katastralny wsi Głobikowa z 1849 r., z którego wynika, że usytuowane niedaleko potoku, nieduże siedlisko składało się wówczas z trzech dużych, drewnianych budynków, swobodnie rozlokowanych, pośród drzew. Jest to miejsce prawdopodobnie o staropolskiej przeszłości. Od XVIII przez XIX wiek zapewne należało do rodziny Łobarzewskich, właścicieli pobliskiej Górzyzny; w dokumentach z 1905 r. majątek ten był w posiadaniu Tomasza Łobarzewskiego. Istnieje też zapis z I poł. XX w. o Piotrze Pawlikiewiczu, właścicielu tego majątku o powierzchni 166,96 ha. Następnie resztówkę z dworem zakupił Jan Grajcar.
Z przekazów wynika, że drewniany dwór na kamiennej podmurówce, czteroizbowy został rozebrany ok. 1910 r., a materiał z rozbiórki wykorzystano do budowy domu mieszkalnego Jana Grajca, który stanął nieopodal dawnego dworu. W pobliżu stała stajnia i stodoła, które również rozebrano. Przy zabudowie dworskiej nie było zieleni parkowej, a jedynie rósł sad. W 1939 r. resztówkę przejął [redacted].
Z Katalogu parków dworskich woj. tarnowskiego z 1977 r., aktualizowanego w 1984 r. wynika, że wówczas obiektu mieszkalnego w terenie już nie było. W krajobrazie śladem po założeniu jest kępa zarośli, drzewa i zakrzewienia porastające pobliski wąwóz oraz pola uprawne.

TRADYCJA MIEJSCA PO ZAŁOŻENIU DWORSKO-FOLWARCZNYM Kamieniec. Miejsce po dawnym założeniu dworsko-folwarcznym (dawny nr dz. 585), obecnie pole uprawne, i zarośla na stoku wzniesienia. Usytuowane jest przy drodze z Głobikowej do Braciejowej, po południowej stronie, naprzeciw stacji przekaźnikowej TV, i kamienną kapliczki z figurą *św. Jana Nepomucena.*

31

W terenie brak jest śladów po dawnym założeniu, oprócz kapliczki. Założenie to zaznaczone jest na planie katastralnym Głobikowej z 1849 r., we wschodniej części wsi określonej Kamieniec, na jej kulminacji Kamieniec. W narożu, jaki tworzy południowy pas głównej drogi, z boczną prowadzącą na południe, od strony wschodniej oznakowano dość dużych rozmiarów założenie z zabudową dworską od wschodu, z trzema drewnianymi budynkami, ustawionymi wokół rozległego, prawie prostokątnego dziedzińca, z wysokimi drzewami. Folwark z dużym, drewnianym budynkiem tworzącym plan litery „H" znajdował się od zachodu. Od wschodu rozciągał się duży łan pola Kamieniec. W latach 1850-1858 właścicielem dominium Głobikowa Kamieniec figurował Józef Łobarzewski i spadkobiercy. W 1905 r. w Głobikowej, na wzniesieniu określanym Kamieniec lub Tomaszówka (w rodzinie był Tomasz Cyryl Łobarzewski zm. w 1815 r.; może stąd nazwa) właścicielem większej własności obejmującej obszar 113,48 ha był Edmund Staroń. W okresie międzywojennym XX w. majątek należał do rodziny Ciesielskich; następnym właścicielem aż do 1965 r. był Antoni Nicoś. Po jego śmierci spadkobiercy sprzedali tę nieruchomość Janowi Cieślakowi. Z przekazu wynika, że drewniana zabudowa dworska spłonęła w czasie działań wojennych w 1945 r., a w później wycięto zieleń parkową. Obecnie jedynym śladem po założeniu dworskim jest stojąca po drugiej stronie drogi murowana kapliczka, która kiedyś zapowiadała wjazd do dworu.

Obiekt podworski został włączony do opracowanego w 1977 r. Katalogu parków woj. tarnowskiego, ale przy weryfikacji wykonanej w 1984 r. wskazano, aby go skreślić z ewidencji podworskich parków zabytkowych ponieważ od dawna już fizycznie nie istniał.

Miejsce po siedlisku dworsko-folwarcznym Kamieniec może być ciekawe od strony archeologicznej. W przeszłości termin Kamieniec wiązał się z zamkiem budowanym na kamieniu. Nazwa i utrzymana tradycja mogą przemawiać za starą metryką tego siedliska. Przeszłość tego miejsca warto odnotować np. zapisem na tablicy informacyjno-turystycznej ustawionej w pobliżu kapliczki.

G U M N I S K A (dawniej Gumniska Fox)

Historia miejscowości

Wieś Gumniska obejmuje obszar 11 km², a w 2013 r. liczyła 1 217 mieszkańców. Położona jest w nieckowatej dolinie, której środkiem przepływa rzeka Ostra, dopływ Wisłoki. Po obu stronach rzeki roztaczają się malownicze wzniesienia, poprzecinane strumieniami.

Nazwa wsi pochodzi od słowa *gumno*, oznaczające spichlerz. Pierwsze wzmianki źródłowe o wsi pochodzą z 1388 r., a parafię rzym.-kat. erygowano w 1310 r. Nie jest znany czas powstania pierwszego kościoła, ale prawdopodobnie stał on na wzniesieniu zw. Księża Góra. W 2 poł. XV w. Jan Długosz odnotował istniejący tu kościół pw. św. Mikołaja. Do tej parafii należała wieś Braciejowa, Głobikowa i Stasiówka. Właścicielem Gumnisk był Mikołaj Latoszyński h. Gryf. U schyłku XV w. Stanisław z rodu Gryfitów, który pełnił urząd podsędka ziemskiego sandomierskiego miał prawo patronatu w kościele.

32

Drugi, drewniany kościół spłonął w 1651 r. wraz z zabudowaniami plebańskimi za probostwa ks. Jana Rzewachowskiego. Do czasu wybudowania kolejnego, trzeciego drewnianego kościoła w 1682 r., nabożeństwa odprawiano w kościele św. Barbary w Braciejowej.

Od 1768 r. wieś była w posiadanie rodu Radziwiłłów, a od 1819 stała się własnością Raczyńskich. Na mapie katastralnej z 1849 r. nazwa wsi brzmi Gumniska Fox. Autorzy *Słownika Geograficznego* z 1881 r. odnotowali, że drewniany kościół pw. św. Mikołaja z 1682 r. został odnowiony w 1863 r. Wieś Gumniska Fox posiadała 900 mieszkańców. W latach 1870-1880 proboszczem był ks. Jan Perges, znany pod pseudonimem Janka z Głodomanku, pisarz ludowy.

W Skorowidzu dóbr tabularnych z 1905 r. wymienione są dwie własności: Gumniska-Fox hrabiny Róży Raczyńskiej o obszarze 236,96 ha (miejsce dawnej zabudowy dworskiej przy posesji nr 155a i 155b), oraz Gumniska Matyjówka należące do Waleriana i Ludwiki Grodzińskich h. Ślepowron; w stosunkowo niedalekiej odległości dwór i folwark, zaznaczony był na katastrze wsi z 1849 r., usytuowany w narożu drogi prowadzącej z Gumnisk przez Podlesie w kierunku Latoszyna i Kawęczyna (obecnie posesja nr 67). W 1913 r. w Gumniskach cegielnia należała do Wolfa Schottlanda.

W najnowszej historii regionu Gumniska zapisały się ważnymi wydarzeniami, bowiem podczas okupacji hitlerowskiej był tu silny ośrodek oporu. W miejscowej szkole kierownikiem był wówczas Adam Lazarowicz pseud. *Klamra*, który jednocześnie sprawował funkcję komendanta Obwodu Dębica AK. Szkolenia wojskowe członków podziemia odbywały się w budynku szkoły. Obecnie znajdują się tu pamiątki z tamtych czasów i tablica poświęcona poległym. Przez teren ten przebiegała linia frontu. W Gumniskach i w Wolicy podczas pacyfikacji przeprowadzonej przez Niemców 11 lipca 1943 r. zamordowano 7 osób a 30 wywieziono na roboty do Niemiec. Znaczna część wsi została zniszczona. Za pomoc udzieloną partyzantom w 1944 r. Niemcy przeprowadzili pacyfikację Gumnisk. Dzięki sprawnej akcji żołnierzy AK przeprowadzonej w dniu 12 sierpnia 1944 r., dowodzonej przez kpt. Józefa Lutaka pseud. *Dyzma* mieszkańcy uniknęli zagłady. Na cmentarzu parafialnym znajduje się kwatera poległych żołnierzy AK.

W październiku 1944 r. spłonął XVII-wieczny drewniany kościół pw. św. Mikołaja, usytuowany na pn.-zach. od obecnego kościoła, na cyplu dość wysokiego wzniesieniu. Od pd.-wsch. strony ulokowana była drewniana zabudowa plebańska i sad, a dalej łany pól. Kataster wsi z 1849 r. pokazuje, że kościół był orientowany, na planie krzyża łacińskiego, z ryzalitami kaplic, i dzwonnicą przy zach. elewacji; w jego najbliższym otoczeniu znajdował się cmentarz przykościelny. Obecnie pozostało po nim kościelisko. Drugi cmentarz położony był na północ od kościoła, o rombowym obrzeżu (określany jako *górny cmentarz*). Natomiast na wschód od niego, po przeciwnej stronie drogi, założono w 2 poł. XIX w. cmentarz *dolny*, aktualnie użytkowany.

Nazwa miejscowości Gumniska Fox używana była do l. 80 XX w. Obecny, murowany kościół pw. Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny wzniesiono w latach 1957-1960 na miejscu dawnej zabudowy plebańskiej, za probostwa ks. Michała Gniewka. W 1970 r. Gumniska zamieszkiwało 1 155 mieszkańców.

Zabytki oraz obiekty o istotnej wartości historycznej i kulturowej dla gminy

33

KOŚCIÓŁ PAR. rzym.-kat. pw. Wniebowzięcia NMPanny. Zbudowany został w latach 1957 – 1960, poniżej spalonego w 1944 r. drewnianego kościoła z XVII w. Wzniesiony w stylu nawiązującym do modernizmu z zachowaniem klasycznego układu wnętrza i bryłę; posiada jednorodny wystrój wnętrza prezentujący stylistykę typową dla sztuki sakralnej lat 60 XX w. Wyposażenie kościoła jest w większości współczesne oraz częściowo zachowane ze starszej świątyni (brak ich rozpoznania, dokumentacji i inwentaryzacji).
Obiekt ujęty w Gminnej Ewidencji Zabytków.

KOŚCIELISKO. Miejsce po starym kościele z XVII wieku spalonym w 1944 roku. Zlokalizowane jest na wzniesieniu, powyżej nowego kościoła. Zachowane jest też pierwotne wejście kamiennymi stopniami do świątyni, na platformie wzniesienia istnieje obrys murów obwodowych drewnianego kościoła. Od strony prezbiterium stoi współczesna dzwonnica parawanowa; w pobliżu tablica informacyjna o „Szlaku partyzanckim".
Obiekt ujęty w Gminnej Ewidencji Zabytków.

KAPLICZKA PODWORSKA na posesji nr 155, własności [redacted]. Po dawnym założeniu pozostała murowana kapliczka typu słupowa, we wnęce z drewnianą figurą św. Jana Nepomucena, późnobarokową. Pierwotna kapliczka zapewne z XVIII/XIX w., klasycystyczna, stała na kopcu; obecnie o przekształconej dekoracji architektonicznej przez niewłaściwie przeprowadzony remont i częściową przebudowę w 1980 r. Wtedy ustawiono kapliczkę na betonowych stopniach; obiekt w dużym stopniu stracił cechy stylowe, chociaż jego bryła nawiązuje do tego typu spotykanych kapliczek podworskich na tym terenie datowanych na 1 poł. XIX w.
Obiekt ujęty w Gminnej Ewidencji Zabytków

CMENTARZ PARAFIALNY (górny), założony w 2 poł. XIX w. Stosownie do sanitarnego nakazu władz austriackich, od k. XVIII wieku pochówki zmarłych przenoszono na nowo zakładane nekropolie poza place przykościelne. Na mapie katastralnej powyżej dolnego cmentarza zaznaczono ołówkiem prostokątny obrys planowanego kolejnego miejsca na pochówki. Po założeniu cmentarza górnego zaprowadzono nowy bieg drogi doprowadzającej. Obecnie użytkowany ze zdecydowanie mniejszą intensywnością pochówków jak cmentarz dolny. Zachowane są pojedyncze nagrobki z k. XIX w. o małej wartości zabytkowej oraz pojedyncze drewniane krzyże. Nieco zaniedbany, ze śladami po starych drzewach o dużych średnicach pni; okaz starodrzewu zachowany na granicy cmentarza. Z cmentarza roztacza się rozległy widok na dolinę z zabudową wsi i charakterystycznym pasowym układem pól ornych o genezie lokacyjnej.
Obiekt ujęty w Gminnej Ewidencji Zabytków

CMENTARZ PARAFIALNY (dolny), założony w 1 poł. XIX w. w bliskim sąsiedztwie placu przykościelnego, usytuowany także na stoku zbocza. Zaznaczony na planie katastralnym Gumnisk z 1849 r. z odmiennym przebiegiem drogi doprowadzającej. Brak śladów pierwotnie komponowanej przestrzeni cmentarnej w postaci ścieżek; obecnie z nowym ogrodzeniem, bez zadrzewienia komponowanego, z pojedynczymi wartościowymi, kamiennymi nagrobkami z XIX wieku właścicieli okolicznych dworów (m. in. Słotwińskich z Głobikowej – nagrobek, sygn. rzeźbiarza H. Periera ze Lwowa; Teodora Łobarzewskiego z Głobikowej, rodziny Gro-

34

dzińskich z Gumnisk). Na cmentarzu znajduje się z 1977 r. płyta z krzyżem poświęcona partyzantom i żołnierzom poległym w walce z hitlerowcami w okolicznych lasach w 1944 r.
Z cmentarza jest wizualny kontakt z kościołem, kościeliskiem oraz rozległy widok na dolinę z zabudową wsi i charakterystycznym pasowym układem pól.
Obiekt ujęty w Gminnej Ewidencji Zabytków.

KAPLICZKA MSZALNA nr dz. ew. 274/1, mur., 1935 r,; kubaturowa, typu domkowego, eklektyczna. Zlokalizowana jest samotnie na kulminacji wzniesienia, pośród pól uprawnych z dala od domostw, przy drodze dawniej gruntowej, obecnie asfaltowej. Wybudowana została w 1935 r. przez K. H. Susz, jako podziękowanie za szczęśliwy powrót z USA w 1931 r. Jest otynkowana, na rzucie prostokąta, przykryta dachem dwuspadowym krytym blachą. Fasadę akcentuje szczyt flankowany uszakami, zwieńczony cokołem. Otwór wejściowy arkadowy, ze skrzydłem drzwi, częściowo jest przeszklonym. Powyżej wnęka z krzyżem. Przy dwóch bocznych elewacjach otwory okienne są zakończone łukiem ostrym. We wnętrzu kapliczki stoi figura Matki Bożej Niepokalanie Poczętej. Kapliczka otoczona jest niskim, metalowym parkanem, i obsadzona po obu stronach drzewami w układzie symetrycznym, starymi. W przeszłości odprawiono w niej Msze św. Obecnie jest w dobrym stanie technicznym, pielęgnowana.
Obiekt ujęty w Gminnej Ewidencji Zabytków

TRADYCJA MIEJSCA DWORU i FOLWARKU. Obecnie jest to posesja przy nr 67; nr ew. dz. 543/16, z zabudową zagrodową, murowaną, nową; należąca do [redacted] określana *Grodzińszczówką.*
W stosunkowo niedalekiej odległości od zespołu dworskiego Gumniska Fox Raczyńskich (niezachowanego) istniał drugi dwór i folwark odnotowany na katastrze wsi z 1849 r. Usytuowany był w narożu drogi prowadzącej z Gumnisk do Kawęczyna, w pobliżu mostka i potoku spływającego z północnych wzniesień do potoku Braciejowa (Ostrej). Mapa katastralna wsi z 1849 r. pokazuje założenie, z kilkoma budynkami drewnianymi, o swobodnym rozplanowaniu, w otoczeniu prostokątnego terenu zadrzewionego od południowego zachodu. Niektóre obiekty tworzyły układ prostokąta z dziedzińcem pośrodku. W 1905 r. miejsce to należało do Gumnisk Matyjówka i majątek ten był własnością Waleriana i Ludwiki Grodzińskich h. Ślepowron. [redacted] potwierdziła, że w przeszłości potocznie nazywano to miejsce *Matejówką lub Grodzińszczówką* i należało do rodziny Grodzińskich (rodzinny grób Grodzińskich jest na cmentarzu dolnym w Gumniskach). Być może wcześniej była to własność Raczyńskich. Realność ta została zakupiona pod koniec lat 20. XX w. przez [redacted] Władysława Stafińskiego, młynarza z Łęk Dolnych, właściciela dwóch młynów. W latach 70.XX w. rozebrano murowany, ale już poważnie zniszczony dwór Grodzińskich. Po dawnym majątku pozostał stojący w narożu działki, duży budynek gospodarczy, przebudowany, z zachowanymi starymi piwnicami. Jest on zaznaczony na mapie katastralnej jako duży obiekt drewniany. Teren d. folwarku, obecnie określany jest jako miejsce podworskie.

TRADYCJA MIEJSCA ZAŁOŻENIA DWORSKO-FOLWARCZNEGO. Obecnie przy nr 155 i 155b; ze współczesną zabudową mieszkalno-gospodarczą i z nowym budynkiem; własność [redacted] i jej rodziny.

35

Miejsce usytuowane było w narożu drogi prowadzącej z Gumnisk do Gołęczyna przez Kopaliny. Na mapie katastralnej wsi Gumniska Fox z 1849 r. obszar dworski pokazany jest jako założenie położone przy drodze głównej we wsi, o nieregularnym obrysie, składające się z czterech drewnianych budynków w części dworskiej, od zachodu z częścią zadrzewioną, i powyżej z rozległym łanem pól; część gospodarcza była od wschodniej strony, z drewnianym budynkiem o planie w zgeometryzowane „C", z podwórcem pośrodku. Założenie należało do Raczyńskich; w 1905 r. figurowała Róża Raczyńska jako właścicielka realności o powierzchni ponad 236 ha. W okresie międzywojennym majątek należał do Szablowskiej i Zawilińskiej, od której ok. 1928 r obszar 15 ha zakupił Stanisław Gawlik, po swoim powrocie z USA. Najprawdopodobniej pod k. XIX w. wybudowano murowany dwór, który spłonął w czasie II wojny. Obecnie na miejscu dawnego założenia znajduje się jednorodzinna zabudowa. Stojąca w obrębie posesji nr 155a kapliczka murowana z figurą św. Jana Nepomucena, drew., polichromowaną, XVIII/XIX w. wydaje się być podworska. Mogła stać przy wjeździe do dawnej posiadłości Raczyńskich.

K Ę D Z I E R Z

Historia miejscowości

Niewielka miejscowość w sąsiedztwie Dębicy przy trasie Dębica-Mielec, o powierzchni 1,5 km², licząca w 2013 r. mieszkańców 238.

Pierwsza źródłowa wiadomość o osadzie Kędzierz pochodzi z 1352 r., kiedy jej właścicielem był rycerz Michał. Lokowana na prawie niemieckim wchodziła w skład parafii dębickiej. W XIV w. dziedzicami Kędzierza byli Gryfici, a następnie po ślubie zawartym w 1465 r. przez Stanisława Ligęzę z Jadwigą, wdową po Stanisławie Gryficie, Ligęzowie. Jan Długosz w 2 poł. XV w. wspomniał o *dobrym* folwarku w Kędzierzu, którego pola położone były w trzech miejscach. Z rejestru poborowego z r. 1510 wynika, że Kędzierz (Kandlerz, Kandzerz) położony poza miastem Dębicą traktowany był jako jego przedmieście. Od pocz. XVI w. i w XVII w. kolejnymi właścicielami wsi byli Trzeciescy. W 1705 r. właścicielem Kędzierza został Jan Morsztyn, starosta czorsztyński.

Od 1768 r. wieś należała do rodu Radziwiłłów, a od 1819 r. do rodziny Raczyńskich. W 1772 r. Kędzierz nadal związany był z do okręgiem parafii Dębica. W 1 poł. XVIII w. odnotowano tutaj 13 domów i 28 chłopów, a przed 1888 r., jak podaje *Słowik Geograficzny* było 60 domów i 362 mieszkańców.

Mapa katastralna wsi Pustynia z przysiółkiem Kandzierz z 1849 r. pokazuje układ wsi na osi pd.-zach. – pn.-wsch., wyznaczony dwoma zasadniczymi drogami, które z poprzecznymi, doprowadzającymi do pól tworzą owalne formy; od wschodniej strony łany pół i ścieżki układają się równoleżnikowo. Można wnioskować, że przed 1849 r. zagrody lokowano wyspowo, a zabudowa drewniana była bardzo nieliczna, lokowana dość chaotycznie, przy drogach. Przy starych domach, nowo naniesione budynki sytuowano w dalszym ciągu dość przypadkowo, i powstawały one w dość dużej ilości (na mapie zaznaczone kreskowaniem). Taka sytuacja może świadczyć o wzmożonym ruchu budowlanym we wsi w 2 poł. XIX w. W 1970 r. Kędzierz zamieszkiwało

36

1 440 mieszkańców. W 1977 r. do Dębicy włączono część sołectwa Kędzierz (250 ha). Do niedawna Kędzierz stanowił jedno sołectwo z Kozłowem; obecnie jest odrębną miejscowością.

K O C H A N Ó W K A

Historia miejscowości

W skład Paszczyny wchodzą dwa sołectwa: **PASZCZYNA** o pow. 6,6 km² oraz **KOCHANÓWKA** o pow. 6, 2 km²; łącznie zamieszkuje 1736 mieszkańców; w Paszczynie 1387 mieszkańców i w Kochanówce 332 mieszkańców. Miejscowość położona jest na terenie Rynny Podkarpackiej. Rzeka Zawadka znajduje tu ujście do Wielopolki.

Obiekt o istotnej wartości historycznej i kulturowej dla gminy

DOM - Leśniczówka nr 244. Budynek drewniany powstał w XIX w., rozbudowany w 1923 r, następnie remontowany w 1990 r. Obecnie jest na planie wydłużonego prostokąta, przysadzistych proporcji, kryty wysokim dachem dwuspadowym, z dużą ilością nastaw kominowych; w otoczeniu wysokich drzew.

Obiekt ujęty w Gminnej Ewidencji Zabytków.

K O Z Ł Ó W

Historia miejscowości

Niewielka miejscowość o powierzchni 3,1 km² licząca w 2013 r. 722 mieszkańców, leży przy trasie Dębica-Mielec, w bezpośrednim sąsiedztwie Dębicy.

W przeszłości dzieje Kozłowa, osady położonej na skraju Puszczy Sandomierskiej były związane z położonym od zachodniej strony Kędzierzem oraz z większą miejscowością, jaką była Pustynia. Początkowo Kozłów był własnością rodu Ligęzów, a od pocz. XVI w. Trzecieskich. W 1768 r. wieś przeszła w posiadanie rodu Radziwiłłów, następnie od 1819 r. rodziny Raczyńskich.

W XV w. Kozłów należał do parafii dębickiej. Z rejestru poborowego z r. 1510 wynika, że wieś tą traktowano jako przedmieście Dębicy. W 1 poł. XVIII w. odnotowano tu zaledwie 3 domy i 14 chłopów. W 1787 r. cesarz Józef II zatwierdził plan regulacji parafii w diecezji tarnowskiej i w ramach tych zmian Kozłów włączono do parafii w Brzeźnicy.

Plan katastralny wsi Pustynia z 1849 r. rejestruje układ zabudowy wiejskiej przysiółka Kozłów skoncentrowany przy północno-wschodniej stronie Stawu pod Kozłowem, rozlewisku prawdopodobnie o XVI-wiecznej tradycji, związany ze stawami należącymi do założenia dworskiego w Pustyni. Na terasie nachylonej w kierunku stawu, wzdłuż przebiegającej drogi, na wąskich działkach, usytuowano szczytem drewniane budynki, nieco oddalone od drogi. W tylnej części parcel stała zabudowa gospodarcza, a za nią ciągnęły się długie, wąskie łany pól. Nowe

37

budynki (naniesione kreskowaniem) w dość dużej ilości powstały już w 2 poł. XIX w. Autorzy Słownika Geograficznego z k. XIX w. podają, że *Kozłów stanowił w XIX wieku przysiółek Pustyni i liczył 178 mieszkańców, oraz 36 domów.* Typ osadnictwa przysiółka jest przykładem ulicówki jednostronnej i można wiązać z późnośredniowiecznym okresem lokowania Kozłowa. W 1905 r. Roger i Edward Raczyńscy mieli w Kozłowie 9,53 ha połączone z dobrami dworskimi w Pustyni, także ich własności.

W ostatnich latach zabytkowe stawy podworskie przecięte zostały estakadą E 118 w ciągu autostrady A-4 Tarnów - Dębica. W ten sposób nastąpiło radykalne oddzielenie wizualne obu dawniej zunifikowanych miejscowości.

Wieś posiada dobrze zachowany dawny układ planistyczny w postaci ulicówki ciągnącej się wzdłuż brzegów stawów, sztucznie utworzonych w XVI w. Od drogi stanowiącej jej oś planistyczną, odchodzą poprzecznie miedze i ścieżki rozdzielające zagrody i pola, utrwalające układ typowy dla lokacji średniowiecznej. Zabudowa drewniana z k. XIX i 1. poł. XX w. zachowana jest częściowo i przemieszana z nową, murowaną o różnym stopniu dopasowania się do tradycji. Niektóre fragmenty krajobrazu zachowały dawny charakter. Jest to widoczne szczególnie w obrębie zagród złożonych z budynków drewnianych otoczonych sadem i ogrodzeniem o formie drewnianego parkanu, z przydrożnymi drewnianymi krzyżami. Niekiedy takie zagrody występują w sekwencji dwóch lub trzech tworząc enklawę, częściej jednak egzystują samotnie pośród nowszej zabudowy. Cechą wyróżniającą krajobraz wsi są rozległe stawy. Przy nadbrzeżu Wisłoki swoją siedzibę ma Ośrodek Rekreacyjno-Wypoczynkowy „Jałowce" z kąpieliskiem i dogodnymi warunkami do wypoczynku, uprawiania sportów wodnych, oferujący również noclegi i posiłki.

L A T O S Z Y N

Historia miejscowości

Wieś leży na pograniczu dwóch krain geograficznych: Kotliny Sandomierskiej na północy i Pogórza Karpackiego na południu, przy trasie nr 94 Położona jest nad dolnym biegiem rzeki *Ostrej* i prawym dopływem *Wisłoki*. Latoszyn na powierzchni 5,8 km² w 2013 r. zamieszkiwało 1393 mieszkańców.

We wczesnym średniowieczu w Latoszynie znajdowało się prawdopodobnie grodzisko umiejscowione za rzeką Ostrą w kierunku Gumnisk. Do dziś jest tam duże wzniesienie nazwane przez mieszkańców Latoszyna *Kocim Zamkiem* z resztkami wałów ziemnych, charakterystycznych dla umocnień grodowych.

Miejscowość ta istniała zapewne już w XII w. i należy do jednej z najstarszych osad w gminie Dębica. W 1245 r. właścicielem Latoszyna był Teodor Gryfita, wojewoda krakowski (1231-1237), który tą wsią i Straszęcinem uposażył klasztor Cystersów w Ludźmierzu. Jednak wkrótce wdowa po wojewodzie Marku, bracie Teodora, wraz z synami Klemensem i Andrzejem dokonała zamiany, oddając cystersom za Latoszyn i Straszęcin wieś Droginię k. Dobczyc. O tym ostatnim zdarzeniu informuje dokument z 1239 r., w którym po raz pierwszy pojawia się nazwa

38

wsi Latoszyn. Odtąd ród Gryfitów stał się dziedzicem obu tych wsi, i zapewne także okolicznych osad.

Czader z Latoszyna był protoplastą tej linii rodu Gryfitów, która związała swe losy z Dębicą. Już na początku 1305 r. był on w otoczeniu króla Władysława Łokietka w Wiślicy. Jego spadkobiercą był Świętosław z Dębicy, który w latach 1358-1372 przeprowadził lokację miasta. W XV w. Latoszyn należał do parafii dębickiej. Na podstawie zapisów zawartych w księdze retaksacji beneficjów diecezji krakowskiej z 1529 r. można wnioskować, że w Latoszynie był duży folwark, z którego oddawano znaczną dziesięcinę. Z tej wsi, skąd wywodzili się właściciele Dębicy, pochodził jeden z najwybitniejszych reprezentantów tego rodu, doktor dekretów, profesor i sześciokrotny rektor Akademii Krakowskiej, Jan z Latoszyna zw. Latoszyński (1442 r.), syn Mikołaja z Latoszyna, określany też jako pochodzący z Dębicy. Starszym bratem Jana Latoszyńskiego był Aleksander, który także studiował w Akademii Krakowskiej (1431 r.), a następnie w poł. XV w. bezskutecznie starał się o probostwo dębickie.

Nazwę miejscowości w zlatynizowanej staropolskiej formie *Lathoschyn* wymienia w latach 1470-80 Jan Długosz w swym dziele. Po podziale majątku, jaki nastąpił w 1500 r. Jakub, wnuk Jana z Dębicy, a syn Paszka Gryfity otrzymał Latoszyn i dwór w Wolicy oraz połowę Stasiówki. W dokumentach z 1509 r. jako właściciel Latoszyna wzmiankowany jest Jakub z Latoszyna, a w 1515 r. wieś znalazła się w posiadaniu Hieronima Szczepanowskiego, właściciela Dębicy. W 1505 r. w rejestrze poborowym odnotowano 24 łany kmiece, 3 karczmy, młyn i dwór z folwarkiem, a chłopi mieli prawo swobodnej żeglugi po rzece Wisłoce. Przez Latoszyn przebiegała droga publiczna łącząca Pilzno z Dębicą. W pobliskim niewielkim Latoszynku, w którym mieszkało 4 zagrodników był młyn na Wisłoce i dwór z folwarkiem.

Od lat 20. XVI w. jako właściciele wsi występują Trzeciescy: Aleksander, Jan i Andrzej. W XVI w. Latoszyn był największą wsią okalającą miasto Dębicę. W 1681 r. dziedzicami Latoszyna byli prawdopodobnie Józef i Jerzy Trzeciescy.

W 1 poł. XVIII w. odnotowano w Latoszynie 9 domów. W 1705 r. kolejnym właścicielem Latoszyna został Aleksander Krasiński, kasztelan małogojski. Zmiany właścicieli Latoszyna nie zawsze korzystnie wpływały na rozwój wsi. Na przełomie XVIII/XIX w. Latoszyn należał do rodziny Morskich i znany był z leczniczych źródeł, które uczyniły to miejsce jednym z najlepszych kurortów w Polsce. Latoszyn z upadku gospodarczego zaczął się podnosić dopiero w latach 30. XIX wieku. Wtedy nastąpił rozwój rolnictwa i gorzelnictwa, powstawały karczmy. Niestety, klęski żywiołowe a szczególnie częste powodzie, które nawiedzały okolice Dębicy w tym i Latoszyn, niszczyły zbiory i zasiewy. Znaczne straty wśród ludności były też wynikiem zachorowania na cholerę. U stóp wzniesienia Palana Gera (Spalona Góra) istnieje duży cmentarz, gdzie grzebano zmarłych na cholerę, dur brzuszny i inne choroby zakaźne.

W okresie rabacji roku 1846 ucierpiał latoszyński dwór, w następstwie czego za zaciągnięte długi przez jego właściciela Morskiego, Żydzi przejęli majątek dworski.

W 1884 r. Latoszyn liczył 687 mieszkańców, a na większej własności dworskiej figurował A. Morawski. Pod koniec XIX w. dwór nabył, pochodzący z kresów wschodnich Roman Bal, który właścicielem był do II wojny. Natomiast w 1905 r. folwark „Świdlica" w Latoszynie, o obszarze 456,78 ha należał do Eweliny Brzezińskiej. W spisie przemysłowo-handlowym z 1913 r. odnotowana została hr. Wanda Bobrownicka jako właścicielka gorzelni w Latoszynie.

39

W 1944 r. przez wieś przebiegała linia frontu. Nad Wisłoką, między okopanymi wojskami niemieckimi a radzieckimi znajdował się kilkusetmetrowy teren, zaminowywany przez obie strony.

W 1970 r. Latoszyn zamieszkiwało 1 311 mieszkańców; w 1977 r. do miasta Dębicy włączono część sołectwa Latoszyn (94 ha - dzisiejszy teren Osiedla Kępa. Dawny dwór znalazł się na nowym terenie administracyjnym). Dekretem z 24 lipca 1983 r. abp Jerzy Ablewicz utworzył samodzielną parafię w Latoszynie.

Turystyczne walory Latoszyna to m.in. wzgórza pokryte bukowo–sosnowymi lasami, a także przebiegający tędy szlak rowerowy. Dzięki dynamicznemu rozwojowi tej wsi, staje się ona miejscowością podmiejską, coraz bardziej zacierając granicę między Latoszynem a Dębicą.

W 2012 roku sołectwu Latoszyn i sołectwu Podgrodzie został nadany status obszaru ochrony uzdrowiskowej nadany rozporządzeniem Rady Ministrów z dnia 27 czerwca 2012 r. (Dz.U. 2012 nr 0 poz. 783). Nadanie to wiąże się z uruchomieniem na powrót dawnego uzdrowiska Latoszyn Zdrój celem wykorzystania unikalnych właściwości istniejących tu zdrowotnych źródeł wód.

Zabytki oraz obiekty o istotnej wartości historycznej i kulturowej dla gminy

TRADYCJA MIEJSCA DAWNEGO KURORTU. Miejsce położone jest w niedalekiej odległości od trasy nr 94, dostępne przy bocznej, nowo wytyczonej drodze. Rozplanowanie i zabudowa dawnego kurortu nie zachowały się, oprócz drogi dojazdowej, również od drogi nr 94 z charakterystycznym rozwidleniem i częściowo z reliktowymi śladami po zadrzewieniu. Na obszarze dawnego kurortu jest nowa zabudowa jednorodzinna, las z polaną i drogami gruntowymi. Aktualnie w miejscu dawnego uzdrowiska powstał nowy pawilon leczniczej przychodni specjalistycznej dla Latoszyna i Podgrodzia.

Historia miejsca

Latoszyn od wieków słynął ze znakomitych wód leczniczych wypływających u podnóża wzniesienia porośniętego lasami, o archaicznej nazwie *Palana Gera* (Spalona Góra), gdzie kiedyś znajdował się ośrodek religijnego kultu prasłowiańskiego - świątynia Peruna - owiany baśniami, legendami i opowieściami. W XVI w. jedną z tych opowieści ujął w balladę poeta Henryk Leciejewski, pisząc: *Jest góra Palana Gera, skąd widno i gdzie ucieszno, tam było kościelisko i dawno, i długo. Anieli je rozbierali, a diabli budowali. Były tam źródła na niemoce.* Lecznicze źródła, o których autor wspomina znajdowały się u podnóża góry i w XVII w. uczyniły Latoszyn znany dzięki ich właściwościom, a w XVIII w. uchodziły one za jedno z najlepszych w Polsce.

Ewaryst A. Kuropatnicki, który w 1786 r. opublikował opis wyjątkowych miejsc ówczesnej Galicji, odnotował, że wieś Latoszyn należąca wtedy do rodziny Morskich była *wybornemi wodami mineralnemi sławna, żadnego jednak nie masz koło nich ogrodzenia, luboć przy drodze murowanej od Wiednia do Lwowa*. Istnieje przekaz, że w 1 poł. XIX w. funkcjonował tu Zakład Zdrojowo-Kąpielowy hrabiego Morskiego tzw. Latoszyńskie Łazienki, z którego korzystali w celach leczniczych zamożni okoliczni mieszkańcy. Jednak mapa katastralna wsi Latoszyn z 1849 r. nie potwierdza tego przekazu, bowiem w miejscu kurortu pokazuje szeroką i długą działkę (nr 260), ale bez żadnej zabudowy. W czasie rabacji, 21 lutego 1846 r. został zamordowany Aleksy Mor-

40

ski w swojej posiadłości przez miejscowych chłopów, podobnie jak i jego brat Stanisław Morski z Brzezin. Po tym zdarzeniu majątek w Latoszynie był dzierżawiony przez siostrę A. Morskiego, Wandę Bobrownicką, żonę właściciela z Dobkowa, a wieś nadal słynęła z przyrodolecznictwa. Wspierana przez inż. Groisa, przekształciła łazienki w niewielki Zakład Zdrojowo-Kąpielowy Bobrownickiej, który w 1850 r. wpisano do spisu leczniczych kąpielisk. Praktykowane tu z dobrym skutkiem przyrodolecznictwo stało się przedmiotem dociekań dr Zieleniewskiego w 1863 r., z kolei prof. Szajnocha poświęcił Latoszynowi rozprawę w dziele „Źródła mineralne w Galicji".

Zabudowa kurortu została naniesiona na mapę z 1869 r., na której schematycznie zaznaczono budynki tworzące układ w „U", pośrodku z obiektem na planie kwadratu; przy nich napis *Bad Latoszyn.* Dokładniejszy układ tegoż kurortu obrazuje mapa z 1887 r., gdzie widać podział parceli oraz na obszarze o powierzchni 260 a zaznaczono obiekty skromnego założenia krajobrazowego u podnóża lasu, z kilkoma budynkami drewnianymi, różnej wielkości, rozmieszczonymi pośród krętych alejek, z gazonem od zachodu i szpalerem drzew od wschodu. Pośrodku stał zapewne główny, murowany obiekt z ryzalitami przy fasadzie. Od głównej drogi Kraków-Lwów wytyczono nową drogę dojazdową przebiegającą wzdłuż starej. Z 2 poł. XIX w. pochodzą analizy chemiczne wody zdrojowego źródła przeprowadzone przez tarnowskiego aptekarza Reida, określające jako wodę chlorkowo-siarczanowo-sodowo-wapienną.

Autorzy *Słownika Geograficznego* z 1884 r. odnotowali, że *przy źródle znajduje się leśniczówka i kilka domów,* a z wód korzystali okoliczni mieszkańcy. Większa własność dworska należała do A. Morawskiego. Ok. 1900 r. zakład został zniszczony przez huragan i pożar, co mieszkańcy z pobliskich miejscowości uznali za karę za grzechy tj. *za kąpiel nago i jeszcze przyjazd z daleka, aby tej kąpieli dokonać*. Początkowo istniała tylko jedna studnia cembrowa z wodą siarczaną, z której czerpano wodę do kąpieli w latach 1863-1900.

W 1912 r. Latoszyn nie znalazł się w spisie zdrojowisk i uzdrowisk Galicji. W 1932 r. na miejscu starego zakładu, z inicjatywy prywatnej dębiczan: P. Rosenberka i inż. Wacława Krawczyka wybudowano nowoczesny obiekt kąpielowy zwany „Łazienkami", z restauracją oraz dwa pensjonaty. Jak pokazują zachowane fotografie budynek łazienek latoszyńskich był piętrowy, i posiadał wygląd o bardzo nowoczesnym rozwiązaniu architektonicznym. Jego kubiczna forma, złożona z mniejszych zgeometryzowanych elementów, zróżnicowana wielkość otworów okiennych i drzwiowych, narożne duże okna, wgłębny podcień wsparty na dwóch słupach, balustrady tarasu i balkonu o formie rur, oraz dostępność wnętrza budynku prawie z poziomu nawierzchni wskazuje na modernistyczną stylistykę, dbającą wyraźnie o funkcjonalność i estetykę realizacji. Stał pośród wysokich drzew.

Pensjonat dla kuracjuszy prezentował nieco odmiennie, tradycyjny wygląd obiektu piętrowego, o prostopadłościennej bryle, przykryty dachem dwuspadowym, o elewacjach przeprutych oknami w rytmicznym układzie, jednej wielkości. Uzdrowisko cieszyło się dużą popularnością; leczono tu choroby reumatyczne przez kąpiele siarczane i okłady borowinowe. W ciągu roku udzielono do 3 tysięcy zabiegów pod nadzorem lekarza. Do zakładu zjeżdżali kuracjusze z kraju i zagranicy, stawiając go ponad Krynicę i Szczawnicę. W miejscu zniszczonej cembrowiny wykonano studnię murowaną z cegły o średnicy 3,15 m do głębokości 6,53 m. Wody latoszyńskie i ich właściwości uchodziły za najlepsze w Polsce.

41

Tutejsze wody siarczane i żelazisto-siarczane, oraz doskonałej jakości borowina, leczyły choroby stawów, kości, choroby skórne: grzybice, łuszczyce, choroby kobiece, paraliże i niedowłady. Korzystano ze spacerów i wędrówek pieszych. Borowinę przywożono z torfowisk, z lasu, z pobliskiego Przyborowa. Również nasłonecznienie na obszarze uzdrowiskowym przekraczało normy w stosunku do innych uzdrowisk.

Podczas II wojny światowej ten tętniący życiem ośrodek został prawie całkowicie zniszczony; budynek Łazienek został zburzony. Łazienki posiadały własną bibliotekę, w każdym pokoju znajdowało się radio. Dbano o organizowanie kuracjuszom czasu wolnego. Mogli skorzystać ze spacerów po lesie, a w niedalekiej odległości z kąpieli rzecznych w Wisłoku, oraz kąpieli słonecznych. Kurort do czasu wybuchu II wojny prowadził W. Krawczyk.

W wyniku działań wojennych 1944-45 łazienki zostały zniszczone, a źródła zasypane. W sierpniu 1945 r. Władysław Gawlik zwrócił się do Ministerstwa Pracy, Opieki Społecznej i Zdrowia o przyznanie funduszy pieniężnych na odbudowę zupełnie zniszczonego Zakładu Zdrojowego, ale bez rezultatu.

W 1962 r. z dawnych obiektów zdrojowych zachował się tylko jeden nieduży budynek. W 1968 r. Wydział Zdrowia PPRN w Dębicy zlecił AGH w Krakowie przeprowadzenie badań geofizycznych celem rozpoznania i ewentualnego reaktywowania uzdrowiska. Wykonane odwierty i badania wykazały, iż latoszyńskie zdroje są wartościowe pod względem zawartości składników mineralnych. W okresie PRL-u ich odbudowa była przedmiotem zainteresowań zakładów pracy, a rzeszowski Urząd Wojewódzki dokonał nawet szczegółowych badań geologicznych i hydrologicznych. Jednak nadal nie podejmowano działań w kierunku reaktywowania uzdrowiska. Drugie źródło o podobnym składzie chemicznym znajduje się od strony wsi Podgrodzie. Pozostały leje studni, z których mieszkańcy czerpali leczniczą wodę oraz budynek łaźni przysposobiony na leśniczówkę. Budowa zbiornika retencyjnego pozwoliłaby gromadzić większy zapas wody.

W 1990 r. tutejsze wody zostały oficjalnie uznane za lecznicze. Od 1998 r. czyniono starania ponownego utworzenia tu uzdrowiska i eksploatację wód mineralnych. Dzięki długoletnim staraniom i poszukiwaniom inwestora, czynionym zwłaszcza przez wójta gminy Dębica – pana Stanisława Rokosza, 25 lipca 2018 roku otwarto ponownie Uzdrowisko Latoszyn Zdrój. W 2019 r. otwarto basen siarkowy, następnie park zdrojowy, tężnie oraz pijalnię wód mineralnych. Powstała nowa droga doprowadzająca do ośrodka, sieć dróżek edukacyjno-rekreacyjnych oraz nowoczesna zabudowa odpowiadająca aktualnym oczekiwaniom kuracjuszy.

Wartość zabytkowa i stan zachowania

Do czasu powstania w 2018 r. nowej zabudowy uzdrowiskowej, po dawnym kurorcie, nie zachowało się prawie nic; źródła były zasypane; pozostała droga dojazdowa od głównej nr 94, w miejscu dawnych łazienek budynek leśniczówki, a parterowy, murowany budynek noszący cechy przedwojennego obiektu był częściowo zmodernizowany. Z przeprowadzonych badań wynikało jednak, że łączne zasoby wód mineralnych są wystarczająco duże, by stać się bazą dla tutejszego lecznictwa uzdrowiskowego. Za odbudową „Łazienek" przemawiały takie atuty jak: czyste powietrze (południowe wiatry z Przełęczy Dukielskiej), możliwość uprawiania hipoterapii, skuteczne metody leczenia wielu schorzeń. Połączenie balneologii, hipoterapii i fizykoterapii

42

wraz z czynnym wypoczynkiem stwarzało możliwość utworzenia z Latoszyna poważnego ośrodka leczniczego.

Władze gminy rozpoczęły próby reaktywizacji zburzonych podczas wojny łazienek latoszyńskich; planowano utworzyć Zakład Przyrodoleczniczy wraz z zapleczem hotelowo-rekreacyjnym. W 2012 r. sołectwo Latoszyn i sołectwo Podgrodzie nadało status obszaru ochrony uzdrowiskowej „Obszar Ochrony Uzdrowiskowej Latoszyn" na podstawie Rozporządzenia Rady Ministrów z dnia 27 czerwca 2012 r. w sprawie nadania statusu obszarom ochrony uzdrowiskowej sołectwu Latoszyn i sołectwu Podgrodzie położonym na obszarze Gminy Dębica (Dz. U. z 2012 r. Nr 0, poz. 783).

Uchwałą Nr VI/45/2015 Rady Gminy Dębica z dnia 17 kwietnia 2015 roku w sprawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego Gminy Dębica, obszaru położonego w miejscowości Latoszyn, w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków ustalono: 1) ochronę zabytków archeologicznych (stanowisk archeologicznych w Latoszynie: AZP 103-70/79, AZP 103-70/71) w formie stref ochrony konserwatorskiej, w granicach zgodnych z oznaczeniem na rysunku planu; 2) ochronę konserwatorską dawnego założenia uzdrowiskowego z XVII w., zlokalizowanego w terenie 1ZL, poprzez wprowadzenie elementów i informacji upamiętniających dawną lokalizację uzdrowiska; 3) ochronę konserwatorską miejsca pamięci, zlokalizowanego w terenie 1ZL, poprzez utrzymanie miejsca spoczynku ofiar epidemii cholery z połowy XIX w. jako wydzielonego obszaru z kapliczką i symbolicznym grobem, otoczonych zielenią urządzoną.

Następstwem tych działań jest wznowienie działalności leczniczej dawnego kurortu. Wytyczono nową drogę dojazdową w pobliżu budynku nr 154 (dawnej karczmy), powstała zabudowa uzdrowiskowa, ale już o nowym wyglądzie architektonicznym wraz z zagospodarowaniem otaczającej przestrzeni będącej miejscem o zabytkowej tradycji. Postała ścieżka zdrojowa doprowadzająca do „Kociego zamku".

KAPLICZKA PRZYDROŻNA – Kopaliny, określana kapliczką Panków. Usytuowana przy asfaltowej drodze, na granicy Latoszyna, Dębicy i Gumnisk, przy nr.46a i ul. Gajowej 29; nr dz. ew. 725; kubaturowa. Wybudowana w 1910 r. przez Jana i Mariannę Panków jako podziękowanie za narodziny córki Jadwigi. Kapliczka zlokalizowana jest na niewielkim wzniesieniu, dostępna po kilku stopniach, wśród kępy wysokich drzew lipa-pomnik przyrody (w pobliżu, przy drodze do domostwa, na lekkim wzniesieniu stoi duży drewniany krzyż). Kapliczka typu domkowego jest murowana, otynkowana, na rzucie prostokąta, przykryta dachem dwuspadowym krytym blachą. Fasada skierowana ku drodze, z otworem wejściowym prostokątnym, górą o łuku odcinkowym, ujętym zdwojonym, prostokątnym obramieniem wgłębnym; drzwi metalowe, częściowo przeszklone. W szczycie obramienie wgłębne, górą dwuboczne, z wnęką przesłoniętą przeszkleniem; szczyt wieńczy krzyż.

Wnętrze zdobi wartościowe artystycznie wyposażenie w postaci rzeźb przeniesionych zapewne z innych kapliczek: kopia figury Matki Bożej z Dzieciątkiem, depcząca węża, apokaliptyczna (oryginalna rzeźba - może z XVII w. - przekazano na prośbę wnuków fundatorów z tej kapliczki do kościoła pw. Matki Bożej Anielskiej w Dębicy), kopię postawiono 15 sierpnia 1982 r.; drewniane figury, polichromowane, niewielkich rozmiarów, z końca XVIII w.?, ludowe; dwie figury przedstawiające św. Jana Nepomucena, i św. Jana Kantego?; przedstawienie Chrystusa Zmar-

43

twychwstałego w koronie na głowie; cztery drewniane, polichromowane rzeźby aniołków adorujących, ukazane w całej postaci i w zróżnicowanych pozach, oraz trzy główki aniołków (dwie razem), wydaje się o XVII w. genezie. Konieczne jest dokładne rozpoznanie zabytkowych obiektów. Brak jest podstawowej dokumentacji inwentaryzacyjnej. Możliwość wglądu do wnętrza kapliczki przez przeszklone drzwi stwarza duże zagrożenie dla zabytkowych obiektów (brak aktywnego ostrzegania przed włamaniem). Wskazane jest wpisanie do rejestru zabytków oraz odpowiednie zabezpieczenie.
Obiekt ujęty w Gminnej Ewidencji Zabytków.

KAPLICZKA na miejscu cmentarza cholerycznego z 1831 r., w pobliżu lasu; nr dz. ew. 228 [redacted]. Kubaturowa kapliczka powstała w miejscu ofiar epidemii z Dębicy, Latoszyna i Podgrodzia, zburzona w 1944 r., odbudowana w 1982 r. staraniem Bronisława Kozioła (napis informujący na tablicy umocowanej w szczycie elewacji frontowej). Kapliczka typu domkowego jest murowana, otynkowana, na rzucie prostokąta, przykryta dachem dwuspadowym pobitym blachą. Fasada o skromnym rozwiązaniu; z otworem wejściowym do wnętrza, prostokątnym; drzwi drewniane, ramowo-płycinowe, górą przeszklone. Obiekt objęty ochroną konserwatorską w ramach planu zagospodarowania przestrzennego.
Obiekt ujęty w Gminnej Ewidencji Zabytków.

KAPLICZKA PRZYDROŻNA. Zlokalizowana po północnej stronie drogi nr 94 , na lewym brzegu Ostrej; nr dz. ew. 218 [redacted] Kapliczka powstała w poł. XIX w., przebudowana w 1978 r.; słupowa, o formie murowanego prostopadłościennego cokołu i arkadowym zadaszeniu, przykryta blachą ocynkowaną. W arkadowej wnęce stoi figura św. Jana Nepomucena, drewniana, polichromowana, z k. XVIII w., o barokowej stylistyce, ludowa.
Obiekt ujęty w Gminnej Ewidencji Zabytków.

DAWNY ZAJAZD. Obecnie pełni funkcję budynku mieszkalnego w zabudowie zagrodowej, z sadem; nr 154; nr dz. ew. 153 [redacted] po poł. XIX w., murowany, otynkowany, na planie wydłużonego prostokąta, przykryty dachem dwuspadowym, przysadzistych proporcji, w elewacji frontowej ganek drewniany, przeszklony, późniejszy. Usytuowany jest przy trasie nr 94, dawnym trakcie cesarskim z Krakowa do Lwowa. Budynek bez nowych przekształceń, zachowuje pierwotny wygląd. Interesujący dla dokładniejszego rozpoznania, wymaga remontu. Od 1944 r. zamieszkały przez [redacted], wcześniej należał do Sierżengi, i Jana Cichonia. Obecnie jego widoczność z drogi wyraźnie utrudniają postawione wzdłuż drogi nr 94 ekrany wyciszające hałas.
Obiekt ujęty w Gminnej Ewidencji Zabytków.

„**KOCI ZAMEK**". Na Obszarze Ochrony Uzdrowiskowej – dostępne ze ścieżki zdrojowej. Niepozorne wzgórze charakterystyczne dla umocnień grodowych. Prawdopodobnie 100 lat temu znajdowała się tu skała, pozostałość po dawnym zamku warownym. Miejsce warte jest przebadania archeologicznego.

44

N A G A W C Z Y N A

Historia miejscowości

Miejscowość położona jest przy drodze nr 94 Nagawczyna w 2013 r. liczyła 2453 mieszkańców i zajmuje powierzchnię 5,9 km².

Ze średniowiecznym osadnictwem należy wiązać nazwę wsi Nagawczyna. Jej dzieje wiążą się z historią Dębicy, ponieważ obie te miejscowości pozostawały w posiadaniu tych samych właścicieli, i stanowiły jeden organizm administracyjny, z tym że Nagawczyna ma późniejszą metrykę. Pierwsza wzmianka źródłowa o Nagawczynie jako wsi należącej do parafii św. Jadwigi w Dębicy pochodzi z lat 1325-1327. Najprawdopodobniej wieś była własnością rycerskiego rodu Gryfitów. W 1465 r. przejął ją Jakub Trzecieski, dziedzic Latoszyna, ożeniony z Katarzyną z Dębicy. W 1492 r. właścicielem był Aleksander Trzecieski, który swojej żonie Barbarze zapisał połowę Nagawczyny, ale bez *dworu*. Zapis ten sugeruje, iż miejsce obecnego założenia podworskiego ma starą tradycję, sięgającą k. XV w.

W 1495 r. właścicielem wsi był Wojciech Trzecieski, bliski krewny lub brat A. Trzecieskiego, a w 1505 r. Nagawczyna należała do Aleksandra Trzecieskiego. W 1568 r. Jan Trzecieski, sekretarz króla Zygmunta Augusta, występował jako dziedzic Nagawczyny (Nogawczyny), oraz połowy miasta Dębicy, Latoszynka i Pustyni. W 1581 r. wieś była własnością Alexa Trzecieskiego. Od 1602 r. kolejnym dziedzicem był Stanisław Trzecieski, syn Alexa, który figurował w dokumentach z 1646 r.

W 2 poł. XVII w. w bliżej nieznanych okolicznościach Nagawczyna przeszła w posiadanie rodu Ligęzów herbu Półkozic, właścicieli dóbr w Bobrku (Zawada), bezpośrednio sąsiadujących od wschodniej strony. Najprawdopodobniej w 1656 r. Ligęzowie byli właścicielami Nagawczyny, co potwierdza fakt, że w tym czasie prebenda przy kościele *in Monte Bobrek alias Zawada* pobierała dziesięcinę m.in. z Nagawczyny. Na liście kolatorów kościoła parafialnego w Dębicy umieszczono Jana Kazimierza z Bobrku Ligęzę, dziedzica Nagawczyny. Po bezpotomnej śmierci Jana Kazimierza, Zawadę przejęła jego siostra Felicja, żona Jana Walewskiego (1657 r.).

Układ stosunków własnościowych dóbr Zawady z pocz. XVIII w. pozwala prześledzić także dzieje Nagawczyny, będącej we władaniu tego samego właściciela. W 1704 r. J. Walewski odstępuje Zawadę Janowi Przebendowskiemu, podskarbiemu koronnemu. Kolejną dziedziczką Zawady i pozostałych dóbr była jego jedyna córka Dorota Henryka (ok. 1682-1755), która poślubiła księcia Jana Mikołaja Radziwiłła (1681-1729). Po jego śmierci Dorota wyszła ponownie za mąż za marszałka Franciszka Bielińskiego, który aż do śmierci w 1766 r. figuruje jako właściciel Zawady. W 1735 r. byli oni dziedzicami także miasta Dębicy. Z zachowanych zapisów wynika, że w 1756 roku dobra zawadzkie wraz z Nagawczyną należały do F. Bielińskiego. Po jego bezpotomnej śmierci majątek ponownie wraca w ręce Radziwiłłów. Od 1768 r. klucz dębicki z Nagawczyną przejął jeden z najbogatszych magnatów litewskich, Michał Hieronim Radziwiłł (1744-1831), miecznik litewski. Interesował się przede wszystkim olbrzymimi dobrami na Litwie, a za niego zarządzanie dobrami dębickimi sprawował sekretarz, Przebołowski. W wyniku podziałów rodzinnych klucz ten przeszedł na jego brata, Antoniego Mikołaja Radziwiłła (1741-1778), który obrał karierę duchową i urzędniczą. Po jego przedwczesnej śmierci,

45

prawa do tych dóbr mieli inni dwaj bracia Michała H. Radziwiłła, Jakub (1748-1808) i Dominik (1747-1803).

W 1787 r. cesarz Józef II zatwierdził plan regulacji parafii w diecezji tarnowskiej i w 1790 r. w ramach zmian w Zawadzie utworzono parafię, i do niej przyłączono wieś Nagawczynę. Po śmierci Dominika Radziwiłła (1803 r.), Mikołaj H. Radziwiłł mianował się opiekunem dwóch jego nieletnich córek – Anny i Marii. W aktach sądowych w 1811 r. występował nadal jako właściciel klucza dębickiego. W 1816 r. dziedziczka dóbr Dębicy, i zarazem Nagawczyny, Anna Radziwiłłówna, córka księcia Dominika, krajczego litewskiego, wnuka Doroty z Przebendowskich zawarła związek małżeński z hrabią Atanazym Raczyńskim herbu Nałęcz (1788-1874). Od tego czasu, aż do II wojny światowej dziedzicami Zawady i Nagawczyny byli Raczyńscy.

Wydarzenia ruchu chłopskiego Jakuba Szeli ze Smarżowej w 1846 r. nie ominęły majątku Raczyńskich w Nagawczynie; folwark został splądrowany, a przebywający we *dworze Konopkowej* zakonnik-bazylianin zamordowany. Można przypuszczać, że we dworze mieszkali Konopkowie, zarządzający majątkiem Raczyńskich w Zawadzie.

W 1905 roku Nagawczyna była w posiadaniu Raczyńskich hr. Rogera Adama (1889-1945) i Edwarda Bernarda (1891-1993), synów Edwarda i Róży z Potockich. Należący do nich obszar dworski w Nagawczynie składał się m. in. z 119 ha roli, 7 ha łąk, 66 a ogrodów, 2 ha pastwiska, 110 ha lasów; razem ok. 242 ha. Na pocz. l. 20. XX w. dobra Raczyńskich należały do Edwarda, dyplomaty, późniejszego ambasadora polskiego w Londynie, po II wojnie światowej prezydenta Rzeczpospolitej na Uchodźstwie w latach 1979-86. Od 1926 r. dobrami Raczyńskich kierował przybyły z kresów Włodzimierz Skarbek Borowski (1898-1972), ożeniony z Elżbietą z Jaroszyńskich, siostrą drugiej żony hr. Edwarda. Zamieszkał we dworze w Nagawczynie. W 1936 r. do własności Raczyńskich należał m. in. folwark w Nagawczynie.

W 1 poł. XVIII w. odnotowano we wsi 9 domów. Obecnie charakterystyczną cechą tej miejscowości jest duża gęstość zaludnienia; wynosi 356 osób/km². W Nagawczynie, obok nowoczesnego obiektu szkolnego znajduje się niedawno zbudowany kościół oraz dom strażaka z biblioteką i salą konferencyjną oraz firma Olipm – Labolatories.

Zabytki oraz obiekty o istotnej wartości historycznej i kulturowej dla gminy

PARK DWORSKI. Obecne zadrzewienie parku może pochodzić z XVIII i 2 poł. XIX w. Aktualnie właścicielem jest [redacted] nr ewid. dz. 65/2. Dawne założenie dworsko-parkowe położone jest ok. 300 m od trasy nr 94 Rzeszów-Kraków, po jej pd. stronie. Na teren parku prowadzi aleja dojazdowa ok.120m od drogi Nagawczyna–Stasiówka**.** Dojazd jest także od strony Zawady i wzdłuż ogrodzenia założenia. **Park dworski wpisany do rejestru zabytków decyzją nr A-276 z dn. 20.12.1985 r.** Do rejestru zabytków nie jest wpisany murowany budynek dawnego dworu. Park i budynek dawnego dworu są ujęte w ewidencji gminnej.

Obiekty ujęte w Gminnej Ewidencji Zabytków.

Historia obiektu

46

Miejsce parku dworskiego posiada starą tradycję, o czym świadczy zapis z 1492 r. informujący, że ówczesny właściciel Nagawczyny, Aleksander Trzecieski swojej żonie Barbarze zapisał połowę wsi, ale bez *dworu*. Ta więc już w XV wieku znajdował się tu dwór i zapewne z towarzyszącym mu zapleczem gospodarczym. Nagawczyna w posiadaniu Trzecieskich była do 2 poł. XVII w., a następnie stała się własnością rodu Ligęzów, właścicieli dóbr w Bobrku (Zawada). Na drodze związku małżeńskiego dziedziczki Zawady, Doroty Przebendowskiej (ok. 1682-1755) z księciem Janem Mikołajem Radziwiłłem (1681-1729), rodzina ta od 1768 r. weszła w posiadanie Nagawczyny. W 1816 r. kolejna dziedziczka Nagawczyny, Anna Radziwiłłówna zawarła związek małżeński z hrabią Atanazym Raczyńskim (1788-1874). Od tego czasu, aż do II wojny światowej właścicielami Nagawczyny byli Raczyńscy. W lutym 1846 r. we *dworze Konopkowej* w Nagawczynie został zamordowany przez chłopów zakonnik-bazylianin, przebywający tu z wizytą.

Najcenniejszy dokument kartograficzny Nagawczyny, w postaci mapy katastralnej wsi z 1849 r. obrazuje zespół dworski z 1 poł. XIX w. Usytuowanie założenia pomiędzy lewym brzegiem miejscowego potoku, a boczną drogą prowadzącą z centrum wsi w kierunku północnym do Pustyni, posiadało układ południkowy, kształtem zbliżony do prostokąta. Rozplanowanie wnętrza całego założenia (budynki, ogrody warzywne i owocowe, pola uprawne, stawy) było dość swobodne, bez dominanty kompozycyjnej, a zabudowa drewniana występowała na przemian z murowaną. Wtedy dwór był drewniany z alkierzem przy elewacji północnej.

Na pd.-wsch. od dworu, stojący budynek murowany, prostokątny, to prawdopodobnie oficyna dworska, która w następnych latach zastąpiła stary, być może zniszczony czasem, drewniany dwór. W przeszłości, tego typu wymiana miejsca zamieszkania w ramach danego założenia nie była odosobniona. Jego pierwsza rozbudowa mogła mieć miejsce po przebudowie w Zawadzie zamku neogotyckiego w 1821 r. Przy wsch. elewacji powstała niedużych rozmiarów przybudówka może na przełomie l.60/70. XIX w. Dawana oficyna otrzymała dekorację architektoniczną o neogotyckim charakterze, która do 2002 r. śladowo zachowała się przy szczycie zachodniej elewacji. Kolejna, częściowa zmiana architektoniczna piętrowego dworu nastąpiła w 1938 roku z inicjatywy W. Borowskiego. Ok. 1926 r. zarządzanie dobrami Raczyńskich objął, przybyły z kresów wschodnich Włodzimierz Skarbek Borowski (1898-1972) wraz rodziną, ożeniony z Elżbietą z Jaroszyńskich (1901-1987), siostrą drugiej żony hr. Edwarda Raczyńskiego. Dwór rozbudowano w jedną oś w kierunku zachodnim, od tej strony na osi krótszej elewacji powstał ganek na planie 5-boku, z tarasem na piętrze, utrzymany w stylu modernizmu, przy frontowej elewacji ganek otrzymał formę portyku niewielkiego, mury ozdobiono wijącą się roślinnością. Na południe od tej części założenia, stały trzy budynki, także murowane, z których największy, we fragmencie funkcjonował jako parterowy dom mieszkalny; po 2003 r. rozebrano. Zamieszkał we dworze w Nagawczynie, która była centrum administracyjnym dyplomaty Raczyńskiego. W czasie okupacji rodzina Borowskich mieszkała we dworze; we wrześniu 1944 r. opuszczono budynek a znaczna część wyposażenia uległa rozproszeniu. W 1945 r. po przejęciu majątku dworskiego przez władze PRL-u, budynkiem dworu zarządzał Wydział Rolnictwa i Leśnictwa; we dworze urządzono szkołę, która funkcjonowała do 1991 roku.

Z analizy mapy katastralnej wynika, że w 2 poł. XIX w. powiększono powierzchnię parku nagawieckiego, zagospodarowano zadrzewieniem o krajobrazowym charakterze i wytyczono nowe

47

połączenie drogą z rezydencją w Zawadzie. Bliskie i niemal bezpośrednie połączenie z dużym założeniem w Zawadzie wskazuje, iż była tu dogodna siedziba zarządcy majątkiem.

Pod k. XIX w. do dworku nagawczyńskiego, dzierżawionego przez I. Pieniążka, w odwiedziny przyjeżdżał znany poeta Adam Asnyk (grób żony, Mieczysławy Pieniążek, zm. w 1901 r. jest przy kaplicy cmentarnej w Zawadzie). Na pocz. XX w. obszar dworski w Nagawczynie składał się m. in. ze 119 ha roli, 7 ha łąk, i 110 ha lasów i należał do Rogera i Edwarda Raczyńskich.

W 2002 r. zespół podworski o obszarze 243 ha zakupiony został od Gminy Dębica przez rodzinę [redacted]. zarządzającą [redacted] Przed rozpoczęciem prac modernizacyjnych przy parku opracowana została dokumentacja zabytkoznawcza, wskazująca kierunek działań przy obiekcie zabytkowym. Wówczas budynek dworu był w dobrym stanie technicznym, z zachowaną strukturą zabytkową z różnych faz budowlanych. Aleja prowadząca do parku obsadzona była głównie starymi dębami czerwonymi i szypułkowym oraz robinią.

W 2010 r. przeprowadzono archeologiczne sondażowe badania wykopaliskowe na stanowisku nr 24 (AZP 103-71) w obrębie dworsko-parkowym na zlecenie właściciela. Znaleziono pojedyncze fragmenty naczyń datowane na ostatnie 100 lat. W 2010 r. stan budynku dworu wymagał remontu, a nie rozbiórki jak proponowano. W 2011 r. budynek dworu wyraźnie ulegał destrukcji spowodowanej czynnikami atmosferycznymi. Istniał projekt przebudowy dworu na funkcję konferencyjną oraz mieszkalną autorstwa dr inż. Stanisława Kaczmarczyka. W 2011 r. zatwierdzono możliwość budowy nowego budynku mieszkalnego w pn.-wsch. części parku, przy jednoczesnym restaurowaniu zabytkowego dworu, stanowiącego najważniejszą dominantę architektoniczną i przestrzenną w kompozycji parku. W 2012 r. zatwierdzono możliwość przebudowy budynku dworu na funkcję biurową oraz mieszkalną na podstawie projektu mgr inż. Michała Guzikowskiego. Obecnie budynek jest po przeprowadzonych pracach modernizacyjnych; jego bryła i rozwiązanie elewacji częściowo korespondują z wyglądem dworu z przed generalnego remontu. Całe założenie posiada nowe ogrodzenie; wprowadzono nowoczesną aranżację od strony wjazdu do wnętrza parku oraz przy południowym boku.

Wartość zabytkowa i stan zachowania

W parku o swobodnym i naturalistycznym komponowaniu zadrzewienia występują wiekowe dęby szypułkowe w formie dwóch kolistych kęp, których czas nasadzeń można określić na ok. 300 lat. Drzewostan parkowy – starodrzew (dęby, jesion wyniosły, lipa drobnolistna, olcha czarna) koncentruje się głównie w rejonie środkowym obiektu, a także w rejonie dawnego stawu oraz na polanie. Są one zmieszane gatunkowo i występują z nasadzeniami z ostatnich lat. Zachowane stare drzewa kwalifikują się na pomniki przyrody; powinny być objęte troskliwą opieką. Zadrzewienie parkowe stanowi bogatą i wartościową ostoję fauny w otaczającym krajobrazie pól uprawnych. Stare okazy drzew wymagają konserwacji, a park usuwania posuszu. Opieką należy też objąć pojedyncze, stare drzewa rosnące poza granicami obecnego założenia dworsko-parkowego.

Nowa, intensywna zabudowa jednorodzinna otacza założenie od północy i zachodu odcinając widok z drogi nr 94 i drogi do Stasiówki. Od południa wielkogabarytowe budynki szkolne i przemysłowe. Od wschodu istnieje korzystne otwarcie na krajobraz pół uprawnych z widokiem na park w Zawadzie. Nieczytelne są już miejsca po stawach.

48

P A S Z C Z Y N A

Historia miejscowości

W skład Paszczyny wchodzą dwa sołectwa: **PASZCZYNA** o pow. 6,6 km² oraz **KOCHANÓWKA** o pow. 6, 2 km²; łącznie zamieszkuje 1736 mieszkańców; w Paszczynie 1387 mieszkańców i w Kochanówce 332 mieszkańców. Miejscowość położona jest na terenie Rynny Podkarpackiej. Rzeka Zawadka znajduje tu ujście do Wielopolki.

Początki Paszczyny sięgają XIII w. Według przekazów Paszczyna leżała na terenach bagiennych, gdzie słychać było *parskanie*, stąd pierwotna nazwa tej miejscowości to *Parszczyna*, z czasem zmieniona na Paszczynę.

Z ksiąg ziemskich pilzneńskich wynika, że w 1429 r. *Parszczyna* należała do rodu Ligęzów, a w księgach ziemskich pilzneńskich z 1464 r. wymienione są tu dobra Spytka z Melsztyna. Od 1768 r. Paszczyna przeszła w posiadanie Radziwiłłów, a od 1819 r. Raczyńskich, podobnie jak i okoliczne wioski. Ważną postacią w XIX-wiecznych dziejach Paszczyny był ks. Antoni Janczura, który oprócz obowiązków duszpasterskich zajmował się nauką chłopskich dzieci. Drugim zasłużonym nauczycielem i wychowawcą był Jan Piątek. Jego imię nosi obecnie szkoła w Paszczynie. Autorzy Słownika Geograficznego z 1886 r. podają, ze wówczas wieś liczyła 128 domostw i 728 mieszkańców, należała do parafii w Lubzinie i miała szkołę ludową. Większa własność dworska pod koniec XIX w. należała do hrabiny Anny Raczyńskiej. Z kolei, w tym samym czasie Kochanówka składała się z 47 domostw i liczyła 246 mieszkańców.

W 1873 r. wieś dotknęła epidemia cholery. Z wydarzeniem tym związana jest prawdopodobnie kapliczka w przysiółku Kąty, która stoi w miejscu cmentarza cholerycznego. Obecni użytkownicy posesji nr 225, na której jest kapliczka podają, że po ulewnych deszczach z ziemi można wykopać kości. Istnieje też inny przekaz, który łączy powstanie kapliczki z XVIII w. i pochówkiem mieszkańców Paszczyny, którzy ukarani zostali klątwą przez proboszcza z Lubziny (przekaz ten wymaga dokładnego przebadania w aktach parafialnych w Lubzinie).

Z Paszczyny wywodzili się działacze chłopscy: Michał Jedynak i Jan Siwula, posłowie do sejmu wiedeńskiego, a także Jan Jedynak, syn Michała, wicemarszałek sejmu do 1939 r. W Paszczynie istniał duży młyn wodny, obecnie nie zachowany. W 1905 r. właścicielami Paszczyny byli Raczyńscy, Roger i Edward. W 1913 r. cegielnię w Paszczynie prowadzili Aleksander Bogucki i Józef Trytko.

W okresie II wojny światowej, na terenach wokół stacji w Kochanówce, Niemcy zbudowali obóz, początkowo dla jeńców francuskich, później przywozili tu Żydów i Rosjan. Do stacji kolejowej docierały transporty więźniów, których kierowano do pustkowskiego obozu śmierci.

W 1970 r. Paszczynę zamieszkiwało 1 375 mieszkańców. Obecnie Paszczyna posiada sieć kanalizacyjną, wodociągową, a obok nowo powstałego kościoła znajduje się przychodnia zdrowia i dom strażaka. W 2000 r. wybudowano duży kompleks obiektów do sortowania i utylizacji odpadów, świadczący usługi w zakresie gospodarki odpadami 6 okolicznym gminom, w tym miastu Dębica. Tu również siedzibę ulokowało kilka firm.

49

Zabytki oraz obiekty o istotnej wartości historycznej i kulturowej dla gminy

KAPLICZKA. W przysiółku Kąty nr 225, na posesji rodziny [redacted] i wydzielonej części o dz.nr 596 wraz z dostępem do drogi będącej własnością Gminy Dębica; mur.; pocz. XIX w.; o cechach prowincjonalnego klasycyzmu, kubaturowa.

Kaplica wzniesiona na niewielkim kopcu będącym prawdopodobnie miejscem grzebalnym, przypisywana fundacji Jana Kusiby. Zlokalizowana jest na dość nietypowym miejscu; pośrodku podwórza zagrody, pomiędzy budynkiem mieszkalnym a gospodarczymi. Powstanie kapliczki nie do końca jest wyjaśnione. Jeden z przekazów wiąże jej budowę z rokiem 1873, kiedy wieś dotknęła epidemia cholery i zmarłych chowano w zbiorowej mogile usypanej w formie kopca. Następnie na kopcu usytuowano kaplicę. Istnieje również inny przekaz, wymagający sprawdzenia, który informuje o wcześniejszej tradycji tej budowli. Łączy się on z historią sięgającą XVIII w., według której z nieznanego powodu część parafian Paszczyny została wykluczona na okres 13 lat przez proboszcza kościoła w Lubzinie. W okresie wykluczenia przy kaplicy dokonywano pochówków zmarłych parafian obłożonych klątwą.

Na mapie F. Miega z l.80. XVIII w. w obecnym miejscu kapliczki zaznaczony jest krzyż. Podobnie na mapie wojskowej z poł. XIX wieku w obecnym miejscu kapliczki zaznaczono obiekt sakralny. Na planie katastralnym Paszczyny z 1849 roku w miejscu obecnej kapliczki istnieje kapliczka oznakowana jako obiekt murowany o nr 220, stojący na działce o nr 308, w sąsiedztwie zagrody o nr 63. Wówczas była to działka położona na obrzeżu wsi, gdzie schodziły się dawne drogi z Lubziny i Sepnicy doprowadzające do centrum Paszczyny. Wokół otaczały ją rozległe pola orne, i tu i ówdzie pojedyncze zagrody.

Tak więc pochodzenie kapliczki można wiązać z 1 poł. XIX wieku, a jej wygląd sugeruje model obiektu o cechach prowincjonalnego, skromnego klasycyzmu. Najprawdopodobniej dokonana w 2 poł. XIX wieku parcelacja pól doprowadziła do zmiany układu dróg na obecny oraz powstania nowego podziału parcel, stąd kapliczka znalazła się pośrodku podwórza zagrody. Bardziej prawdopodobne, iż Jan Kusiba, którego wizerunek wisi na ścianie kapliczki, określany jako jej fundator mógł mieć w 1873 roku udział w odnowieniu zniszczonego obiektu.

Kapliczka jest murowana z kamienia i cegły, otynkowana; na rzucie prostokąta, przykryta dachem dwuspadowym krytym dachówką. Fasada, w szczycie z otworem arkadkowym, zaakcentowana jest dekoracyjnym, niższym portykiem na dwóch słupach o wydatnych bazach klockowych, powstałym prawdopodobnie w 1973 r., fundacji Tadeusza Bartkowicza. Trójkątny przyczółek portyku jest pionowo deskowany. Otwór wejściowy prostokątny; w nim są drzwi drewniane, częściowo przeszklone. We wnętrzu sklepienie jest żaglaste. Wyposażenie ma charakter ludowy: ołtarzyk pseudobarokowy z figurą Matki Bożej z Dzieciątkiem, po bokach kolumienki. Na ścianach obrazy oleodrukowe świętych, także fotografia fundatora Jana Kusiby. Do niedawna w dni majowe odbywały się tu obrzędy religijne.

W 2010 r. przeprowadzono remont kapliczki z inicjatywy i ze środków finansowych Gminy Dębica. Aktualnie obiekt zachowuje dość dobry stan zachowania; dostęp nie jest utrudniony.

Obiekt ujęty w Gminnej Ewidencji Zabytków.

KAPLICA MSZALNA. W przysiółku Kmiecie nr 81, nr dz. ew. 332[redacted]; kubaturowa, stylowo prowincjonalny neoklasycyzm. Kaplica wybudowana została w 1890 r. przez ówczesną

50

właścicielkę Mariannę Trytko. Przez pewien czas pełniła funkcję kaplicy mszalnej, do czasu wybudowania kościoła w Paszczynie. Jest murowana z cegły, tynkowana, założona na rzucie prostokąta, kryta dachem dwuspadowym pokrytym dachówką ceramiczną, wysmukła. Elewacje zdobią płyciny prostokątne, w nich okienka, górą zamknięte łukiem odcinkowym. Otwór wejściowy o formie arkady; drzwi drewniane, częściowo przeszklone. We wnętrzu jest ołtarzyk drewniany, ludowy, barokizujący, z k. XIX w. oraz obrazy dewocyjne, oleodruki.
Przy kapliczce zachowała się lipa, ślad po dawnej kompozycji otoczenia składającego się zapewne z dwóch lub czterech symetrycznie rozmieszczonych drzew. Kapliczka zlokalizowana jest przy domostwie, odwrócona tyłem do drogi (wynika ze zmiany przebiegu dawnej drogi). Aktualnie prezentuje dobry stan zachowania. W ostatnim czasie posesja została określona ogrodzeniem, stąd bezpośredni dostęp do obiektu jest ograniczony.
Obiekt ujęty w Gminnej Ewidencji Zabytków.

MIEJSCE PO DAWNYM ZAŁOŻENIU DWORSKO-FOLWARCZNYM (ob. koło nr 62)**.**
Mapa katastralna wsi Paszczyna z 1849 r. pokazuje zespół dworski, położony w centralnej części wsi, przy potoku Wielopolka (w tym miejscu z mostem drewnianym) oraz w zakolu drogi dojazdowej. Był dużych rozmiarów, o regularnym obrysie od wschodniej strony, gdzie ciągnął się szeroki łan pół. Można wyróżnić część dworską, złożoną z pięciu drewnianych budynków, przy czym dwór przy zachodniej elewacji wyróżniał ganek. Staw, o prostokątnym obrzeżu, oddzielał od części gospodarczej z drewnianymi budynkami ustawionymi w układ litery „U". Założenie w XIX w. należało do rodziny Raczyńskich a w 1905 r. figurowali jako właściciele Roger i Edward Raczyńscy z Zawady.
Obecnie droga uległa przekształceniu, a z dawnych obiektów dworskich pozostały dwa parterowe, gospodarcze budynki murowane z gliny, oraz ceglany budynek spichlerza dworskiego z 2 poł. XIX w., dwukondygnacyjny, nietynkowany, kryty dachem dwuspadowym), ob. dom mieszkalny nr 62.

P O D G R O D Z I E

Historia miejscowości

Wieś o powierzchni 9,3 km² w 2013 r. liczyła 1588 mieszkańców. Położona jest na malowniczych wzgórzach po obu stronach drogi nr 94 Tereny górzyste Podgrodzia należą do Obszaru Chronionego Krajobrazu Pogórza Strzyżowskiego.

Nazwa miejscowości pochodzi od istniejącego tutaj w przeszłości grodziska. Z bardzo wczesnym osadnictwem należy wiązać nazwę przysiółka w Podgrodziu „Karazyjak", odnotowaną na mapie katastralnej wsi z 1849 r. i wzgórze „Jas Karanię" (347 m npm). Przetrwanie tej nazwy świadczy o ciągłości zasiedlania tego obszaru. Z późniejszym okresem można łączyć nazwę „Maga", będącą częścią wsi Podgrodzie, gdzie żył legendarny wódz słowiański Bodzos (Bodzus, Boos), który zginął w obronie swego grodu.

Nie jest znany dokładny czas lokacji wsi, ale w źródłach pisanych Podgrodzie występuje od pocz. XV w., tak więc powstanie miejscowości można łączyć z XIV w. W 1419 r. dziedzicem

51

wsi był Jan z Podgrodzia żonaty z Katarzyna z Latoszyna, który w ciągu długiego życia doszedł do dużego majątku. W1430 r. wykupił prawo do Gawrzyłówki, do znacznej części Braciejowej, a w 1449 r. nabył sołectwo w Gawrzyłowej, posiadał połowę Stasiówki i Pogórze, część wójtostwa w Pilźnie, połowę wsi Machowa, Ździary, Łęki oraz Zwiernik. Jan Podgrodzki był też właścicielem wójtostwa dębickiego, a przywilej ten posiadał z r. 1372 r.

W roku 1474 Podgrodzie zostało zniszczone przez najazd węgierski Tomasza Tarczy. Istnieje informacja, że Podgrodzie w latach 70.XVI w. było własnością wojewody kijowskiego Konstantego Wasyla Ostrogskiego. Jeszcze większych zniszczeń doznała wieś podczas kolejnego najazdu tatarskiego w 1502 r.. Po śmierci Jana Podgrodzkiego, jego syn Jan należał na pocz. XVI w. do najważniejszych dziedziców miasta i rodu Gryfitów (zm. ok. 1508 r.). Kolejnymi dziedzicami Podgrodzia zostali synowie Jana, Hieronim Szczepanowski i Stanisław Bielowski, którzy byli także właścicielami Dębicy. Oni to w 1509 roku wystawili bardzo ważny przywilej zwalniający mieszkańców Dębicy oraz chłopskich poddanych z Podgrodzia, Grabówki, Gawrzyłowej, Braciejowej, Głobikowej, Żdżar, Pogórza i Stasiówki od wszelkich opłat z tytułu żeglugi na Wisłoce. Rzeką tą mieszkańcy Podgrodzia obsługiwali spław zboża i innych towarów. Ponadto wydobywano z dna Wisłoki stare sczerniałe dęby, które stolarze przerabiali na meble do magnackich pałaców.

Z rejestru poborowego z r. 1510 wynika, że w Podgrodziu była karczma, mały młyn i dwór z folwarkiem. Istnienie folwarków na terenie każdej wsi otaczającej Dębicę dowodzi, o rozwiniętej wówczas gospodarce folwarczno-pańszczyźnianej.

W 1515 roku właścicielem wsi wraz z lasami i barciami, a także połowy Grabówki, Latoszyna i Żdżar wraz ze stawem rybnym został Hieronim Podgrodzki. W tym czasie Jan Szczepanowski z Podgrodzia nabył wójtostwo dębickie, do którego w połowie XVI wieku należała Grabówka. Po jego śmierci Podgrodzie odziedziczył syn Kasper. Następnym właścicielem był Latoszyński, który posiadał również Latoszyn i część Dębicy. W 1536 r. Podgrodzie liczyło 21 domów.

W XVII wieku Podgrodzie przeszło na własność rodziny Winiarskich. Wtedy podstawowym zajęciem ludności było rolnictwo i hodowla, także gospodarka leśna, bartnictwo i spław zboża, drewna i węgla drzewnego. W 1772 r. Podgrodzie należało do uformowanego jeszcze w XIV i XV w. okręgu parafialnego Dębicy. W 1787 r. cesarz Józef II zatwierdził plan regulacji parafii w diecezji tarnowskiej, i w ramach zmian wieś postanowiono włączyć do parafii w Dobrkowie.

Nie jest znany początek przejęcia Podgrodzia przez ród hrabiów Ankwiczów, ale wieś ich siedzibą rodową była do 1780 roku, kiedy to Jan Kanty Ankwicz wraz z synem Stanisławem zakupili Machową i tam się przenieśli. Natomiast na pocz. XIX w. w Podgrodziu mieszkała Ewa Henryka (Henrietta) Ankwicz (córka Stanisława, i wdowa po Stanisławie Sołtyku), która zapisała się jako dobry gospodarz wsi. Była przyjaciółką Adama Mickiewicza. Kiedy wieś należała do E. H. Ankwicz rozwijało we wsi szewstwo i szczególnie koszykarstwo. Wiklinę potrzebną na koszyki uzyskiwano znad brzegów Wisłoki.

Po opuszczeniu Podgrodzia przez E. Ankwicz przez około 20 lat majątek dworski oddano w dzierżawę. Pod k. lat 40 XIX w. dzierżawcami majątku Podgrodzie i Grabówka byli Franciszek Sokulski i Marceli Szybalski. F. Sokulski był mocno zaangażowany w działalność spiskową. Należał do grona najbliższych współpracowników J. Tyssowskiego, dyktatora powstania

52

krakowskiego z 1846 r. Wybuch powstania przeciw Austriakom zbiegł się z wybuchem powstania chłopów przeciw szlachcie, zwanym rabacją. Wzięło w nim udział także chłopstwo z Podgrodzia. Z pamiętnika Ksawerego Preka wynika, że we dworze podgrodzkim zamordowano Franciszka Sokulskiego, zniszczono obraz Matki Boskiej, którym się osłaniał, a dwór splądrowano. W czasie powstania chłopskiego nie uniknął śmierci również drugi dzierżawca Podgrodzia-Grabówki, M. Szybalski. Zamordowano go w Parkoszu razem z dzierżawcą folwarku Bobrownickich, Józefem Nowakiem i oficjalistą Tomaszem Jaworskim. Inny z mieszkańców Podgrodzia Sudyk współuczestniczył w napadzie na dwór w Strzegocicach, gdzie zamordowano właściciela Erazma Tomczyńskiego. W 1870 roku syn Sudyka, Wojciech ufundował drewnianą kapliczkę pw. Przemienienia Pańskiego, jako dar ekspiacyjny za udział ojca w rabacji i morderstwie. Dziś odnowiona kapliczka stoi przy domu nr 91c. W 1905 roku Podgrodzie w całości było własnością Zygmunta Grabieńskiego. W 1910 r. w Podgrodziu powstała czteroklasowa szkoła na gruntach dworskich. Jej rozbudowa nastąpiła w latach 30. XX w. Zabudowa wsi była bardzo skromna; dominowały domy drewniane o dachach krytych strzechą. W 1946 r. rozpoczęto starania o budowę nowego kościoła i zorganizowanie tu parafii.

W 1962 r. Podgrodzie liczyło 242 gospodarstw i 1116 mieszańców, a w 1970 r. 1227 mieszkańców. Dopiero w 1972 r. biskup ks. Jerzy Ablewicz utworzył samodzielną wikarię parafialną w Podgrodziu, która w 1979 r. uległa przekształceniu w samodzielną parafię; w 1977 r. liczyła 1303 wiernych.

W 2012 r. sołectwu Podgrodzie został nadany status obszaru ochrony uzdrowiskowej „Obszar Uzdrowiskowy Latoszyn".

Zabytki oraz obiekty o istotnej wartości historycznej i kulturowej dla gminy

MIEJSCE PO ZAŁOŻENIU PARKOWYM. Zlokalizowane jest na wyniesieniu nad doliną rzeki Wisłoki; położone ok. 600 m od trasy nr 94 od której prowadzi wąska droga asfaltowa. Pierwotnie park wpisany został do rejestru zabytków decyzją nr A-278 z dn. 17.02.1986 r. i obejmował działki o nr ewid. 906/1, 904, 894, 898/1, 872. W uzasadnieniu decyzji podano, że park pochodził z II połowy XIX wieku i ochroną konserwatorską objęto pd.-zach. część założenia parkowego z zachowaną tu aleją modrzewiowo-lipową złożoną z okazałych starych drzew, których wiek mógł osiągać ponad 200 lat. Ich stan był wówczas zadowalający. Decyzją z 26.04.2007 roku Podkarpacki Konserwator Zabytków zmienił ww. decyzję precyzując obszar parku na obejmujący pd-wsch. część dz. nr ewid. 75/4. Po dokonanym w 2011 r. kolejnym podziale nieruchomości, uznano, że park w Podgrodziu znajdował się na aktualnym wówczas nr ewid. 75/7. Ze względu na zniszczenie drzew stwierdzono, że teren parku utracił całkowicie wartości zabytkowe, co pozwoliło **na skreślenie parku z rejestru zabytków** decyzją Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 10.07.2018 r. DOZ-OAiK.650.1322.2017.AJ.

W obrębie założenia znajdował się murowany **spichlerz** ujęty jest w GEZ (obiekt nie istnieje).

W Gminnej Ewidencji Zabytków ujęty jest park oraz spichlerz. Należy uaktualnić GEZ.

53

Historia obiektu

Miejsce d. założenia parkowego może posiadać staropolską tradycję. Od pocz. XV w. dziedzicem wsi był Jan z Podgrodzia. Po jego śmierci, syn Jan należał na pocz. XVI w. do najważniejszych dziedziców miasta Dębicy z rodu Gryfitów. Kolejnymi dziedzicami Podgrodzia byli potomkowie tego rycerskiego rodu. W rejestrze poborowym z 1510 r. odnotowano istnienie w Podgrodziu dworu z folwarkiem; informacja ta może dotyczyć omawianego miejsca.

Od XVIII w. do poł. XIX w. Podgrodzie należało do rodziny Ankwiczów; ostatnią dziedziczką była Henrietta Ankwicz. Pod k. lat 40. XIX w. dzierżawcami tego majątku i Grabówka byli F. Sokulski i M. Szybalski. W czasie rabacji dwór uległ zniszczeniu.

Mapa katastralna Podgrodzia z 1849 r. ilustruje stan zespołu dworsko-folwarcznego z 1 poł. XIX w. W tamtym czasie drewniany dwór o planie prostokąta z gankiem przy pn. elewacji miał nieduże, najbliższe otoczenie. Zaznaczono wysokie drzewa.

Według autorów Słownika Geograficznego z 1887 r. większa posiadłość ziemska o obszarze 981 mr należała do barona Teodora Christiani-Grabiński Kronauge von Kronwald h. własnego (1815-1896), który nabył ją w 1851 r. W 1905 r. Podgrodzie i Grabówkę o obszarze 678,41 ha w posiadał Zygmunt Grabieński, potem rodzina Jurkiewiczów. Kolejnym odnotowanym właścicielem był Józef Kołasiński, a do 1945 roku założenie w Podgrodziu stanowiło własność Jana Maja. W latach 1946-1948 posiadłość przejął PGR Przyborów, a od 1956 r. PGR Zawada. W 1959 r. obiekt przejęły Zakłady Mięsne w Dębicy z przeznaczeniem na Ośrodek Doświadczalny. W 1977 r. w *Metryce Parku* do obiektów o wartości zabytkowej zaliczono: mieszkalny budynek podworski z 1932 r., budynek gospodarczy i 3 magazyny oraz w ramach ogrodzenia znajdujący się dom mieszkalny, spichlerz, stajnię, stodołę, chlewnię, hydrofornię, magazyn i stodołę.

W 1986 r. w decyzji wpisującej park do rejestru zabytków określono jego czas powstania na II poł. XX w., oraz pomimo zniszczeń zadrzewienia w latach po II wojnie, aleję modrzewiowo-lipową, złożoną z okazałych drzew liczących ponad 200 lat, zachowaną w dobrym stanie zdrowotnym.

W latach 90. XX w. doszło do podziału własnościowego: budynki gospodarcze na obszarze dawnego folwarku przejął Zakład Mięsny w Dębicy, a spichlerz nabył Zbigniew Pazdyka.

W 2006 r. założenie parkowe było w dalszym ciągu czytelne, posiadało jeszcze zachowaną aleję modrzewiowo-lipowa. Decyzją z 26.04.2007 roku Podkarpacki Konserwator Zabytków zmienił pierwotną decyzję wpisu parku do rejestru zabytków, precyzując obszar parku na dz. nr ewid. 75/4. Na obszarze działki określonej granicą ochrony konserwatorskiej, formą zbliżonej do kwadratu stał murowany dwór, który powstał w 1932 r. na miejscu zburzonego w czasie I wojny drewnianego dworu. Był parterowy, niedużych gabarytów, z gankiem przy elewacji frontowej, z tyłu z niewielką przybudówką, o skromnym wyglądzie, w stylu tradycyjnego budownictwa dworkowego (w 2008 r. dwór ten był w dość dobrym stanie technicznym, ale nie użytkowany ulegał zniszczeniu). W 2012 r. Trans Południe Sp. z o.o., po przeprowadzonej ekspertyzie dotyczącej stanu technicznego, i ocenie wykluczającej możliwość prawidłowego przeprowadzenia robót remontowych, niszczejący budynek dworu rozebrano (obecnie w miejscu d. dworu jest plac parkingowy).

W 2018 r. po przeprowadzonych oględzinach przez NID w Rzeszowie ustalono, że w 2011 r. kiedy nieruchomość nabył Trans Południe, stan zachowania parku pogorszył się, zachowanych drzew było mniej (m.in. wichura doprowadziła do zniszczeń), część drzew sukcesywnie wycina-

54

no. Doprowadziło to do zacierania się kompozycji przestrzennej założenia, a teren parku utracił całkowicie swoje wartości zabytkowe. Park w Podgrodziu decyzją z dn. 10.07. 2018 W 2018 r. skreślono z rejestru zabytków. Obecnie jego obszar zagospodarowano na teren rozległego parkingu o utwardzonej powierzchni.

Wartość zabytkowa parku i stan zachowania

Po 2006 roku, czytelny dotąd obszar założenia parkowego wraz z budynkiem dworu i zabudową folwarczną, stopniowo ulegał zniszczeniu. Podobnie park z zabytkowym drzewostanem, nie pielęgnowany ulegał zniszczeniu, wycinaniu, tracąc pierwotny charakter. W obrębie założenia powstały wielogabarytowe hale magazynowe tworząc zupełnie obcy element w krajobrazie. Zlikwidowano dawny wjazd do wnętrza parku obudowując go nasypem ziemnym; dawną drogę dojazdową wyłożono kostką brukową.
Zachowana grupa starego drzewostanu na obrzeżu wzniesienia od strony rzeki powinna być traktowana jako ważny element lokalnego krajobrazu i przestrzeni, o historycznej wartości. Od pn. strony głęboki jar o stromych stokach jest zarośnięty krzewami. Zieleń leśną reprezentują sędziwe okazy dębu szypułkowego, olszy czarnej, lipy drobnolistnej, jaworu oraz grab. Zieleń niską tworzą zaniedbane krzewy i zieleń o charakterze łąk kośnych. Z poziomu wzniesienia, na którym położone jest dawne założenie parkowe rozlega się ku zachodowi i północy malowniczy widok na dolinę Wisłoki i jej stromą, pociętą jarami skarpę. Należy zadbać o to, aby nie zasłonić tego widoku poprzez zbytnie zakrzewienie. Teren wzgórza warty jest też przebadania archeologicznego ze względu na starą tradycję tego miejsca i jego ukształtowanie sugerujące charakter obronny.

KAPLICA EKSPIACYJNA. Zlokalizowana przy nr 91c, w centrum wsi, przy drodze krajowej, po jej południowej stronie, obecnie frontem do bocznej drogi prowadzącej do kościoła; nr ewid. dz.661/1. Kaplica typu domkowego, drew., z 1870 r.; nawiązuje charakterem do neoklasycyzmu o prowincjonalnym charakterze. Co pewien czas była remontowana systemem gospodarczym. W 1972 r. ściany ozdobiono malarską dekoracją ornamentalną projektu miejscowych wykonawców. W 2002 r. została przesunięta z pasa drogowego na działkę ofiarowaną na rzecz parafii pw. Przemienienia Pańskiego przez Lucynę Sikorę. Urząd Gminy Dębica przeznaczył na ten cel środki finansowe (wykonano nowy fundament, wymieniono elementy konstrukcyjne, oszalowanie).
W kronice parafialnej istnieje wzmianka, że kaplicę jako ekspiacyjną ufundował Wojciech Sudyka za udział jego ojca w zamordowaniu w czasie rabacji w 1846 r., podróżującego tędy właściciela wsi Zwiernik (po zabójstwie postawiono drewniany krzyż). Do czasu założenia parafii i wybudowania nowego kościoła pełniła funkcję kaplicy mszalnej.
Obiekt jest na rzucie prostokąta, z trójboczną absydą, przykryty dachem dwuspadowym przechodzącym nad absydą w trójspadowy, pokrytym blachą ułożoną na felc; na kalenicy nawy zozdobną, niedużą wieżyczką na sygnaturkę. Elewacje są oszalowane pionowo; drzwi wejściowe częściowo przeszklone; przy bocznych elewacjach otwory okienne, prostokątne. Wnętrze o bardzo oszczędnym wystroju, ostatnio odnowione; znajdują się obrazy oleodrukowe i skromny

55

ołtarz z czasu budowy obiektu; w nim dewocyjny obraz olejny z przedstawieniem Najświętszej Marii Panny Niepokalanie Poczętej, 1 poł. XX w. Wokół kaplicy ogrodzenie tworzą drewniane sztachety.
Obiekt ujęty w Gminnej Ewidencji Zabytków.

P U S T K Ó W

Historia miejscowości

To największa miejscowość gminy Dębica położona w jej północno-wschodniej części, składająca się z dwóch sołectw: PUSTKÓW o pow. 14,1 km² oraz PUSTKÓW KROWNICE o pow. 8,7 km², razem w 2013 r. licząca 2925 mieszkańców.

Początki miejscowości sięgają prawdopodobnie XII-XIII w. Osada położona w Puszczy Sandomierskiej, przy starym szlaku handlowym Sandomierz-Przełęcz Dukielska nosiła pierwotnie nazwę Czerwone Jabłuszko. Po zniszczeniach przez Tatarów na tym terenie została pustka, dlatego z trudem odnowioną wieś nazwano Pustkowem. W 1423 r. osada należała do Klemensa, który posiadał także Pobiedno. W 1508 r. Pustków dziedziczył Mikołaj Ligęza z Bobrka. W 1581 r. mieszkało tu 8 kmieci na 7 pół łanach. W ciągu wieków ziemia pustkowska przeżywała wiele wydarzeń: najazdy Tatarów, Węgrów, Rusinów, a w następnych wiekach Szwedów.

Plan katastralny wsi Pustków z 1849 r. pokazuje istniejące tu założenie dworsko-parkowe usytuowane po obu stronach drogi Dębica-Mielec, z liczną zabudową i ze stawami; po wschodniej stronie rozciągał się dużych rozmiarów ogród.

Przed 1888 r. Pustków wraz z Męciszowem, Wolą Pustkowską, osadą Rudki, Krownice, Zastawie i Budy liczył razem 290 domów i 1 563 mieszkańców z tym, że sam Pustków miał 164 domów i 899 mieszkańców. Parafia rzym.-kat. znajdowała się w Brzeźnicy. Wówczas większa własność ziemska należąca do hrabiego K. Bobrowskiego składała się 1 859 mr, a mniejsza własność Lubieckiego wynosiła 1 347 mr. Do K. Bobrowskiego należała też gorzelnia. Przez Pustków przebiegała trasa kolejowa, i powstał tu budynek stacyjny.

W 1905 r. Pustków należał do Jordana i Zygmunta Limanów. W 1913 r. w Pustowie gorzelnia była własnością Abrahama Brota, który posiadał też kopalnię torfu do celów opałowych i ogrodniczych. W okresie I wojny wieś została silnie zniszczona. W 1922 r. rozparcelowano majątek należący do hrabiego Romera, a działki sprzedano chłopom. W poł. l. 30 XX wieku współwłaścicielami Pustkowa byli Szymon Harth i Aron Tiefenbrum, do których należało ponad 590 ha użytków rolnych. W 1970 r. Pustków zamieszkiwało 4 197 mieszkańców.
Obecnie w Pustkowie znajduje się placówka szkolna, kościół parafialny, remiza strażacka, a obok drogi wojewódzkiej wybudowano chodniki.

Zabytki oraz obiekty o istotnej wartości historycznej i kulturowej dla gminy

56

KAPLICZKA DWORSKA z figurą św. Jana Nepomucena, wzniesiona XVIII/XIX w. Zlokalizowana w centrum wsi, na skrzyżowaniu dróg z Dębicy do Mielca, i z Pustkowa do Krownic; nr ewid. dz. 1848. Prawdopodobnie kapliczkę ufundował właściciel dworu jako dziękczynienie za ocalenie w wypadku. Kapliczka remontowana była w 1975 r., 1994 r.; w 2007 r. przeprowadzono kompleksową konserwację rzeźby. Kapliczka stoi na terenie własności Gmina Dębica.
Na kubicznym cokole, obłożonym płytkami z piaskowca, pięć kamiennych kolumn pseudo doryckich dźwiga drewniane zadaszenie dwuspadowe. Pośrodku powstałej przestrzeni, na kamiennej podstawie ustawiona jest drewniana figura św. Jana Nepomucena, polichromowana, późnobarokowa, o charakterze ludowym, z XVIII/XIX w. Wokół kapliczki ogrodzenie jest ceglane z metalową, ażurową balustradą, w otoczeniu drzew.
W grudniu 2021 r. z budżetu Gminy Dębica wydatkowano 28.400 zł w ramach zadań własnych na konserwację i restaurację drewnianej figury św. Jana Nepomucena oraz na wykonanie stalowo-szklanej obudowy z zadaszeniem.
Obiekt ujęty w Gminnej Ewidencji Zabytków.

OBELISK z krzyżem, przy drodze z Dębicy do Mielca, na dz. ewid. nr 3504 [redacted]. Powstał w 1933 r. jako fundacja J. Kielura dla uczczenia Roku Jubileuszowego. Obelisk betonowy składa się z geometrycznych elementów; zwieńczony metalowym krzyżem z figurą Chrystusa Ukrzyżowanego; w metalowym zadaszeniu (sugeruje kapliczkę). Forma pomnika utrzymana jest w tradycji modernizmu okresu międzywojennego.
Obiekt ujęty w Gminnej Ewidencji Zabytków.

TRADYCJA MIEJSCA PO DAWNYM ZAŁOŻENIU DWORSKO-PARKOWO-FOLWARCZNYM. Na planie katastralnym wsi Pustków z 1849 r., w jej centralnej części, odnotowano założenie dworsko-parkowo-folwarczne, należące do Raczyńskich z Zawady, które wówczas prezentowało wyjątkowo ciekawą kompozycję. Dużych rozmiarów, okazały zespół dworski usytuowany był po obu stronach drogi Dębica-Mielec, która tworzyła tu delikatne zakole. Po jej zachodniej stronie cztery stawy układały się łańcuchowo, w półkole, i połączone były kanałami wodnymi. Tutaj mieściła się część z kilkoma drewnianymi obiektami dworskimi, różnej wielkości, przy czym wyróżniał się budynek na rzucie wydłużonego prostokąta, z ryzalitem przy wschodniej elewacji, może dwór. Istniała tu niska zieleń komponowana, ze ścieżkami wokół okrągłego gazonu. Po wschodniej stronie drogi, w części wydaje się gospodarczej, za drewnianą zabudową, rozciągał się dużych rozmiarów, prostokątnego kształtu, ogród o geometrycznym, kwaterowym układzie, z wysokimi drzewami i niską zielenią. Przy drodze prowadzącej do Polesia zaznaczono kapliczkę św. Jana Nepomucena, zachowaną do dziś.
Dawne założenie nie zachowało się. Przetrwały tylko pojedyncze elementy przemieszane ze współcześnie zagospodarowanym terenem, nowym podziałem parcelowym, zabudową, ogrodzeniami i nawierzchniami. Park także nie zachował się. Obecnie, w terenie o przypadkowej kompozycji krajobrazowej, po dawnym założeniu czytelne są ślady po dwóch stawach, okazale prezentuje się kapliczka św. Jana Nepomucena, pnie drzew po starodrzewach (przy nowym sklepie handlowym, powstałym na miejscu murowanego budynku gorzelni dworskiej z 2 poł. XIX w.).

57

P U S T K Ó W - KROWNICE

Historia miejscowości

Historia miejscowości jest związana z leżącą w pobliżu większą miejscowością - Pustków. Na mapie katastralnej wsi Pustków z 1849 r. przysiółek Krownice posiadał rozległe tereny zalesione, pomiędzy nimi polany. Znajdował się tam dużych rozmiarów *Krownicki staw* zasilany od północny potokiem Krowniczka (jego pozostałość jest jeszcze czytelna w terenie; w pobliżu powstała jednorodzinna zabudowa). Stosunkowo rzadko występująca drewniana zabudowa, na dużych zagrodach o wyspowym charakterze skłania, by lokowanie tego przysiółka łączyć z czasem późnego średniowiecza. Do dziś w potocznym nazewnictwie stosowane są określenia poszczególnych miejsc osady od nazwisk właścicieli większych gospodarstw *Skórówka, Mazurówka, Różakówka, Kamajówka, Przybytniówka, Surmanówka.* Pod koniec XIX w. nastąpiło ożywienie budowlane (potwierdza ilość zakreskowanych obiektów na katastrze zaprowadzonym w połowie tegoż wieku).

Do dziś, z pocz. XX w. zachowały się tylko pojedyncze przykłady drewnianych domów konstrukcji zrębowej z ostatkami, malowane na czarno, 1-traktowe, kryte dachówką cementową, czarną (nr 442, 443). Ten typ starej zabudowy występuje wymiennie z nowszą, murowaną, która w niektórych przypadkach jest powtórzeniem dawnej formy budynku. Zauważalne jest jednak zjawisko remontowania starych, drewnianych domów z zastosowaniem nowej technologii budowlanej, co daje najczęściej niekorzystny efekt estetyczny. W przyszłości, takie działania budowlano-remontowe mogą przyśpieszyć proces niszczenia drewnianych budynków. Nadal trwa wymiana starej zabudowy na murowaną z tym, że w ostatnich latach realizuje się modele domów mieszkalnych o charakterze willowym, zupełnie nie respektujące miejscową, wiejską tradycją budowlaną. Spotkać można z przeszłości przykłady sadzenia przy domostwach dębów i lip, których dorodne korony wyraźnie wyróżniają się w krajobrazie wsi.

Zabytki oraz obiekty o istotnej wartości historycznej i kulturowej dla gminy

KAPLICZKA PRZYDROŻNA przy nr 453; z 1938 r.; stylem nawiązuje do neogotyku, na tle otoczenia leśnego. Kapliczka słupowa, wolnostojąca, murowana z cegły, nietynkowana, wysmukłych proporcji; aktualnie pomalowana farbą na niebiesko. Jest 3-kondygnacjowa, złożona z kubicznych elementów: na dolnym prostopadłościennym cokole, od frontu, wmurowana jest tabliczka z bardzo słabo czytelną datą „2.10.1938"; w środkowej partii jest prostokątna wnęka osłonięta ramą przeszkloną; w niej figura Matki Bożej Niepokalanie Poczętej; zwieńczenie zdobi fryz ceglany ułożony w rąb, a górą zadaszenie dwuboczne, zdwojone, osłonięte ceramiczną, czerwoną dachówką.
Obiekt ujęty w Gminnej Ewidencji Zabytków.

58

P U S T KÓ W-OSIEDLE

Historia miejscowości

Przysiółek Pustków-Osiedle jako samodzielną wieś wydzielono z Pustkowa wsi w 2000 r., o pow. 1,5 km², i o liczbie 2730 mieszkańców. W 2010 r. zamieszkiwało tu 2000 mieszkańców.

W 1936 r. inż. Eugeniusz Kwiatkowski, ówczesny wicepremier i zwolennik tzw. interwencjonizmu państwowego opracował plan czteroletniego rozwoju gospodarczego Polski, który miał na celu utworzenie Centralnego Okręgu Przemysłowego i przekształcenie Polski z kraju rolniczo-przemysłowego w przemysłowo-rolniczy. COP objął swym zasięgiem m.in. wsch. część ówczesnego woj. krakowskiego, a także zach. część woj. lwowskiego – 14 powiatów. Dzięki staraniom m.in. inż. Jana Jedynaka, mieszkańca wsi Paszczyny, który w tym czasie był wicemarszałkiem Sejmu, na terenie Pustkowa zdecydowano wybudować wytwórnię chemiczną produkującą materiały wybuchowe. Miejsce na lokalizację wybrano na skraju dużego masywu leśnego w tzw. „trójkącie bezpieczeństwa" między Wisłą a Sanem. Budowę realizowała „Lignoza", Spółka Akcyjna w Katowicach. Ważne znaczenie dla wyboru miejsca na wytwórnię w Pustkowie miały też bliskość linii kolejowej oraz dostęp do rzek Wielopolki i Wisłoki. Wybrane miejsce na lokalizację należało do obcokrajowców S. Hartha, mieszkającego w Wiedniu i Arona Tieffenbruna mieszkającego w Bukareszcie. Liczący 607 ha teren leśny został nabyty przez Spółkę „Lignoza" w drodze licytacji za zaległe podatki tychże właścicieli na rzecz Skarbu Państwa. Budowę rozpoczęto w drugiej połowie 1937 r. Nastąpiły wielkie zmiany przyrodnicze spowodowane znacznym wylesieniem terenu oraz zmiana użytkowania terenów rolnych na obszary zabudowy miejskiej i przemysłowej. Prace przebiegały szybko; po wykonaniu prac niwelacyjnych i wybudowaniu dróg dojazdowych w 1938 r. przystąpiono do budowy obiektów.

Do 1 września 1939 r. wybudowano 53 budynki fabryczne, 24 mieszkalne w tym 12 domów willowych dla kadry inżynieryjno-technicznej, dwa bloki dwunastorodzinne, cztery baraki dla majstrów i robotników wykwalifikowanych, hotel, garaże i stajnie. Dało to początek osadzie fabrycznej nazwanej Kolonią. Zgodnie z ówczesną zasadą powstawania osiedli, dla tworzącej się nowej społeczności wybudowano też kościół.

Dnia 20 kwietnia 1939 r. uruchomiono produkcję materiałów wybuchowych i środków zapalnych oraz tworzyw fenolowych i żywic lanych; zatrudnionych było 400 osób. Dnia 8 września 1939 r. po zajęciu Pustkowa przez Niemców, wkrótce do zakładu przybył 86 batalion pionierów Wermachtu i przedstawiciele komisarycznego zarządu nad wytwórnią ze strony władz okupanta. W lipcu 1940 r. na teren Pustkowa przybyły oddziały wojsk niemieckich SS. Wokół „Lignozy"; zaczęto wytyczać drogi i miejsca pod budynki przyszłego obozu szkoleniowego formacji SS, tzw. „SSTruppen-Übungs-Platz Heidelager Pustków". Władze niemieckie zaczęły tworzyć poligon wojskowy wykorzystując początkowo budynki fabryczne i osiedle mieszkaniowe Wytwórni Tworzyw Sztucznych „Lignoza". Budynki obozowe umieszczono wokół okręgów zwanych ringami.

Teren poligonu stał się miejscem lokalizacji przez Niemców wyrzutni pocisków V 2, które pochłonęły tysiące ofiar różnych narodowości. Od początku 1940 r. przy rozbudowie poligonu wojskowego pracowali Polacy, Żydzi, Rosjanie oraz więźniowie innych narodowości, dla

których utworzono obozy pracy przymusowej. Skrajnie niesprzyjające warunki bytowe, ciężka praca spowodowały, że zginęło tu około 15 tys. więźniów. Jesienią 1942 r. utworzono obóz pracy przymusowej dla Polaków. W celu uzyskania dla nich miejsca przeprowadzono kolejną selekcję Żydów, wywożąc większość z nich do Oświęcimia, pozostawiając tylko ok. 200 specjalistów–rzemieślników żydowskich. W 1944 r. pozostałych przy życiu Żydów wywieziono do obozu w Oświęcimiu. Utworzony obóz dla Polaków, którego dowódcą był Wilhelm Scitlz, został zlikwidowany w 27 lipca 1944 r., a więźniów wywieziono do obozów Rzeszy.

Na „Górze Śmierci" w Pustkowie–Osiedlu, nazwanej tak od czasu powstania obozu, znajduje się do dziś krematorium oraz bunkier służący Niemcom do gromadzenia ciał zmarłych i rozstrzelanych. Był to największy obóz zagłady na Podkarpaciu. Obóz w Pustkowie był miejscem eksterminacji Żydów dębickich. Ku czci pomordowanych na tym wzniesieniu wybudowany został pomnik, a w Zespole Szkół w Pustkowie Osiedlu powstała Izba Pamięci Narodowej.

W 2012 r. u podnóża Góry Śmierci powstała rekonstrukcja budynków związanych z poligonem wojskowym i byłym obozem, Mini Muzeum z ekspozycją historyczno-dydaktyczną, Europejskie Centrum Pamięci i Pojednania.

Zabytki oraz obiekty o istotnej wartości historycznej i kulturowej dla gminy

KOŚCIÓL - fil. rzym.-kat. pw. św. Stanisława BM, ob. kaplica pogrzebowa. Powstał w latach 1937-1939. Obiekt usytuowany na dz. nr ewid. 3604, [redacted] Położony jest w centrum miejscowości, przy wewnętrznej drodze, w obrębie placu kościelnego, przy nowym kościele. **Obiekt wpisany do rejestru zabytków decyzją nr A–71 z dnia 21.02. 2003.**

Obiekt ujęty w Gminnej Ewidencji Zabytków.

Historia obiektu

Kościół, ob. kaplica murowana wzniesiona została na wzór powstających w okresie międzywojennym obiektów architektonicznych realizowanych według projektu warszawskich architektów Czesława Przybylskiego i Zdzisława Mączyńskiego. Kaplica powstała równocześnie z budową Wytwórni Chemicznej i kompleksu budynków mieszkalnych, w ramach realizacji rządowego programu COP. Inicjatorem budowy był ks. Aleksander Osiecki, ówczesny proboszcz z Brzeźnicy. Do użytku oddana została w lutym 1939 r., ale bez wyposażenia bowiem wybuch wojny przerwał prace przy urządzeniu obiektu. W czasie wojny kaplicę zamieniono na magazyn; częściowo uległa zniszczeniu. Po wojnie przywrócono jej pierwotne użytkowane i wygląd, a wnętrze skromnie wyposażono w sprzęt świątynny. Dnia 26 października 1947 r. odbyło się poświęcenie świątyni przez bpa ks. Karola Pękalę. Odnowienie świątyni przez inż. Mieczysława Grochowskiego, ówczesnego dyrektora Wytwórni Chemicznej było przyczyną usunięcia go ze stanowiska przez władze komunistyczne.

Działalność parafii i pełne przystosowanie kaplicy dla celów kultu rozpoczęło się od czasu utworzenia samodzielnego rektoratu w kościele–kaplicy p.w. św. Stanisława bpa i Męczennika w Pustkowie Osiedlu – tj. od 1 lipca 1970 r. W następnych latach przeprowadzono prace remontowe i modernizacyjne. Obecne wyposażenie wnętrza wykonane zostało wg projektu rzeźbiarza krakowskiego, Mieczysława Stobierskiego w latach 1973-1974.

Kaplica była własnością Zakładów Tworzyw Sztucznych w Pustkowie – sukcesora dawnej Wytwórni Chemicznej. Do zmiany prawnego jej statusu doszło 11 maja 1977 r. po odpłatnym prze-

60

kazaniu parafii w Brzeźnicy przez ZTSz w Pustkowie. W 1978 r. została zatwierdzona samodzielna parafia Pustków-Osiedle. Po wybudowaniu plebanii w 1981 r. rozpoczęto budowę nowego kościoła, ponieważ istniejący okazał się za mały dla dużej ilości wiernych. Kaplica dla potrzeb religijnych służyła do 1991 r. tj. do czasu poświęcenia nowej świątyni, która stanęła na tym samym placu. Budowę nowego kościoła, projektu krakowskiego architekta, prof. Aleksandra Böhma rozpoczęto w 1982 r. Obecnie, kaplica użytkowana jest jako obiekt do obrzędów pogrzebowych. W 2001 r. obiekt remontowano (dach, rynny, tynki), a plac wyłożono kostką brukową. W 2012 r. miał miejsce kolejny remont przy zawilgoconych murach fundamentów; wykonano izolację. Prace były dofinansowane przez Gminę Dębica.

Wartość zabytkowa i stan zachowania

Kaplica jest murowana z cegły, otynkowana, kryta stropodachem żelbetowym. Posiada symetryczny układ; jest na rzucie krzyża łacińskiego, o prosto zamkniętym prezbiterium, po jego bokach z zakrystiami analogicznymi. Fasada flankowana jest dwoma kwadratowymi wieżami, pomiędzy którymi główne wejście wprowadza do wnętrza obiektu. Fasadę wieńczy niewielka, kwadratowa wieżyczka na sygnaturkę, zakończona krzyżem. Wzdłuż bocznych elewacji biegnie podcień, wsparty na trzech kolumnach. Elewacje zdobią zróżnicowane formą otwory okienne: okulusy i prostokątne o wąskiej formie. We wnętrzu nawa jednoprzestrzenna; przy zach. ścianie, nad wejściem, między wieżami rozpięty jest chór muzyczny. Na bocznych ścianach nawy, nad oknami dolnymi znajduje się ciąg płaskorzeźb stacji Drogi Krzyżowej. Ścianę frontową prezbiterium zdobi mozaika granitowa w odcieniach szarości na tle, której umieszczono metalowy krzyż i kamienną figurę Chrystusa Zmartwychwstałego.

Kaplica stanowi wyjątkowy przykład realizacji historycznego programu architektury sakralnej omodernistycznej formie, złożonej z geometrycznych elementów bez detalu ornamentalnego. Obiekt należy zaliczyć do nowoczesnych rozwiązań architektonicznych o charakterze sakralnym, zrealizowanych na prowincji w okresie międzywojennym. Kaplica wraz z osiedlem mieszkalnym oraz obiektami fabrycznymi w Pustkowiu Osiedle, w leśnym otoczeniu, należą do nielicznych i niemal w pełni zrealizowanych i zachowanych przedsięwzięć w ramach COP na terenie Podkarpacia. Jest ilustracją ważnego etapu rozwojowego w historii II Rzeczpospolitej. Obecnie kaplica, remontowana na bieżąco jest w dobrym stanie technicznym i zachowuje pierwotny wygląd zewnętrzny, prawie nienaruszony.

OSIEDLE – KOLONIA. Powstało dla pracowników zakładów chemicznych „Lignoza" w latach 1937 – 1939; zachowuje zasady urbanistyki oraz zabudowy prezentującej styl architektury modernistycznej okresu międzywojennego.

Obiekty ujęte w Gminnej Ewidencji Zabytków.

Historia miejsca

W ramach programu COP, Spółka Akcyjna ze Starego Bierunia na Śląsku zakupiła w 1937 r. teren pod budowę fabryki i osiedla dla jej pracowników. O wyborze miejsca zadecydowała bliskość linii kolejowej. Wraz z fabryką budowano osiedle nazywane „kolonią". Najpierw powstała luksusowa, sześciopokojowa willa dla dyrektora fabryki. Potem wzniesiono 6 willi jednorodzinnych, pięciopokojowych dla administracji i kadry inżynieryjnej. Następnie powstało 7 willi dwurodzinnych, trzypokojowych dla administracji oraz budynek hotelowy. Poza centrum zbudowano

61

dwie czterorodzinne jednopiętrowe tzw. mistrzówki, a dalej dwa jednopiętrowe bloki dwunastorodzinne dla wykwalifikowanych pracowników. Powstały też baraki czterorodzinne z ogródkami. Zbudowano garaże fabryczne, stajnie i stodołę, które obecnie po modernizacji pełnią funkcję Domu Kultury. Na skraju osiedla zbudowano kaplicę.

Po zajęciu Polski, we wrześniu 1939 r. Niemcy dokończyli budowę bloków wielorodzinnych. W 1940 r. zaczęli tworzyć poligon wojskowy. Osiedle stało się zapleczem mieszkalnym dla wojska i obsługi poligonu oraz obozu pracy. Droga od stacji kolejowej Kochanówka–Pustków do fabryki i dalej do Ocieki stała się główną osią kompozycyjną wyznaczającą dalszy kierunek rozwoju przestrzennego. Przy niej Niemcy zbudowali regularnie rozplanowany obóz pracy.

Po wojnie zabudowę obozową zlikwidowano, pozostawiając jedynie układ komunikacyjny tzw. ringi, betonowe odcinki dróg o podkowiastym kształcie, przy których stały baraki dla SS-manów. W ich kierunku rozwinęło się w l. 70 XX w. budownictwo wielorodzinne, blokowe oraz powstały przy nich ogródki działkowe. W l. 60 XX w. zbudowano zespół domów jednorodzinnych na południe od dzielnicy willowej, który stanowi kontynuację myśli planistycznej sprzed wojny.

Wartość zabytkowa i stan zachowania

Osiedle prezentuje typ planistyczny wywodzący się z koncepcji „miasta – ogrodu". Ma formę otwartą o przestrzeni komponowanej funkcjonalnie i hierarchicznie, odzwierciedlając przez to strukturę organizacji kadrowej fabryki. Sekwencje willi o jednorodnym typie rozmieszczone są wzdłuż ulic biegnących w układzie swobodnym, tworzących dobrze skomunikowaną sieć. Regularne i modularne parcele siedliskowe ułożone są w ciągach oddzielonych od siebie dystansem przestrzennym. Wydzielona jest też dawna kaplica, hotel i dawne budynki gospodarcze. Pomimo modernizacji jeszcze w dużym stopniu wille i budynki wielorodzinne zachowują pierwotny i bardzo oszczędny wystój elewacji i stolarką. Willom towarzyszą budynki gospodarcze zlokalizowane na tyłach parcel. Zabudowa o wyrównanej linii, odsunięta od ulic, oddzielona jest żywopłotami bądź ogrodzeniami z siatki. Ulice oraz rampa przystanku kolejowego zachowują nawierzchnie brukowane; aktualnie zauważa się ich wymianę na niektórych odcinkach dróg osiedlowych. Istotna jest zieleń wysokich drzew iglastych i krzewów w otoczeniu zabudowań.

Zespół willi o nr 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 28, 29, 35, 36 – należy objąć ochroną konserwatorską. Wybrane obiekty zachowują pierwotną strukturę i cechy stylowe, stąd wskazane by wpisać do rejestru zabytków.

Aktualnie prowadzone są prace modernizacyjne przy budynku poczty w ramach Programu Rewitalizacji Gminy Dębica na lata 2016-2024.

DAWNA FABRYKA „Lignoza". Fabryka zbudowana w latach 1937–1939; rozplanowana została w sposób bardzo regularny, przy czym fabryczne budynki rozmieszczono w kilku rzędach równolegle do drogi prowadzącej do Ocieki. Główny wjazd do fabryki flankowany jest przez dwa piętrowe budynki biurowe wzniesione są w stylu okrętowym.

Obiekt ujęty w Gminnej Ewidencji Zabytków.

Historia miejsca

W czasie II wojny obecność zakładu chemicznego w Pustkowie-Osiedlu, powstałego jako filia „Lignoza" S.A. z Katowic, wpłynęła na decyzję Niemców na umiejscowieniu na tym obszarze Poligonu wojskowego SS Truppenübungplatz Heidelager. W latach 1940–1944 hitlerowcy włączyli fabrykę do rozległego zespołu poligonu i obozu dla oddziałów SS. Niemcy od września

62

1940 r. zdemontowali i wywieźli w głąb Niemiec wszystkie zakładowe maszyny i urządzenia, budując jednocześnie na terenie zakładu pomieszczenia dla wojska. Obiekty fabryczne „Lignoza" zaanektowano na potrzeby komendantury poligonu.

Po wojnie fabrykę zmodernizowano i rozbudowano zachowując starszą część bez większych przekształceń, co do układu przestrzennego i charakteru architektonicznego. Obecnie funkcjonuje tu Zakład Tworzyw Sztucznych LERG S.A. w Pustkowie Osiedlu. Na rynku działa od 1999 r.

Wartość zabytkowa i stan zachowania

Zespół, pierwotnie liczący 53 budynki fabryczne w Pustkowie-Osiedlu powstał w ramach narodowego programu COP-u. Budowane ośrodki przemysłowe powstawały z wykorzystaniem możliwości ówcześnie najnowszej technologii i rozwiązań w dziedzinie urbanistyki, inżynierii, i architektury utrzymanej w stylu modernizmu okresu międzywojennego. Taki też poziom, w dużym jeszcze stopniu, prezentują zachowane obiekty przemysłowe, których funkcja zaważyła na kształcie, zróżnicowaniu wielkością np. hal fabrycznych o kubicznej formie, płaskich dachach, często nie ukrywających stalowe konstrukcje obudowane dużymi taflami szklanymi.

Inaczej, ale w tym samym stylu modernistycznym rozwiązano piętrowe budynki biurowe, wyglądem bliźniacze, tworzące reprezentacyjne wejście na teren placu fabrycznego. Wybudowane z tradycyjnego materiału, o prostej formie pozbawionej dekoracji. Uwagę zwraca lustrzany sposób ich usytuowania oraz zaokrąglone naroża; pierwotnie pokryte były tynkiem uszlachetnionym. Założeniu fabrycznemu towarzyszy sceneria wysokich drzew iglastych, żywopłotowe ogrodzenie lub z siatki, ażurowe. Po wojnie, powstające nowe obiekty przemysłowe wyglądem nawiązywały do idei i charakteru przedwojennego budownictwa fabrycznego. W ten sposób nie zakłóciły wcześniejszej koncepcji planistyczno-budowlanej. Upływ czasu, a także nieukierunkowane działania przy użytkowaniu niektórych obiektów nie korzystnie wpłynęły na ich wygląd i estetykę. W dalszym ciągu jednak zachowują cechy charakterystyczne dla modernizmu w polskiej architekturze przemysłowej końca l. 30 XX w. Stanowią przykład sztuki konstrukcyjno-budowlanej tamtego czasu.

ZESPÓŁ RINGÓW - Obóz wojskowy – były niemiecki poligon rakietowy**.** Zbudowany przez hitlerowców w latach 1940 -1944.

Obóz rozplanowano na bazie regularnego układu komunikacyjnego, którego osią była droga prowadząca od stacji Kochanówka w kierunku Ocieki, od której odchodziły po obu stronach podrzędne drogi zataczające okręgi zwane ringami – betonowe odcinki dróg miały podkowiasty kształt. Było ich pięć, z czego zachowały się cztery. Ringi miały zabudowę składającą się z 50 baraków dla żołnierzy, niemieckich SS-manów, rozmieszczonych po zewnętrznej stronie obwodu, garaży i stajni umieszczonych od strony wewnętrznej. Ring najbliżej położny osiedla miał drogę brukowaną (bruk nie zachowany do dziś), pozostałe miały nawierzchnie wyłożone płytami betonowymi (zachowane), o połączeniach uszczelnionych smołą. Technologią budowy przypominały pasy autostrad budowanych przez Niemców za czasów Hitlera. Obecnie nie zachował się żaden z baraków obozowych. Obrzeża i wnętrza ringów porośnięte są lasem, w którym widoczne są ślady dawnego zagospodarowania wyłącznie jako formy topograficzne.

Obiekty ujęte w Gminnej Ewidencji Zabytków.

63

MIEJSCE ZAGŁADY WIĘŹNIÓW OBOZU zwane Góra Śmierci - na stoku i kulminacji wzgórza, rozległa polana z elementami małej architektury pomnikowej powstałej w 1964 roku i w późniejszych latach, w postaci kompozycji przestrzenno-figuralnych, upamiętniającej wydarzenia z czasu II wojny oraz zachowany bunkier śmierci. Tutaj w 1941 roku powstało obozowe krematorium, w który palono ciała więźniów pomordowanych i zmarłych w obozie. Całość położona jest w lesie, dostępna po stopniach schodów, o ostrym podejściu, oraz Drogą Cierpienia.
W 2009 roku powstało Europejskie Centrum Pamięci i Pojednania Pustków-Osiedle, od 2011 roku im. Heleny z Reyów Jabłonowskiej, działaczki społecznej i członkini Armii Krajowej. Celem jest realizacja projektów związanych z historią II wojny światowej oraz Holokaustu. Centrum jest organizacją Gminy Dębica i działa w ramach Centrum Kultury i Bibliotek Gminy Dębica. W 2012 r. powstała rekonstrukcja hitlerowskiego obozu pracy, w pomieszczeniach z Ekspozycją Historyczno-Dydaktyczną przy Górze Śmierci.
Obiekt ujęty w Gminnej Ewidencji Zabytków.

CMENTARZ ŻOŁNIERZY RADZIECKICH POLEGŁYCH W 1944 R. Cmentarz upamiętnia poległych żołnierzy radzieckich w trakcie walk o wyzwolenie obozu.
Pośrodku kwatery stoi kompozycja pomnikowa z postacią żołnierza w półleżącej-śpiącej pozie, z karabinem; z tyłu obelisk-filar zakończony gwiazdą. Od frontu na sarkofagu na tablicy napis: *Wieniec chwała i pamięć żołnierzom poległym w walkach o wyzwolenie ziemi dębickiej. Społeczeństwo powiatu dębickiego.*
Cmentarz posiada wartość historyczną. Forma pomnika prezentuje postmodernistyczną stylistykę nawiązującą do myśli sztuki okresu międzywojennego, z wykorzystaniem układu kompozycji nagrobków doby renesansu.
Obiekt ujęty w Gminnej Ewidencji Zabytków.

P U S T Y N I A

Historia miejscowości

Wieś położona jest przy trasie Dębica-Mielec w bezpośrednim sąsiedztwie Dębicy, o powierzchni 2,9 km² i w 2013 r. 1469 mieszkańców.

Miejscowość istniała prawdopodobnie już w XI wieku. Wg legendy biskup krakowski, Stanisław ze Szczepanowa konsekrował wybudowaną tu świątynię. W 1 poł. XV w. wieś posiadał ród Gryfitów. Po ślubie Stanisława Ligęzy h. Półkozic z Jadwigą, wdową po Stanisławie Gryficie, zawartym w 1465 r. Ligęzowie przejęli Pustynię. W 2 poł. XV w. kronikarz J. Długosz odnotował istnienie tu drewnianej kaplicy pw. św. Stanisława ze Szczepanowa bp., do której ściągały pielgrzymki w dniu św. Stanisława. Kronikarz J. Długosz podaje, że działo się tam wiele cudów. Pustynia należała do parafii w Dębicy.

W 1508 r. sołtysostwo w Pustyni przejęła Beata Pniowska, szlachcianka. Po śmierci Stanisława Ligęzy majątek objął Feliks Ligęza z Gorzyc, a w 1536 r. wieś była w posiadaniu Piotra Ligęzy i Aleksandra Trzecieskiego. Do dóbr Ligęzy należały: Pustynia, Lubzina, Brzozówka,

64

Ostrów, Paszczyna, Stobierna, Kędzierz (Kanrisch). W 1581 r. część posiadłości Ligęzy stała się własnością Mikołaja Tarnowskiego i składała się z 13 kmieci na 3 łanach, 6 zagrodników i 3 komorników (druga część należąca do Aleksandra Trzecieskiego była mniejsza). Pustynia traktowana była jako przedmieście Dębicy. W 1568 r. Jan Trzecieski, sekretarz króla Zygmunta Augusta, występował jako dziedzic połowy miasta Dębicy, Latoszyna, Pustyni i Nagawczyny. Z 1541 r. pochodzi wzmianka o ugodzie pomiędzy Janem Trzecieskim i Andrzejem Tarnowskim ze wsi Kędzierz, w sprawie położonych na granicy ich posiadłości stawów rybnych, i budowie grobli. Informacja ta dotyczy istniejących w Pustyni stawów, których powstanie sięga pocz. XVI w. Wtedy dla okolicznej gospodarki ważne miejsce zajmowała hodowla ryb.

Na pocz. XVII w. Pustynia nadal należała do rodu Trzecieskich. W zapisach źródłowych pod datą 1693 r. jako właścicielkę Pustyni odnotowano Annę Stawską, podkomorzynę podolską. W 1705 r. Pustynia należała do Jana Morsztyna, starosty czorsztyńskiego. W 1 poł. XVIII w. w Pustyni odnotowano 13 domów i 31 chłopów. Z kolei w 1768 r. Pustynia była w posiadaniu Macieja Ciotka, od 1768 r. rodu Radziwiłłów, a od 1819 do 1945 r. należała do Raczyńskich.

Najstarszy dokument kartograficzny wsi Pustynia z 1849 r. pokazuje w pobliżu drewnianego kościoła rozległe założenie dworskie z murowanym dworem Tarnowskich, zabudowania folwarczne i dużej wielkości stawy, dochodzące aż do Kozłowa. W 1888 r. Pustynia wraz przysiółkami Kędzierz i Kozłów liczyła 162 domy i 887 mieszkańców. Wtedy w skład posiadłości większej należącej do hrabiny Anny Raczyńskiej wchodziła gorzelnia i dwa duże stawy. We wsi była szkoła ludowa. W 1913 r. gorzelnia była własnością Karola Hrubego.

W okresie międzywojennym, w l. 30 XX w. nastąpiły duże zmiany w rejonie Dębicy i okolic, od kiedy obszar ten włączono w skład Centralnego Okręgu Przemysłowego (COP). Spowodowało to znaczne wylesienie terenu, zmianę użytkowania terenów rolnych na obszary zabudowy przemysłowo-miejskiej. Proces ten objął i teren Pustyni. Obecnie działającą Wytwórnię Urządzeń Chłodniczych poprzedził zakład budowany w ramach COP-u w końcu 1938 r. jako Walcownię Metali Kolorowych, która była filią Walcowni w Czechowicach-Dziedzicach. Przed wybuchem II wojny światowej zakład jeszcze nie funkcjonował. Do 1949 r. zakład należał do macierzystej fabryki Walcowni w Czechowicach. Do 1951 r. hala fabryczna była składnicą złomu metali nieżelaznych, a od 1961 r. zakład otrzymał status producenta przemysłowego urządzeń chłodniczych.

W 1977 r. do miasta Dębicy włączono część sołectwa Pustynia (186 ha). W granicach miasta znalazły się Fabryka Farb i Lakierów wraz z przyległym osiedlem mieszkaniowym oraz wytwórnia Urządzeń Chłodniczych PZL. Poza granicami terytorium miejskiego pozostały północno-wschodnia część osady Kędzierz. W 1970 r. Pustynię zamieszkiwało 1197 mieszkańców. Obecnie obok drogi głównej znajduje się szkoła z salą gimnastyczną, przedszkole, remiza strażacka. Na miejscu starego, drewnianego kościoła wybudowano nowy kościół pw. św. Stanisława BM. W 2014 r. uruchomiono przejazd autostradą A4, przeprowadzoną przez teren stawów Pustynia-Kozłów.

Zabytki oraz obiekty o istotnej wartości historycznej i kulturowej dla gminy

KOŚCIÓŁ fil. rzym.-kat. pw. św. Stanisława BM ob. kaplica cmentarna. Drewniany kościół powstał w 1661 r. Aktualnie stoi na cmentarzu w pobliskiej miejscowości Kozłów (położonej na

65

trasie Dębica – Mielec). **Obiekt wpisany do rejestru zabytków decyzją nr A–201 z dnia 05.12.1979 r.; ob. nr A-1136.**

Obiekt ujęty w Gminnej Ewidencji Zabytków.

Historia obiektu

Kościół pw. św. Stanisława BM w Pustyni wybudowano w 1661 r. Był to kolejny już kościół, jaki powstał w tej miejscowości. Istnieje przekaz odnotowany przez J. Długosza, że św. Stanisław bp krakowski jechał do pobliskiej Brzeźnicy poświęcić kościół i nie został przyjęty przez jej mieszkańców. Zawrócił z drogi i zanocował w Pustyni. Na pamiątkę tego zdarzenia, późniejszy bp Zbigniew Oleśnicki w miejscu odpoczynku Świętego wybudował drewniany kościół pw. św. Stanisława BM. Z czasem zaczęli tu przyjeżdżać pielgrzymi, w dniu święta patrona, gdyż miejsce to zasłynęło cudami. Stąd można przypuszczać, że bliżej nie określona w źródłach świątynia o XV-wiecznej genezie poprzedziła drewniany kościół z 1661 r. Mapa katastralna wsi Pustynia z 1849 r. pokazuje usytuowanie tego kościoła, który stał na niedużym placu kościelnym, orientowany, w otoczeniu drzew i w niedalekiej odległości od założenia dworskiego o XVI-wiecznej tradycji (do dziś zachował się obronny dwór, stawy i po południowej stronie drogi budynki czworaków, folwarczny, przebudowane). Niewykluczone, że pierwotnie świątynia ta była kaplicą dworską właścicieli Pustyni.

W 1944 r. drewniany kościół został zniszczony (uszkodzono kruchtę i ściany), a po wojnie odrestaurowany (oszalowano ściany zewnętrzne). W 1957 r. ks. Jan Stepa utworzył rektorat w Pustyni przy kościele pw. św. Stanisława BM, który obejmował wsie: Pustynia, Kędzierz i Kozłów - łącznie 1 935 wiernych. Pierwszym rektorem został ks. L. Motyka. W 1980 r. biskup Jerzy Ablewicz ustanowił samodzielną parafię przy kościele pw. św. Stanisława BM.

W 1988 r. przeprowadzono transfer XVII-wiecznego, drewnianego kościoła z Pustyni na teren cmentarza w Kozłowie, z inicjatywy miejscowej parafii, ze względu na postępujący proces jego zniszczenia i budowę na tym samym placu murowanego kościoła, pod takim samym wezwaniem. Przed przeniesieniem obiektu na nowe miejsce wykonano inwentaryzację architektoniczną z opisem technicznym, z której wynika, że przedłużenie zakrystii w kierunku wschodnim nastąpiło później, oraz że przy pn. ścianie po usunięciu szalowania widoczne były ślady po dodatkowym otworze wejściowym (tak bywało przy kościołach gotyckich). Podmurówka była kamienna, niemal całkowicie pod powierzchnią terenu, ściany obustronnie wzmocnione w wielu miejscach lisicami. W trakcie montażu świątyni wymieniono znaczną część zniszczonych drewnianych elementów, dokładnie zachowując dawną konstrukcję i zabytkowy charakter obiektu. Aktualnie, stara świątynia pełni funkcję kaplicy cmentarnej, w której odbywają się obrzędy pogrzebowe.

Wartość zabytkowa i stan zachowania

Kościół zbudowany jest z bali, konstrukcji zrębowej, obustronnie szalowany, jednonawowy, ogólnie na planie wydłużonego prostokąta. Prezbiterium jest prostokątne, trójbocznie zamknięte, z zakrystią prostokątną, nawa kwadratowa. Więźba dachowa drewniana, konstrukcji storczykowej, kryta dachem dwuspadowym o wspólnej kalenicy, pobitym blachą. Bryła kościoła jest harmonijnych proporcji: bezwieżowa, z wieżyczką sygnaturki. Ściany we wnętrzu odeskowane, strop jest belkowy, odeskowany. Kościół nadal zachowuje pierwotne cechy stylowe i stanowi przykład sakralnego budownictwa drewnianego o charakterze ludowym. Ogólnie, techniczny stan zachowania obiektu jest dobry. Obiekt wymaga bieżącego przeprowadzania prac napraw-

czych i konserwacyjnych. Wskazane jest przeprowadzenie prawidłowo działającej wentylacji we wnętrzu kościoła.

Zabytki ruchome we wnętrzu kościoła - Ołtarz główny w kościele fil. pw. św. Stanisława BM, ob. w kaplicy cmentarnej w Kozłowie, 1661 w., późnorenesansowy. **Obiekt wpisany do rejestru zabytków decyzją nr B-172 z 22.VIII.1973 r., aktualizowaną: B - 534 (15.VI.2012 r.)**
Ołtarz główny posiada drewnianą konstrukcję, jest dwukondygnacyjny, przyścienny, zdobiony ornamentem wolutowo-chrząstkowym. Przy pierwszym wpisie do rejestru zabytków odnotowano w części retabulum *nowy obraz* „Wskrzeszenie Piotrowina", a w drugiej kondygnacji barokowy obraz „św. Walentego" datowany na XVII w. (olej, płótno) oraz po bokach wkomponowane *obrazy nieznanych świętych posiadające formę półokręgu.* Po transferze kościoła na teren cmentarza nie wszystkie elementy ołtarza przetrwały do dziś. Ołtarz główny ze względu na kompozycję, wartość artystyczną i bogactwo ornamentyki jest cennym przykładem późnorenesansowej rzeźby i snycerstwa w polskiej sztuce.
Aktualnie wyposażenie wnętrza jest w części zabytkowe: późnorenesansowy ołtarz; w centrum z obrazem przedstawiającym *Wskrzeszenie Piotrowina*, pocz. XX w.; obraz *św. Walentego*, barokowy, z XVII w.; na belce tęczowej krucyfiks barokowy; fisharmonia z poł. XX w. Pozostałe wyposażenie pochodzi z lat 80 XX w. (obrazy, świeczniki).
Z poprzedniego wyposażenia kościoła prawdopodobnie brakuje: ambony wczesnobarokowej z XVII w., oraz rzeźby przedstawiającej *Matkę Boską z Dzieciątkiem,* z k. XV w. Wymienione obiekty odnotowano w decyzji o wpisie kościoła do rejestru zabytków jako także objęte prawem ochrony konserwatorskiej.
Obecnie na powierzchni nastawy głównego ołtarza widać ślady zniszczenia zawilgoceniem i działaniem drewnojadów. Podobnie lica obrazów wykazują zniszczenia mechaniczne i złuszczanie, przetarcia warstwy malarskiej. Wymagane są zabezpieczenia konserwatorskie celem uniknięcia pogłębiania się procesu niszczenia.
Brak jest przeciwpożarowego i antywłamaniowego zabezpieczenia obiektu. Wskazane jest przeprowadzenie inwentaryzacji zachowanych aktualnie zabytków ruchomych, i wpis do rejestru zabytków (jak wynika z wpisów do kart z 1984 r. zabytki te pochodzą z XVII, XVIII i XIX w., i są wysokiej klasy artystycznej)**.** Karty podstawowej dokumentacji zabytkowych obiektów ruchomych wykonane są przez C. Kocot z 1984 r. w ilości 32, w: Archiwum UOZ Delegatura w Rzeszowie.

DWÓR ALKIERZOWY, ob. dom mieszkalny**. Obiekt wpisany do rejestru zabytków decyzją A - 144 z dnia 27.02.1978 r.** (dwór - własność prywatna). **Strefą ochrony konserwatorskiej objęto cały obszar otaczających dwór stawów** (stawy - własność Skarbu Państwa). Budynek murowany powstał na przełomie XVI/XVII w. Obiekt położony jest w pn.-zach. części miejscowości, ok. 300 m na zach. od drogi z Dębicy do Tarnobrzega, w niedalekiej odległości od kościoła parafialnego, gdzie do 1988 r. stał drewniany kościół-kaplica przeniesiony na teren cmentarza w Kozłowie. Dwór usytuowany w bezpośrednim sąsiedztwie stawu. **W Studium Uwarunkowań i Kierunków Zagospodarowania Przestrzennego (Uchwała Rady Gminy nr XXVIII/305/2017) dwór obronny z otoczeniem objęty jest ochroną konserwatorską.**
Przez stawy przeprowadzono autostradę A-4.

67

Obiekt ujęty w Gminnej Ewidencji Zabytków

Historia obiektu

Historia alkierzowego dworu obronnego w Pustyni jest związana z dziejami tej miejscowości. W XV w. właścicielami wsi był ród Gryfitów, a od 1465 r. Pustynia przeszła w posiadanie Stanisława Ligęzy h. Półkozic, ożenionego z Jadwigą, wdową po Stanisławie Gryfie. Od 1536 r. jako właściciele odnotowani zostali Piotr Ligęza i Aleksander Trzecieski, a w 1581 r. pojawił się nowy współwłaściciel Pustyni, Mikołaj Tarnowski z rodu Leliwa. Z 1541 r. pochodzi wzmianka o ugodzie, pomiędzy Janem Trzecieskim i Andrzejem Tarnowskim ze wsi Kędzierz, dotycząca położonych na granicy ich posiadłości stawów rybnych i budowie grobli. Wzmianka ta dotyczy zapewne istniejących w Pustyni stawów i grobli, których powstanie może sięgać pocz. XVI w.

Z przełomem XVI/XVII w. i Mikołajem Tarnowskim można łączyć powstanie dworu, który prawdopodobnie w XVII w. został rozbudowany o zachodni alkierz i piętro. Założenie dworskie znajdowało się w bardzo bliskim sąsiedztwie drewnianego kościoła pw. św. Stanisława BM.

Na pocz. XVII w. Pustynia należała do rodu Trzecieskich, a w 1693 r. do Anny Stawskiej, podkomorzyny podolskiej, następnie do współwłaściciela Dębicy, Jana Kazimierza Glińskiego. W 1705 r. Pustynia była w posiadaniu Jana Morsztyna, starosty czorsztyńskiego, a w 1768 r. Macieja Ciotka. Od 1768 r. wieś przejęli Radziwiłłowie, a od 1819 r. do 1945 r. należała do rodziny hrabiów Raczyńskich.

Najstarsze przedstawienie kartograficzne z l. 80 XVIII w. pokazuje w tym miejscu zespół z zabudową o regularnym układzie sugerującym założenie barokowe, z ogrodem od wschodu i folwarkiem od południa. Mapa katastralna wsi Pustynia z 1849 r. obrazuje rozległy teren zespołu na osi pn.-pd., po wschodniej stronie rzeki Pustyńskiej. W kierunku południkowym dzieliła go droga na północną część dworską ze stawami, i południową z zabudową folwarczną, w większości murowaną. Dwór stał nad brzegiem Stawu wielkiego, który rozciągał się ku północy, oddzielony groblą od następnego Stawu wielkiego założonego po poł. XIX w. (nie zaznaczony na planie katastralnym), i Stawu pod Kozłowem. Zasilane były przez rzekę Pustynkę (ob. Potok Budzisz). Dwór zaznaczono schematycznie, jako niewielki, murowany, o planie prostokąta z ryzalitem przy zachodniej stronie, i przy jego północnym narożu z okrągłą basztą. Od zachodu, otoczenie dworu tworzyła *Sadzawka*, od południa gazon, i ścieżka doprowadzająca do drogi, która w kierunku wschodnim doprowadzała do drewnianego kościoła. Z oznakowania na katastrze wynika, że na obszarze dworskim wysokie drzewa tworzyły szpalery i rosły pojedynczo, nie tworząc komponowanej zieleni parkowej.

W 1888 r. posiadłość w Pustyni należała do hrabiny Anny Raczyńskiej; jej własnością była też gorzelnia i dwa duże stawy. Do 1945 r. realność ta była własnością Edwarda Raczyńskiego, a dwór zamieszkiwał zarządca majątkiem. Po II wojnie posiadłość rozparcelowano; w budynku dworu ulokowano przedszkole wiejskie. W następnych latach pomieszczenia dworu służyły różnym instytucjom. W 1977 r. dwór ze stawami użytkowany był przez Przedsiębiorstwo Gospodarki Rybnej w Rzeszowie, a część folwarczna należała m. in. do Spółdzielni Kółek Rolniczych.

W latach 60. XX w. w budynku dworu przeprowadzono remont; częściowo wymieniono stropy i stolarkę, a w latach 70. XX w. został zaadaptowany na mieszkania lokatorskie. W latach 80.XX w. przeprowadzono badania na istnienie polichromii.

Na początku lat 90. XX w. dwór kupił [redacted]. Po 1994 r. przystąpiono do kapitalnego remontu budynku (elewacji, podłóg, stropów, więźby dachowej, pokrycie

dachu, przebudowa wnętrza). Pierwotna bryła dworu przetrwała do 2000 r., a w następnych latach rozbudowano obiekt od wschodniej strony o basztę, o analogicznej formie jak istniejąca.

Wartość zabytkowa i stan zachowania

Dwór obronny jest murowany, otynkowany, 2–piętrowy, częściowo podpiwniczony, założony na planie prostokąta z ośmioboczną basztą alkierzową przy pn.-zach. narożu, z gankiem-tarasem przy pd. elewacji, i z dobudowaną w ostatnich latach basztą po przeciwnej stronie. Elewacja pn. zwrócona jest w kierunku stawów. Korpus przykrywa wysoki dach 4-spadowy z krótką kalenicą, a basztę 8-połaciowy, namiotowy. Dachy pokryte są dachówką ceramiczną. Pierwotnie, w zabytkowej baszcie sklepienie było kopulaste, 8-boczne, z gurtami.

Pomimo rozbudowy dworu i modernizacji obiekt nadal zachowuje zabytkowe późnorenesansowe cechy i bryłę charakterystyczną dla budowli obronnych z XVI/XVII w. W przeszłości piwnice były sklepione kolebkowo, a pomieszczenia parteru przykrywały stropy drewniane. Atrakcyjne położenie dworu, bezpośrednio przy kilkuhektarowych stawach, zasilanych przez Pustynkę, dowodzi starej tradycji tego miejsca.

Wskazane, by elewacjom dworu przywrócić kolorystykę odpowiadającą charakterowi stylu, jaki on prezentuje. Obecny, mocno ceglasty kolor całkowicie koliduje z barwą tynków pierwotnie okrywających elewacje budynku.

W otoczeniu dworu nie zachował się starodrzew; od wsch. istniejący kilkuarowy sad owocowy pochodzi z powojennego nasadzenia. Na terenie dawnego folwarku występuje nierównomiernie wysoka zieleń, tworząca rodzaj parku wiejskiego. Te nieliczne już stare drzewa powinny być poddawane systematycznej pielęgnacji. W bliskim sąsiedztwie obszaru folwarcznego przetrwały murowane, dawne budynki; obecnie pełnią funkcję magazynową. Przetrwały także dwa budynki-czworaki, obecnie mieszkalne.

BUDYNEK STACJI KOLEJOWEJ z l. 30. XX w., murowany, otynkowany, o kubicznej bryle złożonej z geometrycznych form, o płaskich dachach, z wewnętrznym portykiem od strony peronu. Jest to rozwiązanie architektoniczne typowe dla modernizmu i zarazem awangardowe jak na realizację w obszarze wiejskim. Dziś budynek stoi opuszczony, zniszczone są elewacje; jego obecna wartość estetyczna prezentuje się niekorzystnie, ale obiekt zachowuje wartość historyczną, pierwotną strukturę i cechy stylu z czasu jego budowy.

Obiekt ujęty w Gminnej Ewidencji Zabytków

MIEJSCE PO KOŚCIELE pw. św. Stanisława BM. drewn. z 1661 r.; w 1988 roku został przeniesiony na teren cmentarza w Kozłowie. Po nim, przy nowym kościele pozostały resztki starodrzewu upamiętniające tradycję miejsca.

S T A S I Ó W K A

Historia miejscowości

Wieś o pow. 7,2 km², w 2013 r. licząca 1289 mieszkańców, położona jest w obrębie Pogórza Strzyżowskiego. Pozostałości po osadzie wczesnośredniowiecznej na obszarze wsi zostały odkryte w 1998 r. w trakcie badań powierzchniowych w ramach realizowanego programu

69

Archeologiczne Zdjęcie Polski. Osada ulokowana była na Progu Karpackim, na wysokim grzbiecie terenowym na obszarze ok. 3 ha. Odsłonięto zarysy trzech budynków mieszkalnych. Wieś powstała w XIII w. była własnością rodu Gryfitów, m. in. do Jakuba Latoszyńskiego. W 2 poł. XV w. kronikarz Jan Długosz wymienia Stasiówkę jako majątek Jana Podgórskiego. Wtedy należała do parafii w Gumniskach. W 1505 r. w rejestrze poborowym odnotowano, że Latoszyńscy dzielił prawo własności do tej wsi z Janem Górskim. Wówczas w Stasiówce było 26 kmieci, karczma oraz sołectwo z folwarkiem. W spisie poradlnego z 1508 r. wieś zapisano jako Sthaszczowska. Po 1512 r. Stasiówka przeszła w posiadanie Jana Górskiego, dziedzica Dębicy, a od 1523 r. w połowie otrzymała jego żona Regina z Pobiedza. W 1574 r. dziedzicem Stasiówki był współwłaściciel Dębicy Jan Górski, jeden z wybitniejszych przedstawicieli swojej rodziny, który usiłował skupić jak najwięcej rozproszonych dóbr.

Od 1768 r. miejscowość należała do majątku rodu Radziwiłłów, a od 1819 r. rodziny Raczyńskich. Od końca XVIII wieku Stasiówka weszła w skład parafii w Zawadzie. W 1890 r. Stasiówka liczyła 617 mieszkańców. Wtedy obszar większej posiadłości dworskiej należał do hrabiny Anny Raczyńskiej. W 1905 r. Roger i Edward Raczyńscy mieli w Stasiówce 98,18 ha obszaru. W okresie międzywojennym XX w. Mała Stasiówka znana była z walorów letniskowych.

Od 1966 r. zaczęto modernizację drogi w kierunku Zawady a w 1967 r. rozpoczęto elektryfikację wsi. W 1970 r. Stasiówkę zamieszkiwało 1 071 mieszkańców. Budowany od 1972 r. kościół pw. Świętych Piotra i Pawła, o którego powstanie z wielką determinacją walczyli parafianie; konsekrowany został dopiero w 1991 r. W 1978 r. biskup Jerzy Ablewicz utworzył samodzielną parafię w tej wsi.

Lasy Stasiówki wchodzą w skład planowanego rezerwatu leśnego „Las Wolica", który wraz z częścią Dębicy liczy ponad 100 ha. Celem ochrony jest zachowanie fragmentu lasu o strefowym układzie zbiorowisk leśnych; znajduje się tu wiele roślin chronionych.

Obok kościoła w Stasiówce znajduje się budynek szkolny, a przy nim utworzona przez nauczycieli, uczniów i rodziców ścieżka dydaktyczno-naukowa o długości 3 km. Wzdłuż ścieżki oznakowane zostały rośliny i zwierzęta chronione oraz zbiorowiska roślinne i skały. Ścieżka jest dokładnie opisana i służy nie tylko uczniom Stasiówki ale i szkołom z całego regionu, które przyjeżdżają tu na wypoczynek połączony z edukacją.

Zabytki oraz obiekty o istotnej wartości historycznej i kulturowej dla gminy

KAPLICZKA PRZYDROŻNA, w pobliżu nr 108, przy drodze Dębica – Wielopole, po jej lewej stronie; dz. nr 811/2[redacted]. Murowana kapliczka domkowa powstała w 1883 r., w stylu eklektycznym; zachowuje pierwotny dość archaiczny wygląd. Jest przykryta dachem dwuspadowym, pokrytym dachówką ceramiczną, czerwoną. Elewacja frontowa jest przysadzistych proporcji, o bokach oskarpowanych, z wydatnym gzymsem wieńczącym, dwubocznym, flankowanym obeliskami; w szczycie krzyż metalowy, ażurowy, kowalskiej roboty. Drzwi wejściowe górą o łuku sugerującym ostry, pośrodku przeszklenie; górą osłonięte daszkiem. Na ścianach wnętrza wiszą obrazy z przedstawieniami Matki Boskiej z 1 poł. XX w. W 2016 r. prze-

70

prowadzono generalny remont obiektu (założono opaskę betonową, otynkowano i pobielono elewacje, wymieniono stolarkę, wstawiono nowy parkan, wycięto rosnący przy kapliczce krzew). Kapliczka w użyczeniu gminy do 2025 ro. Obecnie w dobry stanie technicznym.
Obiekt ujęty w Gminnej Ewidencji Zabytków.

KAPLICZKA PRZYDROŻNA przy nr 73, dz. nr 1019/4; w pobliżu potoku, prawdopodobnie z k. XIX w. Niewielkich rozmiarów kapliczka jest kubaturowa, przysadzistych proporcji; murowana, o grubych murach, obrzucona tynkiem, pobielona, na planie prostokąta, przykryta zadaszeniem dwuspadowym, pokrytym dachówką ceramiczną, czerwoną; stolarka okienna i drzwiowa jest nowsza, drewniana, utrzymana w stylu pierwotnej. Elewacje są gładkie, bez dekoracji architektonicznej; przy bocznych elewacjach gzyms wieńczący jest wystający. Przy elewacji frontowej powierzchnia korpusu ze szczytem stanowi jednolitą całość; dwuboczne zakończenie wieńczy metalowy krzyż, kuty, kowalskiej roboty. Otwór drzwiowy górą o łuku odcinkowym; w nim drzwi ramowo-płycinowe, częściowe przeszklenie, z pionowym podziałem; prowizoryczne zadaszenie nad drzwiami. We wnętrzu znajduje się figura (drewniana?) Matki Bożej z Dzieciątkiem, polichromowana, neobarokowa, ludowa. Kapliczka w użyczeniu gminy była 2020 r. (w 2016 r. gmina sfinansowała remont). Obiekt jest w dobrym stanie technicznym.
Obiekt ujęty w Gminnej Ewidencji Zabytków.

DAWNA SZKOŁA/ dom mieszkalny, przy drodze gminnej, nr 130, dz. nr 575/1. Murowany budynek powstał w 1929 r. Pod k. XX w. funkcjonował jako przedszkole także dom mieszkalny Zespołu Szkół w Stobiernej. W ostatnich latach zmodernizowany; częściowo jego bryła utraciła pierwotny charakter przez nadany koloryt elewacjom.
Obiekt ujęty w Gminnej Ewidencji Zabytków.

S T O B I E R N A

Historia miejscowości

Wieś liczącą 8,9 km², w 2013 r. zamieszkiwało 994 mieszkańców. W księgach ziemskich pilzneńskich z 1464 r. wymienione są dobra Spytka z Melsztyna, a wśród nich m.in. Stobierna. W 1502 r. spadkobiercą Stobierny, po śmierci Spytki został jego syn Jan, a następnie córki, Beata i Katarzyna, przebywające w klasztorze. W 1536 r. wieś była w posiadaniu Piotra Ligęzy herbu Półkozic. Z kolei w 1652 r. Achacy Ligęza był właścicielem Stobierny. Miejscowość ta od 1768 r. należała do majątku rodu Radziwiłłów, a od 1819 r. do Raczyńskich.
Autorzy „Słownika Geograficznego" z 1890 r. odnotowali, że Stobierna należąca do parafii w Zawadzie liczyła 44 mieszkańców i 75 domów, a większa posiadłość dworska była w posiadaniu hrabiny Anny Raczyńskiej. W 1905 r. do Rogera i Edwarda Raczyńskich w Stobiernej należał obszar liczący 212,67 ha.

71

W okresie międzywojennym XX w. Stobierna, oraz Mała Stasiówka, znane były z walorów letniskowych. Podczas pacyfikacji przeprowadzonej przez Niemców 21 lipca 1943 r. zamordowano w tej wsi 5 osób.

W 1970 r. Stobierną zamieszkiwało 1 081 mieszkańców. Okoliczne lasy są szczególnie bogate w runo leśne, w tym borówki i grzyby. Na niewielkim wzniesieniu o powierzchni ponad 4 ha znajduje się orczykowy wyciąg narciarski, z którego w sezonie chętnie korzystają mieszkańcy regionu. Obok wyciągu powstaną trasy saneczkowe, parking i zaplecze gastronomiczne. W pobliskiej Zawadzie powstała duża oczyszczalnia ścieków mająca za zadanie zebrać ścieki terenów Stobiernej i Stasiówki.

Zabytki oraz obiekty o istotnej wartości historycznej i kulturowej dla gminy

KAPLICZKA PRZYDROŻNA, przy nr 145, Stobierna-Laskowa, przy drodze polnej przez las do Lubziny i Zawady, w otoczeniu dwu lip. Drewniana kapliczka domkowa powstała ok. 1915 r., w czasie I wojny, jako dziękczynienie za ocalenie mieszkańców Podlaska w czasie bitwy rosyjsko-austriackiej. Jest na rzucie kwadratu, konstrukcji słupowej, oszalowana pionowo, z uszczelnieniem listwami, przykryta dachem dwuspadowym; przy elewacji frontowej z lekkim nadwieszeniem, z krzyżem w szczycie; otwór wejściowy, prostokątny, w nim oparkanienie ażurowe. Wnętrze zdobi drewniana figura św. Stanisława bp, pocz. XX w. ludowa; na ścianie bocznej obraz z przedstawieniem Matki Bożej Zawadzkiej, oleodruk, z napisem o koronacji przeprowadzonej w 1920 r. Kapliczka zachowana jest w dość dobrym stanie technicznym; w dolnych partiach, w przyziemiu, oszalowanie ze śladami zawilgocenia. Kapliczka, będąca w użyczeniu Gminy Dębica została gruntownie odnowiona w 2019 r. przez gminę. Obecnie w dobrym stanie technicznym.
Obiekt ujęty w Gminnej Ewidencji Zabytków.

KAPLICZKA PRZYDOMOWA na posesji nr 138, nr dz. 345; bezpośrednio przy ogrodzeniu, naprzeciw byłego leśnictwa. Powstała w 1910 roku, jako podziękowanie za uzdrowienie dziecka gajowego. Kapliczka kubaturowa, murowana, otynkowana, w ostatnich latach odnowiona (sposobem gospodarczym), pomalowana; założona na planie prostokąta, przykryta dachem dwuspadowym, pokrytym dachówką. Ponad prostokątnym otworem wejściowym jest wnęka arkadowa. W kapliczce znajduje się obraz z przestawieniem Jezusa Miłosiernego. Kapliczka była odnawiana w 2014 r. W użyczeniu gminy do 2024 r. Obecnie w dobrym stanie technicznym.
Obiekt ujęty w Gminnej Ewidencji Zabytków.

KAPLICZKA PRZYDROŻNA na posesji nr 135, nr dz. 347/2 przy drodze do Zawady i Stasiówki. Wybudowana została na pocz. XX w. przez rodzinę Gulisów. Jest niewielkich rozmiarów, kubaturowa, o planie kwadratu, murowana, otynkowana, pobielona, przykryta daszkiem dwuspadowym, o wystającym okapie, osłaniającym boczne elewacje, pokrytym dachówką ceramiczną, czerwoną. Przy elewacji frontowej jest otwór prostokątny z drzwiami drewnianymi, konstrukcji ramowo-płycinowej, przeszklonymi. We wnętrzu jest drewniany ołtarzyk neorenesansowy, oleodruk z przedstawieniem św. Józefa, liczne figurki współczesne. Obiekt posiada

72

skromny wygląd kapliczki zw. domkową - powszechnie spotykane rozwiązanie, przy tego typu obiektach kultowych na obszarze Podkarpacia, na wiejskich terenach. Kapliczka została odnowiona przez Gminę Dębica w 2016 r.; jest w dobrym stanie technicznym; na bieżąco pielęgnowana i zabezpieczana.
Obiekt ujęty w Gminnej Ewidencji Zabytków.

DOM MIESZKALNY na posesji nr 61, o nr ewid. 288, [redacted] Powstał w l. 30 XX w., w tradycji drewnianego budownictwa wiejskiego; na planie wydłużonego prostokąta, zbudowany z bali, konstrukcji zrębowej, przykryty dachem dwuspadowym, pokrytym dachówką; w otoczeniu drzew owocowych i ogródka kwiatowego. W ostatnim czasie przeprowadzono remont domu.
Obiekt ujęty w Gminnej Ewidencji Zabytków.

Z A W A D A

Historia miejscowości

Miejscowość o powierzchni 8,6 km², w 2013 r. licząca 1432 mieszkańców - ze względu na swą bogatą historię i liczne zabytki zwana jest przez wielu Perłą Ziemi Dębickiej. Korzystne położenie geograficzne - na progu Pogórza Karpackiego, przy trasie z zachodu na wschód, spowodowało, że Zawadę zamieszkiwały słynne polskie rody: Ligęzów, Radziwiłłów, Raczyńskich.

Pierwsza źródłowa wzmianka o poddębickiej Zawadzie pochodzi z 1337 r. i zawarta jest w Kodeksie Dyplomatycznym Katedry Krakowskiej. Wynika z niej, że Zawada istniała już ok. 1218 r. i należała do majątku biskupów krakowskich, a następnie weszła w skład uposażenia probostwa w Przecławiu.
W dokumentach z XIV w. występują dwie nazwy odnoszące się do tej samej miejscowości: Bobrek, zwany też Wola Zawadzka lub Wolą i Zawada (do dziś nazwę Bobrek nosi przysiółek na wysokim wzniesieniu, z kilkoma zagrodami, przy drodze z Łączek Kucharskich do Zawady, po jej zachodniej stronie). Zatem, dwie miejscowości weszły w skład dzisiejszej Zawady.

W latach 1374-1419 wymieniony jest Jan Ligęza, wojewoda łęczyński jako właściciel Bobrku, Przecławia i innych majątków rozmieszczonych po całym kraju. W 1429 r. Zawada (Szawada*)* była częścią majątku dworskiego Sepnicy. Najprawdopodobniej po biskupach krakowskich Zawada przeszła w posiadanie rodu Melsztyńskich. W 1464 r. wieś była własnością kasztelana zawichojskiego, Spytka z Melsztyna. Z dokumentów wynika, że istniał tu dwór, który oddawał dziesięcinę do parafii w Lubzinie.
W 1470 r. jako właściciel Zawady występuje nadal Spytek z Melsztyna, a Bobrka – Stanisław Ligęza „de Bobrek".

Po śmierci Spytki, w 1502 r. spadkobiercą Zawady został jego syn Jan Melsztyński, a następnie córki, Beata i Katarzyna, przebywające w klasztorze. One to po śmierci brata Jana odstąpiły Zawadę Stanisławowi Lasockiemu z Brzezin, podkomorzemu poznańskiemu. W wyniku procesu dobra zawadzkie od 1524 r. przeszły w ręce Piotra Ligęzy herbu Półkozie, syna kaszte-

73

lana małogojskiego. Nowym właścicielem Zawady od 1536 r. był Feliks Ligęza, a potem jego syn Mikołaj Ligęza (1530-1603), starosta biecki. O nim opowiada legenda, spisana przez M. B. Stęczyńskiego w 1849 r., że zbudował w Zawadzie zamek, który przetrwał, ale w złym stanie do 1819 r. Zamek ten otoczony był fortyfikacją ziemną.

W 2 poł. XVI w. Zawada znalazła się w posiadaniu stryjecznego brata Mikołaja – Achacego Ligęzy. Dopiero dokument z 1581 r. określa jednoznacznie Zawadę jako własność Stanisława Ligęzy, syna Achacego. Stanisław ożeniony z Zofią Kuczkowską zbudował w Zawadzie w 1595 r., na wzgórzu zwanym Bobrek, drewnianą kaplicę pw. Nawiedzenia Matki Bożej. W niej umieścił cudowny obraz Matki Boskiej, a w 1616 r. sprowadził ojców augustianów. Kaplica należała do parafii w Lubzinie. Tenże Stanisław Ligęza miał syna, Achacego Ligęzę (zm. 1672 r.), który posiadłość tę objął od 1638 r. On to wybudował w latach 1646-1656, na miejscu drewnianej kaplicy, kościół pw. Narodzenia Matki Bożej (ob. pw. Narodzenia N. P. Marii). Jego syn, kasztelan czechowski Jan Kazimierz (od 1680 r.), a zarazem kolejny właściciel majątku, nie poszedł śladami swego ojca, toteż po 10-latach sporów augustianie opuścili Zawadę. W tym czasie Zawada nadal należała do parafii w Lubzinie.

Po bezpotomnej śmierci Jana Kazimierza Ligęzy, Zawada stała się własnością jego siostry, Felicji, zamężnej za Janem Walewskim (1657 r.). W 1704 r. w Jarosławiu, J. Walewski odstąpił Zawadę podskarbiemu koronnemu, Janowi Przebendowskiemu. Kolejną dziedziczką Zawady i pozostałych dóbr była jego jedyna córka Dorota Henryka (ok. 1682-1755), która poślubiła księcia Jana Mikołaja Radziwiłła (1681-1729). Po śmierci męża, Dorota H. Radziwiłłowa wyszła ponownie za mąż za marszałka Franciszka Bielińskiego, który aż do swej śmierci w 1766 r. figuruje jako właściciel Zawady. W 1735 r. byli oni dziedzicami także miasta Dębicy. Na wskutek układów majątkowych, Zawada ponownie wróciła do Radziwiłłów.

Od 1768 r. klucz dębicki (Dębica i 12 wsi, a wśród nich Zawada), przejął jeden z najbogatszych magnatów litewskich, Michał Hieronim Radziwiłł (1744-1831), miecznik litewski. Interesował się głównie olbrzymimi dobrami na Litwie i karierą polityczną, a zarządzanie dobrami dębickimi oddał sekretarzowi, Przebołowskiemu. W wyniku podziałów rodzinnych klucz dębicki znalazł się w posiadaniu jego brata, Antoniego Mikołaja Radziwiłła (1741-1778), który obrał karierę duchowną i urzędniczą. Po przedwczesnej śmierci, bliżej nieznane prawa do tych dóbr mieli inni dwaj bracia Michała H. Radziwiłła, Jakub (1748-1808) i Dominik (1747-1803). W 1791 r. w ramach zmian w Zawadzie utworzono parafię.

Po śmierci Dominika Radziwiłła, Mikołaj H. Radziwiłł, wówczas już wojewoda wileński mianował się opiekunem dwóch jego nieletnich córek – Anny i Marii. W aktach sądowych z 1811 r. występował jako właściciel klucza dębickiego.

W 1816 r. dziedziczka dóbr Dębica, Anna Radziwiłłówna, córka księcia Dominika, krajczego litewskiego, wnuka Doroty z Przebendowskich, 1 voto Radziwiłłowej, 2 voto Bielińskiej, poślubiła hrabiego Atanazego Raczyńskiego h. Nałęcz (1788-1874). Atanazy Raczyński był młodszym bratem Edwarda, twórcy słynnej Biblioteki Raczyńskich w Poznaniu. Rodzina ta posiadała wiele zasług w dziedzinie kultury i polityki. Atanazy Raczyński był ordynatem dóbr obrzyckich w Wielkopolsce (od 1825 r.), w latach 1830-1852 dyplomatą pruskim przy dworze duńskim, utrzymywał kontakt ze słynnym duńskim rzeźbiarzem Torvaldsenem, od którego nabył jedną z rzeźb, która później zdobiła pałac w Zawadzie. Był kolekcjonerem kilku bezcennych płócien, historykiem sztuki, autorem publikacji dotyczących malarstwa, sam też malował i ryso-

74

wał. Od rodziny żony wyprocesował galicyjskie dobra – Dębicę i przejął je w 1819 r. Już w następnym roku doprowadził do restauracji dawnego zamku Ligęzów, który stał się wspaniałą rezydencją mieszczącą bogatą w księgozbiór bibliotekę oraz cenną galerię obrazów. Zamiarem Raczyńskiego było zaproszenie na rezydencję prymasa ks. Ignacego Raczyńskiego (1741-1823), po jego rezygnacji z arcybiskupstwa w Gnieźnie. Prymas zamieszkał jednak u Jezuitów w Starej Wsi k. Brzozowa. Wsparcie finansowe i wielkopolska gospodarność ocaliły majątek zawadzki od upadku, a nawet doprowadziły do jego rozkwitu. Wtedy założony został nowy park. Za czasów A. Raczyńskiego, we wsi powstała w 1853 r. pierwsza szkoła elementarna. Z jego inicjatywy w 1863 r. odnowiono kościół zawadzki.

Spadkobiercą majątku po Atanazym był jego syn Karol (1817-1899). Mieszkał za granicą, ale dbał o Zawadę, czego dowodem była założona i wyposażona przez niego ochronka, prowadzona przez Siostry Służebniczki z Dębicy. Ufundował do kościoła dwa witraże, oraz pierwszy szpital w Dębicy. Autorzy Słownika Geograficznego z 1895 r. podają, że Zawada wraz z obszarem należącym do dworu, którego właścicielem był Karol Raczyński liczyła 853 mieszkańców.

Po bezpotomnej śmierci Karola Raczyńskiego, dobra w Wielkopolsce i galicyjskie w powiecie ropczyckim przejął Edward Aleksander Raczyński (1847-1926), syn Rogera Maurycego (1820-1964), który był synowcem Atanazego Raczyńskiego. Po śmierci pierwszej żony Marii z Krasińskich, córki poety Zygmunta Krasińskiego, Edward A. Raczyński w 1886 r. po raz drugi ożenił się z Różą z Potockich, wdową po swoim szwagrze Władysławie Krasińskim. Wtedy na stałe osiadł w Galicji i miał duży wkład w rozwój gospodarczy dóbr Dębica.

Z zapisów wynika, że w 1903 r. Zawada była własnością hrabiów Raczyńskich, Rogera i Edwarda. Roger Adam Raczyński (1889-1945) i Edward Bernard (1891-1993) byli synami Edwarda i Róży z Potockich. Oni zostali ostatnimi właścicielami majątku Zawada. W tym czasie ich posiadłość Zawady wynosiła 378,35 ha. Spis dóbr tabularnych w Galicji z 1905 r. wymienia jako właścicieli Zawady także Edwarda i Rogera hr. Raczyńskich.

Ponadto, Raczyńscy posiadali następujące jednostki tabularne: m.in. Braciejową, Gumniska Foks, Gumniska par., Brzeźnicę, Borek Brzeźnicki, Kozłów, Nagawczynę, Paszczynę, Pustynię, Stasiówkę. W 1914 r., dwa miesiące po wybuchu I wojny, spłonął pałac zawadzki, podpalony przez Kozaków. W 1918 roku w Zawadzie postawiono nowy pałac, a pozostałe po pożarze ruiny odrestaurowano. W 1913 r. w Zawadzie istniała gorzelnia, należąca do Ignacego Pieniążka (zarządzał Nagawczyną).

Ostatnim właścicielem Zawady był hr. Edward Raczyński, polityk, prezydent RP na emigracji w latach 1979-1986 (jego imię nosi obecnie szkoła podstawowa). Edward Raczyński był wyjątkowym promotorem Dębicy, doskonale rozumiejący uwarunkowania rozwoju nowoczesnego miasta. W 1936 r. do klucza hr. Edwarda Raczyńskiego należały folwarki: Zawada, Nagawczyna, Sepnica, Pustynia i Latoszynek, razem o obszarze 945 ha użytków rolnych i 3 446 ha lasów. Klucz Raczyńskich znany był z hodowli bydła, zarodowej obory bydła rasy nizinnej (fryzyjskiej) w Zawadzie, i rasy simentalskiej w Sepnicy oraz Pustyni. Zarząd dobrami mieścił się w Nagawczynie, a dyrektorem klucza Raczyńskich był Włodzimierz Skarbek-Borowski. Majątek zawadzki prowadził hodowlę ziemniaków i pszenicy. W lasach miała miejsce racjonalna hodowla zwierzyny, szczególnie wzorcowo urządzona była bażanciarnia i park zajęczy. Zarząd

75

dobrami zawadzkimi prowadził także pieczę nad tartakiem i parową cegielnią w Dębicy oraz nad gorzelnią w Zawadzie.

Obecnie z majątku Raczyńskich w Zawadzie pozostało założenie składające się z parku dworskiego z kilkusetletnimi drzewami i kilkoma zabytkowymi obiektami także w części folwarcznej, otoczone murem. Naprzeciw bramy wjazdowej do parku, po drugiej stronie drogi krajowej 94 znajduje się zabytkowa karczma murowana, pokryta gontem, odnowiona i służąca przejezdnym gościom. Służyła też wielokrotnie dla potrzeb realizowanych tu filmów historycznych oraz scen batalistycznych.

W niedalekiej odległości od zespołu parkowo-pałacowego, na wzniesieniu znajduje się kościół - Sanktuarium Matki Boskiej Zawadzkiej, z pochodzącym z przełomu XVI/XVII w. malowanym na desce obrazem Matki Boskiej z Dzieciątkiem, cudami słynącym. Do Sanktuarium w Zawadzie pielgrzymują mieszkańcy okolicznych wiosek i miast. W 1970 r. Zawadę zamieszkiwało 1 034 mieszkańców.

Zabytki oraz obiekty o istotnej wartości historycznej i kulturowej dla gminy

UKŁAD PRZESTRZENNY I ZABUDOWA DAWNEJ WSI ZAWADA. Rozlokowana jest wzdłuż drogi nr 94 i przy potoku Zawadka. Zachowany układ parcel i pól z podziałami są pozostałością średniowiecznej lokacji. Ten układ został później przecięty prostopadłą ulicą zorientowaną przy wschodniej stronie założenia rezydencjonalnego o tradycji renesansowej. W pn. pasie drogi, na skrzyżowaniu wykształcił się rodzaj *nawsia* – czyli placyku centralnego. W dalszym ciągu funkcjonują już nieliczne drogi i ścieżki prowadzące między zagrodami w pola.
W rozplanowaniu wsi zachowany jest jeszcze układ dróg, miedz, działek siedliskowych, folwarku i rozłogów pól w połączeniu z naturalnym biegiem potoku Zawadka. Rozplanowanie działek siedliskowych zachowuje podział na strefę zabudowy, sadów, pól. Zachowana jest jeszcze zabudowa w postaci drewnianych budynków mieszkalnych (niektóre z zewnątrz modernizowane) i nieliczne już obiekty gospodarcze, także ogrodzenia – parkany drewniane a wokół wsi tradycyjny krajobraz rolniczy. Wewnątrz wsi, tradycyjna zabudowa przemieszana jest z nowym budownictwem, które w większości podporządkowało się zasadzie kontynuacji, choć wyglądem odbiegają od dawnej.
ZAWADA – BOBREK w kierunku Stobiernej. Tu zachowany niewielki zespół zabudowy zagrodowej, składający się z drewnianych budynków (z wyższą podmurówką, jednotraktowe), otoczonych sadem. Zagrody usytuowane są na odrębnym, wysokim cyplu w dolinie potoku Zawadka, przez to miały one charakter samotniczy. Jest to najstarsza część Zawady z zachowaną archaiczną formą rozplanowania, ale też przemieszczona z nową zabudową jednorodzinną. To rozplanowanie przysiółka wynikało z ukształtowania topograficznego. Otoczenie stanowi tradycyjny krajobraz rolniczy i elementy naturalnego krajobrazu.

KOŚCIÓŁ PAR. rzym.-kat. pw. Narodzenia Najświętszej Marii Panny; mur., 1646-1656; 1883;1991; usytuowany na dz. nr 617. Położony niedaleko założenia pałacowo-parkowego,

76

w pobliżu lokalnej drogi, na wysokim wzniesieniu, na które prowadzają strome schody; dojazd od strony cmentarza, zjazd od strony zachodniej. **Obiekt jest wpisany do rejestru zabytków decyzją A-309 z dnia 30.05.1987 r.**
Obiekt ujęty w Gminnej Ewidencji Zabytków.

Historia obiektu

Kościół wzniesiony został na wzgórzu zwanym Bobrek w latach 1646-1656 z inicjatywy Achacego Ligęzy, właściciela Zawady. Pierwotnie nosił wezwanie Narodzenia Matki Boskiej. Stanął na miejscu drewnianej kaplicy z 1595 r., w której znajdował się słynący cudami obraz Matki Boskiej, zakupiony we Włoszech przez Stanisława Ligęzę, ojca Achacego Ligęzy. Pierwotnie, elewacje kościoła z „dzikiego" kamienia były obrzucone cienką warstwą tynku. Przeprowadzone w ostatnich latach badania architektoniczne potwierdziły wcześniejsze informacje, że kościół planowano wybudować większy, w kierunku zachodnim, ale z bliżej nieznanych powodów zaniechano zamierzonej realizacji. W ciągu wieków świątynia była wielokrotnie odnawiana i częściowo rozbudowywana. W 1756 r. nad zakrystią wybudowano skarbiec oraz do korpusu dostawiono dwie kaplice. Po długich staraniach w 1791 r. kościół w Zawadzie erygowano parafią (wcześniej podlegał parafii w Lubzinie).
Kolejna restauracja świątyni, związana prawdopodobnie z obniżeniem stropu, nastąpiła w XIX w. z inicjatywy Atanazego Raczyńskiego. Po 1905 r. Karol Raczyński z żoną Karoliną, księżniczką Oettingen-Wallenstein zakupili do kościoła 2 witraże. Po zniszczeniach spowodowanych pierwszą wojną, w 1920 r. przeprowadzono kolejną restaurację kościoła. Przerobiono dach, który miał pokrycie gontowe, przy fasadzie powstał szczyt, położono nowy strop, w prezbiterium wstawiono witraże fundacji proboszcza ks. W. Kopernickiego z parafianami. W 1938 r. wnętrze kościoła otrzymało polichromię autorstwa Tadeusza Terleckiego, artysty malarza z Tarnowa.
W latach 1954-56 rozbudowano zakrystię w kierunku absydy, przy pn. kaplicy powstał przedsionek, a przy fasadzie wieloboczna kruchta z przeznaczeniem na ołtarz, górą z tarasem kolumnowym, przeszklonym, przykrytym kopulastym dachem. W 1977 r. w absydzie wstawiono dwa witraże projektu Jurija Bodnara. W latach 1989-1991 nastąpił generalny remont kościoła i jego rozbudowa. Dobudowano frontową część, znacznie przedłużając nawę; w górnej partii powstał taras z ołtarzem polowym, wokół podcień arkadowy zwieńczony wysoką wieża. Na plac kościelny prowadzą monumentalne schody. Obecna malarska dekoracja ścian i sklepień kościoła stanowi aranżację z ostatnich lat.

Wartość zabytkowa i stan zachowania

Pierwotna forma i rozwiązanie wnętrza kościoła w Zawadzie były przykładem skromnej budowli sakralnej utrzymanej w stylu wczesnego baroku. Obecny kościół, po rozbudowie i modernizacji od zachodniej strony, otrzymał charakter świątyni pielgrzymkowej z wyraźną dominantą wysokościową w postaci wieży. Ze względu na znajdujący się tu obraz łaskami słynący Matki Boskiej Śnieżnej, kościół pełni rolę Sanktuarium.
Obiekt nie wykazuje zagrożeń technicznych, jest dobrze utrzymany i na bieżąco remontowany.
W starszej części świątyni zachowane są dzieła snycerskie i stolarskie oraz malarstwo sztalugowe. Zachowało się w większości wyposażenie barokowe: obraz - Matka Boska Śnieżna, olej na desce, k. XVI w.; ołtarz główny, 1 poł. XVIII w., w stylu regencji; w kaplicy – ołtarz późnorenesansowy, pocz. XVII w., z obrazami - Nawiedzenie, św. Stanisław i Wojciech; 4 boczne ołtarze,

77

z 1 poł. XVIII w., w stylu regencji; w jednym z nich obraz Matka Boska Szkaplerzna, XVIII w.; ambona, chrzcielnica z baldachimem i zapleckiem, poł. XVIII w.; w nawie – witraże, pocz. XX w., z firmy S.G. Żeleńskiego; główne drzwi wejściowe do nawy, stare; krucyfiks w tęczy, 1 poł. XVII w.; prospekt organowy, pocz. XVII w.; figura - Chrystus Zmartwychwstały, XVIII w.; dzwon z 1614 r.
Zabytki ruchome wpisane do rejestru zabytków są w ilości 4 obiektów. Podstawowe rozpoznanie zabytkowego zasobu świątyni w postaci *zielonych kart* opracowano w 1968 r. przez J. Szczęk, i objęło 31 obiektów (w: Archiwum UOZ Delegatura w Rzeszowie).
W ostatnich latach przy kościele przeprowadzono prace finansowane m.in. przez Gminę Dębica: w 2017 r. opracowano dokumentację konserwatorską i projekt budowlany na odrestaurowanie stolarki; w 2018 r. przeprowadzono konserwację cokołu; w 2019 r. wykonano malowanie i uzupełnienie tynków wnętrza świątyni; w 2020 r. przeprowadzono remont przy miedzianym pokryciu połaci dachowej, oraz przy elewacjach; w 2021 r. prace konserwatorskie wykonano przy pozytywce – pianoli z 1937 r, oraz ołtarzu głównym.

CMENTARZ PARAFIALNY o XIX-wiecznej tradycji, ze współczesnymi nagrobkami, bez zadrzewienia komponowanego, bez wartościowego obiektu architektonicznego. Przy głównym ciągu komunikacyjnym jest grupa kamiennych nagrobków z pocz. XX w. Otoczenie jest naturalne w postaci skarpy ograniczającej wyniosły cypel cmentarza, ze stokami zadrzewionymi o charakterze leśnym.

ZESPÓŁ PAŁACOWO-PARKOWO-FOLWARCZNY. Położony jest przy trasie nr 94 Rzeszów-Kraków, w południowym pasie, w centrum wsi. **Do rejestru zabytków wpisane są decyzją A-253 z dnia 18.03.1972 r. następujące obiekty: pałac, kaplica z basztą, oficyna, pralnia z murem ogrodzenia, rządcówka, budynek bramy wjazdowej, chmielarnia, gorzelnia, stajnia, studnia z 2 kamiennymi obeliskami, ogrodzenie.**
Park dworski wpisany do rejestru zabytków decyzją A-420 z dnia 16.07.1998 r.
Obiekty ujęte w Gminnej Ewidencji Zabytków.

PAŁAC, 1918 r., bud. mur., o eklektycznych cechach nawiązujących do neobaroku, neorenesansu oraz stylu dworkowego; usytuowany jest we wschodniej części parku krajobrazowego.
Historia obiektu
Pałac wchodzi w skład założenia rezydencjonalnego w Zawadzie złożonego z licznych budowli rozlokowanych w obrębie parku i folwarku - powstałych na przestrzeni od XVI w. do XX w. W przeszłości posiadłość ta należała do wybitnych rodów: Ligęzów, Radziwiłłów i Raczyńskich. W 1914 r. w czasie wojny zamek Ligęzów o XVI wiecznej genezie, odbudowany w 1 poł. XIX w. spalił oddział pułku kozaków dońskich. Wcześniej zrabowali cenne urządzenia, zbiory sztuki i księgozbiór. W 1918 r. ówczesny właściciel Edward Bernard Raczyński (1891-1993) przystąpił do budowy nowej rezydencji – pałacu zachowanego do dziś w pobliżu dawnej oficyny dworskiej. Pałac jest kopią domu Rodesa Smitha, odkrywcy złóż diamentów na terenach Rodezji i Republiki Afryki Południowej (pierwszą żoną E. Raczyńskiego była Angielka, Joe Markham; zmarła po urodzeniu córki Róży, pochowano ją w Rogalinie. Po jej śmierci, w 1932 r.

78

ponownie ożenił się z Cecylią Jaroszyńską - z tego związku miał trzy córki: Wandę, Wiridianę iKatarzynę; mieszkają poza Polską. Trzecią żoną E. Raczyńskiego była Aniela Mieczysławska).
E. Raczyński jako dyplomata, ambasador Polski w Londynie, odwiedzając swoje dobra zatrzymywał się w nowym pałacu w Zawadzie (podczas jego nieobecności mieszkała tylko służba). Rodzina Raczyńskich w posiadaniu założenia pałacowego w Zawadzie i pobliskich posiadłości była do 1945 r. W okresie okupacji obiekt przejęli Niemcy, a opiekę nad całym założeniem sprawował zarządca, w imieniu właściciela przebywającego w tym czasie w Anglii.
Po II wojnie światowej zespół zawadzki przejął Skarb Państwa i funkcjonowało tu Państwowe Gospodarstwo Rolne do 1992 r. Na pocz. lat 80 XX w. na zlecenie Igloopolu w Straszęcinie opracowano koncepcję architektoniczno-urbanistyczną rekonstrukcji dawnego zamku w Zawadzie z przeznaczeniem obiektu na cele reprezentacyjne Ośrodka Recepcyjnego KRP Igloopol w Dębicy. Do realizacji nie doszło ze względu na zmiany ustrojowe w kraju, ale przeprowadzono częściowy remont obiektu. W pobliżu pałacu, na terenie parku, wybudowano budynek mieszkalny dla pracowników (obecnie nieużytkowany).
W budynku pałacu na parterze umieszczono biura, a na piętrze planowano urządzić mieszkania pracownicze, co wiązało się z częściową zmianą układu przestrzennego wnętrza (wprowadzono nowe przepierzenia, wybito otwory okienne i drzwiowe w pn. elewacji, zmianie uległ wystrój tarasu przed pd. elewacją). W 1991 r. pełnomocnik Piotr Mycielski z Krakowa złożył ofertę Edwarda hr. Raczyńskiego, utworzenia w Zawadzie Przedstawicielstwa Fundacji im. Rodziny Raczyńskich. Celem było zorganizowanie w majątku ośrodka kulturalno-oświatowego. Do takich działań nie doszło. Pod koniec 1992 r. Gospodarstwo Rolne przeszło pod zarząd Agencji Własności Rolnej Skarbu Państwa. W 1997 r. gospodarstwo dzierżawił [redacted] który w 2000 r. na drodze zakupu przejął cały zespół pałacowo-parkowo-folwarczny w Zawadzie. Od 2003 r. nowy właściciel prowadzi prace remontowe przy obiektach założenia. W bliskim sąsiedztwie pałacu postawił trzy budynki mieszkalne (ich budowa nie zakończona).

Wartość zabytkowa i stan zachowania

Budynek pałacu jest murowany z cegły, otynkowany, na rzucie prostokąta z ryzalitami na dłuższych bokach, podpiwniczony, piętrowy, z wysokim poddaszem mieszkalnym, przykryty osobnymi dachami dwuspadowymi, pokrytymi dachówką ceramiczną. Najbardziej okazale prezentuje się zachodnia elewacja frontowa, po bokach z ryzalitami o wysokich szczytach, z okulusami pośrodku, pomiędzy którymi przy korpusie, na parterze istnieje kolumnowy portyk wgłębny, z reprezentacyjnymi schodami wejściowymi, a na piętrze taras z balustradą tralkową; pośrodku w połaci dachu jest facjatka. Południową elewację zdobi wykusz zwieńczony szczytem w połaci dachu; od tej strony jest też taras. Dekoracja architektoniczna elewacji pałacu jest oszczędna i głównie sprowadza się do obramień okiennych o kształcie prostokątnym, arkadowym, termalnym oraz drzwiowych.
We wnętrzu pałacu pierwotny, dwutraktowy układ przestrzenny został częściowo zmieniony przez wtórne ściany działowe; w kilku pomieszczeniach zachowały się fasety. Na parterze, w hallu kamienny kominek o formie sugerującej łuk tryumfalny.
Obecnie pałac po remoncie nie jest wykorzystywany; elewacje są odnowione, położono nowe pokrycie dachowe.

79

KAPLICA Z BASZTĄ, bud. mur.; XVI w.; 1820-1821. Obiekt usytuowany jest w zachodniej części parku krajobrazowego.

Historia obiektu

Historia obiektu wiąże się ściśle z dziejami dworu obronnego Ligęzów, datowanym na k. XVI w., którego rzut jest czytelny jeszcze na planie katastralnym Zawady z 1850 r. Do 1819 r. obiekt przetrwał częściowo jako ruina, a w części składowano zboże; dwie wieże były zrównane z ziemią, a dwie pozostałe zachowały się fragmentarycznie. Restaurację zamku w latach 1820-1821 przeprowadził hr. Atanazy Raczyński, ożeniony w 1816 r. z ks. Anną Elżbietą Radziwiłłówną, dziedziczką majątku zawadzkiego. Podczas tych prac główną, wschodnią elewację zamku wykonano według projektu znanego niemieckiego architekta K. F. Schinkla, a pozostałą część według rysunków właściciela, A. Raczyńskiego. Nowy zamek w Zawadzie był wyjątkowo okazałą budowlą i według przekazów historycznych liczył ok. 50 pokoi. Jego kształt warunkowała forma istniejącego tu dworu Ligęzów; wykorzystano więc XVI-wieczne fundamenty i wzniesiono nową budowlę na planie prostokąta z czterema masywnymi wieżami na narożach i elewacją frontową orientowaną. W elewacjach bocznych istniały wysokie szczyty sterczynowe z ostrołukowymi blendami, od południa przylegało nieco niższe, również piętrowe skrzydło, podparte potężnymi filarami i skarpami; wieże wieńczyły krenelaże. W tym czasie dobudowano aneks zachodni na kaplicę zamkową, zachowany do chwili obecnej.

Zamek zawadzki był jedną z najpiękniejszych siedzib doby romantyzmu w Polsce, malowniczą i oryginalną w formie neogotyku, która przetrwała niespełna sto lat. Zachowały się rysunki m. in. Raczyńskiego, Stęczyńskiego z 1 poł. XIX w. obrazujące jego wygląd. Stanowił przykład odrodzenia się w architekturze form stylowych doby średniowiecza, nadających wiejskiej budowli wygląd siedziby na kształt zamku obronnego. Zdobiły ją przeróżne motywy architektoniczne; figury rycerzy średniowiecznych w zbrojach, tarcze herbowe szczyty, ganki, wieżyczki, attyki krenelażowe, skarpy. Wnętrza zamku dekorowały piękne sztukaterie i malowidła pędzla Ksawerego Marynowskiego oraz liczne obrazy i rzeźby. Zgromadzono tu bogaty księgozbiór i archiwum. Istnieją zapisy, że zamek zawadzki ponownie odnawiano w 1857 r. W 1914 r. w czasie wojny zamek spalił oddział pułku kozaków dońskich.

Po zakończeniu wojny ówczesny właściciel Zawady, Edward Raczyński zdecydował rozebrać ruiny dawnej rezydencji. Pozostawiono wówczas tylko południowo-zachodnią wieżę wraz z przylegającą do niej wieżą klatki schodowej oraz kaplicę. Obiekt otrzymał atrakcyjny wygląd romantycznego pawilonu parkowego i w takiej formie przetrwał do dziś.

W latach 1956-1957 przeprowadzono remont kaplicy i baszty zamku Ligęzów. Kaplicę adaptowano na świetlicę pracowniczą; funkcjonowało w niej także kino objazdowe. W baszcie urządzono pomieszczenia biurowe. Od 2003 r. właściciel prowadzi prace remontowe. Opracowano projekt remontu i użytkowania kaplicy z basztą, który m. in. przewiduje na parterze kaplicy urządzenie galerii obrazów, rzeźby, militariów, a pozostałe pomieszczenia przeznaczyć na cele mieszkalne.

Wartość zabytkowa i stan zachowania:

Stylowo wygląd obiektu prezentuje XIX-wieczny neogotycki zamek-pawilon parkowy o bardzo ciekawym rozwiązaniu architektoniczne, o eklektycznych detalach zdobniczych. Zbudowany został z wykorzystaniem XVI-wiecznych fundamentów zamku obronnego o murach z cegły i częściowo z kamienia, otynkowany. Pierwotnie piwnice sięgały tu do 3 m głębokości i miały

kolebkowe sklepienia (obecnie są zasypane). Kaplica jest na planie prostokąta, częściowo podpiwniczona, ze sklepieniem kolebkowym, piętrowa, przykryta dachem 2-spadowym. Do jej pn.-wsch. naroża przylega baszta cylindryczna, 4-kondygnacyjna, przykryta dachem pogrążonym, osłoniętym krenelażem. Dobudowana do baszty od wsch. strony klatka schodowa jest też cylindryczna, przykryta dachem stożkowym. Od pn.-wsch. strony obiektu zachowane są fundamenty i resztki muru poprzedniego dworu obronnego Ligęzów i zamku z 1821 r. Elewacje dekorują otwory okienne o mauretańskim wyglądzie, szczyty, sterczyny, attyka, krenelaż oraz ozdobne gzymsy. Kaplica nie jest użytkowana. Elewacje wieży wymagają konserwacji.

OFICYNA DWORSKA, po 1820 r., bud. mur. Obiekt należy do zespołu pałacowo-parkowego; usytuowany w sąsiedztwie pałacu z 1918 r., na pn. od niego.

Historia obiektu

Powstanie oficyny o cechach klasycystycznych można wiązać z czasem odbudowy zamku za Atanazego Raczyńskiego. Pierwotnie frontową elewację południową, na jej osi, zdobił portyk kolumnowy, osłaniający wejście do wnętrza. Prawdopodobnie na pocz. XX w. podczas modernizacji dworu strych adaptowano na poddasze mieszkalne i wtedy przy dłuższych połaciach wysokiego dachu powstały facjatki. Do II wojny oficyna użytkowana była zgodnie z jej pierwotnym przeznaczeniem. Po wojnie zespół pałacowo-dworski przejął Skarb Państwa, a użytkowany był przez Gospodarstwo Rolne, funkcjonujące do 1992 r. W oficynie mieszkały rodziny pracowników obsługujących gospodarstwo. Przy wschodniej elewacji powstała dobudówka z dodatkowym wejściem od tej strony do wnętrza oficyny. Pod k. 1992 r. gospodarstwo przeszło pod Zarząd Agencji Własności Rolnej Skarbu Państwa w Rzeszowie. W 1997 r. [redacted] przejął w dzierżawę, a od 2000 r. nabył prawo własności. Nastąpiła częściowa rozbiórka oficyny; zachowano dolne partie murów obwodowych. Przed rozbiórką, przez kilka lat rozpoczęty generalny remont nie był kontynuowany i obiekt ulegał zniszczeniu (mury obwodowe były zawilgocone, zagrzybione, tynki zewnętrzne skute, otwory okienne bez szyb, pokrycie dachu nieszczelne). Aktualnie zachowane są fundamenty murów obwodowych.

Oficyna była murowana z cegły i kamienia, pierwotnie otynkowana, na planie wydłużonego prostokąta, parterowa, z mieszkalnym poddaszem, przykryta wysokim, czterospadowym dachem, pokrytym czerwoną dachówką ceramiczną, w połaciach z facjatkami doświetlającymi pomieszczenia poddasza, dość przysadzistych proporcji. Wnętrze było dwutraktowe, z głównym wejściem przy elewacji frontowej od południowej strony; tutaj zachowane były filary przyścienne. Obiekt do czasu częściowej rozbiórki zachowywał cechy stylowe charakterystyczne dla architektury dworkowej późnego klasycyzmu (bryła, proporcje, stolarka okienna, układ wnętrza).

PRALNIA Z MUREM OGRODZENIA, po 1821 r., bud. mur.; znajduje się od strony południowej kaplicy zamkowej.

Historia obiektu

Budowę „starej pralni" można łączyć z 1821 r. i prowadzonymi przez A. Raczyńskiego pracami budowlanymi przy modernizacji rezydencji zawadzkiej.

Od południowej strony, powstałego wówczas okazałego pałacu, pomiędzy kaplicą a terenem warzywnika postawiono ceglany mur ogrodzeniowy z ostrołukową bramą, wprowadzającą na wewnętrzny, niewielki dziedziniec. Za murem postawiono budynek oficyny nazywany „starą

81

pralnią". Taki stan pokazuje też plan założenia odnotowany na mapie katastralnej Zawady z 1850 r. Był to obiekt niezbędny do prawidłowego funkcjonowaniu rezydencji, przy której istniało rozległe zaplecze gospodarcze, od południowej strony. Budynek pralni powstał z wykorzystaniem fragmentu muru ogrodzenia, po jego zachodniej stronie. Ma prostą bryłę, jest murowany z cegły, otynkowany, na planie prostokąta, parterowy, przykryty dachem 2-spadowym pokrytym dachówką ceramiczną, nie dużych gabarytów, o skromnym wyglądzie zewnętrznym. Ciekawie rozwiązana jest wsch. elewacja pralni z neogotycką pozorną arkadą, w dolnej partii z wtopionym starym, ceglano-kamiennym murem z attyką krenelażową. Zdobią go kluczowe otwory strzelnicze. Budynek funkcję pralni pełnił do 1945 r. W następnych latach, po częściowo przeprowadzonej modernizacji pomieszczeniom nadano funkcję mieszkalną dla obsługi założenia parkowego.

Wartość zabytkowa i stan zachowania

Elewacja wsch. budynku zachowuje skromne ale zarazem oryginalne rozwiązanie o cechach utrzymanych w konwencji ceglanego neogotyku z 1 poł. XIX w. Obecnie budynek w dość dobrym stanie technicznym nie jest użytkowany i ulega zniszczeniu (mury obwodowe zawilgocone, brak rynien, stolarka i więźba dachowa są zniszczone). Malowniczo prezentuje się mur ogrodzeniowy, nie tynkowany, z czerwonej cegły, o zachowanych pierwotnych cechach stylu ceglanego neogotyckiego, porośnięty winobluszczem.

STUDNIA Z 2 KAMIENNYMI OBELISKAMI, kamień, 1 poł. XIX w. Obiekt usytuowany jest we wnętrzu założenia pałacowo-parkowego, w pd.-wsch. części, w pobliżu pałacu z 1918 r. i ogrodzenia części pałacowej.

Studnia posiada cembrowinę kamienną, okrągłą, o dużej średnicy, niewiele wystającą ponad ziemię, przykrytą osłoną z desek; po jej obu stronach stoją kamienne obeliski, dość wysokie. Mają cokoły wieloboczne i na nich trzony także wieloboczne, zwężające się ku górze, ścięte u szczytu.

Wartość zabytkowa i stan zachowania

Ten interesujący obiekt o cechach klasycystycznych jest unikatowym rozwiązaniem tego typu obiektu, zachowuje dużą wartość zabytkową i kulturową. Ogólnie jest w dość dobrym stanie, chociaż wymaga zabezpieczenia konserwatorskiego (widoczne zawilgocenia dolnych partii obelisków, kamień z drobnymi ubytkami i złuszczeniami, porośnięty mchem).

OGRODZENIE, kamień, cegła, rumosz, XVIII/XIX, XX w.

Mur obwodowy określa obszerny teren założenia parkowego z zabytkową zabudową pałacową, oraz z częścią dawnego folwarku z zabudową gospodarczą, produkcyjną i mieszkalną. Mur zbudowany jest z kamienia dzikiego i łamanego różnej wielkości, w niektórych miejscach uzupełniony cegłą ceramiczną czerwoną, oraz współczesnymi materiałami budowlanymi. Ogrodzenie jest niezbyt wysokie, górą zakończone gzymsem lub daszkiem okapowym, w niektórych miejscach podparty skarpami ceglanymi. Obecnie, od strony frontowej zniszczony fragment rozebrano i jest uzupełniany nowymi elementami; stopa fundamentowa jest betonowa.

Wartość zabytkowa i stan zachowania

Mur ogrodzeniowy stanowi nieodłączny element zespołu pałacowo-parkowo-folwarcznego, określający granice określający całość obwodu, jak również oddziela część pałacową od fol-

82

warcznej. Jego czas powstania można wiązać z XVIII/XIX w. Uzupełnienia muru pochodzą z różnego czasu, co widoczne jest w strukturze na różnych odcinkach. Zniszczone fragmenty wymagają działania sposobem konserwatorskim; uzupełnienia przy wykorzystaniu istniejącego budulca. Mur prawie na całym obwodzie wymaga zabezpieczenia konserwatorskiego z zachowaniem zabytkowego wyglądu. Należy uwzględnić, że zachowanie i zabezpieczenie pierwotnych elementów w obiektach zabytkowych jest jednym z podstawowych założeń ochrony konserwatorskiej (w przypadku ogrodzenia zawadzkiego wiele odcinków to partie oryginalne). Aktualnie w wielu miejscach od pn. strony są znaczne ubytki w ciągłości muru, uzupełniane są nowymi elementami.

BUDYNEK BRAMY WJAZDOWEJ ZAŁOŻENIA PARKOWEGO, bud. mur., po 1850 r. Znajduje się w obwodzie muru ogrodzeniowego od strony pn. i trasy nr 94 na jego osi i alei dojazdowej do parku. Po drugiej stronie ulicy, naprzeciw stoi karczma z k. XVIII w.

Historia obiektu

Brama wjazdowa nie jest odnotowana na planie katastralnym Zawady z 1850 r.; powstała więc po tym czasie. Układ dróżek parkowych wskazuje, że wcześniej, od północnej strony z głównego gościńca istniał wjazd na obszar założenia, ale bez eksponowanego elementu w postaci kordegardy lub bramy.

Wartość zabytkowa i stan zachowania

Budynek bramny o charakterze wieży obronnej jest murowany z cegły, na planie prostokąta, w parterze o arkadowym przejeździe i ze sklepioną sienią, oraz od wschodu z pomieszczeniem klatki schodowej, prowadzącej na piętro z pomieszczeniem dawnej strażnicy. Przykryty jest wysokim, stromym dachem czterospadowym o krótkiej kalenicy, pokrytym dachówką ceramiczną. Elewacje są częściowo tynkowane w górnej partii, a w dolnej dekoracja architektoniczna jest o wątku ceglanym. Wrota bramy są drewniane, dwuskrzydłowe, płycinowe. Obiekt zachowuje pierwotne cechy stylowe o zabarwieniu romantycznym uzyskane przy pomocy elementów eklektycznych. Obecnie brama nie jest użytkowana, podobnie jak i pomieszczenie kondygnacji. Stan techniczny tego obiektu jest dobry.

GORZELNIA, bud. mur., 1938. Obiekt położony jest w południowej, gospodarczej części zespołu, poza częścią reprezentacyjną.

Historia obiektu

Budynek gorzelni wraz z wyposażeniem pochodzi z 1938 r. Stanął na terenie dawnego warzywnika i sadu. W zach. części budynku, na piętrze znajdowało się mieszkanie gorzelnika. Po II wojnie budynek wykorzystywany był do celów gospodarczych.

Wartość zabytkowa i stan zachowania

Budynek zbudowany jest z cegły, otynkowany, na rzucie prostokąta z parterowym ryzalitem przy zach. elewacji; korpus częściowo podpiwniczony, przykryty dachem dwuspadowym, naczółkowym, pokrytym dachówką ceramiczną. Obiekt jest dużych gabarytów, pośrodku z halą produkcyjną; w zachodniej części, znajdują się pomieszczenia z przeznaczeniem na poszczególne etapy produkcji, m.in. drożdżownia, fermentownia, a na piętrze mieszczą się pomieszczenia użytkowe. Elewacje były oszczędnie zdobione dekoracją architektoniczną.

Budynek gorzelni z wyposażeniem oraz ze stojącym w pobliżu wysokim, ceglanym kominem jest wartościowym przykładem zabytku techniki z okresu międzywojennego.

83

RZĄDCÓWKA, bud. mur., 1938. Budynek usytuowany jest przy zach. granicy założenia, koło potoku Zawadka, na obszarze dawnego folwarku.

Historia obiektu

Budynek rządcówki pochodzi z 1938 r. i powstał jako samodzielne mieszkanie dla zarządzającego majątkiem zawadzkim. W tym czasie właściciel majątku, Edward Raczyński przebywał w Anglii jako ambasador RP. Po II wojnie zespół pałacowo-dworski przejął Skarb Państwa, a jego dzieje były analogiczne jak pozostałych obiektów założenia.

Wartość zabytkowa i stan zachowania

Rządcówka o charakterze willi podmiejskiej utrzymana jest w konwencji stylu dworkowego, z portykiem kolumnowym przy frontowej elewacji, z wysokim dachem, o łamanej linii, przykrytym dachówką i w połaciach z lukarnami doświetlającymi poddasze. Kubiczna bryła budynku, sposób opracowania detalu ozdobnego jak również wielkość otworów okiennych, stolarka to elementy odpowiadające stylistyce modernizmu, typowe dla architektury okresu międzywojennego. W 2000 r. kontynuowano rozpoczęte wcześniej prace remontowo-modernizacyjne (wymieniono zniszczone elementy więźby dachowej, wymieniono pokrycie dachu na czerwoną dachówkę ceramiczną, odnowiono elewacje i stolarkę okienną oraz drzwiową. Obecnie rządcówka w dobrym stanie technicznym, jest użytkowana.

CHMIELARNIA, bud. mur., l. 30 XX w. Budynek usytuowany jest na terenie dawnego folwarku, w południowo-wschodniej części, przy bocznym wjeździe na teren założenia.

Budynek murowany z cegły, otynkowany obustronnie, otrzymał plan prostokąta. Obiekt jest dużych gabarytów, czterokondygnacyjny, kubiczny, przykryty dachem dwuspadowym. Elewacje pozbawione są dekoracji architektonicznej, z małymi, „spichlerzowymi" okienkami, o symetrycznym układzie.

Wartość zabytkowa i stan zachowania

Kubiczna bryła budynku, rozwiązanie elewacji, rodzaj użytej stolarki to elementy wskazujące na przemysłowy charakter obiektu, typowy dla architektury okresu międzywojennego. Budynek nie jest użytkowany. Jest cennym przykładem zabytku techniki z okresu międzywojennego.

STAJNIA, bud. mur., poł. XIX w.; usytuowany jest w części gospodarczej, przy dawnych ogrodach.

Obiekt ma wygląd typowo gospodarczy; jest dużych gabarytów, o zwartej bryle, przysadzistych proporcji, na planie wydłużonego prostokąta, zbudowany z cegły, otynkowany, przykryty wysokim dachem dwuspadowym, o wystającym okapie, o elewacjach bez zdobień, z małymi otworami okiennymi o symetrycznym układzie, przy kalenicy z otworami wentylacyjnymi. Obecnie obiekt posiada odnowione elewacje; w dalszym ciągu zachowuje cechy typowe dla gospodarczego budynku z okresu międzywojennego. Obecnie służy celom magazynowym.

PARK PAŁACOWY, XVI-XIX w. Zlokalizowany jest na dz. nr 330, [redacted] Położony jest przy trasie drogi krajowej 94 Rzeszów-Kraków; pn. bokiem pozostaje niemal w bezpośrednim sąsiedztwie z jezdnią.

Historia obiektu

84

Zawadzki park dworski z zadrzewieniem, zakrzewieniem, z trawnikami, i przepływającym potokiem Zawadka, w połączeniu z istniejącymi na jego terenie obiektami architektonicznymi, stanowi równorzędny element przestrzenny i zabytkowy całego założenia.

Tradycja miejsca sięga XVI w., kiedy właścicielami Zawady był ród Ligęzów. Brak danych historycznych nie pozwala odtworzyć wyglądu parku od XVI do XVIII w. Najprawdopodobniej kompozycja przestrzenna zieleni parkowej mogła być w ogólnych zarysach podobna do obecnej, co w pewnym stopniu potwierdza plan katastralny Zawady z 1850 r., o wyjątkowo okazale kształtowanym układzie. Odnotowane na mapie założenie o planie prostokąta, w części parkowej posiada przestrzeń swobodnie komponowaną układem zieleni, drzew, polanami i wijącymi się ścieżkami. Koncentracja zieleni nastąpiła w centralnej partii założenia, wokół zamku. Nadano jej wrzecionowaty kształt o kierunku pn.-pd., od zachodniej strony określony potokiem *Zawadka,* a od wsch. dróżką doprowadzającą do oficyny. Pozostała przestrzeń, po obu stronach była z dużymi skupiskami drzew i z polanami. Ten naturalistyczny, o romantycznym charakterze układ parkowy to zapewne w dużej mierze efekt przekształcenia, wcześniejszego XVI - wiecznego założenia ogrodowego oraz prac modernizacyjnych, jakie przeprowadzono po przebudowie w 1821 r. przez A. Raczyńskiego starego dworu obronnego. Nowy, okazały neogotycki zamek, we wnętrzu parku, otoczony był murem ogrodzeniowym z bramą wjazdową oraz od wsch. szpalerem drzew. Śladem przebiegu fortyfikacji ziemnych jest wzniesienie zachowane w północnej części parku porośnięte grupą najstarszych dębów (dziś kilka z nich jest uschniętych). W pobliżu znajdowała się lodownia (widoczne wyraźne wyniesienie terenu). Taki stan układu przestrzennego parku dotrwał do pierwszej wojny światowej. Podczas działań wojennych 1914 r. zamek został zburzony i zdewastowany, a kolejny nowy pałac zlokalizowano w części wsch., w pobliżu klasycystycznej oficyny. W związku z tym układ przestrzenny dróg, alei, trawników i kwietników uległ w sąsiedztwie pałacu częściowym modyfikacjom. Przed pałacem od zach. strony wykonano plac połączony drogą dojazdową od głównej bramy wjazdowej.

W okresie międzywojennym, na obszarze części gospodarczej założenia, wybudowany został budynek mieszkalny nad potokiem (zarządcy) oraz obiekty gospodarcze – gorzelnia, chmielarnia, obora, stajnia. W tym czasie zieleń parkowa była starannie utrzymywana.

Po II wojnie obiekt odebrano Raczyńskim i oddano w użytkowanie państwowemu gospodarstwu rolnemu. Na terenie założenia powstały dodatkowo obiekty o różnym przeznaczeniu, wyglądem zupełnie nie korespondujące z istniejącymi (mieszkalne, gospodarcze, komórki, śmietniki, magazyny itp.). Duże powierzchnie trawników zamieniono na boiska sportowe, place gier, hippodrom. Na trawnikach wypasano bydło. Zlikwidowano dwa stawy dekoracyjne oraz wiele dawnych dróg i alejek parkowych. Spowodowało to znaczne, niekorzystne zmiany w dawnym założeniu parkowym. W kierunku zach. od pałacu dyskretną ozdobę przestrzeni parku stanowi zabytkowa studnia z dwoma obeliskami.

Wartość zabytkowa i stan zachowania

Obecnie część parkowa dawnego założenia pałacowego, pomimo ogólnego jego zaniedbania, rosnącego samosiewu pozwala jeszcze odczytać zabytkowe rozplanowanie, starodrzew komponowany w swobodnym układzie. Drzewostan typu zwartego zajmuje rozległy teren między potokiem a murem zachodnim oraz wschodnią część parku. Na pozostałym obszarze dominują stare drzewa o charakterze szpalerów, kęp grup i pojedynczych drzew, które w połączeniu z dużymi powierzchniami polan tworzą naturalistyczną kompozycję. Drzewostan ma skład wielogatunko-

85

wy; w centralnej części, w otoczeniu ruin (oficyna dworska), baszty zamkowej i pałacu dominują dęby, klony, lipy, platan klonolistny, jawory. Pozostały obszar budują dęby, kasztanowce, klony polne, jesiony, buki, graby i jawory.
Stan sanitarny zadrzewień parku wymaga stałego działania pielęgnacyjnego. Przez około 60 lat nie były prowadzone pełne zabiegi konserwacyjne, a w ostatnich latach zaniechano je. W efekcie wiele drzew uschło i zostało wyciętych, zabytkowe drzewa mają spróchniałe pnie, poobsychane konary i wymagają zabiegów konserwacyjnych. Na terenie parku prowadzone są tylko doraźnie prace porządkowe.
W pobliżu pałacu stoją w stanie surowym trzy budynki parterowe nawiązujące wyglądem do architektury dworkowej.
Założenie parkowe wraz z architekturą powinno otrzymać określoną funkcję użytkową. Ze względu na bogatą przeszłość historyczną, walory zabytkowe i krajobrazowe oraz położenie przy uczęszczanej trasie nr 94 po uporządkowaniu, winien być udostępniony dla celów poznawczych. Do tego można wykorzystać też zabytkowy zajazd (*Karczma*), kiedyś należący do dworu.
Wartość zabytkowa i stan zachowania ZAŁOŻENIA PAŁACOWO-PARKOWO-FOLWARCZNEGO – ogólnie są dość dobrze zachowane w całości; złożone z kilku obiektów tworzących jednolity zespół o wysokiej wartości estetycznej. Jego otoczenie nadal w dużej części jest korzystne. Od strony wschodniej naturalne jest otoczenie w postaci pól uprawnych, bez zabudowy; od zachodu pasmo intensywnej niskiej zabudowy jednorodzinnej oddzielone jest drogą lokalną; od południa otoczenie naturalne z elementami nowszej zabudowy zagrodowej (ta część wymaga korekty porządkowej); od północy przebiega droga krajowa nr 94 niekorzystnie oddzielająca założenie od wsi z ciekawym krajobrazem i dawnym zajazdem (czynnym jako karczma). Założenie otoczone murem, co podkreśla jego integralność wewnętrzną. Założenie eksponuje się w dalekim widoku z drogi krajowej nr 94 od strony wschodniej i z drogi do Pustyni, oraz od linii kolejowej Kraków – Przemyśl. Zespół jest w trakcie rozpoczętego i przeciągających się działań budowlanych (kilka obiektów odnowiono; w części gospodarczej prowadzona jest na małą skalę baza transportowa). Zespół jest prywatną własnością, osoby mieszkającej poza krajem (w imieniu właściciela zarządza wyznaczona osoba). Istnieje dość bogata dokumentacja historyczna obiektu z lata powojennych. Istnieje też potrzeba przebadania archeologicznego miejsca po dawnym dworze obronnym z XVI w.

ZAJAZD PRZYDROŻNY (karczma)**,** mur.**,** XVIII/XIX w. Usytuowany po lewej stronie drogi krajowej 94 Kraków-Rzeszów, do niej kalenicą, naprzeciw bramy wjazdowej do zawadzkiego założenia pałacowo-parkowego. **Wpisany do rejestru zabytków decyzją A-254 z dnia 10.12.1969 r.** Obiekt ujęty w Gminnej Ewidencji Zabytków.
Historia obiektu
Pierwotnie, zajazd przydrożny usytuowany przy drogowym trakcie cesarskim prowadzącym zKrakowa do Lwowa, i dalej na wschód, naprzeciw założenia pałacowego w Zawadzie. Z tego czasu, murowane zajazdy budowano na planie wydłużonego prostokąta, przykryte dachem dwuspadowym, miały prostą, kubiczną bryłę przysadzistych proporcji. Jako przykład posłużyć może z kamienia murowany przydrożny zajazd, o genezie z poł. XIX w. stojący przy głównej trasie nr 94 w Latoszynie nr 154, obecnie użytkowany jako dom mieszkalny. Taki też obrys murowanego obiektu oznakowanego chorągiewką pokazuje plan katastralny Zawady z 1850 r. Zajazd za-

86

wadzki o cechach klasycystycznych został w 1970 r. częściowo przebudowany dla potrzeb filmu *(„Ojciec Królowej", „Przypadki starościna Wolskiego"),* i wówczas to otrzymał zewnętrzne i we wnętrzu cechy stylowe nawiązujące do wyglądu karczmy z okresu baroku.

Wartość zabytkowa i stan zachowania

Obiekt jest murowany, otynkowany, o elewacjach pomalowanych na biało, od frontu z drewnianym podcieniem, na planie wydłużonego prostokąta, przysadzistych proporcji, przykryty jest czterospadowym dachem łamanym (polskim) pobitym gontem, od frontu w połaci dachu z facjatką. Zajazd, pomimo przekształceń posiada cechy zabytkowe, stanowi uzupełnienie zespołu pałacowo-parkowego i zachowuje funkcję jako karczma przydrożna.

ZAŁOŻENIE FOLWARCZNE. Miejsce po założeniu folwarcznym położone jest po północnej stronie drogi krajowej 94, od tej drogi dojazd wiejską drogą wśród zagród, w kierunku torów kolejowych, przy nr 45, i wśród pól; częściowo zachowane, przekształcone. Było zapleczem gospodarczym należącym do właścicieli majątku w Zawadzie.

Główne zręby założenia oparto na schemacie regularnego czworoboku z budynkami gospodarczymi o planie wydłużonego prostokąta, uzupełnione nowszymi, powojennymi.

KAPLICZKA PRZYDROŻNA Bielatowiczów, z figurą NMP Niepokalanie Poczętej z 1900 r., w sąsiedztwie nr 157, dz. nr 383/6, przy drodze lokalnej; stylowo eklektyczna, w otoczeniu zieleni, oparkanieniem wydzielona z posesji. Kapliczka słupowa, wolnostojąca; na wielostopniowym kamiennym postumencie, o formie prostopadłościennego filara o kompozytowym kapitelu usytuowana jest rzeźba kamienna przedstawiająca postać Matki Bożej Niepokalanie Poczętej na kuli ziemskiej, półksiężycu i wężu z jabłkiem w pysku; opracowana realistycznie, barwnie pomalowana. Od frontu najwyższego segmentu postumentu, w prostokątnym obramowaniu inskrypcja fundacyjna: *Fundatorowie Jan i Agata Bielatowiczowie w roku 1900.*

W 2018 r. kapliczkę wyremontowano ze środków projektu grantowego realizowanego przez Lokalna Grupę Działania Partnerstwo 5 Gmin w ramach Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2014-2020. Działanie 19 „Wsparcie dla rozwoju lokalnego w ramach inicjatywy LEADER" poddziałanie 19.2 „Wsparcie na wdrażanie operacji w ramach strategii rozwoju lokalnego kierowanego przez społeczność".

87

IV. ZABYTKI ARCHEOLOGICZNE GMINY DĘBICA

Obszar gminy Dębica położony na pograniczu Pogórza Karpackiego i Kotliny Sandomierskiej znajduje się w rejonie starego osadnictwa, ciągnącego się równoleżnikowo wzdłuż lessów podkarpackich. Zabytki archeologiczne na terenie gminy Dębica reprezentowane są głównie przez pojedyncze znaleziska powierzchniowe, zachowane przeważnie fragmentarycznie, pochodzące z odkryć amatorskich jeszcze z lat 70. XIX w., jak i systematycznych poszukiwań terenowych, głównie organizowanych przez rzeszowskie środowisko archeologiczne po drugiej wojnie światowej. Na obszarze gminy Dębica zostało odkryte w 1911 r. w Braciejowej w przysiółku Okopy jedno z najwartościowszych stanowisk archeologicznych w okolicy Dębicy. Obiekt ten o wczesnośredniowiecznej metryce był w następnych dziesięcioleciach XX w. wielokrotnie penetrowany w celach poznawczych.

Najstarsze ślady pobytu człowieka na tym terenie zachowały się z **młodszej epoki kamienia – neolitu** (5 000 – 1 800 l. p.n.e.). Reprezentowane są one głównie przez materiały ruchome w postaci siekierek, toporków i łupków krzemiennych, rzadziej przez fragmenty ceramiki. Zdecydowana większość tych obiektów nie ma cech charakterystycznych, wskazujących na ich przynależność do odpowiednich zespołów kulturowych. Utrudnia to przeprowadzenie szczegółowej analizy rozwoju osadnictwa neolitycznego. Niemniej jednak pewną wydaje się obecność na tym terenie ludności pochodzenia południowego cyklu kultur wstęgowych, przybyłej znad Dunaju i Cisy przez przełęcze karpackie, która prowadziła osiadły tryb życia, zajmowała żyzne obszary, trudniła się rolnictwem oraz głównie hodowlą zwierząt. Z zespołem tym zarejestrowano łącznie 4 stanowisk: w **Kędzierzu, Podgrodziu** (2) i **Stobiernej**.

Z późnym okresem neolitu, należy wiązać kultury pucharów lejkowatych i ceramiki sznurowej. U ludności tych obydwu zespołów kulturowych przeważała gospodarka hodowlano-pasterska i łowiecka nad rolnictwem, stąd zajmowali okolice z glebami ciężkimi, stanowiącymi zaplecze w postaci łąk i pastwisk dla bydła. Z ludnością tych kultur można łączyć luźne znaleziska z Kozłowa i Pustkowa. Nie wnoszą one zasadniczych informacji o stosunkach gospodarczo-społecznych panujących na tym terenie, ale wyznaczają punkty osadnicze, które powinny być przedmiotem badań archeologicznych w najbliższym czasie.

Dalszy rozwój osadnictwa na omawianym terenie związany z **epoką** brązu (1 800 – 700 l. p.n.e.) prezentują zabytki kultury materialnej pochodzące ze środkowego okresu tej epoki, i łączą się z ludnością kultury łużyckiej grupy tarnobrzeskiej, zamieszkującej również we wczesnej epoce żelaza – w okresie halsztyckim (700 - 400 l. p.n.e.). Reprezentowane są one głównie przez drobne fragmenty ceramiki odnotowane w miejscowości **Braciejowa – grodzisko Okopy,** oraz w **Podgrodziu.** Nieduży zespół znalezisk i mało charakterystyczny, ograniczony wyłącznie

do ceramiki, nie daje wystarczających podstaw do określenia modelu społeczno-gospodarczego i życia ludności kultury łużyckiej na tym terenie. Ale podobnie jak i w pozostałych rejonach Polski południowo-wschodniej, ludność trudniła się tutaj uprawą ziemi i hodowlą zwierząt, wyrabianiem narzędzi z brązu i żelaza, głównie dla potrzeb gospodarstwa domowego, oraz lepieniem naczyń glinianych. Z następnych okresów kulturowych (lateński, rzymski) nie zostały odnotowane materiały archeologiczne, ale niewykluczone iż w przyszłości przeprowadzone badania potwierdziłyby istnienie tu osad ludzkich.

Interesujące obiekty archeologiczne zachowały się z wczesnego średniowiecza (VI – poł. XIII w.) W młodszej fazie tego okresu nastąpiły zasadnicze zmiany na ziemiach polskich spowodowane powstaniem ustroju feudalnego i państwa piastowskiego oraz wprowadzeniem chrześcijaństwa.

Z IX – X w. pochodzi duży wielodziałowy gród w **Braciejowej** o powierzchni ok. 4 ha, położony w przysiółku **Okopy,** na cyplowatym wzgórzu o stromo opadających zboczach ku północy, południowi i zachodowi, i jedynie od wschodu znajduje się łagodny dostęp do obiektu. Większość umocnień obronnych uległa zniszczeniu wskutek rolniczej eksploatacji gruntu, tylko od wschodu zachowały się dwa poprzeczne wały ziemne. Przebieg pozostałych obwałowań wyznaczają naturalne, miejscami słabo czytelne uskoki terenowe. Pozwalają one na wyróżnienie grodu właściwego i przypuszczalnie dwóch obronnych podgrodzi.

Gród właściwy, zlokalizowany na szczycie wzniesienia **Głodomanek** (Głodomank), miał kształt nieregularnego, wydłużonego owalu, otoczonego pojedynczym wałem okrężnym, przebiegającym wzdłuż załamu płaszczyzny wierzchołkowej i zboczy. Przylegały do niego dwa obronne podgrodzia. Jedno – większe od strony wschodniej, a drugie – mniejsze od zachodu. Wały o konstrukcji drewniano-ziemnej, najprawdopodobniej przekładkowej, mają u podstaw, mają u podstawy ok. 12-15 m szerokości, 4-5 m wysokości. Nie jest znane rozplanowanie zabudowy wewnętrznej grodu oraz jego zaplecza gospodarczego. Nieliczne ułamki ceramiki, odkryte podczas badań powierzchniowych i sondażowych, pozwalają orientacyjne datować funkcjonowanie grodu na IX –X wiek, i łączyć z okresem plemiennym. Najprawdopodobniej stanowił on – analogicznie jak inne grody tego typu w dorzeczu górnej *Wisły* – centrum okręgu grodowego, jako jednostki o charakterze gospodarczo-społecznej, i może politycznym. Szczegółowych badań archeologicznych wymaga nie tylko sam gród, ale także jego najbliższe otoczenie, w celu zinwentaryzowania zapewne istniejących w jego sąsiedztwie otwartych osad mieszkalnych i określenia zajęć gospodarczych ludności. Gród w Braciejowej znajduje się na powstałym szlaku grodzisk karpackich.

Z kolei w 1956 r. w ramach działalności Karpackiej Stacji Archeologicznej prowadzonej przez A. Żakiego zlokalizowano drugie grodzisko w Braciejowej usytuowane na wzgórzu **Zamczysko,** gród stożkowy, **z XI -XIII w.** Grodzisko to jest o średnicy ok. 80 m, ze słabo czytelnym pojedynczym wałem ziemnym i fosą. W literaturze specjalistycznej rozbieżne są informacje dotyczące tego obiektu, jego formy i wielkości; datowanie określone na 2 poł. XIII w. (J. Marszałek).

89

W **Brzeźnicy,** na terenie obrzeża lasu Borek odkryto **cmentarzysko kurhanowe z X-XI w.,** o czytelnej formie w terenie.

Wczesnośredniowieczny czas powstania może mieć także silnie zniszczone założenie obronne w Podgrodziu, zlokalizowane w zakolu Wisłoki, na prawym brzegu rzeki. Jest to duże cyplowate wzniesienie o wymiarach ok. 200 x 180 m, odcięte w partii południowej od pozostałych części wzgórza słabo zaznaczonym wałem i rowem poprzecznym. Zgromadzone podczas badań terenowych drobne fragmenty ceramiki są mało charakterystyczne i nie pozwalają na dokładne ustalenie chronologii obiektu. Wskazane, aby teren domniemanego grodziska objąć ponownymi badaniami archeologicznymi.

Wspomnieć należy również o Latoszynie, i nie potwierdzonym źródłami archeologicznymi domniemanym tu grodzie wczesnośredniowiecznym. Znajdujące się w tej miejscowości wzniesienie o nazwie **Koci Zamek** w postaci nasypu ziemnego o wymiarach 100 x 25 m nie ma śladów umocnień obronnych ani, jak dotąd, zabytków ruchomych zarówno z czasów prehistorycznych, jak i wczesnośredniowiecznych.

90

V. OBIEKTY ZABYTKOWE I PRZYRODNICZE GMINY DĘBICA OBJĘTE OCHRONĄ PRAWNĄ

Rejestr Zabytków Województwa Podkarpackiego, zgodnie z ustawą prowadzi Wojewódzki Konserwator Zabytków mający swą siedzibę w Przemyślu przy ul. Jagiellońskiej 29. Obiekty i zespoły zabytkowe wpisane do rejestru zabytków są chronione prawem. W Rejestrze Zabytków Województwa Podkarpackiego znajdują się, z obszaru Gminy Dębica, obiekty przedstawione w poniższym zestawieniu w sołectwach ujętych układem alfabetycznym:

Tabela nr 1. Wykaz zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków województwa podkarpackiego

L.p.	Miejscowość	Obiekt	Materiał	Datowanie	Nr rejestru zabytków	Data wpisu do rejestru zabytków i nr decyzji	Właściciel
1.	**BRZEŹNICA**	Kościół rzym.-kat. pw. św. Jana Chrzciciela	mur.	1905-1906	A-107	07.12.2004 r. SOZ-4-4148/150/2004	Par. rzym-kat.
1.	**BRZEŹNICA**	Kaplica cmentarna	mur.	1841 r.	A-1313	10.02.2015 r.	Par. rzym-kat.
2.	**PUSTKÓW - OSIEDLE**	Kaplica rzym.-kat., ob. kaplica pogrzebowa	mur.	1937-1939	A-71	21.02.2003 r. SOZ-4-4148/155/02/2003	Par. rzym-kat.
3.	**PUSTYNIA**	Kościół rzym.-kat. pw. św. Stanisława *BM* , ob. kaplica cmentarna	drew.	1661;1988	A-201; A-1136	05.12.1979 r. KL.III-5340/637/79	Par. rzym-kat.
4.	**PUSTYNIA**	Dwór obronny, ob. dom mieszkalny, oraz obszar stawów	mur.	XVI/XVII w.	A-144	27.02.1978r. KL.III-5340/190/78	Dwór - wł. prywatna; Stawy – Skarb Państwa
5.	**ZAWADA**	Kościół rzym.-kat. pw. Narodzenia NMP	mur.	1646-1656; 1991 r.	A-309	30.05.1987 r. KL.II-5340/206/87	Par. rzym-kat.
6.	**ZAWADA** Zespół parkowo-dworski	Kaplica z basztą	mur.	XVI w.; 1820-1821	A-253	18.03.1972 r. KL.II-680/17/72	wł. prywatna
7.		Pałac	mur.	1918 r.	A-253	18.03.1972 r. KL.II-680/17/72	j. w.
8.		Oficyna	mur.	po 1820 r.	A-253	18.03.1972 r. KL.II-680/17/72	j. w.
9.		Pralnia z murem ogrodzenia	mur.	po 1821 r.	A-253	18.03.1972 r. KL.II-680/17/72	j. w.
10.		Rządcówka	mur.	1938 r.	A-253	18.03.1972 r. KL.II-680/17/72	j. w.
11.		Budynek bramy wjazdowej	mur.	po 1850 r.	A-253	18.03.1972 r. KL.II-680/17/72	j. w.
12.		Chmielarnia	mur.	l. 1930 r.	A-253	18.03.1972 r. KL.II-680/17/72	j. w.
13.		Gorzelnia	mur.	1938 r.	A-253	18.03.1972 r. KL.II-680/17/72	j. w.
14.		Stajnia	mur.	poł. XIX w.	A-253	18.03.1972 r. KL.II-680/17/72	j. w.
15.		Studnia z 2 kamiennymi obeliskami	kam.	I poł. XIX w.	A-253	18.03.1972 r. KL.II-680/17/72	j. w.
16.		Ogrodzenie	mur.	XVIII/ XIX w.; XX w.	A-253	18.03.1972 r. KL.II-680/17/72	j. w.
17.	**ZAWADA**	Zajazd przydrożny	mur.	XVIII/XIX w.	A-254	10.12.1969 r. KL.II-680/118/69	wł. prywatna

91

Tabela nr 2. Wykaz parków wpisanych do rejestru zabytków województwa podkarpackiego

L.p	Miejscowość	Obiekt	Datowanie	Nr rejestru zabytków	Data wpisu do rejestru i nr decyzji	Właściciel
1.	**GŁOBIKOWA I**	Park dworski - *Górzyzna*	XVIII;XIX w.	A-258	**16.09.1985 r.** KL.VI.5340/288/85	wł. prywatna
2.	**GŁOBIKOWA III**	Park dworski *Słotwinówka*	XVIII;XIX w.	A-265	**30.09.1985 r.** KLVI.5340/289/85	wł. prywatna
3.	**NAGAWCZYNA**	Park dworski	XVIII; 2 poł. XIX w.	A-276	**20.12.1985 r.** KL.VI- -394/85	wł. prywatna
4.	**ZAWADA**	Park dworski	XVI-XIX w.	A-420	**16.07.1998r.** L.dz.PSOZ-IV-A-783/98	wł. prywatna

Tabela nr 3. Wykaz zabytków ruchomych wpisanych do rejestru zabytków województwa podkarpackiego

L.p	Miejscowość	Obiekty i zespoły	Ilość wpisanych obiektów	Datowanie	Nr rejestru zabytków	Data wpisu do rejestru zabytków i nr decyzji	Właściciel
1.	**BRZEŹNICA**	Wyposażenie wnętrza kościoła	33 obiekty	**z różnego czasu**	**B-303**	**02 .09. 2009 r.**	Par. rzym-kat. pw. św. Jana Chrzciciela w Brzeźnicy
2.	**BRZEŹNICA**	Wyposażenie wnętrza kościoła	4 obiekty	**z różnego czasu**	**B-806**	**10. 11. 2016 r.**	Par. rzym-kat. pw. św. Jana Chrzciciela w Brzeźnicy
3.	**BRZEŹNICA**	Polichromia kaplicy cmentarnej i 18 nagrobków	19 obiektów	**z różnego czasu**	**B-677**	**04. 09. 2014 r.**	Par. rzym-kat. pw. św. Jana Chrzciciela w Brzeźnicy
4.	**PUSTYNIA**	Ołtarz główny kościoła rzym.-kat. ob. kaplica cmentarna	1 obiekt	**1661; 1988 r.**	**B-534**	**22. 08. 1973 r.**	Par. rzym-kat. pw. św. Stanisława bpa w Pustyni
5.	**ZAWADA**	Wyposażenie wnętrza kościoła	4 obiekty	**z różnego czasu**	**B-603**	**26. 04. 2013 r.**	Par. rzym.-kat. pw. Narodzenia NMP w Zawadzie

92

Tabela nr 4. Wykaz stanowisk archeologicznych wpisanych do rejestru zabytków województwa podkarpackiego

L.p	Miejscowość	Obiekt	Stanowisko	Datowanie	Nr rejestru zabytków	Data wpisu do rejestru zabytków i nr decyzji	Właściciel
1.	**BRACIEJOWA**	Grodzisko *Okop*	nr 1	**kultura łużycka?; wczesne średniowieczne IX-X w.**	**A-686**	**22.12.1971 r.**	Teren Agencja Własności Rolnej Skarbu Państwa oddany w dożywotne użytkowanie osobom prywatnym i Gminie (drogi)
2.	**BRACIEJOWA**	Gród stożkowy *Zamczysko*	nr 2	**wczesne średniowiecze XI-XIII w.**	**A-364**	**08.11.1993 r.**	Nadleśnictwo Lasów Państwowych
3.	**BRZEŹNICA**	Cmentarzysko kurhanowe *Las Borek*	nr 1	**wczesne średniowiecze X-XI w.**	**A-19**	**07.09.1976 r.**	Nadleśnictwo Lasów Państwowych

Tabela nr 5. Wykaz pomników przyrody znajdujących się na terenie Gminy Dębica

L.p	Miejscowość	Obiekt	Nr ewidencyjny
1	**BRACIEJOWA**	Jesion wyniosły we wsi Braciejowa, obok leśniczówki Berdech	nr dz. 116
2	**GŁOBIKOWA**	Grupa drzew: buk pospolity oraz siedem dębów szypułkowych we wsi Głobikowa w parku podworskim	nr dz. 121
3	**NAGAWCZYNA**	Dwa jesiony wyniosłe oraz dwa dęby szypułkowe w parku podworskim w Nagawczynie	nr dz. 133
4	**STASIÓWKA**	Dąb szypułkowy we wsi Stasiówka przy domu nr 21	nr dz. 1392/2
5	**STASIÓWKA**	Dąb szypułkowy we wsi Stasiówka w lesie leśnictwa Berdech po zachodniej stronie drogi Dębica – Niedźwiada	nr dz. 147

Na terenie gminy znajduje się „Specjalny obszar ochrony siedlisk" Natura 2000 obejmujący „Las nad Braciejową" PLH 180023.

93

VI. OBIEKTY PROPONOWANE DO OBJĘCIA OCHRONĄ I WPISANIA DO GMINNEJ EWIDENCJI ZABYTKÓW

1. Obiekty postulowane do wpisu do rejestru zabytków nieruchomych Gminy Dębica

W rejestrze powinny się znaleźć obiekty architektoniczne, układy przestrzenne oraz zabytki ze względu na posiadaną wartość historyczną, kulturową, artystyczną lub naukową. W tej grupie można wymienić następujące obiekty, które należy potraktować jako priorytety przy wpisie do rejestru:

BRZEŹNICA, przy ul. Metalowej 5 - **dom murowany** wł. [redacted] Wydaje się, że obiekt o tradycji staropolskiej, może z przełomu XVI/XVII wiek. W przeszłości Brzeźnica należała do dóbr Ligęzów, a następnie do spadkobierców Raczyńskich. Z informacji uzyskanych od właściciela [redacted] wynika, że jest to budynek podworski, który w XIX w. zamieszkiwał Czech z pochodzenia. Pod k. XIX w. mieścił się w nim posterunek policji, następnie realność tą zakupiła Aniela Kalita. W posiadaniu potomków tej rodziny realność pozostaje do dziś. Do obecnego właściciela należy także znajdujący się po drugiej stronie ul. Miedzianej młyn murowany z cegły, nie tynkowany oraz tartak (oba nieczynne) wybudowane po wojnie przez [redacted], upaństwowione w 1953 r. Sąsiednie budynki mieszkalne (murowane, parterowe) to dawne czworaki dworskie.

GŁOBIKOWA, przy nr 154 A - **kapliczka podworska** przy drodze do dawnego folwarku na Doliźnie, 1 poł. XIX w., murowana, otynkowana, kubaturowa, domkowa, w stylu prowincjonalnego klasycyzmu. Przy niej rośnie lipa o rozłożystej koronie (ok. 200 lat).
Obiekt ujęty w Gminnej Ewidencji Zabytków.

GUMNISKA - kapliczka mszalna fundacji K.H. Suszów, mur., 1935 r. (własność: Gmina Dębica).
Obiekt ujęty w Gminnej Ewidencji Zabytków.

PASZCZYNA-Kąty **przy nr 225, kapliczka**, **pocz. XIX w.** Prawdopodobnie stoi w miejscu cmentarza cholerycznego (na kopcu). Obiekt kubaturowy, murowany z kamienia i cegły, otynkowany, przy fasadzie z portykiem, sklepienie - tzw. kapa czeska; stylowo utrzymany w duchu prowincjonalnego klasycyzmu. Przypisywany fundacji Jana Kusiby (portret olejny wisi na ścianie). We wnętrzu wyposażenie z k. XIX w. Kapliczka stoi na dz. nr 596 i wraz z dostępem do drogi jest własnością Gminy Dębica.

94

Obiekt ujęty w Gminnej Ewidencji Zabytków

PUSTKÓW, kapliczka przydrożna św. Jana Nepomucena, (podworska), **XVIII/XIX w.** Pierwotnie kapliczka należała do zespołu dworskiego w Pustkowiu. Część architektoniczna murowana z cegły, otynkowana, złożona z cokołu i kolumn pseudo klasycystycznych osłoniętych zadaszeniem 2-spadowym; wielokrotnie odnawiana. Pośrodku ażurowego wnętrza, na schodkowej bazie stoi późnobarokowa rzeźba drewniana św. Jana Nepomucena z krzyżem w dłoniach, polichromowana; wielowarstwowe przemalówki, późnobarokowa. Obecnie w gablocie przeszklonej. Odrestaurowana w 2021 roku z budżetu Gminy Dębica.
Obiekt ujęty w Gminnej Ewidencji Zabytków.

PUSTKÓW-OSIEDLE, układ przestrzenny i zabudowa osiedla mieszkalnego d. COP-u, 1938-1939, modernizm - w dużym stopniu zachowany pierwotny charakter, bez większych przekształceń. Zespół zabudowy willowej, wielorodzinnej.
Obiekt ujęty w Gminnej Ewidencji Zabytków

STASIÓWKA, przy nr 108**, kapliczka przydrożna**, mur., otynkowana, domkowa, eklektyczna, 1883 r. Zachowuje pierwotne cechy stylowe z czasu powstania. W ostatnim czasie przeprowadzono prace remontowe.
Obiekt ujęty w Gminnej Ewidencji Zabytków.

ZAWADA, nr 24, dom mieszkalny, drewniany, konstrukcji zrębowej, w dobrym stanie technicznym, 1896 r. We wnętrzu domu zachowana jest murowana kuchnia węglowa, piece, oraz bogate wyposażenie. W podwórzu, zamkniętym zabudową z trzech boków znajduje się m.in. stara studnia i piwnica ziemna. Zagroda prezentuje wyjątkowy już dziś przykład domu wiejskiego z wyposażeniem z końca XIX w. Aktualnie funkcjonuje jako *Stara zagroda* w ramach prowadzonej agroturystyki.
Obiekt ujęty w Gminnej Ewidencji Zabytków.

2. Obiekty postulowane do wpisu do rejestru zabytków ruchomych Gminy Dębica

GUMNISKA, kościół par. rzym.-kat. pw. Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny:
- zabytkowe **wyposażenie** z poprzedniego, drewnianego kościoła (m.in. lichtarze ołtarzowe neobarokowe; monstrancja neobarokowa) oraz witraże kościoła z lat 1961-62.

GUMNISKA, przy nr 155 a. - kapliczka podworska?:
- rzeźba św. Jana Nepomucena, drewno polichromowane, późnobarokowa, XVIII/XIX w.

95

GUMNISKA, cmentarz parafialny (dolny):
- **nagrobek Konstantego Leliwa Słotwińskiego** (1793-1846) kamienna płyta, u wezgłowia cokół z tablicą inskrypcyjną już słabo czytelną, zakończony krzyżem, dekoracja eklektyczna, neobarokowa, 1865 r., sygn. *H. Perier we Lwowie* (słabo czytelna). Całość otoczona niskim ogrodzeniem ażurowym, metalowym, ozdobnym, kowalskiej roboty. Obiekt wymaga zabezpieczenia i profesjonalnej konserwacji.
- **nagrobek Teodora Łobarzewskiego**, mur., z kamienną płytą i napisem: DOM./THEODORUS STRZEMIĘ/ŁOBARZEWSKI/HABERES BONORUM/GŁOBIKOWIENSIUM/nati 1817 mort. 1895. Obiekt wymaga szybkiego zabezpieczenia i profesjonalnej konserwacji.

LATOSZYN, przy ul. Gajowa 29, nr dz. 725 – kapliczka przydrożna:
- we wnętrzu bogate **wyposażenie** o tradycji XVIII i XIX-wiecznej.

PUSTKÓW, kapliczka podworska:
- **rzeźba św. Jana Nepomucena,** drewno polichromowane, późnobarokowa, XVIII/XIX wieku.

3. Obiekty postulowane do wpisu do Gminnej Ewidencji Zabytków Gminy Dębica

Brzeźnica, grób żołnierzy niemieckich, II wojna światowa w lesie, 2 poł. XX w.; w pobliżu strzelnicy i ul. Kasztanowej.

Brzeźnica, krzyż przydrożny, XX w.; w pobliżu nr 15.

Brzeźnica-Wielończa (przy ringu i nr 414), kapliczka kubaturowa, domkowa, utrzymana w starej tradycji budownictwa drewnianego, 1976 r.

Głobikowa, krzyż drew., przydrożny, przy nr 81 c, usytuowany na przydrożnym wzniesieniu, przy drodze z Głobikowej do Grudnej, w kierunku Słotwinówki, otoczony metalowym, prowizorycznym ogrodzeniem, 1981 r. poniżej figury *Ukrzyżowanego*, tabliczka z tekstem upamiętniającym rok 1981 roku i kręconą w tym miejscu scenę do filmu *Epitafium dla Barbary Radziwiłłówny* oraz 13 maja i zamach na papieża św. Jana Pawła II.

Gumniska, krzyż przydrożny, przy nr 151 b. Postawiony w 1989 r. upamiętnia pacyfikację wsi z 1944 r. i śmierć kaprala Stanisława Mroczka ps. „Miecz". Przebiega tędy „Szlak partyzancki". Przy krzyżu jest tablica informacyjna.

Kochanówka, budynek nastawni kolejowej, mur., ul. Kolejowa, l. 30.XX w.

Kochanówka, krzyż, droga w lesie z Bud do Kochanówki, XX w.; koło nr 1.

Kochanówka, krzyż przydrożny, XX w.; koło nr 2, nr dz. 227.

Kochanówka, krzyż przydrożny, XX w.; naprzeciw nr 33.

Latoszyn, kapliczka-pomnik Matka Boska z orłem, 2 poł. XX w.; przy drodze do Nadleśnictwa Gumniska, nr 149 b

Latoszyn, krzyż metalowy, 2 poł. XX w.; w pobliżu budynku Zespołu Szkół.

96

Nagawczyna, za lasem nagawczyńsko-zawadzkim, na pograniczu Stobiernej, krzyż drew.; na skrzyżowaniu ramion kapliczka – obraz Matki Boskiej Zawadzkiej.

Nagawczyna, w centrum miejscowości i w stronę cmentarza, przy budynku [redacted], krzyż drew, XX w.

Nagawczyna, krzyż drew., przy budynku mieszkalnym [redacted] XX w.

Nagawczyna, w polu [redacted], przy drodze przez las do Zawady; krzyż drew.; XX w

Podgrodzie, krzyż przydrożny**;** w Podgrodziu-Grabówce, na skrzyżowaniu dróg, na skarpie, pomiędzy posesjami nr 197 i 198, pod jaworem; nr ewid. dz. 932 [redacted] W tym miejscu pierwszy, drewniany krzyż postawił w 1 poł. XIX w. Wojciech Wyszyński jako podziękowanie za powrót z wojen napoleońskich. Obecny krzyż z metalowym wizerunkiem Chrystusa został postawiony w 1967 r. przez Zofię Wyszyńską, jako wymiana poprzedniego, zniszczonego, z którego drewniany wizerunek Chrystusa umieszczono na ścianie budynku nr 197 Zofii Wyszyńskiej. Miejsce z krzyżem ma wartość historyczno-kulturową.

Pustków Krownice, krzyż drew., koło nr 442, XX w.

Pustków Krownice, krzyż drew., koło nr 443, XX w.

Pustków Krownice, krzyż drew., w polu, z Krownic do Pustkowa, k. 447, XX w.

Pustków Krownice *(Kamajówka),* kapliczka przydrożna, k. nr 453, z 1938 r., mur.

Pustków Krownice, krzyż drew., na skrzyżowaniu ramion kapliczka**,** pod drzewem przy nr 485; XX w.

Pustków-Osiedle, budynek - Dom Kultury d. COP, mur., rozbudowany, 1938 r.; ob. Europejskie Centrum Pamięci i Pojednania, oraz Centrum Kultury i Biblioteka.

Pustków-Osiedle, budynki biurowe COP-u, mur., w stylu modernistycznym, 1938 r.

Pustków-Osiedle, budynek fabryczny, mur., żelbet, l.30.XX w.

Pustynia, nr 32; budynek kolejowy, ob. mieszkalny, mur., l.30.XX w.

Pustynia, budynek szkoły podstawowej (korpus, rozbudowany), mur., l.40.XX w.

Zawada, założenie pałacowo-parkowe; piwnica ziemna-lodownia, XIX w.? Położona w niedalekiej odległości od pałacu. Posiada formę wału ziemnego z wejściem do wnętrza od północnej strony. Na wale rosną drzewa i samosiewy.

Zawada, założenie pałacowo-parkowe; budynek stajni murowany znajduje się w części folwarcznej założenia. Położony równolegle do sąsiadującego z nim budynkiem stajni (wpisanym do rejestru zabytków). Posiada plan wydłużonego prostokąta, przykryty dachem dwuspadowym, od pn. strony elewacja ceglana.

Zawada, krzyż drew., z datą na tabliczce 1961, 2004; przy nr 16.

Zawada, cmentarz – nagrobki-pomniki z figurami aniołków; klęczącego, z 1896 r., siedzącego, z pocz. XX w., oraz wybrane nagrobki z lat 30-tych XX w.

Zawada, krzyż drew., XX w.; przy drodze z Zawady do Stobiernej, na tzw. browarzysku

Zawada, krzyż bet., XX w.; przy drodze z Zawady do Stobiernej, przy nr 190.

Zawada, kapliczka przydrożna**,** XIX/XX w., neogotycka, w pasie drogowym nr 1100/3, w pobliżu dz. nr 84/3, po stronie karczmy.

Zawada, mostek betonowy, teren folwarku założenia pałacowego, pocz. XX w.

97

VII . GMINNA EWIDENCJA ZABYTKÓW GMINY DĘBICA

1. Wykaz obiektów zabytkowych na obszarze gminy Dębica na podstawie kart adresowych GEZ (w układzie alfabetycznym miejscowości)

LP.	MIEJSCOWOŚĆ	OBIEKT	ULICA	NR	LOKALIZACJA	MATERIAŁ ŚCIAN	DATOWANIE	REJESTR ZABYTKÓW
1	Braciejowa	kapliczka przydrożna	*Dębina*	koło nr 122 c	przy drodze Braciejowa - Gumniska, na pochyłości skarpy	murowana	1843 r.; 2002 r.	
2	Braciejowa	krzyż przydrożny		koło nr 92a	przy drodze w Braciejowej	drewniany	XX w.	
3	Braciejowa	krzyż na mogile upamiętniający miejsce śmierci żołnierzy z 1944 r.	*Kałużówka*		w lesie na zach. od drogi Braciejowa – Głobikowa – miejsce oznakowane tablicą szlaku partyzanckiego	metal odlewany, kuty	po 1944 r.	
4	Braciejowa	pomnik poległych	*Kałużówka*		w lesie przy drodze Braciejowa - Głobikowa-Południk	kamień, beton	po 1944 r.	
5	Braciejowa	aleja dębowa – relikt dawnego folwarku *Berdech*			na terenie lasu nad Braciejową dostęp z drogi z Braciejowa - Stasiówka		1 poł XIX w	
6	Brzeźnica	kościół par. pw. św. Jana Chrzciciela			przy drodze Dębica - Mielec, na wzniesieniu	murowany, ceglany	1905 – 1906 r.	**A-107 z dnia 07.12. 2004 r. (kościół z ogrodzeniem)**
7	Brzeźnica	organistówka	Wałowa	2	przy kościele	drewniany	pocz. XX w.	
8	Brzeźnica	kaplica cmentarna	Szkolna		na pd. od kościoła, na wzniesieniu	murowana	1841 r.	**A-1313 z dnia 21.02. 2003 r.**
9	Brzeźnica	cmentarz; najstarsza kwatera	Szkolna		na pd. od kościoła, na wzniesieniu		1 poł. XIX w	
10	Brzeźnica	dawny dwór	Metalowa	5	na pn.-zach. od kościoła	murowany; zmodernizowany	XVII w? pocz. XX w.; XX/XXI w.	
11	Brzeźnica	szpaler lipowy	Metalowa		na terenie podworskim, na granicy z działką plebańską		ok. 1870 r.	
12	Brzeźnica	kapliczka (Suliszów)	Metalowa	5	na terenie podworskim	uszlachetniony beton	1942 r.	
13	Brzeźnica	krzyż przydrożny	Wałowa	20	przy skrzyżowaniu ul. Wałowej i Metalowej	żelazny	pocz. XX w.	

98

LP.	MIEJSCOWOŚĆ	OBIEKT	ULICA	NR	LOKALIZACJA	MATERIAŁ ŚCIAN	DATO-WANIE	REJESTR ZABYT-KÓW
14	Brzeźnica	młyn turbinowy	Młynarska	63		murowany	1 poł. XX w.	
15	Brzeźnica	most kolejowy			nad rzeką Wielopolką	konstrukcja stalowa, nitowana	l. 80. XIX w.	
16	Brzeźnica	nawierzchnia ulicy	Kolejowa			granit	1937-1939 r.	
17	Brzeźnica	budynek - dawny sklep		68A	przy drodze Dębica - Mielec, w pobliżu kościoła	murowany; zmodernizowany	l. 50. XX w.; 2022 r.	
18	Głobikowa	kapliczka przydrożna		nr 154 A	przy drodze z Głobikowej do Głobikówki, przy wjeździe do dawnego dworu *Dolizna*.	murowana	1 poł. XIX w.	
19	Głobikowa	kapliczka przydrożna		nr 62 A	przy drodze do *Słotwinówki* , przy nr 62 A.	murowana	XIX w.; 1930 r.	
20	Głobikowa	krzyż przydrożny		nr 101	przy drodze z Głobikówki do Głobikowej, w pobliżu nr 101.	drewniany	pocz. XX w.	
21	Głobikowa	kapliczka przydrożna	*Kamieniec*	nr 122	przy drodze Głobikowa - Mała, koło przekaźnika TV.	murowana	1 poł. XX w.	
22	Głobikowa	krzyż przy alei parku dworskiego			przy drodze i przy wjeździe na teren podworski *Górzyzna*.	drewniany	XX w.	
23	Głobikowa I	park dworski *Górzyzna*			przy drodze Braciejowa - Głobikowa, z wjazdem przy krzyżu przydrożnym.		XVIII w. 2 poł. XIX w.	**A-258 z dnia 16.09. 1985 r.**
24	Głobikowa II	park dworski *Słotwinówka*		koło nr 62	w oddaleniu od drogi, w pobliżu nr 62 A; na wzniesieniu, wśród pól, oznakowany krzyżem.		XVIII w. 2 poł. XIX w.	**A-265 z dnia 30.11. 1985 r.**
25	Głobikowa	budynek szkoły		nr 81	przy drodze z Braciejowej do Małej, w pobliżu nowej szkoły i kościoła par.	murowany	1911 r.	
26	Gumniska	kościół par. pw. Wniebowzięcia NMP			w pobliżu drogi Latoszyn - Braciejowa	murowany	1957 – 1960 r.	
27	Gumniska	dzwonnica parawanowa			powyżej kościoła par.	żelbet	l. 50. XX w.	
28	Gumniska	kościelisko			powyżej kościoła par., w stronę cmentarza		XVIII w.	
29	Gumniska	kapliczka mszalna			przy drodze polnej z Gumnisk w kierunku Dębicy, nr dz. 274/1	murowana	1935 r.	

99

LP.	MIEJSCOWOŚĆ	OBIEKT	ULICA	NR	LOKALIZACJA	MATERIAŁ ŚCIAN	DATOWANIE	REJESTR ZABYTKÓW
30	Gumniska	kapliczka MBNiepokalanie Poczętej		nr 1	na prywatnej posesji, przed budynkiem mieszkalnym.	sztuczny kamień	1985 r.	
31	Gumniska	kapliczka podworska z figurą św. Jana Nepomucena		przy nr 155	przy drodze do Latoszyna.	murowana	I poł. XX w.; rzeźba drew. XVIII/ XIX w.	
32	Gumniska	kapliczka słupowa		koło nr 80	przy drodze do Dębicy	murowana	l. 50. XX w.	
33	Gumniska	krzyż przydrożny	*Kopaliny od Dębicy*	koło nr 18	przy rozwidleniu dróg: z Gumnisk do Latoszyna, na wzniesieniu, samotnie	drewniany	XX w.	
34	Gumniska	krzyż przydrożny	*Kopaliny od Dębicy*		w pobliżu kapliczki mszalnej, przy drodze do Latoszyna, na wzniesieniu, wśród pól.	drewniany	I poł. XX w.	
35	Gumniska	cmentarz dolny			powyżej kościoła		XIX w.	
37	Gumniska	cmentarz górny			powyżej cmentarza dolnego		I poł. XIX w.	
38	Gumniska	budynek folwarczny		nr 67		murowany	XIX w.	
39	Kozłów	krzyż przydrożny		przy nr 72	przy skrzyżowaniu dróg lokalnych	żelazny	pocz. XX w.	
40	Kochanówka	dom-d. leśniczówka		koło nr 244	w lesie przy skrzyżowaniu dróg lokalnych	drewniany, potynkowany	po 1950 r.	
41	Latoszyn	kapliczka na cmentarzu cholerycznym			w pobliżu nr 119, pod lasem; wjazd drogą gruntową, koło zakładu drzewnego.	murowana	przed 1849 r., 1982 r.	
42	Latoszyn	kapliczka przydrożna z rzeźbą św. Jana Nepomucena		koło nr 156	przy drodze nr 94 na odcinku z Dębicy do Pilzna	murowana	I poł. XIX w., XX w.; rzeźba k. XVIII w.	
43	Latoszyn	kaplica mszalna z wyposażeniem		koło ul. Gajowa 29; dz. nr 725	przy drodze z Gumnisk do Latoszyna	murowana	1910 r.	
44	Latoszyn	krzyż przy kaplicy mszalnej		koło ul. Gajowa 29	przy drodze z Gumnisk do Latoszyna przechodzącej w ul. Gajowej	drewniany	XX w.	
45	Latoszyn	krzyż przydrożny			przy drodze nr 95 z Dębicy do Pilzna, w pobliżu d. zajazdu.	żelazny	XIX w.; 2012 r.	
46	Latoszyn	dom – dawny zajazd			przy drodze nr 94 nr 154; na odcinku z Dębicy do Pilzna.	murowany	po poł.. XIX w.	

100

LP.	MIEJSCOWOŚĆ	OBIEKT	ULICA	NR	LOKALIZACJA	MATERIAŁ ŚCIAN	DATOWANIE	REJESTR ZABYTKÓW
47	Nagawczyna	park dworski		koło nr 109	w centrum wsi, koło Firmy Olipm – Labolatories.		XVIII w.; 2 poł. XIX w.	**A-276 z dnia 20.12. 1985 r.**
48	Nagawczyna	dwór			w centrum wsi, koło Firmy Olipm – Labolatories.	murowany	1 poł. XIX w.; 1938 r.; 2012 r.	
49	Paszczyna	kaplica mszalna	*Kmiecie*	nr 81	przy budynku mieszkalnym	murowana	1890 r.	
50	Paszczyna	kaplica	*Kąty*	nr 225	w obrębie zagrody	murowana	1873 r.?	
51	Paszczyna	krzyż przydrożny			naprzeciw nr 318 B	drewniany	XX w.	
52	Paszczyna	kapliczka przydrożna ob. figura św. Antoniego			w lesie, przy leśniczówce, koło nr 122	drewniana	po 1950 r.	
53	Paszczyna	budynek d. spichlerza dworskiego		nr 62	w centrum wsi	murowany	XIX w.	
54	Paszczyna	budynek folwarczny?		koło nr 64	w centrum wsi	murowany	XIX w.	
55	Podgrodzie	kaplica ekspiacyjna			w centrum wsi, przy nr 91 c i bocznej prowadzącej do kościoła.	drewniana	1870 r.	
56	Podgrodzie	park dworski			przy drodze prowadzącej do stadionu sportowego.		2 poł. XIX w.	skreślony w 2018 r.
57	Podgrodzie	spichlerz dworski		rozebrany	na terenie parku podworskiego.	murowany	1 poł. XIX w.	
58	Pustków	kapliczka św. Jana Nepomucena			w centrum, na skrzyżowaniu dróg z Dębicy do Mielca, i z Pustkowa do Krownic.	murowana	XVIII/ XIX w.	
59	Pustków	krzyż przydrożny - obelisk		koło.8a	przy drodze.	beton, żelazo	1933 r.	
60	Pustków	krzyż przydrożny		na przeciw nr 375	przy skrzyżowaniu dróg do Pustkowa Osiedle, oraz do Krownic	drewniany	XX w.	
61	Pustków	krzyż przydrożny		koło nr 402	przy skrzyżowaniu dróg.	drewniany	XX w.	
62	Pustków Krownice	*Budy* - budynek d. szkoły		nr 516	przy drodze z Dębicy do Mielca	murowany	l. 30 XX w.; XXI w.	
63	Pustków Krownice	krzyż przydrożny		koło nr 582	przy drodze z Brzeźnicy do Krownic.	żelazny	XX w.	
64	Pustków Krownice	kapliczka z figurą Matki Bożej		przy nr 453	w lesie, przy drodze z Brzeźnicy do Krownic	murowana	1938 r.	

101

LP.	MIEJSCOWOŚĆ	OBIEKT	ULICA	NR	LOKALIZACJA	MATERIAŁ ŚCIAN	DATOWANIE	REJESTR ZABYTKÓW
65	Pustków- Osiedle	kościół pw. św. Stanisława BM ob. kaplica cmentarna			w obrębie zespołu urbanistycznego osiedla	murowany	1937-1939 r.	**A-71 z dnia 21.02. 2003 r.**
66	Pustków- Osiedle	willa dyrektora fabryki „Lignoza”		11	w obrębie zespołu urbanistycznego osiedla	murowana	1937-1939 r.	
67	Pustków- Osiedle	willa jednorodzinna		12	w obrębie zespołu urbanistycznego osiedla	murowana	1937-1939 r.	
68	Pustków- Osiedle	willa jednorodzinna		13	w obrębie zespołu urbanistycznego osiedla	murowana	1937-1939 r.	
69	Pustków- Osiedle	willa		14	w obrębie zespołu urbanistycznego osiedla	murowana	1937-1939 r.	
70	Pustków- Osiedle	willa		15	w obrębie zespołu urbanistycznego osiedla	murowana	1937-1939 r.	
71	Pustków- Osiedle	willa		16	w obrębie zespołu urbanistycznego osiedla	murowana	1937-1939 r.	
72	Pustków- Osiedle	willa		17	w obrębie zespołu urbanistycznego osiedla	murowana	1937-1939 r.	
73	Pustków- Osiedle	willa dwurodzinna		18	w obrębie zespołu urbanistycznego osiedla	murowana	1937-1939 r.	
74	Pustków- Osiedle	willa dwurodzinna		19	w obrębie zespołu urbanistycznego osiedla	murowana	1937-1939 r.	
75	Pustków- Osiedle	willa dwurodzinna		20	w obrębie zespołu urbanistycznego osiedla	murowana	1937-1939 r.	
76	Pustków- Osiedle	willa dwurodzinna		21	w obrębie zespołu urbanistycznego osiedla	murowana	1937-1939 r.	
77	Pustków- Osiedle	willa dwurodzinna		22	w obrębie zespołu urbanistycznego osiedla	murowana	1937-1939 r.	
78	Pustków- Osiedle	willa dwurodzinna		23	w obrębie zespołu urbanistycznego osiedla	murowana	1937-1939 r.	
79	Pustków- Osiedle	willa dwurodzinna		24	w obrębie zespołu urbanistycznego osiedla	murowana	1937-1939 r.	
80	Pustków- Osiedle	budynek hotelu		25	w obrębie zespołu urbanistycznego osiedla	murowany	1937-1939 r.	
81	Pustków- Osiedle	blok dla majstrów		28	w obrębie zespołu urbanistycznego osiedla	murowany	1937-1939 r.	
82	Pustków- Osiedle	blok dla majstrów		29	w obrębie zespołu urbanistycznego osiedla	murowany	1937-1939 r.	
83	Pustków- Osiedle	blok dla robotników 12 - rodzinny		35	niedaleko Domu Kultury	murowany	1937-1939 r.; l. 50 XX w.	

102

LP.	MIEJSCOWOŚĆ	OBIEKT	ULICA	NR	LOKALIZACJA	MATERIAŁ ŚCIAN	DATO-WANIE	REJESTR ZABYT-KÓW
84	Pustków- Osiedle	blok dla robotników 12 - rodzinny		36	niedaleko Domu Kultury	murowany	1937-1939 r.; l. 50 XX w.	
85	Pustków- Osiedle	budynek portierni			przy głównym wjeździe do d. fabryki „Lignoza"	murowany	1937-1939 r.	
86	Pustków- Osiedle	budynek administracyjny			przy głównym wjeździe do d. fabryki „Lignoza"	murowany	1937-1939 r.	
87	Pustków- Osiedle	kapliczka przydrożna	*Wielończa*	nr 11	przy drodze w obrębie II-go Ringu	drewniana	po 1950 r.	
88	Pustków- Osiedle	nawierzchnia ulicy osiedlowej		przy nr 17	w obrębie zespołu urbanistycznego osiedla	bruk granitowy	1937-1939 r.	
89	Pustków- Osiedle - Paszczyna	cmentarz na *Górze Śmierci*			przy drodze z Pustkowa-Osiedle do Paszczyny		1940-1944 r.	
90	Pustków- Osiedle	cmentarz żołnierzy radzieckich			przy drodze Pustków-Osiedle - Ocieka, między ringiem II a III	beton	1944 r., po 1950 r.	
91	Pustków- Osiedle	zespół „Ringów"			po obu stronach drogi z Pustkowa Osiedle do Ocieki	beton	1940-1944 r.	
92	Pustynia	kościół św. *Stanisława* BM ob. kaplica cmentarna w Kozłowie			na cmentarzu w pobliskiej miejscowości Kozłów, położonej na trasie Dębica – Mielec; wjazd boczną dróżką, i przez tory kolejowe.	drewniany	1661 r.	**A-201 z dnia 05.12. 1979 r.**
93	Pustynia	dawny dwór			w pobliżu kościoła paraf., przy drodze z Pustyni do Dębicy; nad stawem	murowany	XVI/ XVII, XX w.	**A - 144 z dnia 27.02. 1978 r.**
94	Pustynia	zespół stawów podworskich			przebiega estakada E 118 na trasie autostrady A4		XVI/ XVII w.	**A - 144 z dnia 27.02. 1978 r.**
95	Pustynia	budynek stacji kolejowej - Pustynia			po wschodniej stronie drogi z Dębicy do Mielca, po prawej stronie.	murowany	l. 50. XX w.	
96	Stasiówka	kapliczka przydrożna		przy nr 108	przy drodze z Dębicy do Wielopola, na przeciw nr 108, na niewielkim wzniesieniu.	murowana	1883 r.	
97	Stasiówka	kapliczka przydrożna		przy nr 73	przy drodze do Łupin, w pobliżu skrzyżowania z drogą lokalną.	murowana	k. XIX w.	
98	Stasiówka	krzyż przydrożny		przy nr 12	przy drodze lokalnej do Zawady, na wzniesieniu	drewniany	XX w.	
99	Stasiówka	krzyż przydrożny		przy nr 47	przy drodze Stasiówka-Łupiny	drewniany	XX w.	
101	Stasiówka	krzyż przydrożny		nr 45	przy skrzyżowaniu dróg ze Stasiówki do Łupin, na lekkim wzniesieniu	drewniany	XX w.	

103

LP.	MIEJSCOWOŚĆ	OBIEKT	ULICA	NR	LOKALIZACJA	MATERIAŁ ŚCIAN	DATOWANIE	REJESTR ZABYTKÓW
102	Stasiówka	budynek d. szkoły		nr 130.	koło kościoła	murowany	1929 r.	
103	Stobierna -	kapliczka przydrożna	*Laskowa*	koło nr 145	przy drodze polnej	drewniana	ok. 1915 r.	
104	Stobierna	kapliczka przydrożna		przy nr 138	posesja Cichockich, frontem do drogi	murowana	ok. 1910 r.	
105	Stobierna	kapliczka przydrożna		przy nr 135	na posesji Gulisów, frontem skierowana ku drodze do Zawady i do Stasiówki	murowana	pocz. XX w.	
106	Stobierna	krzyż przydrożny		przy nr 45	przy skrzyżowaniu dróg ze Stasiówki do Łupin, na lekkim wzniesieniu , w partii pola, na przeciw lasu, miejsce po d. karczmie	drewniany	XX w.	
107	Zawada	kościół par. pw. *Narodzenia NMP*.	*Bobrek*		na wzniesieniu nad drogą z Zawady do Stobiernej	murowany	1646 - 1656; 1991 r.	**A-309 z dnia 30.05. 1987 r.**
108	Zawada	kapliczka NMP Niepokalanie Poczętej		koło nr 94	przy drodze 94 z Ropczyc do Dębicy, za karczmą dworską	sztuczny kamień	1920 r.	
109	Zawada	krzyż przydrożny		nr 1	koło wjazdu do folwarku, przy drodze prowadzącej do kościoła.	drewniany	1989 r.	
110	Zawada	założenie pałacowo – parkowe z folwarkiem			przy skrzyżowaniu drogi nr 94 z Ropczyc do Dębicy i z drogą do Stobiernej		XVI, XVII; pocz. XIX; XX w.	**A-253 z dnia 18.03. 1972 r.**
111	Zawada	kaplica z basztą			założenie pałacowo-parkowe przy drodze nr 94, w centrum parku	murowana	XVI w.; 1820 – 1821 r	**A-253 z dnia 18.03. 1972 r.**
112	Zawada	pałac			założenie pałacowo-parkowe przy drodze nr 94, w centrum parku	murowany	1918 r.	**A-253 z dnia 18.03. 1972 r.**
113	Zawada	oficyna dworska			założenie pałacowo-parkowe przy drodze nr 94, w centrum parku	murowana	po 1820 r.	**A-253 z dnia 18.03. 1972 r.**
114	Zawada	studnia z dwoma kamiennymi obeliskami			założenie pałacowo-parkowe przy drodze nr 94, koło pałacu	cembrowina murowana	1 poł. XIX w.	**A-253 z dnia 18.03. 1972 r.**
115	Zawada	pralnia			założenie pałacowo-parkowe przy drodze nr 94, koło kaplicy	murowana	po 1821 r.	**A-253 z dnia 18.03. 1972 r.**
116	Zawada	park			część parkowa założenia przy drodze nr 94		XVI-XIX w.	**A-253 z dnia 18.03. 1972 r.**

104

LP.	MIEJSCOWOŚĆ	OBIEKT	ULICA	NR	LOKALIZACJA	MATERIAŁ ŚCIAN	DATO-WANIE	REJESTR ZABYT-KÓW
117	Zawada	budynek rządcówki			folwarczna część założenia pałacowo-parkowego przy drodze nr 94, koło potoku Zawadka	murowany	1938 r.	**A-253 z dnia 18.03. 1972 r.**
118	Zawada	budynek stajni			folwarczna część założenia pałacowo-parkowego przy drodze nr 94	murowany	2 poł. XIX w.	**A-253 z dnia 18.03. 1972 r.**
119	Zawada	budynek chmielarni			folwarczna część założenia pałacowo-parkowego przy drodze nr 94	murowany	l. 30. XX w.	**A-253 z dnia 18.03. 1972 r.**
120	Zawada	budynek gorzelni			folwarczna część założenia pałacowo-parkowego przy drodze nr 94	murowany	1938 r.	**A-253 z dnia 18.03. 1972 r.**
121	Zawada	wieża bramna			założenie pałacowo-parkowe przy drodze 94; frontowa część założenia	murowana	po 1850 r.	**A-253 z dnia 18.03. 1972 r.**
122	Zawada	mur ogrodzenia zespołu pałacowo - parkowego			przy skrzyżowaniu drogi nr 94 z Ropczyc do Dębicy z drogą do Stobiernej	murowany	XVIII/ XIX; XX w.	**A-253 z dnia 18.03. 1972 r.**
123	Zawada	aleja podworska			wzdłuż drogi z Zawady w kierunku Pustyni		XIX w.	
124	Zawada	zajazd przydrożny			przy drodze nr 94, naprzeciw bramy wjazdowej do założenia	murowany	XVIII/ XIX w.; XX w.	**A-254 z dnia 10.12. 1969 r.**
125	Zawada	figura NMP			przy drodze lokalnej, w sąsiedztwie nr 157; fundacja Bielatowiczów	kamienna	1900 r.	

2. Wykaz obiektów zabytkowych na obszarze gminy Dębica na podstawie kart adresowych GEZ będących własnością Gminy Dębica

Lp	MIEJSCOWOŚĆ	OBIEKT	ULICA	NR	LOKALIZACJA	MATERIAŁ ŚCIAN	DATO-WANIE	DZIAŁKA NR
1	Głobikowa	budynek szkoły		81	przy drodze z Braciejowej do Małej, w pobliżu nowej szkoły i kościoła paraf.	murowany	1911 r.	dz. nr 164
2	Gumniska-Kopaliny	kapliczka mszalna			przy drodze polnej, asfaltowanej z Gumnisk w kierunku Dębicy	murowana	1935 r.	dz. nr 274/1; teren mienia komunalnego
3	Stasiówka	budynek szkoły		130	przy drodze gminnej	murowany	1929 r.	dz. nr 575/1

105

Lp	MIEJSCOWOŚĆ	OBIEKT	ULICA	NR	LOKALIZACJA	MATERIAŁ ŚCIAN	DATO-WANIE	DZIAŁKA NR
4	Stasiówka	kapliczka przydrożna		przy nr 108	przy drodze Dębica-Wielopole	murowa-na	1883 r.	dz. nr 811/2; w użyczeniu Gminy do 2025 r.
5	Stobierna-Laskowa	kapliczka św. Stanisława BM		w pobliżu nr 145	przy drodze polnej przez las do Lubziny i Zawady	drewniana	ok. 1915 r.	dz. nr. 321;w użyczeniu Gminy do 2024 r.
6	Stobierna	kapliczka przydrożna		135	Przy drodze do Zawady i Stasiówki	murowana	.	dz. nr 347/2 posesja Gulisów; w użyczeniu Gminy do 2024 r.
7	Stobierna	kapliczka przydrożna		138	na posesji właściciela, naprzeciw leśniczówki	murowana	1910 r.	dz. nr 345; w użyczeniu Gminy do 2024 r.
8	Paszczyna	cmentarz - *Góra Śmierci*			przy drodze z Pustkowa-Osiedle do Paszczyny		1940-1944	dz. nr 23
9.	Stasiówka	kapliczka przydrożna		89 a	przy drodze do Łupin	murowana	k. XIX w.	dz. nr 1019/4 w użyczeniu Gminy do 2020 r.

106

3. **Wykaz stanowisk archeologicznych na obszarze gminy Dębica na podstawie AZP** (w układzie alfabetycznym miejscowości)

Lp.	Miejscowość i nr stanowiska w miejscowości	obszar AZP	Nr na obszarze AZP	Funkcja	Chronologia stanowiska	Nr decyzji i data wpisu do rejestru zabytków
1.	Braciejowa stan.1	104-71	1	1. grodzisko *Okop* 2. osada 3. osada lub grodzisko (por. pkt 1)	k. łużycka? lub wczesne średniowiecze IX-X w. prahistoria wcz. średniowiecze	**A-686 z dnia 22.12.1971 r.**
2.	Braciejowa stan. 2	104-71	2	gród stożkowy *Zamczysko*	chronologia nieokreślona (prawdop. wczesne średniowiecze) XI-XIII w.	**A-364 z dnia 08.11.1993 r.**
3.	Braciejowa stan. 3	104-71	3	ślad osadnictwa	epoka kamienia-wcz. EB	
4.	Braciejowa stan. 4	104-71	4	p. osadniczy	wcz. EB?	
5.	Braciejowa stan. 5	104-71	5	p. osadniczy	neolit	
6.	Braciejowa stan. 6	104-71	6	ślad osadnictwa	prahistoria	
7.	Braciejowa stan. 7	104-71	7	p. osadniczy	neolit	
8.	Braciejowa stan. 8	104-71	8	ślad osadnictwa	p. f. wcz. średniowiecza	
9.	Brzeźnica stan. 2	101-71	49	osada osada osada osada osada	neolit okres rzymski prahistoria wcz. średniowiecze późne średniowiecze	
10.	Brzeźnica stan. 3	101-71	50	ślad osadnictwa osada ślad osadnictwa	epoka brązu późny okres brązu wcz. średniowiecze	
11.	Brzeźnica stan. 4	101-71	51	osada	neolit	
12.	Brzeźnica stan. 5	101-71	52	osada	późny okres rzymski	
13.	Brzeźnica stan. 6	101-71	53	ślad osadnictwa osada osada ślad osadnictwa	neolit okres rzymski wcz. średniowiecze późne średniowiecze	
14.	Brzeźnica stan. 7	101-71	54	osada osada	późny okres rzymski wcz. średniowiecze	
15.	Brzeźnica stan. 8	101-71	55	ślad osadnictwa	wcz. średniowiecze	
16.	Brzeźnica stan. 9	101-71	56	ślad osadnictwa ślad osadnictwa	prahistoria wcz. średniowiecze	
17.	Brzeźnica stan. 10	101-71	57	ślad osadnictwa ślad osadnictwa osada osada	epoka kamienia/wcz. epoka brązu epoka brązu? prahistoria wcz. średniowiecze	
18.	Brzeźnica stan. 11	101-71	58	obiekt obronny?	wcz. średniowiecze?	
19.	Brzeźnica stan. 12	101-71	59	osada	późny okres rzymski	
20.	Brzeźnica stan. 13	101-71	60	ślad osadnictwa ślad osadnictwa osada	epoka kamienia/wcz. epoka brązu późne średniowiecze okres nowożytny	

107

Lp.	Miejscowość i nr stanowiska w miejscowości	obszar AZP	Nr na obszarze AZP	Funkcja	Chronologia stanowiska	Nr decyzji i data wpisu do rejestru zabytków
21.	Brzeźnica stan. 14	101-71	61	ślad osadnictwa osada osada osada ślad osadnictwa	epoka kamienia/wcz. epoka brązu neolit prahistoria wcz. średniowiecze okres nowożytny	
22.	Brzeźnica stan. 15	101-71	62	ślad osadnictwa osada osada ślad osadnictwa	neolit epoka brązu prehistoria wcz. średniowiecze	
23.	Brzeźnica stan. 16	101-71	63	ślad osadnictwa ślad osadnictwa	prahistoria późne średniowiecze	
24.	Brzeźnica stan. 17	101-71	64	ślad osadnictwa ślad osadnictwa	późne średniowiecze okres nowożytny	
25.	Brzeźnica stan. 18	101-71	65	ślad osadnictwa osada osada osada	epoka brązu późny okres rzymski prehistoria okres nowożytny	
26.	Brzeźnica stan. 19	101-71	66	osada ślad osadnictwa osada osada osada	neolit wcz. epoka brązu epoka brązu prahistoria wcz. średniowiecze	
27.	Brzeźnica stan. 20	101-71	67	ślad osadnictwa ślad osadnictwa ślad osadnictwa	neolit okres rzymski wcz. średniowiecze	
28.	Brzeźnica stan. 1	102-71	1	cmentarzysko kurhanowe *Las Borek*	X-XI w.	**A-19 z dnia 07.09.1976 r.**
29.	Brzeźnica stan. 40	102-71	10	?	nowożytna	
30.	Brzeźnica stan. 11	102-71	11	?	późne średniowiecze	
31.	Brzeźnica stan. 22	102-71	18	ślad osadnictwa ślad osadnictwa	prahistoria wczesne średniowiecze	
32.	Brzeźnica stan. 23	102-71	19	ślad osadnictwa	prahistoria	
33.	Brzeźnica stan. 24	102-71	20	ślad osadnictwa	paleolit schyłkowy	
34.	Brzeźnica stan. 25	102-71	21	ślad osadnictwa ślad osadnictwa	epoka kamienia średniowiecze	
35.	Brzeźnica stan. 26	102-71	28	ślad osadnictwa osada osada	prahistoria średniowiecze nowożytna	
36.	Brzeźnica stan. 27	102-71	29	ślad osadnictwa	epoka kamienia	
37.	Brzeźnica stan. 28	102-71	30	osada	wcz. średniowiecze	
38.	Brzeźnica stan. 29	102-71	31	ślad osadnictwa	epoka kamienia	
39.	Brzeźnica stan. 30	102-71	32	osada	nowożytna	
40.	Brzeźnica stan. 31	102-71	33	ślad osadnictwa	epoka kamienia	
41.	Brzeźnica stan. 32	102-71	34	ślad osadnictwa osada	epoka kamienia nowożytna	
42.	Brzeźnica stan. 33	102-71	35	osada	nowożytna	
43.	Brzeźnica stan. 34	102-71	36	ślad osadnictwa	epoka kamienia	
44.	Brzeźnica stan. 35	102-71	37	ślad osadnictwa	epoka kamienia	
45.	Brzeźnica stan. 36	102-71	38	osada	wcz. średniowiecze	
46.	Brzeźnica stan. 37	102-71	39	ślad osadnictwa osada	prahistoria nowożytna	
47.	Brzeźnica stan. 38	102-71	40	ślad osadnictwa ślad osadnictwa	epoka kamienia prahistoria	
48.	Brzeźnica stan. 39	102-71	41	ślad osadnictwa	epoka kamienia	

108

Lp.	Miejscowość i nr stanowiska w miejscowości	obszar AZP	Nr na obszarze AZP	Funkcja	Chronologia stanowiska	Nr decyzji i data wpisu do rejestru zabytków
49.	Brzeźnica stan. 41	102-71	49	ślad osadnictwa	późne średniowiecze	
50.	Głobikowa stan. 1	105-71	1	ślad osadnictwa	średniowiecze	
51.	Głobikowa stan. 2	105-71	2	ślad osadnictwa	epoka kamienia	
52.	Głobikowa stan. 3	105-71	3	ślad osadnictwa	średniowiecze	
53	Głobikowa stan. 4	105-71	4	ślad osadnictwa	średniowiecze	
54	Głobikowa stan. 5	105-71	5	ślad osadnictwa osada	epoka kamienia średniowiecze	
55	Głobikowa stan. 6	105-71	6	ślad osadnictwa	średniowiecze	
56	Głobikowa stan. 7	105-71	7	ślad osadnictwa	prahistoria	
57	Głobikowa stan. 8	105-71	8	ślad osadnictwa ślad osadnictwa ślad osadnictwa ślad osadnictwa	epoka kamienia neolit neolit KPL średniowiecze	
58.	Głobikowa stan. 9	105-71	24	ślad osadnictwa osada	prahistoria średniowiecze	
59	Głobikowa stan. 10	105-71	25	ślad osadnictwa ślad osadnictwa	epoka kamienia średniowiecze	
60	Głobikowa stan. 11	105-71	26	ślad osadnictwa	epoka kamienia	
61	Głobikowa stan. 12	105-71	27	ślad osadnictwa	nowożytna	
62	Głobikowa stan. 13	105-71	28	ślad osadnictwa	epoka kamienia	
63	Głobikowa stan. 14	105-71	35	ślad osadnictwa	epoka kamienia	
64	Głobikowa stan. 15	105-71	36	ślad osadnictwa	średniowiecze	
65	Głobikowa stan. 16	105-71	37	ślad osadnictwa	epoka kamienia	
66	Gumniska Fox stan. 1	104-70	19	ślad osadnictwa	neolit	
67	Kozłów stan. 1	102-71	2	ślad osadnictwa	neolit	
68	Kozłów stan. 2	102-71	15	ślad osadnictwa	epoka kamienia	
69	Kozłów stan. 3	102-71	16	ślad osadnictwa osada osada osada	prahistoria epoka brązu średniowiecze nowożytna	
70	Kozłów stan. 4	102-71	17	ślad osadnictwa ślad osadnictwa osada	prahistoria średniowiecze nowożytna	
71	Kozłów stan. 5	102-71	22	ślad osadnictwa osada	prahistoria nowożytna	
72	Kozłów stan. 6	102-71	23	ślad osadnictwa osada	epoka kamienia nowożytna	
73.	Kozłów stan. 7	102-71	24	ślad osadnictwa osada	epoka kamienia średniowiecze	
74.	Kozłów stan.8	102-71	25	ślad osadnictwa	epoka kamienia	
75	Latoszyn stan. 1	103-70	11	grodzisko ??? /domniemane/	?	
76	Latoszyn stan. 2	103-70	66	ślad osadnictwa	prehistoria	
77	Latoszyn stan. 3	103-70	67	ślad osadnictwa	neolit?	
78	Latoszyn stan. 4	103-70	68	ślad osadnictwa ślad osadnictwa	nowożytna późne średniowiecze	
79	Latoszyn stan. 5	103-70	69	ślad osadnictwa	epoka kamienia	
80	Latoszyn stan. 6	103-70	70	ślad osadnictwa ślad osadnictwa ślad osadnictwa	prehistoria nowożytna epoka kamienia	

109

Lp.	Miejscowość i nr stanowiska w miejscowości	obszar AZP	Nr na obszarze AZP	Funkcja	Chronologia stanowiska	Nr decyzji i data wpisu do rejestru zabytków
81	Latoszyn stan. 7	103-70	71	ślad osadnictwa ślad osadnictwa	późne średniowiecze epoka kamienia	ochrona konserwatorska
82	Latoszyn stan. 8	103-70	72	ślad osadnictwa ślad osadnictwa	prehistoria schyłek paleolitu	
83	Latoszyn stan. 9	103-70	73	ślad osadnictwa	wczesne średniowiecze	
84	Latoszyn stan. 10	103-70	74	osada ślad osadnictwa	późne średniowiecze prehistoria	
85	Latoszyn stan. 11	103-70	75	ślad osadnictwa ślad osadnictwa	nowożytna epoka kamienia	
86	Latoszyn stan. 12	103-70	76	osada ślad osadnictwa ślad osadnictwa	okres rzymski nowożytna prehistoria	
87.	Latoszyn stan. 13	103-70	77	ślad osadnictwa ślad osadnictwa	wczesne średniowiecze epoka kamienia	
88	Latoszyn stan. 14	103-70	78	ślad osadnictwa ślad osadnictwa	prehistoria prehistoria	
89	Latoszyn stan. 15	103-70	79	ślad osadnictwa	epoka kamienia	ochrona konserwatorska
90	Latoszyn stan. 16	103-70	80	ślad osadnictwa ślad osadnictwa	prehistoria późne średniowiecze	
91	Latoszyn stan. 17	103-70	81	ślad osadnictwa ślad osadnictwa	nowożytna prehistoria	
92	Nagawczyna stan. 1	103-71	44	ślad osadnictwa	neolit	
93	Nagawczyna stan. 2	103-71	45	ślad osadnictwa	prahistoria	
94	Nagawczyna stan. 3	103-71	46	ślad osadnictwa	epoka kamienia	
95	Nagawczyna stan. 4	103-71	47	ślad osadnictwa ślad osadnictwa	wczesne średniowiecze średniowiecze	
96	Nagawczyna stan. 5	103-71	48	ślad osadnictwa	epoka kamienia	
97	Nagawczyna stan. 6	103-71	49	ślad osadnictwa	prahistoria	
98	Nagawczyna stan. 7	103-71	50	ślad osadnictwa	prahistoria	
99	Nagawczyna stan. 8	103-71	51	ślad osadnictwa	epoka kamienia	
100	Nagawczyna stan. 9	103-71	52	ślad osadnictwa osada	prahistoria średniowiecze	
101	Nagawczyna stan. 10	103-71	53	osada ślad osadnictwa	prahistoria średniowiecze	
102	Nagawczyna stan. 11	103-71	54	ślad osadnictwa ślad osadnictwa	neolit prahistoria	
103	Nagawczyna stan. 12	103-71	55	ślad osadnictwa	średniowiecze	
104	Nagawczyna stan. 13	103-71	56	ślad osadnictwa ślad osadnictwa	neolit prahistoria	
105	Nagawczyna stan. 14	103-71	57	osada	średniowiecze	
106	Paszczyna stan. 1	102-71	4	ślad osadnictwa osada	epoka kamienia wczesne średniowiecze	
107	Paszczyna stan. 2	102-71	5	osada	nowożytna	
108	Paszczyna stan. 3	102-71	6	osada	nowożytna	

110

Lp.	Miejscowość i nr stanowiska w miejscowości	obszar AZP	Nr na obszarze AZP	Funkcja	Chronologia stanowiska	Nr decyzji i data wpisu do rejestru zabytków
109	Paszczyna stan. 4	102-71	7	ślad osadnictwa osada	prahistoria nowożytna	
110	Paszczyna stan. 5	102-71	8	ślad osadnictwa ślad osadnictwa	epoka kamienia nowożytna	
111	Paszczyna stan. 6	102-71	9	osada	późne średniowiecze - nowożytna	
112	Paszczyna stan. 7	102-71	46	ślad osadnictwa osada	prahistoria średniowiecze	
113	Paszczyna stan. 8	102-71	47	osada	średniowiecze	
114	Paszczyna stan. 9	102-71	48	ślad osadnictwa	epoka kamienia	
115	Paszczyna stan. 10	102-71	50	ślad osadnictwa	prahistoria	
116	Paszczyna stan. 11	102-71	51	osada	średniowiecze	
117	Paszczyna stan. 12	102-71	52	ślad osadnictwa	epoka kamienia	
118	Paszczyna stan. 13	102-71	53	ślad osadnictwa	epoka kamienia	
119	Paszczyna stan. 14	102-71	54	ślad osadnictwa osada	epoka kamienia nowożytna	
120	Paszczyna stan. 15	102-71	55	osada	nowożytna	
121	Paszczyna stan. 16	102-71	56	osada	nowożytna	
122	Paszczyna stan. 17	102-71	57	osada	nowożytna	
123	Paszczyna stan. 60	102-71	21	osada	wczesne średniowiecze	
124	Paszczyna stan. 61	102-71	22	osada ? osada ?	wczesne średniowiecze nowożytność	
125	Podgrodzie stan. 1	103-70	12	osada?	prehistoria	
126	Podgrodzie stan. 2	103-70	13	ślad osadnictwa	neolit	
127	Podgrodzie stan. 3	103-70	52	ślad osadnictwa ślad osadnictwa ślad osadnictwa	prehistoria późne średniowiecze	
128	Podgrodzie stan. 4	103-70	53	osada ślad osadnictwa	prehistoria nowożytna	
129	Podgrodzie stan. 5	103-70	54	ślad osadnictwa ślad osadnictwa ślad osadnictwa osada ślad osadnictwa	epoka kamienia neolit? sch.brązu-okr. halszt. prehistoria wczesne średniowiecze	
130	Podgrodzie stan. 6	103-70	55	ślad osadnictwa	prehistoria	
131	Podgrodzie stan. 7	103-70	56	ślad osadnictwa osada	prehistoria późne średniowiecze	
132	Podgrodzie stan. 8	103-70	57	ślad osadnictwa	prehistoria	
133	Podgrodzie stan. 9	103-70	58	ślad osadnictwa ślad osadnictwa	prehistoria nowożytna	
134	Podgrodzie stan. 10	103-70	59	osada ślad osadnictwa	wczesne średniowiecze nowożytna	
135	Podgrodzie stan. 11	103-70	60	ślad osadnictwa osada osada ślad osadnictwa	prehistoria późne średniowiecze nowożytna prehistoria	
136	Podgrodzie stan. 12	103-70	61	ślad osadnictwa osada ślad osadnictwa ślad osadnictwa	wczesne średniowiecze późne średniowiecze nowożytna wczesne średniowiecze	
137	Podgrodzie stan. 13	103-70	62	ślad osadnictwa	epoka kamienia	
138	Podgrodzie stan. 14	103-70	63	ślad osadnictwa osada ślad osadnictwa	neolit ? prehistoria epoka kamienia	
139	Podgrodzie stan. 15	103-70	64	ślad osadnictwa ślad osadnictwa ślad osadnictwa	wczesne średniowiecze późne średniowiecze prehistoria	

111

Lp.	Miejscowość i nr stanowiska w miejscowości	obszar AZP	Nr na obszarze AZP	Funkcja	Chronologia stanowiska	Nr decyzji i data wpisu do rejestru zabytków
140	Podgrodzie stan. 16	103-70	65	ślad osadnictwa	prehistoria	
141	Podgrodzie stan. 17	104-70	13	osada osada ślad osadnictwa	epoka brązu/wcz. epoka żelaza prahistoria średniowiecze	
142	Podgrodzie stan. 18	104-70	14	ślad osadnictwa osada osada	epoka kamienia epoka brązu/wcz. epoka żelaza prahistoria	
143	Podgrodzie stan. 19	104-70	15	osada osada	ep.br./wcz. epoka żelaza prahistoria	
144	Podgrodzie stan. 20	104-70	50	ślad osadnictwa ślad osadnictwa	epoka brązu prahistoria	
145	Podgrodzie stan. 21	104-70	51	osada ślad osadnictwa	prahistoria wczesne średniowiecze	
146	Podgrodzie stan. 22	104-70	52	ślad osadnictwa	prahistoria	
147	Podgrodzie stan. 23	104-70	53	ślad osadnictwa osada	wczesne średniowiecze średniowiecze	
148	Podgrodzie stan. 23	104-70	79	ślad osadnictwa ślad osadnictwa	epoka kamienia średniowiecze	
150	Pustków stan. 30	101-71	68	osada osada osada ślad osadnictwa	epoka brązu prehistoria wcz. średniowiecze późne średniowiecze	
151	Pustków stan. 13	101-71	69	ślad osadnictwa ślad osadnictwa osada osada osada	epoka kamienia/wcz. epoka brązu epoka brązu prahistoria wcz. średniowiecze okres nowożytny	
152	Pustków stan. 14	101-71	70	ślad osadnictwa osada osada osada osada	epoka brązu prehistoria wcz. średniowiecze późne średniowiecze okres nowożytny	
153	Pustków stan. 15	101-71	71	ślad osadnictwa osada osada	późny okres rzymski wcz. średniowiecze okres nowożytny	
154	Pustków stan. 16	101-71	72	ślad osadnictwa	okres nowożytny	
155	Pustków stan. 17	101-71	73	ślad osadnictwa ślad osadnictwa ślad osadnictwa	epoka kamienia/wcz. epoka brązu późne średniowiecze okres nowożytny	
156	Pustków stan. 18	101-71	74	ślad osadnictwa osada osada ślad osadnictwa osada	epoka kamienia/wcz. epoka brązu prehistoria wcz. średniowiecze późne średniowiecze okres nowożytny	
157	Pustków stan. 19	101-71	75	osada	okres nowożytny	
158	Pustków stan. 20	101-71	76	ślad osadnictwa ślad osadnictwa (kuźnia)	epoka średniowiecza okres nowożytny	
159	Pustków stan. 21	101-71	77	ślad osadnictwa	neolit/wcz. epoka brązu	
160	Pustków stan. 22	101-71	78	ślad osadnictwa ślad osadnictwa osada	wcz. średniowiecze późne średniowiecze okres nowożytny	

112

Lp.	Miejscowość i nr stanowiska w miejscowości	obszar AZP	Nr na obszarze AZP	Funkcja	Chronologia stanowiska	Nr decyzji i data wpisu do rejestru zabytków
161	Pustków stan. 23	101-71	79	ślad osadnictwa ślad osadnictwa ślad osadnictwa	epoka kamienia/wcz. epoka brązu epoka średniowieczna okres nowożytny	
162	Pustków stan. 24	101-71	80	ślad osadnictwa	neolit	
163	Pustków stan. 24	101-71	81	ślad osadnictwa osada	epoka kamienia/wcz. epoka brązu okres nowożytny	
164	Pustków stan. 26	101-71	82	ślad osadnictwa	prahistoria	
165	Pustków stan. 27	101-71	83	ślad osadnictwa	k. łużycka?/epoka brązu?	
166	Pustków stan. 28	101-71	84	osada ślad osadnictwa	neolit prahistoria	
167	Pustków stan. 29	101-71	85	ślad osadnictwa ślad osadnictwa	wcz. średniowiecze prahistoria	
168	Pustynia stan. 1	102-71	26	ślad osadnictwa	epoka kamienia	
169	Pustynia stan. 2	102-71	59	ślad osadnictwa	neolit	
170	Stasiówka stan. 1	103-71	4	ślad osadnictwa	wcz. epoka brązu	
171	Stasiówka stan. 8	103-71	5	ślad osadnictwa	wcz. epoka brązu	
172	Stasiówka stan. 9	103-71	36	osada osada	neolit wczesne średniowiecze	
173	Stasiówka stan. 10	103-71	37	ślad osadnictwa	średniowiecze	
174	Stasiówka stan. 11	103-71	38	osada	wczesne średniowiecze	
175	Stasiówka stan. 12	103-71	39	ślad osadnictwa	epoka kamienia	
176	Stasiówka stan. 13	103-71	40	osada	prahistoria	
177	Stasiówka stan. 14	103-71	41	ślad osadnictwa ślad osadnictwa ślad osadnictwa	epoka kamienia prahistoria średniowiecze	
178	Stasiówka stan. 15	103-71	42	ślad osadnictwa	epoka kamienia	
179	Stasiówka stan. 16	103-71	43	ślad osadnictwa	epoka kamienia	
180	Stasiówka stan. 17	103-71	69	ślad osadnictwa	epoka kamienia	
181	Stasiówka stan. 18	103-71	70	ślad osadnictwa	wczesne średniowiecze	
182	Stasiówka stan. 19	103-71	71	ślad osadnictwa ślad osadnictwa osada	neolit wczesne średniowiecze średniowiecze	
183	Stasiówka stan. 20	103-71	72	osada	wczesne średniowiecze	
184	Stasiówka stan. 21	103-71	73	ślad osadnictwa	prahistoria	
185	Stasiówka stan. 22	103-71	74	ślad osadnictwa ślad osadnictwa	epoka kamienia średniowiecze	
186	Stasiówka stan. 23	103-71	75	ślad osadnictwa	neolit	
187	Stasiówka stan. 24	103-71	76	ślad osadnictwa ślad osadnictwa	epoka kamienia średniowiecze	
188	Stasiówka stan. 25	103-71	77	osada	okres rzymski	
189	Stasiówka stan. 1	104-71	54	ślad osadnictwa	wcz. EB	
190	Stasiówka stan. 2	103-71	55	ślad osadnictwa	neolit?	
191	Stasiówka stan. 3	103-71	56	ślad osadnictwa	epoka kamienia-wcz. EB	
192	Stasiówka stan. 4	103-71	57	ślad osadnictwa	neolit	
193	Stasiówka stan. 5	103-71	58	p. osadniczy KPL?	neolit	
194	Stasiówka stan. 6	103-71	59	ślad osadnictwa	neolit	
195	Stasiówka stan. 7	103-71	60	ślad osadnictwa	epoka kamienia-wcz. EB	
196	Stasiówka stan. 8	103-71	61	ślad osadnictwa	epoka kamienia-wcz. EB	
197	Stobierna stan. 1	103-71	1	ślad osadnictwa	neolit	
198	Stobierna stan. 4	103-71	5	ślad osadnictwa	epoka kamienia	
199	Stobierna stan. 2	103-71	6	ślad osadnictwa ślad osadnictwa	neolit prahistoria	

113

Lp.	Miejscowość i nr stanowiska w miejscowości	obszar AZP	Nr na obszarze AZP	Funkcja	Chronologia stanowiska	Nr decyzji i data wpisu do rejestru zabytków
200	Stobierna stan. 5	103-71	63	ślad osadnictwa osada	neolit epoka brązu	
201	Stobierna stan. 6	103-71	64	osada	neolit	
202	Stobierna stan. 7	103-71	65	ślad osadnictwa	epoka kamienia	
203	Stobierna stan. 8	103-71	66	ślad osadnictwa ślad osadnictwa	epoka kamienia neolit	
204	Stobierna stan. 9	103-71	67	ślad osadnictwa	neolit	
205	Stobierna stan. 10	103-71	68	ślad osadnictwa	prahistoria	
206	Stobierna stan. 11	103-71	81	ślad osadnictwa	epoka kamienia (neolit?)	
207	Stobierna stan. 12	103-71	82	ślad osadnictwa ślad osadnictwa ślad osadnictwa	neolit prahistoria średniowiecze	
208	Stobierna stan. 13	103-71	92	ślad osadnictwa ślad osadnictwa	neolit prahistoria	
209	Stobierna stan. 14	103-71	93	osada	prahistoria	
210	Stobierna stan. 15	103-71	94	ślad osadnictwa	średniowiecze	
211	Stobierna stan. 16	103-71	95	osada ślad osadnictwa	neolit epoka brązu	
212	Stobierna stan. 17	103-71	96	osada	neolit	
213	Stobierna stan. 18	103-71	97	osada	neolit	
214	Stobierna stan. 19	103-71	98	osada	neolit	
215	Stobierna stan. 20	103-71	99	osada	neolit	
216	Stobierna stan. 21	103-71	100	ślad osadnictwa osada	neolit epoka brązu	
217	Stobierna stan. 22	103-71	101	osada osada	neolit epoka brązu	
218	Stobierna stan. 23	103-71	102	osada	prahistoria (neolit?)	
219	Stobierna stan. 24	103-71	103	ślad osadnictwa	neolit	
220	Zawada stan. 1	103-71	2	ruiny pałacu	nowożytna	
221	Zawada stan. 2	103-71	58	ślad osadnictwa osada ślad osadnictwa	neolit prahistoria średniowiecze	
222	Zawada stan. 3	103-71	59	ślad osadnictwa	epoka kamienia	
223	Zawada stan. 4	103-71	60	ślad osadnictwa ślad osadnictwa	prahistoria średniowiecze	
224	Zawada stan. 5	103-71	61	ślad osadnictwa	epoka kamienia	
225	Zawada stan. 6	103-71	62	ślad osadnictwa	neolit	
226	Zawada stan. 7	103-71	78	ślad osadnictwa	prahistoria	
227	Zawada stan. 8	103-71	79	osada	późny okres rzymski	
228	Zawada stan. 9	103-71	80	ślad osadnictwa	epoka kamienia	
229	Zawada stan. 10	103-71	83	ślad osadnictwa ślad osadnictwa	późny okres rzymski średniowiecze	

114

4. Wykaz obiektów, przy których wykonywano prace konserwatorskie i restauratorskie w latach 2017 -2022

l.p.	Miejscowość	Obiekt	Rok	Wykonane prace	Finansowanie
1.	Brzeźnica	Kościół paraf.	2017	- renowacja ołtarza głównego - ołtarz główny	- Gmina Dębica - WKZ Przemyśl - 10.000; Marszałek Woj. Podkarp. - 25.000
2.	Brzeźnica	Kościół paraf.	2018	- wykonanie zewnętrznych przeszkleń osłonowych oraz renowacja stalli - renowacja stalli	- Gmina Dębica - Marszałek Woj. Podkarpackiego - 25.000
3.	Brzeźnica	Kościół paraf.	2019	- wykonanie zewnętrznych przeszkleń; etap końcowy oraz renowacja ambony - renowacja ambony i chrzcielnicy	- Gmina Dębica - WKZ Przemyśl - 25.000; Marszałek Woj. Podkarp. - 25.000
4.	Brzeźnica	Kościół paraf.	2020	- renowacja ołtarza bocznego i szafki - renowacja ołtarza bocznego i dwie szafki	- Gmina Dębica - Marszałek Woj. Podkarpackiego – 40.000
5.	Brzeźnica	Kościół paraf.	2021	- konserwacja ołtarza bocznego pw. Serca Pana Jezusa oraz szafki	- Gmina Dębica
6.	Brzeźnica	Kościół paraf.	2022	- cd. konserwacji ołtarza bocznego pw. Serca Pana Jezusa oraz szafki-etap II oraz przedstawień XIV stacji Drogi Krzyżowej - renowacja stacji Drogi Krzyżowej	- Gmina Dębica - Marszałek Woj. Podkarpackiego - 25.000
7.	Pustków	Kapliczka św. J. Nepomucena	2021	- konserwacja i restauracja drewnianej figury św. Jana Nepomucena oraz wykonanie stalowo-szklanej obudowy z zadaszeniem	- Gmina Dębica – 28.400
8.	Zawada	Kościół paraf.	2017	- dokumentacja konserwatorska i projekt budowlany na odrestaurowanie stolarki	- Gmina Dębica
9.	Zawada	Kościół paraf.	2018	- konserwacja cokołu kościoła	- Gmina Dębica
10.	Zawada	Kościół paraf.	2019	- uzupełnienie tynków i malowanie wnętrza kościoła	- Gmina Dębica
11.	Zawada	Kościół paraf.	2020	- remont miedzianej połaci dachu i obróbki blacharskiej	- Gmina Dębica
12.	Zawada	Kościół paraf.	2021	- konserwacja pozytywki-pianoli z 1937 r. w ołtarzu głównym - konserwacja pozytywki	- Gmina Dębica - Marszałek Woj. Podkarpackiego - 25.000
13.	Zawada	Kapliczka	2018	- renowacja figury kamiennej NMP Niepokalanie Poczętej	- Lokalna Grupa Działania Partnerstwa 5 Gmin
14.	Stobierna-Laskowa	Kapliczka	2019	- odnowienie kapliczki św. Stanisława bp	- Gmina Dębica – 8.700

115

VIII MATERIAŁY ILUSTRACYJNE

1. Obszary z terenu gminy, na których znajdują się zabytki lub ich zespoły mające znaczenie dla krajobrazu kulturowego, wymagające uwzględnienia przy opracowaniu miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego – mapy od 1 do 19.
2. Główne kierunki działań wyznaczone w Gminnym Programie Opieki nad Zabytkami, pokazane w kontekście przestrzennym Gminy – mapy od 20 do 21.
3. Dokumentacja fotograficzna wybranych obiektów zabytkowych z terenu gminy. Stan aktualny zarejestrowany w maju 2022 r. – Tablice od 1 do 26.

MAPA 1

OBSZARY Z TERENU GMINY DĘBICA

na których znajdują się zabytki lub ich zespoły mające znaczenie dla krajobrazu kulturowego, wymagające uwzględnienia przy opracowaniu dokumentów planistycznych i strategicznych

MAPA 2

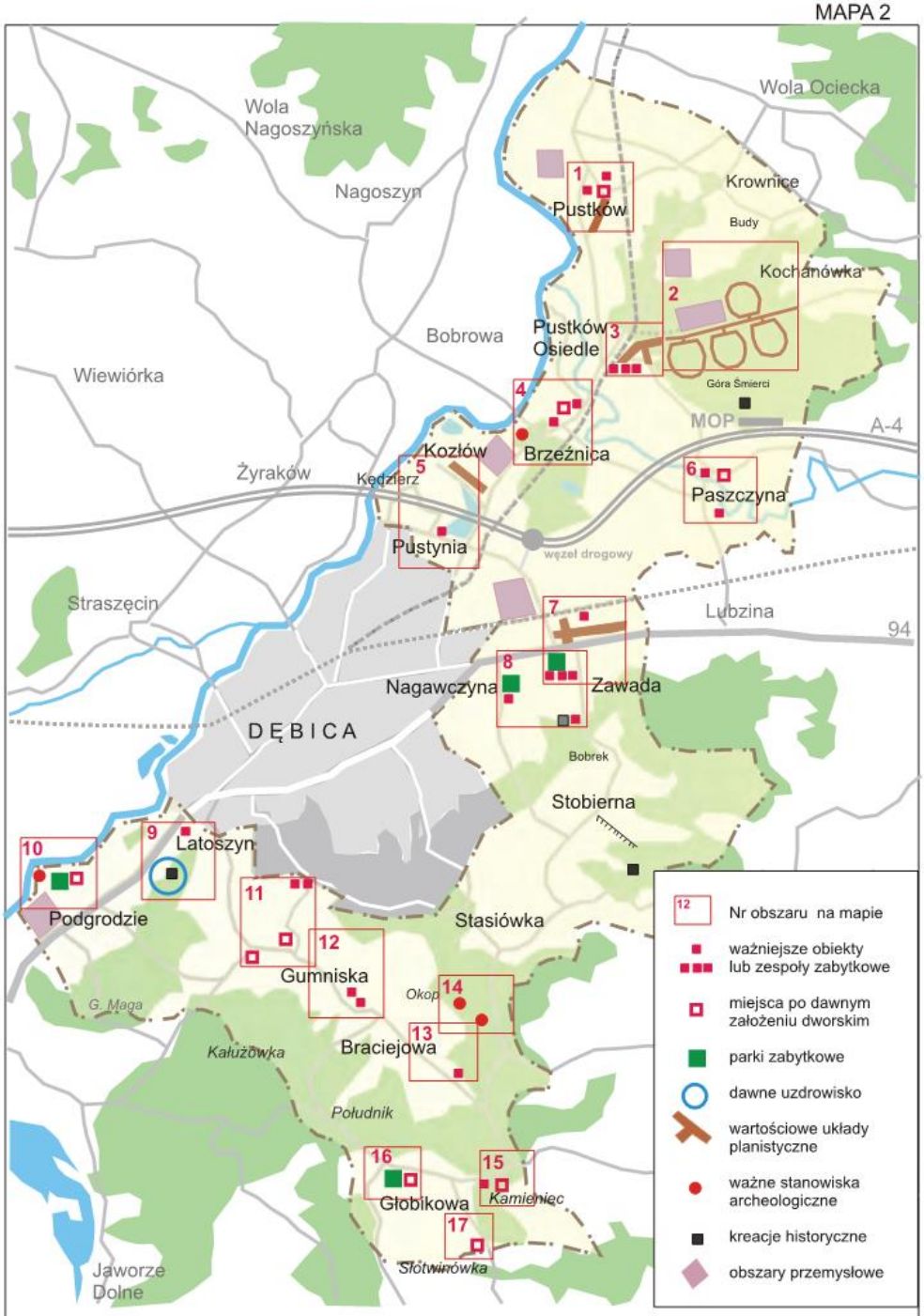

Zestawienie 17 obszarów z terenu Gminy Dębica poddanych szczegółowej analizie.

MAPA 3

OBSZAR 1

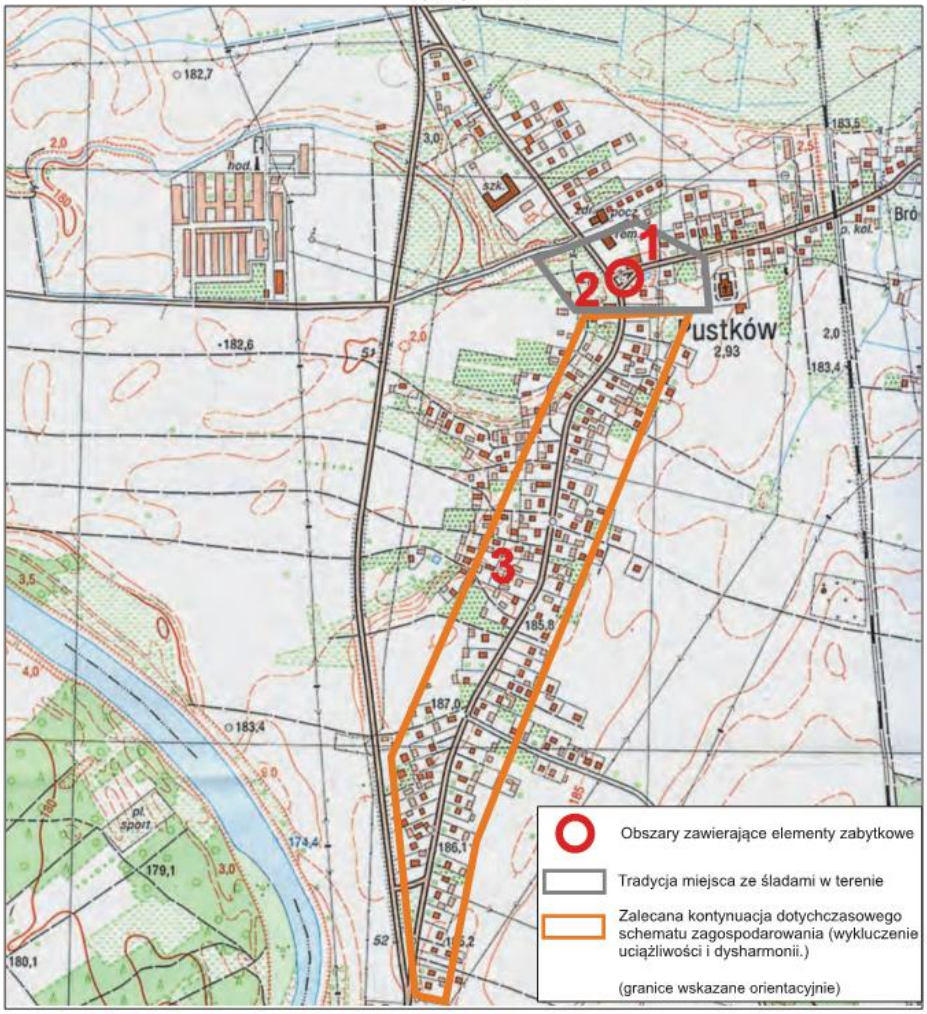

Pustków (na bazie mapy: Pustków M-34-67-D-b-2, skala 1 : 10 000)
Obszar ten zawiera następujące elementy mające wartość jako dziedzictwo kulturowe:

1. Kapliczka św. Jan Nepomucena, XVIII/XIX w., Pozostałość po dawnym założeniu dworsko - folwarcznym.
2. Relikty stawów i siedliska dworskiego - forma terenowa brzegów po stawach słabo zachowana.
3. Układ planistyczny wsi o kompozycji ulicówki z tradycyjnym rozmieszczeniem działek siedliskowych i zabudowy, wśród której zachowały się budynki drewniane z 1 poł. XX w. nadające wiosce wyraźny charakter.

MAPA 4

OBSZAR 2

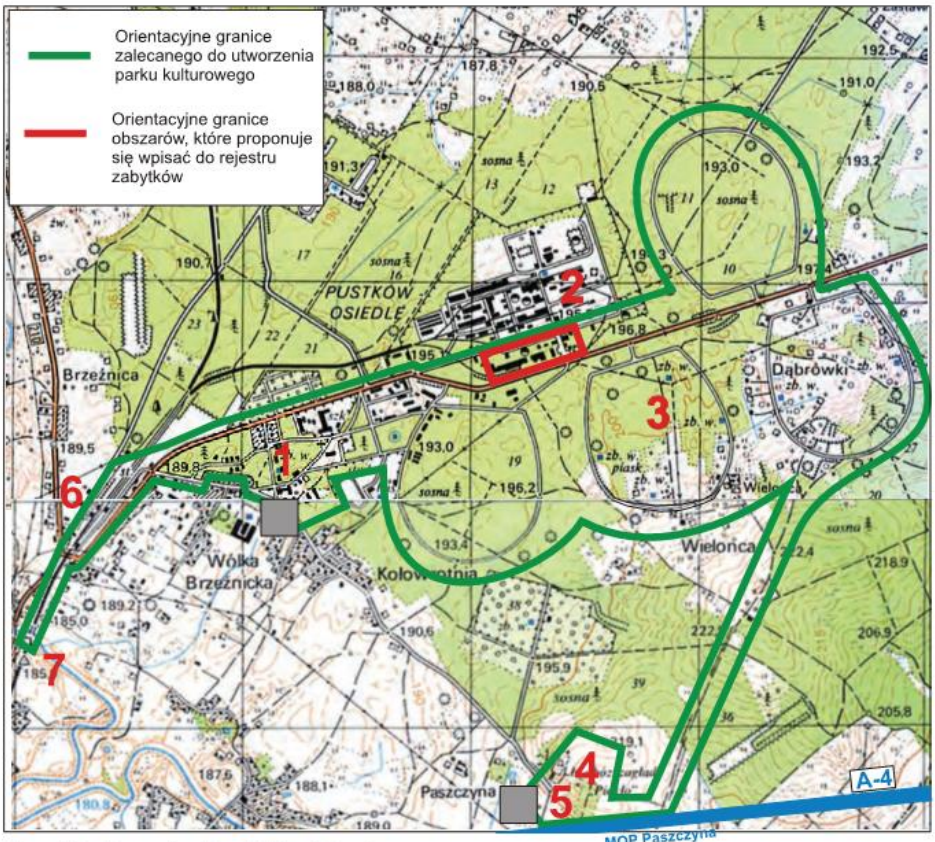

Zespół obszarów Pustków-Osiedle
(na bazie mapy: Przecław 164.42 i Dębica 164.44; 1 : 25 000)

Zespół ten zawiera następujące obszary mające wartość jako dziedzictwo kulturowe:

1. Modernistyczne osiedle mieszkaniowe Pustków-Osiedle zbudowane w ramach programu COP w latach 1937 - 1939 r.
2. Reprezentacyjna część d. fabryki "Lignoza" (modernistyczne budynki administracyjne przy bramie, ciąg budynków fabrycznych wzdłuż drogi) , ob. Zakład Tworzyw Sztucznych ERG w Pustkowie SA. Zachowane budynki administracyjne oraz architektura przemysłowa z okresu powstania zakładu.
3. Zespół komunikacyjny "Ringów" - pozostałość niemieckiego obozu wojskowego z ostatniej wojny. Zachowane rozplanowanie układu komunikacyjnego i technologia budowy nawierzchni dróg. Wtórnie ukształtowane są wnętrza krajobrazowe.
4. Polana z zespołem pomników na "Górze Smierci" - Miejsce zagłady dokonanej przez Hitlerowców na więźniach w czasie II wojny światowej. Polana z pomnikiem, bunkrem i kompozycją małej architektury.
5. Zespół pawilonów Europejskiego Centrum Pamięci i Pojednania. Ekspozycja powstała w 2012 r.
6. Przystanek Kochanówka - Pustków z bocznicą i ul. Kolejową z brukowaną nawierzchnią historyczną.
7. Most kolejowy na rzece Wielopolka w Brzeźnicy, (l. 80. XIX w.) - zabytek techniki.

- placówka predestynowana do promocji zabytków w Gminie.

MAPA 5

OBSZAR 3

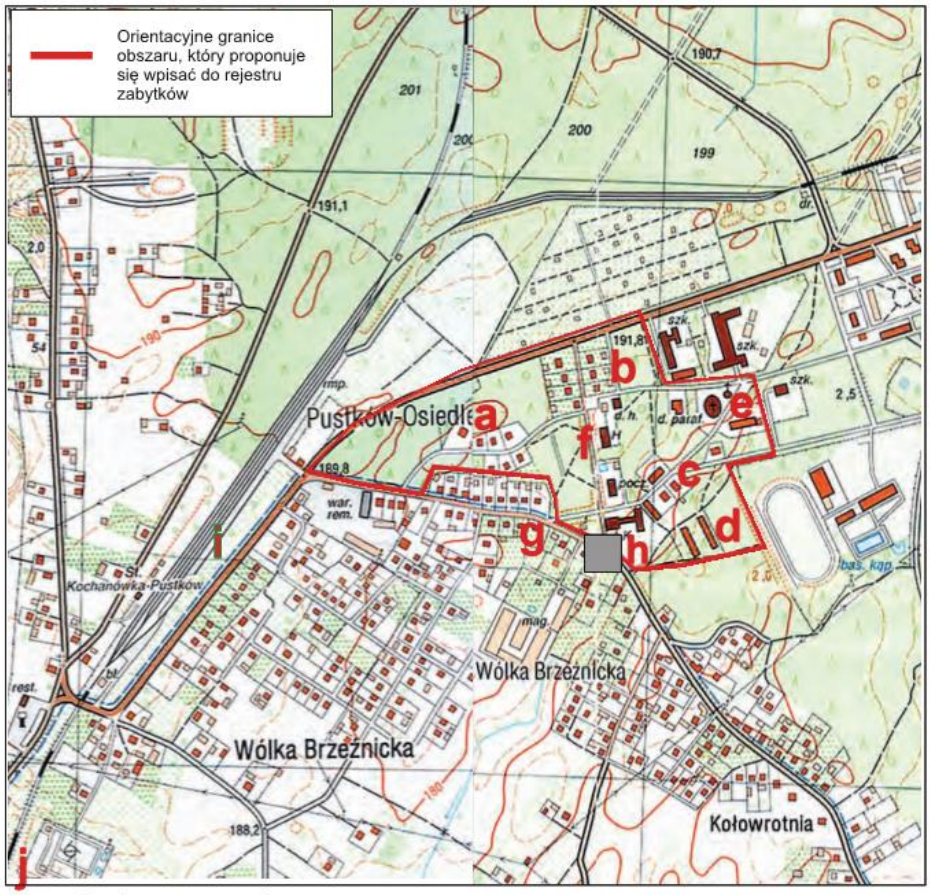

Pustków-Osiedle; zespół zabudowy osiedlowej (na bazie mapy: Pustków-Osiedle M-34-68-C-a-3 i Wola Ociecka M-34-68-C-a-1, skala 1 : 10 000)

Obszar ten zawiera następujące elementy mające wartość jako dziedzictwo kulturowe:

1. Pustków-Osiedle. Zachowany układ urbanistyczny założony w stylu modernistycznym w latach 1937 -1939 w ramach programu COP przy fabryce "Lignoza". Tworzą go zespoły zabudowy mieszkalnej, willowej i użyteczności publicznej wkomponowane w krajobraz leśny.

W skład zespołu wchodzą:
- ulice brukowane o swobodnym układzie kompozycyjnym;
- regularne działki siedliskowe

a,b,c - budynki typu willowego jedno, dwu i kilkurodzinne zgrupowane w trzech pasmach
- budynki gospodarcze i ogródki przydomowe na tyłach działek
d - dwa bloki mieszkalne dla robotników
e - kościół św. Stanisława bpa, ob. kaplica pogrzebowa, 1937-1939; 1947 r.
f - budynek hotelowy
g - budynek transformatora
h - budynki techniczne obecnie połączone przewiązką (Centrum Kultury I Bibliotek Gminy Dębica)
i - peron stacji kolejowej oraz równoległa doń ul. Kolejowa o brukowanej nawierzchni
j - most kolejowy na rzece Wielopolce w Brzeźnicy..

- placówka predestynowana do promocji zabytków w Gminie.

OBSZAR 4

MAPA 6

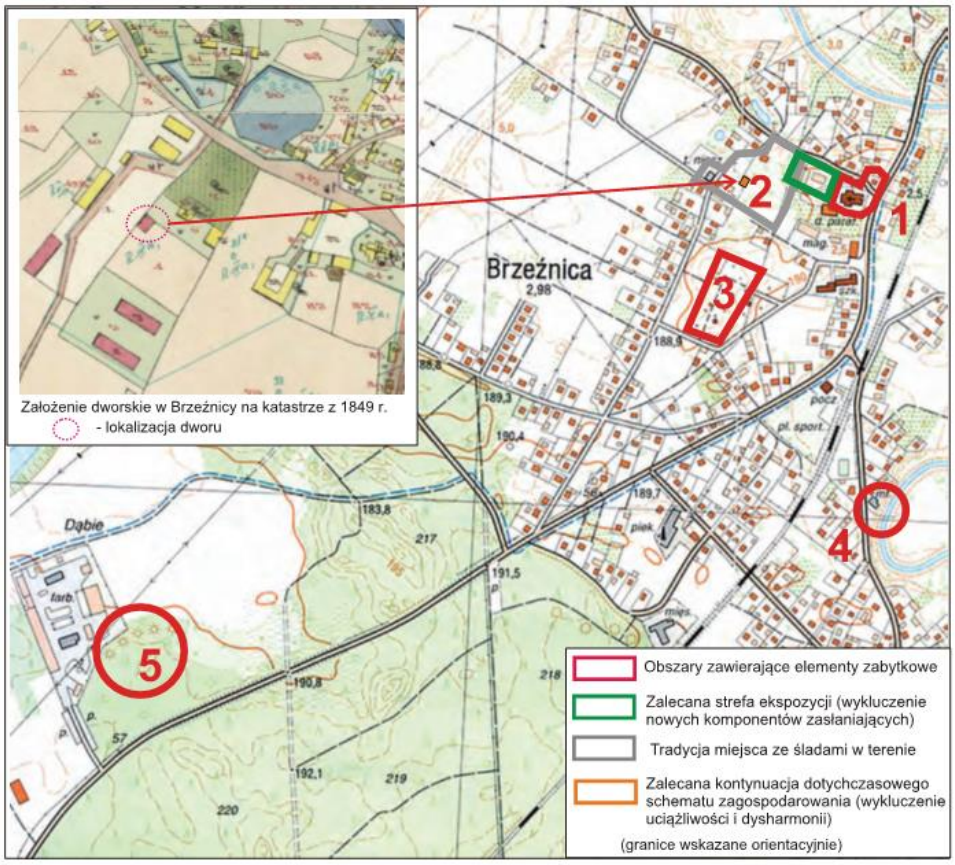

Brzeźnica (na bazie mapy: Brzeźnica M-34-67-D-b-4, skala 1 : 10 000)

Obszar ten zawiera następujące elementy mające wartość jako dziedzictwo kulturowe:

1. Brzeźnica. Zespół kościelno - plebański: kościół z 1905-1906; organistówka, pocz. XX w.; ogrodzenie ceglane wokół kościoła.

2. Brzeźnica. Relikty założenia dworskiego: budynek dawnego dworu; szpaler lipowy z k. XIX w.; Budynek młyna przy ul. Metalowej 5, poł. XX w.

3. Brzeźnica. Cmentarz parafialny: kaplica z 1841 r.; zespół nagrobków z 2 poł. XIX w.; starodrzew o regularnym rozplanowaniu; mauzoleum ofiar II wojny światowej z 1998 r.; mauzoleum ofiar komunizmu z 2006 r.

4. Brzeźnica. Młyn turbinowy z reliktami jazu z 1 poł. XX w.

5. Brzeźnica. Cmentarzysko kurhanowe “Las Borek” z X - XI w.

MAPY A

OBSZAR 5

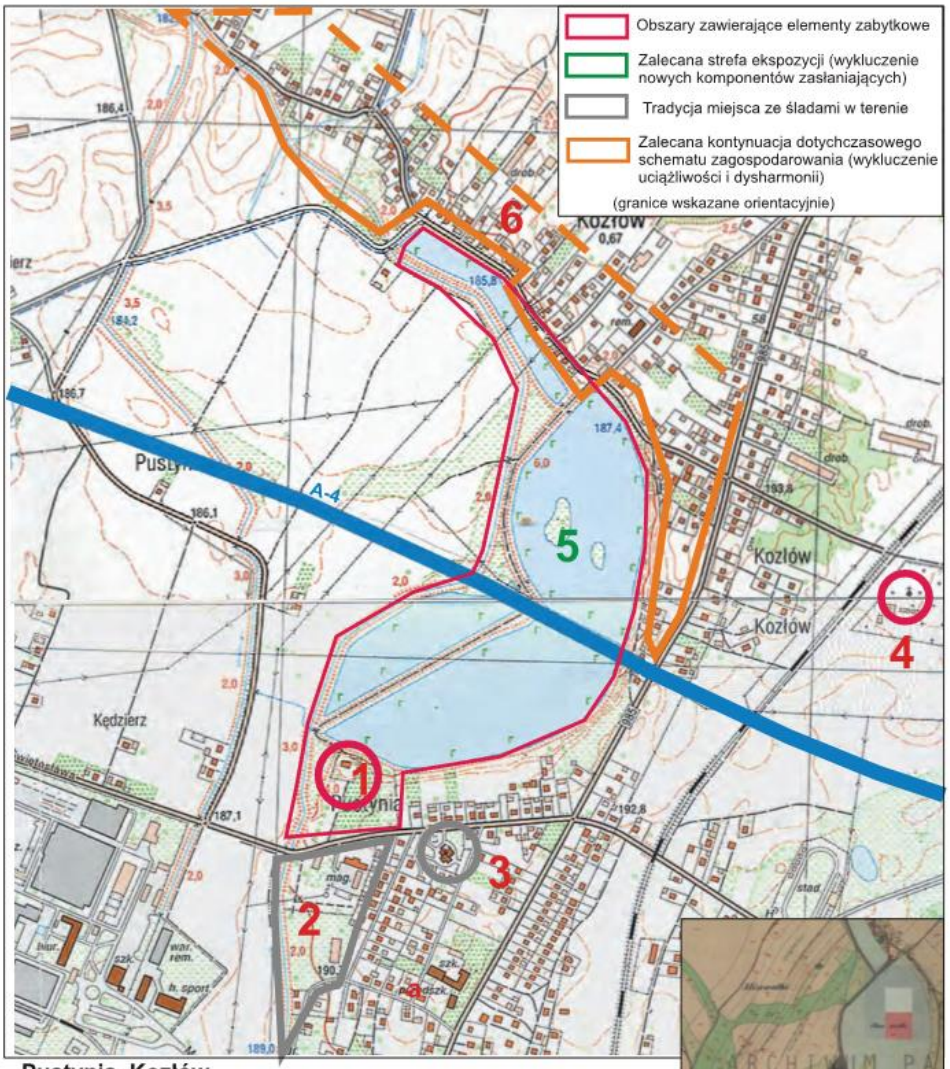

Pustynia, Kozłów

na bazie mapy: Brzeźnica M-34-67-D-b-4 i Nagawczyna M-34-67-D-d-2
skala 1 : 10 000)

Obszar ten zawiera następujące elementy mające wartość jako dziedzictwo kulturowe:

1. Pustynia. Dwór obronny, XVI/ XVII w.
2. Pustynia. Relikty założenia folwarcznego.
3. Pustynia. Miejsce po kościele z 1661 r., przeniesionym do Kozłowa.
4. Pustynia. Obecna lokalizacja kaplicy z 1661 r. po transferze na cmentarz w Kozłowie.
5. Pustynia. Zespół stawów dworskich wzmiankowanych w źródłach historycznych w XVI w.
6. Kozłów. Układ ruralistyczny wsi z zachowanymi cechami tradycyjnego krajobrazu.

Fragment mapy katastralnej z 1849 r. Archiwum Geodezyjne w Przemyślu sygn. 56/126/0/1361M)

MAPA 8

OBSZAR 6

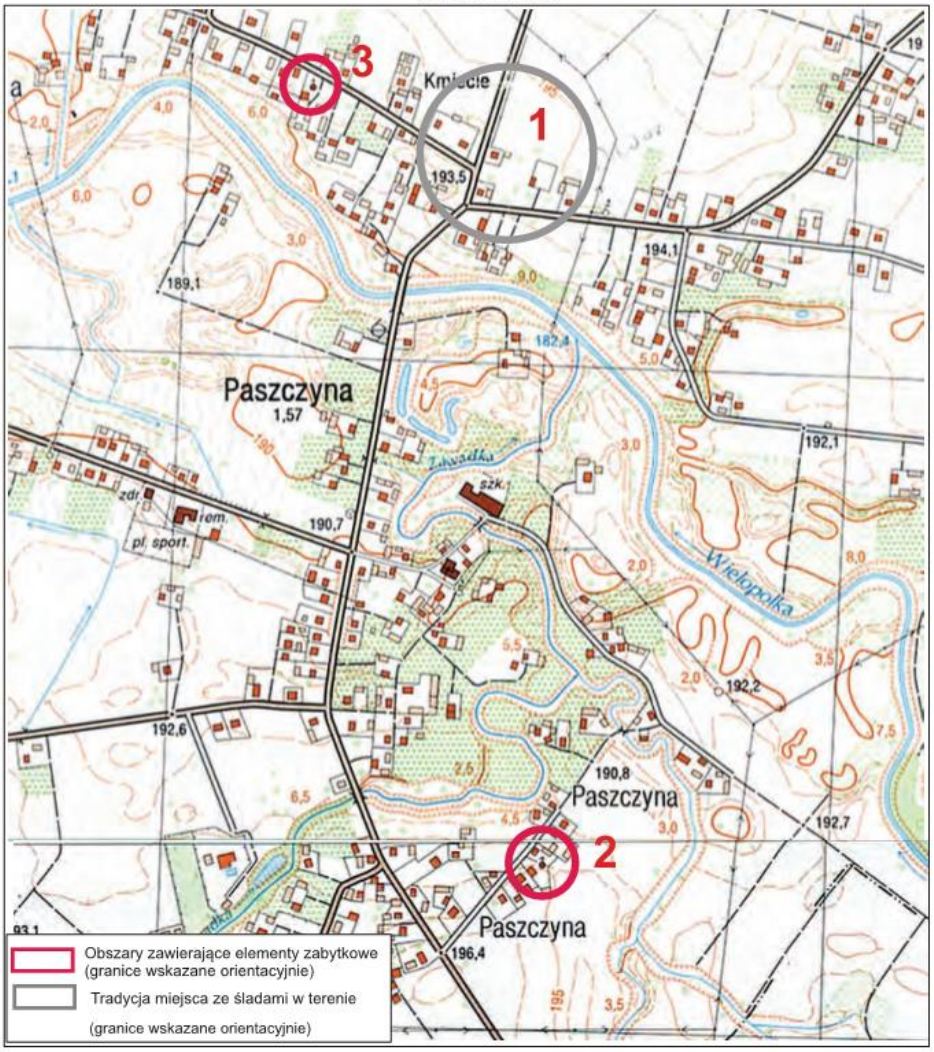

Paszczyna (na bazie mapy: Pustków - Osiedle M-34-68-C-a-3 skala 1 : 10 000)

Obszar ten zawiera następujące elementy mające wartość jako dziedzictwo kulturowe:

1. Paszczyna. Miejsce po dawnym dworze i folwarku. Zachowany dawny spichlerz z 2 poł. XIX w., w formie przekształconej (budynek nr 62).

2. Paszczyna - Kąty. Kapliczka (widoczna na mapie z k. XVIII w.) wzniesiona na kopcu, wg tradycji związana z dawnym cmentarzem cholerycznym. Obiekt zaznaczony na mapie F. Miega z k. XVIII w. (w obejściu zagrody nr 225).

3. Paszczyna - Kmiecie. Kapliczka z 1890 r., fundacji M. Trytko (w obejściu zagrody nr 81).

.

OBSZAR 7 MAPA 9

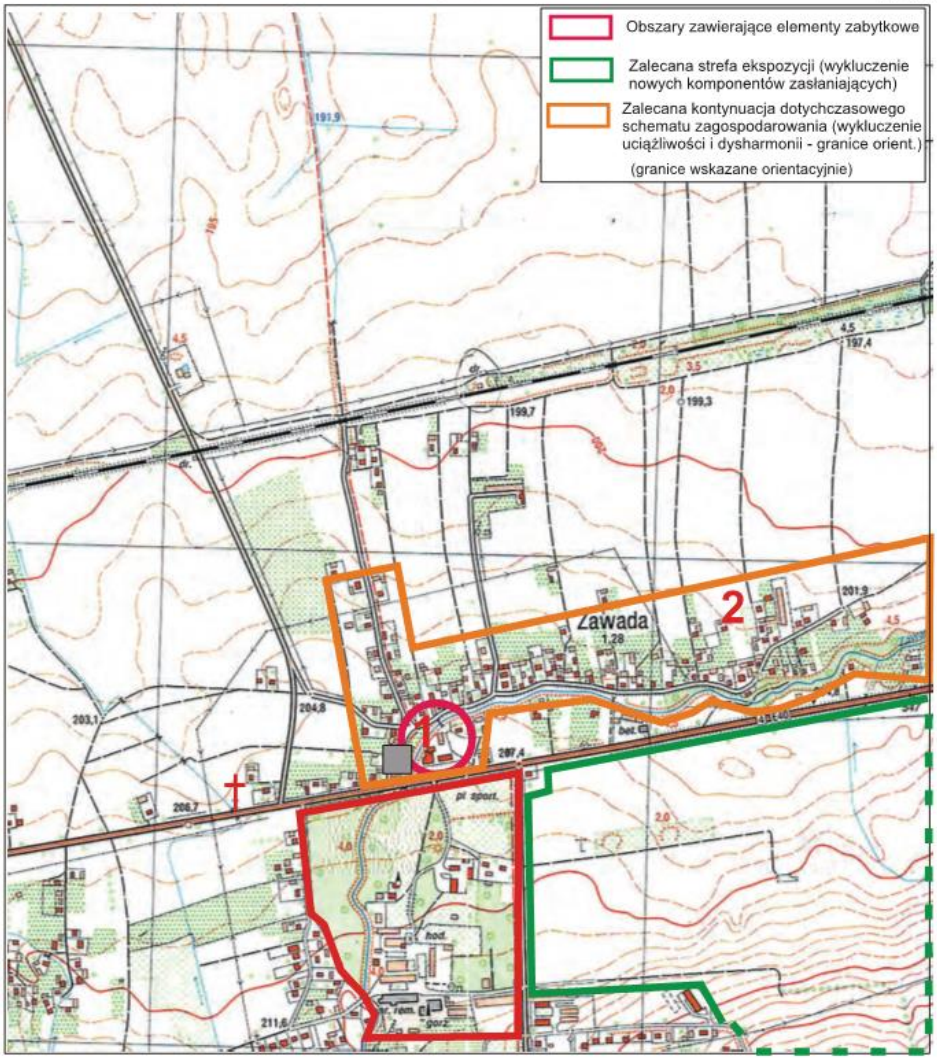

Zawada - rozplanowanie wsi. (na bazie mapy: Nagawczyna M-34-67-D-d-2, skala 1 : 10 000)

Obszar ten zawiera następujące elementy mające wartość jako dziedzictwo kulturowe:

1. Karczma stylizowana na staropolską dla potrzeb filmu historycznego, XVIII/XIX w.i XX w.
2. Enklawa wsi z zachowanym układem planistycznym, charakterem zagospodarowania przestrzennego, krajobrazem i zabudową o cechach tradycyjnych, z tendencją do kontynuacji. Potok z naturalną oprawą zieleni - wartościowy element krajobrazu.

† Neogotycka kapliczka przydrożna, w pasie drogowym, przy dz. nr 84/3.

▩ - placówka predysponowana do promocji zabytków Gminy

MAPA 10

OBSZAR 8

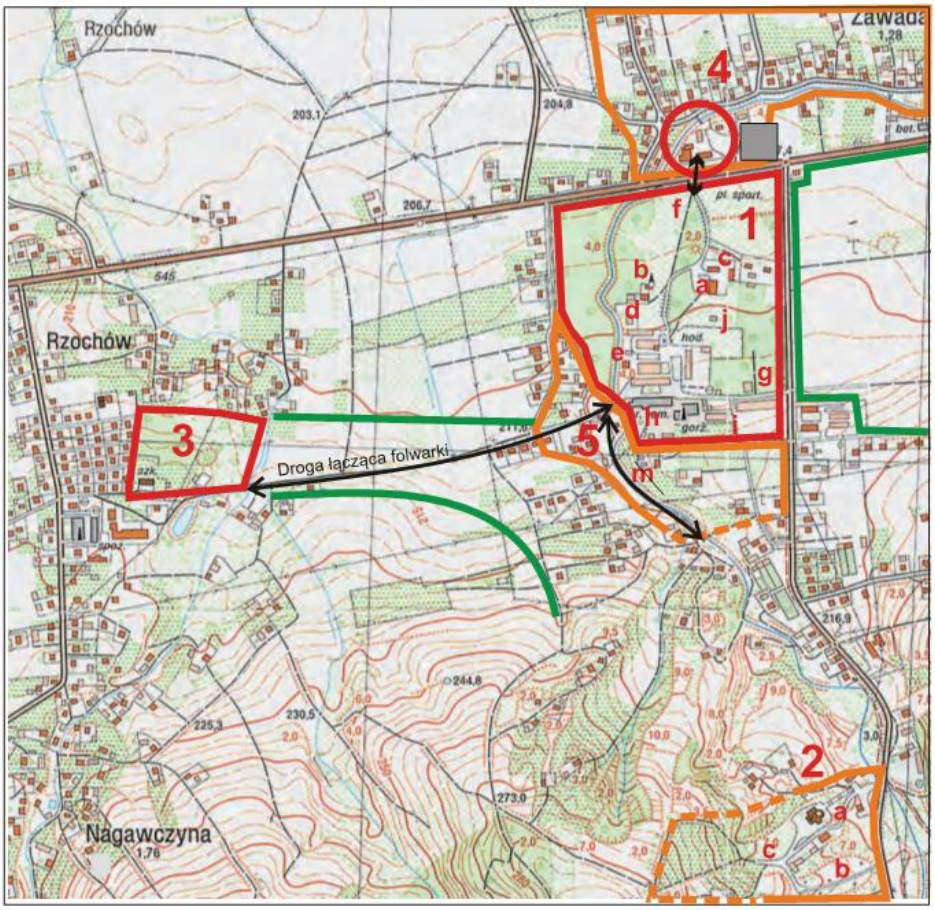

Rozmieszczenie założeń dworskich w Zawadzie i Nagawczynie oraz kościoła w Zawadzie z otoczeniem (na bazie mapy: Nagawczyna M-34-67-D-d-2, skala 1 : 10 000)

Obszar ten zawiera następujące elementy mające wartość jako dziedzictwo kulturowe:

1. Zawada. Założenie pałacowe: a) pałac, b) kaplica z basztą i reliktami zamku z XVI w., c) oficyna, d) pralnia z murem, e) rządcówka, f) brama wjazdowa, g) chmielarnia, h) gorzelnia, i) stajnia, j) studnia, k) ogrodzenie, l) park krajobrazowy, m) szpaler przy potoku.

2. Zawada. a) Sanktuarium Maryjne, kościół z XVII w. rozbudowany w XX w., b) kapliczki w aranżacji parkowej, c) .cmentarz parafialny.

3. Nagawczyna. Założenie parkowe z dworem.

4. Zawada. Obszar historycznej wsi z dawną karczmą dworską.

5. Enklawa wsi z zachowanym charakterem krajobrazu

- placówka predestynowana do promocji zabytków w Gminie.

- Ważne osie komunikacyjne
- Obszary zawierające elementy zabytkowe.
- Zalecana strefa ekspozycji (wykluczenie nowych komponentów zasłaniających)
- Zalecana kontynuacja dotychczasowego schematu zagospodarowania (wykluczenie uciążliwości i dysharmonii) (granice wskazane orientacyjnie)

MAPA 11

OBSZAR 9

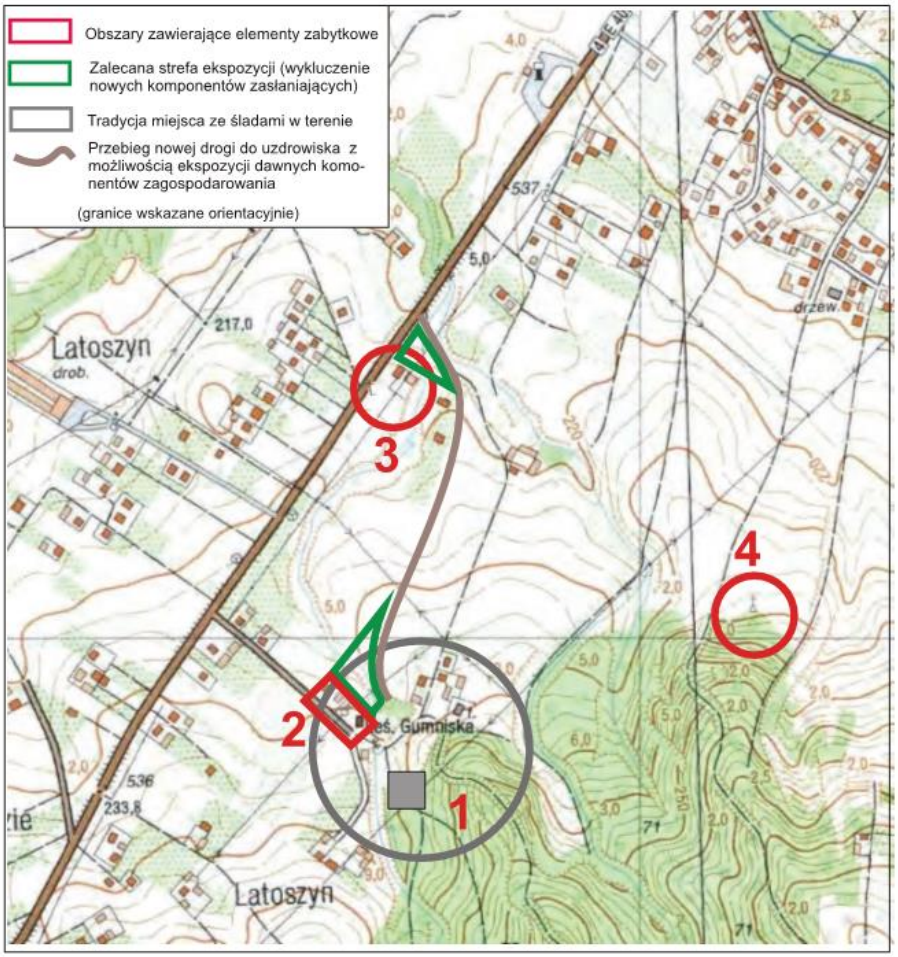

Dawne uzdrowisko Latoszyn, oraz zajazd przy trasie E4
(na bazie mapy: Podgrodzie M-34-67-D-c-4, skala 1 : 10 000)

Obszar ten zawiera następujące elementy mające wartość jako dziedzictwo kulturowe:

1. Miejsce dawnego uzdrowiska. Pierwotny układ planistyczny nie zachowany.

2. Reliktem dawnego rozplanowania jest stara droga dojazdowa oraz część zabudowy przy niej, eksponowana obecnie z nowej drogi do reaktywowanego kurortu.

3. Zajazd przydrożny z 2 poł. XIX w. - dawniej funkcjonalnie związany z obsługą kurortu, obecnie zagroda nr 154.

4. Dawny cmentarz choleryczny z 1831 r..

- placówka predestynowana do promocji zabytków w Gminie.

MAPA 12

OBSZAR 10

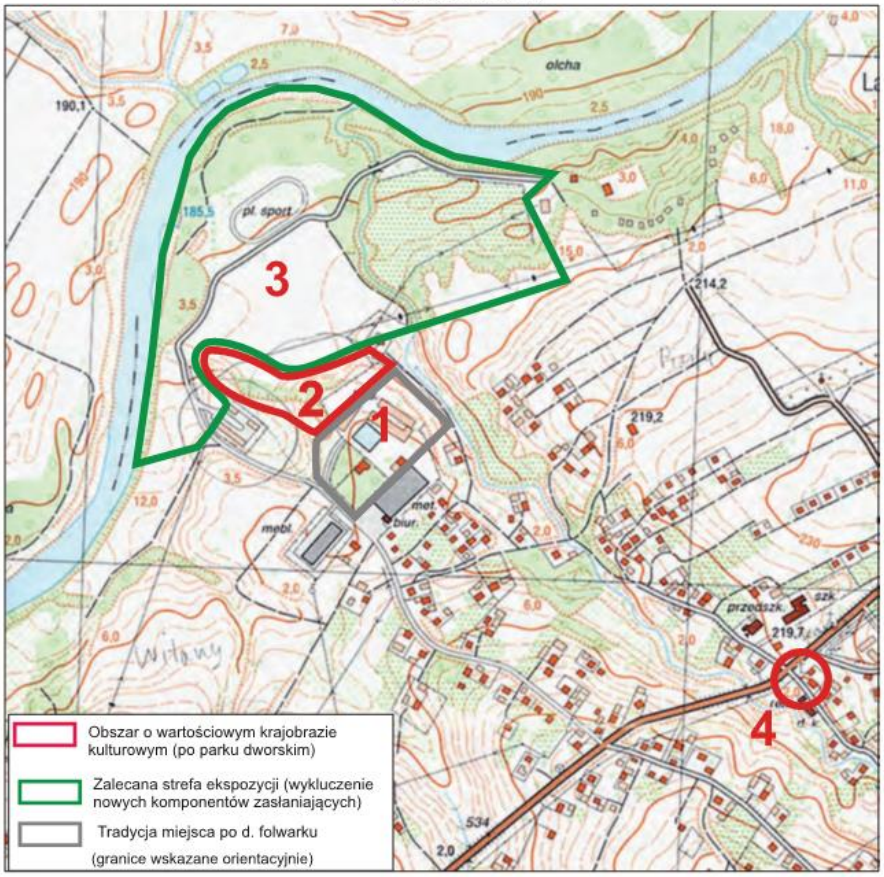

Dawne założenie folwarczne z parkiem w Podgrodziu
(na bazie mapy: Podgrodzie M-34-67-D-c-4, skala 1 : 10 000)

Obszar ten zawiera następujące elementy mające wartość jako dziedzictwo kulturowe:

1. Dawne niezachowane założenie folwarczne, XVIII, 2 poł. XIX w. - teren radykalnie przekształcony, ale jego obecne zagospodarowanie wymaga zharmonizowania z krajobrazem tradycyjnym.

2. Dawne założenie parkowe o zniekształconej kompozycji, ale nadal mające cenny walor krajobrazowy .

3. Obszar proponowany do objęcia ochroną ekspozycji wzgórza, na którym ulokowane zostało założenie dworskie. Wskazane jest utrzymanie sposobu zagospodarowania, jaki obecnie tu funkcjonuje. Teren nad samą Wisłoką objęty jest ochroną Natura 2000.

4. Kapliczka ekspijacyjna z 1870 r. przy domu nr 95.

OBSZAR 11 MAPA 13

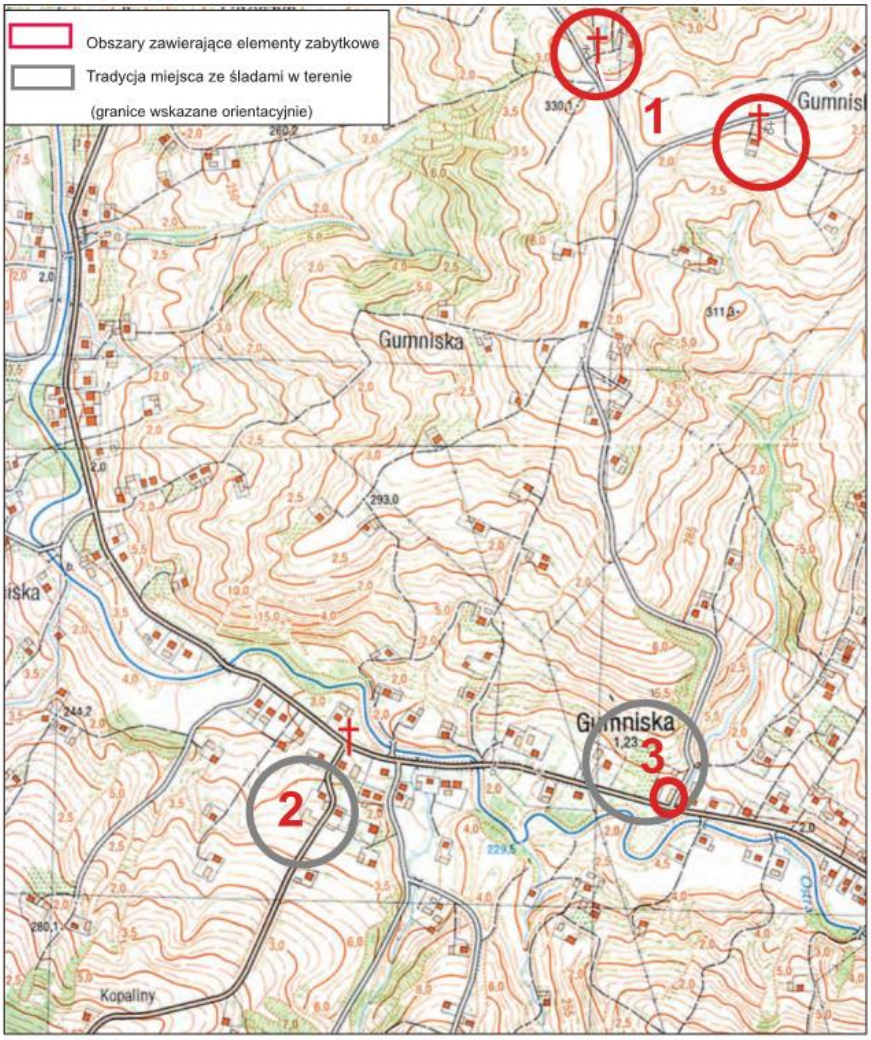

Gumniska Fox. Ślady dawnych założeń dworskiego i folwarcznego, oraz zespół kapliczek przydrożnych na wzniesieniu "Kopaliny od Dębicy"
(na bazie mapy: Dębica - Os. Gawrzyłowa M-34-67-D-d-3, skala 1 : 10 000)

Obszar ten zawiera następujące elementy mające wartość jako dziedzictwo kulturowe:

1. Latoszyn, Gumniska. Kapliczeki i krzyże o starej tradycji. Obiekty dobrze zachowane z cechami wyróżniającymi je w krajobrazie (modelowy sposób lokalizacji w terenie, kompozycja z wysoką zielenią w otoczeniu, zachowane wyposażenie).

2. Gumniska nr 155A. Miejsce po dawnym założeniu dworskim Raczyńskich.
   † - kapliczka przy wjeździe do dawnego dworu.

3. Gumniska przy nr 67. Miejsce po dawnym założeniu folwarcznym, potem dworskim Grodzińskich. Zachowany budynek gospodarczy..

OBSZAR 12

MAPA 14

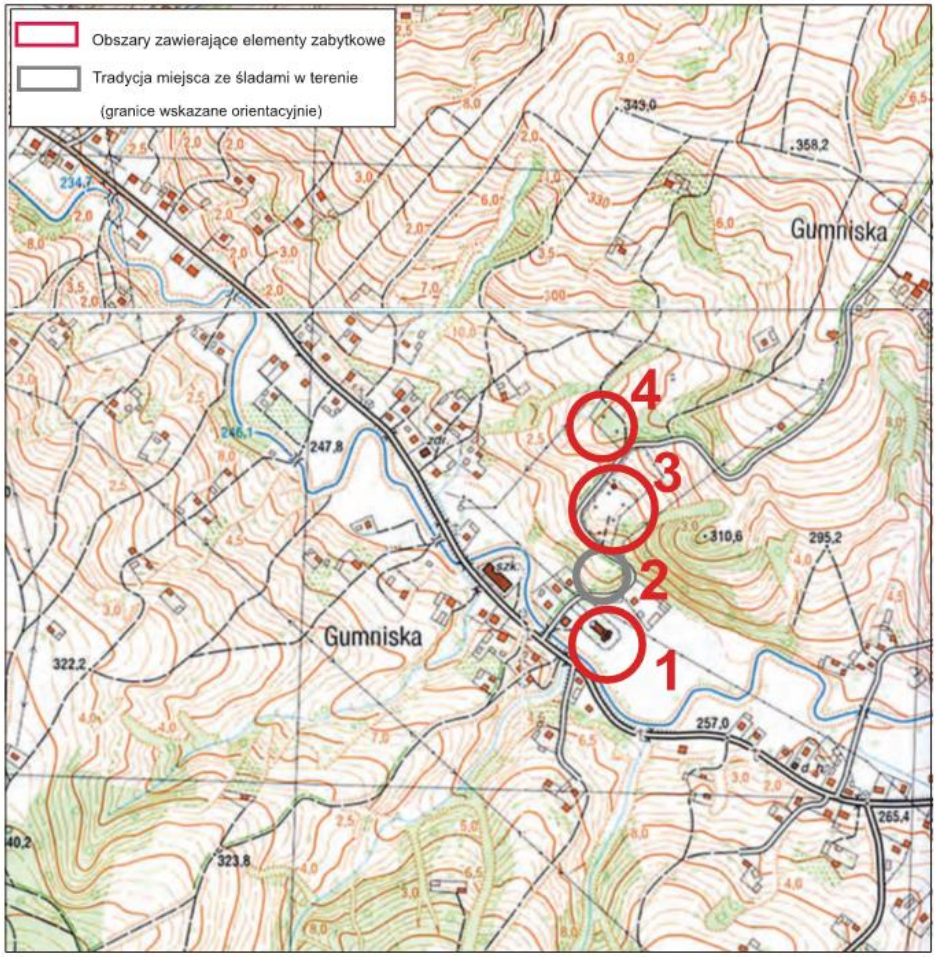

Gumniska Fox. Kościół parafialny, kościelisko i dwa cmentarze.
(na bazie mapy: Dębica - Os. Gawrzyłowa M-34-67-D-d-3, i Braciejowa M-34-79-B-b-1,skala 1 : 10 000)

Obszar ten zawiera następujące elementy mające wartość jako dziedzictwo kulturowe:

1. Kościół parafialny wzniesiony w stylu modernistycznym z lat 1957 - 1960.

2. Miejsce po dawnym drewnianym kościele z 1682 r. spalonym w 1944 r. Zaznaczony zarys fundamentów. Stoi dzwonnica parawanowa.

3. Cmentarz parafialny (dolny) powstały w 1 poł. XIX w., obecnie powiększony i zmodernizowany, z nielicznymi starszymi nagrobkami, (Słotwińskich z Głobikowej, Łobarzewskich i Grodzińskich) z upamiętnieniem walk partyzanckich z czasów ostatniej wojny.

4. Cmentarz (górny) powstały w 2 poł. XIX w.

MAPA 15

OBSZAR 13

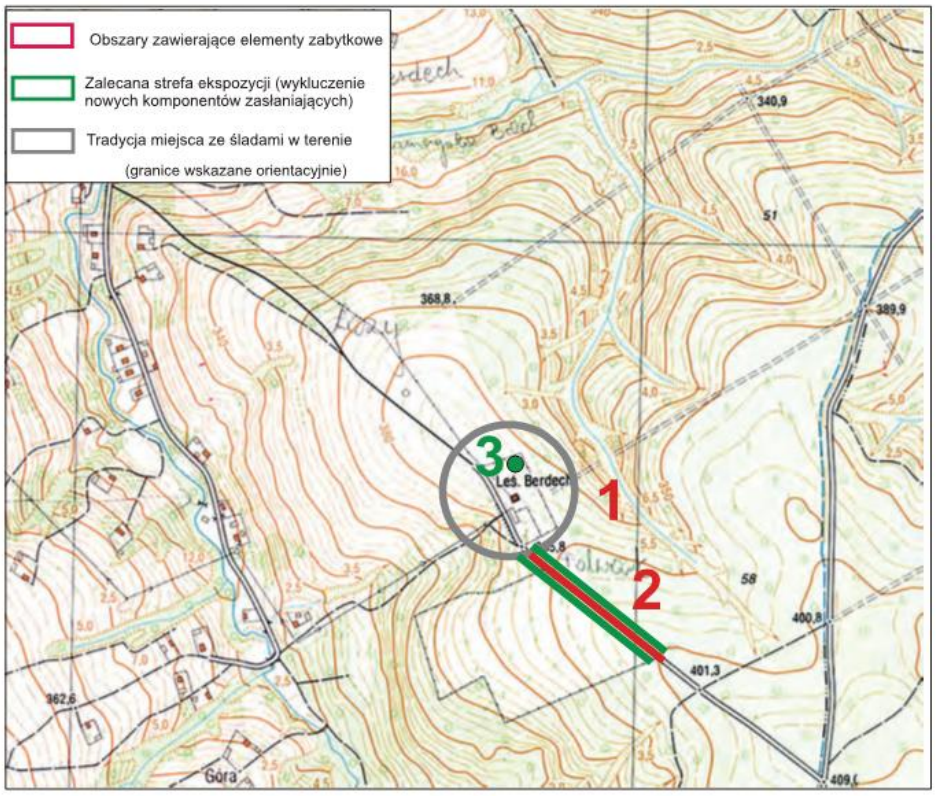

Braciejowa - Dawny folwark Raczyńskich "Berdech"
(na bazie mapy: Głobikowa M-34-67-B-b-2, skala 1 : 10 000)

Obszar ten zawiera następujące elementy mające wartość jako dziedzictwo kulturowe:

1. Dawny folwark "Berdech", obecnie leśniczówka.
.
2. Aleja dębowa doprowadzającą do leśniczówki.
3. Pomnik przyrody.

MAPA 16

OBSZAR 14

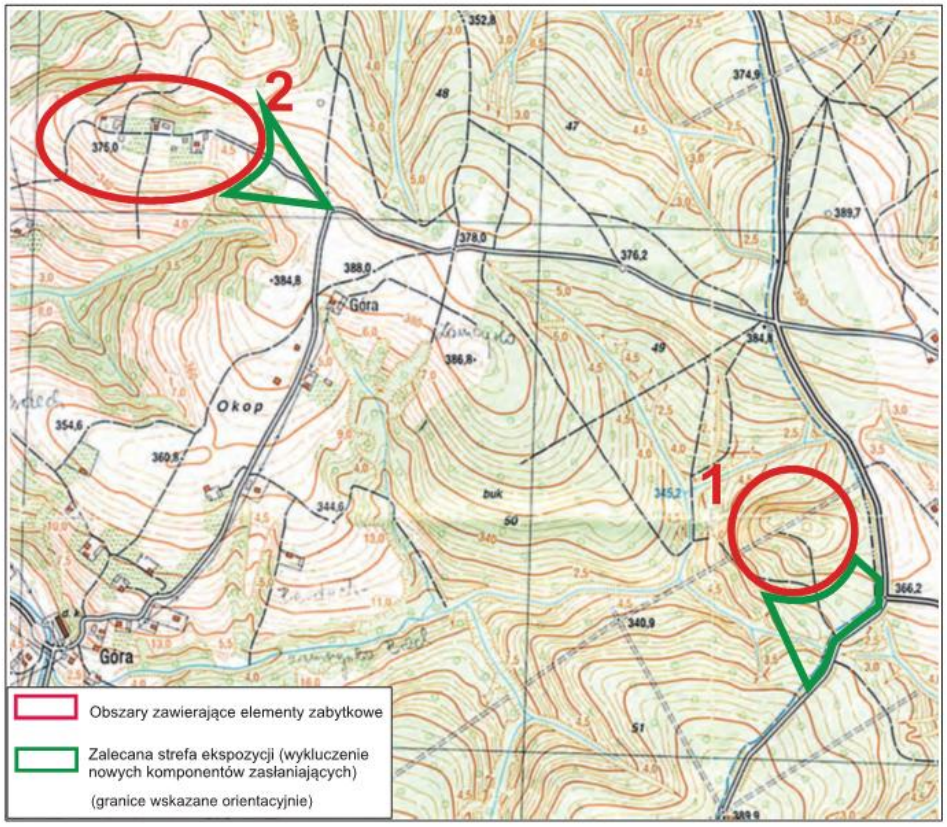

Braciejowa. - Stanowiska archeologiczne "Zamczysko" i "Okop"
(na bazie mapy: Głobikowa M-34-67-B-b-2, skala 1 : 10 000)

Obszar ten zawiera następujące elementy mające wartość jako dziedzictwo kulturowe:

1. Stanowisko archeologiczne -"Zamczysko", gród stożkowy z XI - XIII w. Ze względu na walory przyrodnicze teren chroniony programem "Natura 2000".

2. Stanowisko archeologiczne - "Okop", grodzisko z IX - X w. na szczycie wzniesienia "Głodomank".

MAPA 17

OBSZAR 15

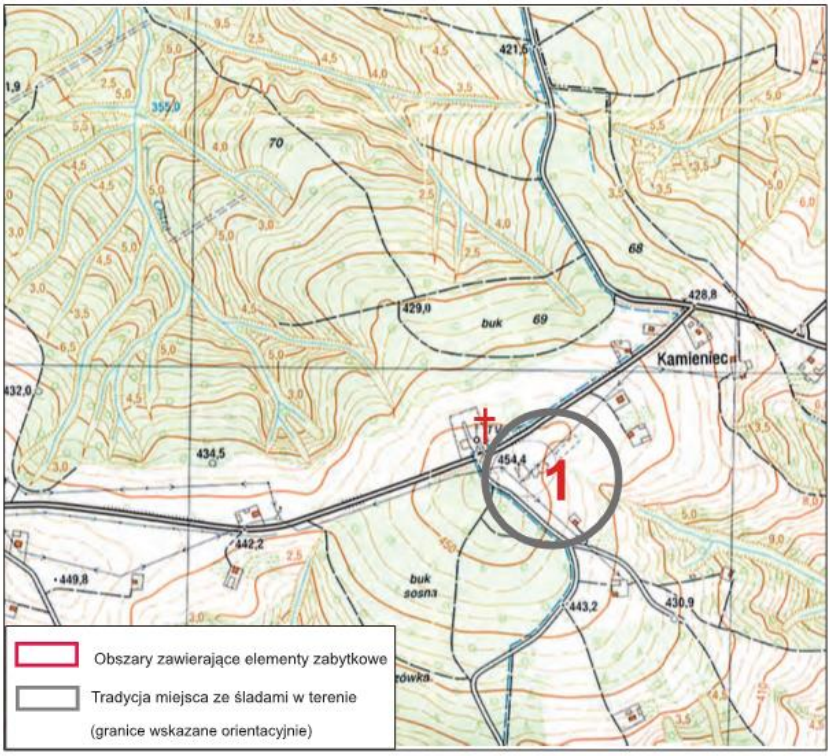

Głobikowa. - Dawny dwór i folwark "Kamieniec"
(na bazie mapy: Głobikowa M-34-67-B-b-2, skala 1 : 10 000)

Obszar ten zawiera następujące elementy mające wartość jako dziedzictwo kulturowe:

1. Miejsce po dawnym folwarku "Kamieniec". Ślady zabudowań, starodrzewu, czy też układu kompozycyjnego nie zachowane. Przy skrzyżowaniu dróg pozostała kapliczka św. Jana Nepomucena z poł. XIX w. Miejsce po folwarku może być ciekawe pod względem archeologicznym. Nazwa "Kamieniec" jest odpowiednikiem zamku wzniesionego z kamienia. Nazwa i tradycja folwarku mogą przemawiać za dawną metryką siedliska.

MAPA 18

OBSZAR 16

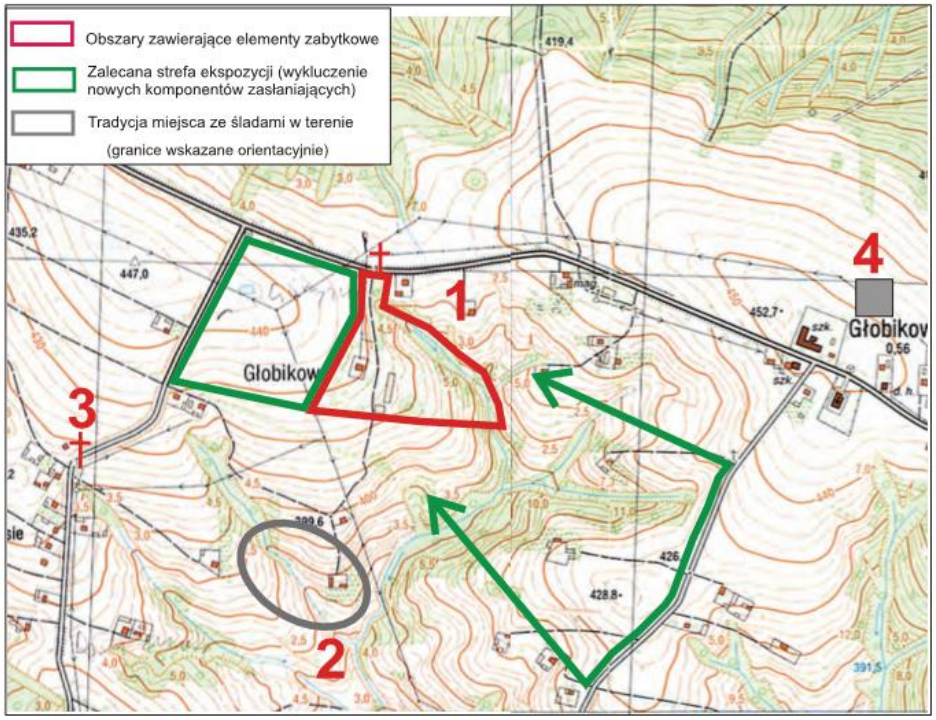

Głobikowa. Park podworski "Górzyzna" i miejsce folwarku "Dolizna"
(na bazie mapy: Głobikowa M-34-67-B-b-2, i Braciejowa M-34-79-B-b-1, skala 1 : 10 000)

Obszar ten zawiera następujące elementy mające wartość jako dziedzictwo kulturowe:

1. Założenie parkowe dobrze zachowane z aleją dojazdową i miejsce po dworze zwanym "Górzyzna".

2. Prawdopodobne miejsce po dawnym folwarku "Dolizna" zlokalizowane na podstawie planu katastralnego z 1849 r.

3. Jedynym śladem jest kapliczka przydrożna z 1 poł. XIX w. przy zjeździe z drogi do siedliska "Dolizna", usytuowanego nad brzegiem potoku.

4. "Park Dinozaurów" w Głobikowej.

Ciag widokowy w kierunku dawnego dworu "Górzyzna" i folwarku "Dolizna" z drogi do dawnego założenia dworskiego "Słotwinówka".

- placówka predestynowana do promocji zabytków w Gminie.

MAPA 19

OBSZAR 17

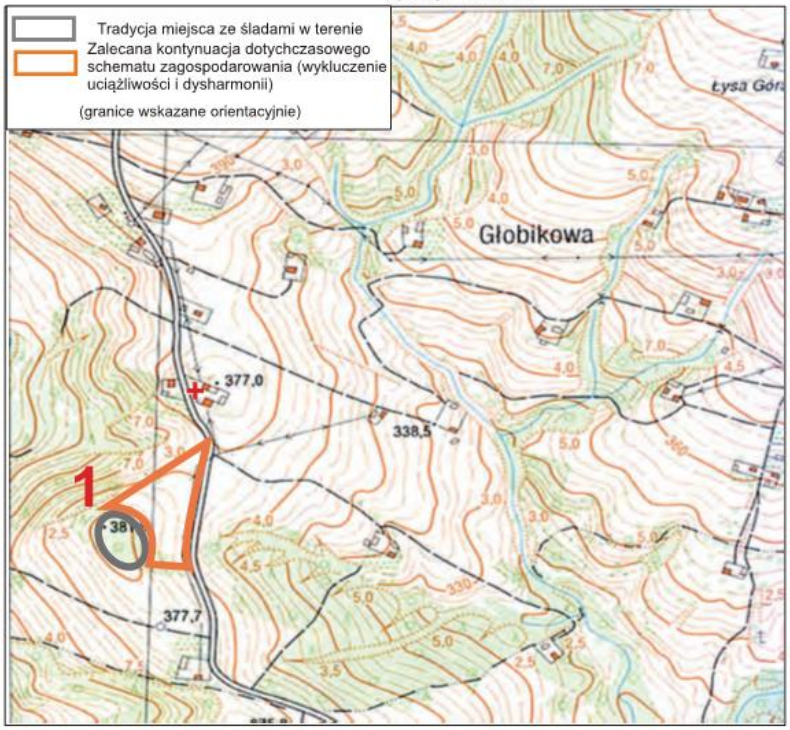

Głobikowa. Miejsce po dworze Słotwińskich
(na bazie mapy: Smarżowa M-34-79-B-b-4, skala 1 : 10 000)

Obszar ten zawiera następujące elementy mające wartość jako dziedzictwo kulturowe:

1. Miejsce po założeniu dworskim Słotwińskich. Usytuowane na kulminacji wzgórza z rozległym widokiem na wszystkie strony świata. Widoczne były stąd siedliska dworskie "Kamieniec", "Górzyzna" i "Dolizna". Obecnie szczyt jest zarośnięty młodym zagajnikiem z resztkami starodrzewu. Pozostały ślady starych pni drzew, po których można odtworzyć kompozycję zieleni wysokiej przy dawnym dworze. Miejsce upamiętnia krzyż

✚ Kapliczka murowana z 1930 r. przy nr 62.

MAPA 20

Główne kierunki działań wyznaczone w gminnym programie opieki nad zabytkami, pokazane w kontekście przestrzennym.

MAPA 21

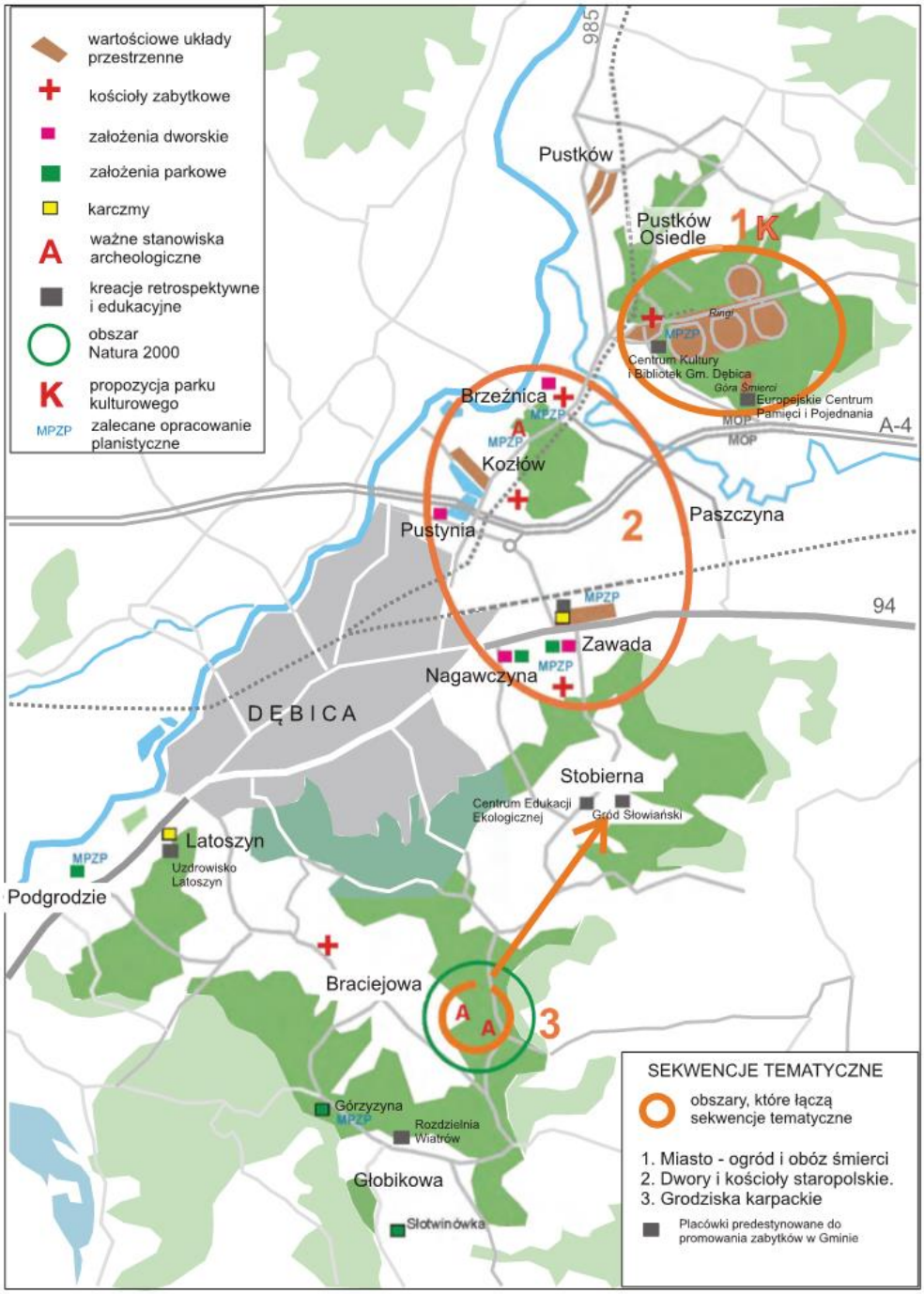
wartościowe układy przestrzenne
kościoły zabytkowe
założenia dworskie
założenia parkowe
karczmy
ważne stanowiska archeologiczne
kreacje retrospektywne i edukacyjne
obszar Natura 2000
propozycja parku kulturowego
zalecane opracowanie planistyczne
MPZP
985
Pustków
Pustków Osiedle
1 K
Ringi
MPZP
Centrum Kultury i Bibliotek Gm. Dębica
Góra Śmierci
Europejskie Centrum Pamięci i Pojednania
MOP
MOP
A-4
Brzeźnica
MPZP
A
MPZP
Kozłów
2
Paszczyna
Pustynia
MPZP
94
Zawada
MPZP
Nagawczyna
DĘBICA
Stobierna
Centrum Edukacji Ekologicznej
Gród Słowiański
Latoszyn
MPZP
Uzdrowisko Latoszyn
Podgrodzie
Braciejowa
A
A
3
Górzyzyna
MPZP
Rozdzielnia Wiatrów
Głobikowa
Słotwinówka
SEKWENCJE TEMATYCZNE
obszary, które łączą sekwencje tematyczne
1. Miasto - ogród i obóz śmierci
2. Dwory i kościoły staropolskie.
3. Grodziska karpackie
Placówki predestynowane do promowania zabytków w Gminie

Dokumentacja fotograficzna

wybranych obiektów zabytkowych z terenu Gminy Dębica.

Stan aktualny zarejestrowany w maju 2022 r.

TABL. 1

Braciejowa - gródek stożkowy *Zamczysko,* XI - XIII w.

Braciejowa - grodzisko *Głodomank* na wzgórzu *Okop,* IX - X w. Widok na wał obronny.

Braciejowa - aleja dębowa do dawnego folwarku *Berdech*, XIX w., ob. Leśniczówka.

Braciejowa - kapliczka w pobliżu nr 122 c, 1843 r.

TABL. 2

Brzeźnica - neogotycki kościół parafialny wraz z ogrodzeniem, 1905 - 1906 r.

Brzeźnica - dawna organistówka przy kościele parafialnym, pocz. XX w.

Brzeźnica - cmentarz parafialny. Widok na kaplicę z 1841 r. i nagrobki z 2 poł. XIX w. i pocz. XX w.

TABL. 3

Brzeźnica - ul. Metalowa 5; dawny dwór, XVII w?, przebudowany na pocz. XX w.

Brzeźnica - ul. Metalowa, nieczynny młyn na terenie dawnego folwarku, poł. XX w.

Brzeźnica - ul. Młynarska 63; dawny młyn turbinowy, 1 poł. XX w.

TABL. 4

Brzeźnica - most kolejowy nad rzeką *Wielopolką*, l. 80. XIX w.

Brzeźnica - szpaler lipowy wzdłuż granicy rozdzielającej zespół kościelno - plebański od dawnego założenia dworskiego.

Głobikowa - park dworski *Górzyzna*, Widok ogólny założenia parkowego z drogi do *Słotwinówki*.

TABL. 5

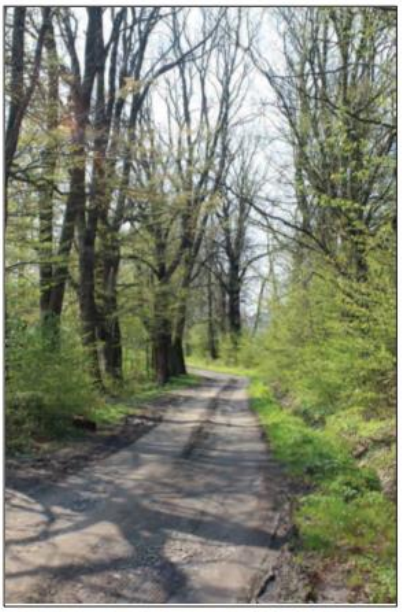

Głobikowa - park dworski *Górzyzna*. Widok na aleję prowadzącą do dawnego dworu.

Głobikowa - miejsce dawnego dworu zwane *Słotwinówka*, w pobliżu nr 62.

Głobikowa - kapliczka obok nr 154 A, przy wjeździe do dawnego folwarku *Dolizna*. 1 poł. XIX w.

Głobikowa - kapliczka przy nr 62, 1930 r.

TABL. 6

Głobikowa - szkoła podstawowa w Głobikowej, 1910 r. Budynek zmodernizowany z dobudowaną częścią mieszkalną.

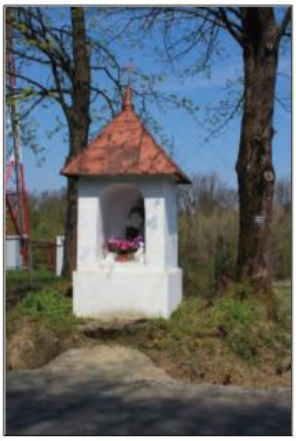

Głobikowa - kapliczka przydrożna, Przy dawnym folwarku *Kamieniec,* XIX w., 1930, 1975 r.

.

Gumniska - kościół parafialny pw. Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny, 1957 - 1960 r.

TABL. 7

Gumniska - miejsce po d.kościele p.w. Św. Mikołaja z XVII w., spalonym w 1944 r.

Gumniska - cmentarz parafialny *Dolny*, założony przed poł. XIX w.

Gumniska - widok na cmentarz parafialny *Górny*, założony po poł. XIX w.

TABL. 8

Gumniska - dawny budynek folwarczny, ob. budynek gospodarczy, po poł. XIX w.

Gumniska - kapliczka mszalna K.H. Suszów, 1939 r.

Kozłów - ulica biegnąca wzdłuż stawów. Widok na zagrodę nr 72, pocz. XX w.

TABL. 9

Kozłów - widok na staw i panoramę wsi

Kozłów - kościół p.w. św. Stanisława BM, 1661 r.; ob. kaplica cmentarna - przeniesiony z Pustyni.

Latoszyn - dawny zajazd, ob. nr 154, po poł. XIX w.

TABL. 10

Latoszyn - Kopaliny - kapliczka przydrożna przy nr 46a, fundacja J.M. Panków, 1910 r.

Latoszyn - Kopaliny - kapliczka przydrożna przy nr 46a, fund. J.M. Panków,1910 r., we wnętrzu bogate wyposażenie.

Latoszyn - reaktywacja uzdrowiska. Nowa droga dojazdowa. Obok widoczna starsza zabudowa związana z dawnym kurortem.

TABL. 11

Latoszyn - kapliczka w miejscu cmentarza cholerycznego, 1831 r.

Nagawczyna - park dworski, XVIII, 2 poł. XIX w. Widok ogólny od strony Zawady.

Paszczyna - budynek należący do dawnego folwarku, 2 poł. XIX w.

TABL. 12

Paszczyna. Kapliczka w miejscu dawnego cmentarza cholerycznego przy nr 225, k. XVIII w.

Paszczyna. Kapliczka przy nr 81. Fund. M. Trytko, 1890 r.

Paszczyna. Europejskie Centrum Pamięci i Pojednania w Pustkowie – Osiedlu. Ekspozycja historyczno – dydaktyczna przy Górze Śmierci, 2009 - 2012 r.

Paszczyna. Góra Śmierci upamiętniona w 1964 r. pomnikiem pamięci więźniów pomordowanych przez Niemców w latach 1940 -1944.

TABL. 13

Podgrodzie. Kapliczka ekspijacyjna fundacji W. Sudyki, 1870 r.

Podgrodzie. Zachowany fragment parku dworskiego, XVIII i XIX w. Widok od strony doliny Wisłoki.

Podgrodzie. Widok na fragment parku dworskiego od strony pd. - zach.

TABL. 14

Pustków - Osiedle. Założenie urbanistyczne zbudowane w ramach programu COP, 1937 - 1939 r. Widok na kościół, ob. kaplica pogrzebowa.

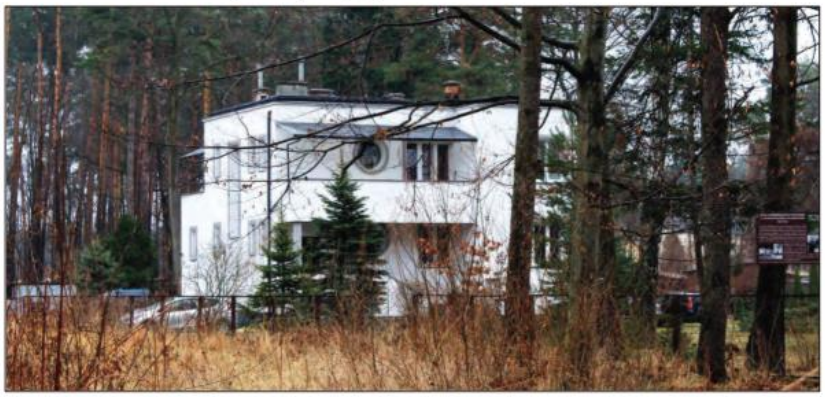

Pustków - Osiedle. Założenie urbanistyczne zbudowane w ramach programu COP, 1937 - 1939 r. Widok na willę dyrektora.

Pustków - Osiedle. Założenie urbanistyczne zbudowane w ramach programu COP, 1937 - 1939 r. Widok na wille kadry inżynieryjnej.

TABL. 15

Pustków - Osiedle. Założenie urbanistyczne zbudowane w ramach programu COP, 1937 - 1939 r. Widok na bloki robotnicze.

Pustków - Osiedle. Założenie urbanistyczne zbudowane w ramach programu COP,1937 - 1939 r. Widok na domy majstrów.

Pustków - Osiedle. Założenie urbanistyczne zbudowane w ramach programu COP, 1937 - 1939 r. Widok na hotel.

TABL. 16

Pustków - Osiedle. Założenie urbanistyczne zbudowane w ramach programu COP, 1937 - 1939 r. Widok na ob. Centrum Kultury i Bibliotek Gminy Dębica.

Pustków - Osiedle. Założenie urbanistyczne zbudowane w ramach programu COP, 1937 - 1939 r. Widok na jedną z ulic osiedla.

Pustków - Osiedle. Założenie urbanistyczne zbudowane w ramach programu COP, 1937 - 1939 r. Widok na dawną pocztę, ob. modernizowaną.

TABL. 17

Pustków - Osiedle. Widok na jezdnię Ringu IV. Pozostałość niemieckiego obozu wojskowego z czasu II wojny światowej.

Pustków. Kapliczka koło nr 453, 1938 r.

Pustków - Osiedle. Fabryka "Lignoza" zbudowana w ramach programu COP, 1937 - 1939 r. Widok na budynki przy bramie głównej.

Pustków. Kapliczka podworska z figurą św. Jana Nepomucena, XVIII/XIX w.

TABL. 18

Pustynia. Dawny renesansowy dwór obronny, XVI/XVII w.

Pustynia i Kozłów. Stawy związane z renesansowym dworem obronnym.

Pustynia. Budynek stacji kolejowej, l. 30. XX w.

TABL. 19

Stasiówka. kapliczka przydrożna przy nr 108, 1883 r.

Stasiówka. Kapliczka przy drodze do Łupin, przy nr 89a, k. XIX w.

Stasiówka. Szkoła podstawowa po modernizacji elewacji, 1929 r.

TABL. 20

Stasiówka. Kapliczka na pomnikowym dębie przy nr 21.

Stobierna. Kapliczka przy nr 145, ok. 1915 r.

Stobierna. Kapliczka przy nr 138, XIX/XX w.

Stobierna. Kapliczka przy nr 135, pocz. XX w.

TABL. 21

Stobierna. Osada Słowiańska - skansen powstały w latach 2007 - 2012.

Zawada. Kościół par. rzym - kat. pw. Narodzenia Najświętszej Marii Panny, 1646 - 1656, 1991 r.

Zawada. Zespół rezydencjonalny. Brama wjazdowa, po 1850 r.

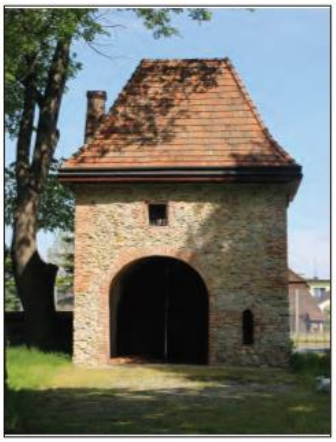

TABL. 22

Zawada. Zespół rezydencjonalny. Baszta renesansowego zamku Ligęzów i kaplica zamkowa dobudowana według projektu K.F. Schinkla z 1 ćw. XIX w.

Zawada. Zespół rezydencjonalny. Dawna pralnia, 1 ćw. XIX w.

Zawada. Zespół rezydencjonalny. Pałac Raczyńskich, 1918 r.

TABL. 23

Zawada. Zespół rezydencjonalny. Rządcówka, 1938 r.

Zawada. Zespół rezydencjonalny. Oficyna, 1 ćw. XIX w.

Zawada. Zespół rezydencjonalny. Park, fragment alei dojazdowej, 1 ćw. XIX w.

TABL. 24

Zawada. Zespół rezydencjonalny. Studnia, 1 poł. XIX w.

Zawada. Zespół rezydencjonalny. Lodownia, 1 poł. XIX w.

Zawada. Zespół rezydencjonalny. Budynek gorzelni, 1938 r.

TABL. 25

Zawada. Zespół rezydencjonalny. Budynek chmielarni, l. 30. XX w.

Zawada. Zespół rezydencjonalny. Stajnie, poł. XIX w.

Zawada. Zespół rezydencjonalny. Widok ogólny części folwarcznej.

TABL. 26

Zawada. Enklawa wsi usytuowana wzdłuż *Zawadki (*powyżej parku).

Zawada. Dawna karczma dworska z XVIII/XIX w.

Zawada. Enklawa wsi usytuowana wzdłuż *Zawadki (poniżej parku, za zajazdem).*